

ผลงานวิจัย

โครงการการศึกษาสถานภาพความรู้เรื่อง

“ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของไทยใน
ปริทรวงศ์ประวัติศาสตร์”

(เล่มที่ 1)

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

หัวหน้าโครงการฯ

(ผลงานวิจัยนี้อยู่ในระหว่างการปรับปรุง)

สารบัญ

หน้า

1	สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง“พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่าง ค.ศ. 1350-1855”
ธิษณา วีรเกียรติสุนทร	1
2	สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
และสังคมของลุ่มแม่น้ำน่านค.ศ. 1855 ถึง ค.ศ. 1961”
ธีรพร พรหมมาศ
นางสาววิบูล สิ้นธุมาลย์	31
3	สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ
ภาคใต้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18”
กมลทิพย์ ธรรมกิระติ	67
4	สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้
ฝั่งตะวันออกของไทย พ.ศ.2325-2540”
วีระพงศ์ ยศบุญเรือง	101
5	สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้
ฝั่งตะวันตกของไทย พ.ศ.2325-2540”
วีระพงศ์ ยศบุญเรือง	193

สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง
“พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ระหว่าง ค.ศ. 1350-1855”

ธิษณา วีรเกียรติสุนทร¹

1. ความสำคัญของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

เป็นที่ทราบกันดีว่า ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา²มีความสำคัญต่อพัฒนาการของดินแดนประเทศไทยมาอย่างยาวนาน มีหลักฐานว่า เริ่มมีมนุษย์เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มาตั้งแต่ยุคโลหะตอนปลายประมาณ 1,500 ปีก่อนคริสตกาลจนถึงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 ทั้งนี้ชุมชนโบราณในยุคแรกตั้งกระจายอยู่ทั่วไปในเขตลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำบางปะกงและแม่น้ำปราจีนบุรี และด้วยสภาพภูมิศาสตร์ของบริเวณนี้ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรระหว่างจีนกับอินเดีย และการที่ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมาสินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาทิ

¹อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

²ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงสัณฐานเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะแต่เดิมบริเวณปากอ่าวไทยจะกินบริเวณลึกเข้าไปในดินแดนตอนในมากกว่าปัจจุบัน ทำให้ในอดีตนครปฐม สุพรรณบุรี ลพบุรีและนครนายกตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเล แต่ในปัจจุบันลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพื้นที่ที่มีอาณาบริเวณครอบคลุมจังหวัดในภาคกลาง 10 จังหวัด ได้แก่ นครสวรรค์ ชัยนาท อุทัยธานี สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี กรุงเทพมหานครและสมุทรปราการ แต่ในงานวิจัยฉบับนี้ เนื่องจากผู้วิจัยจะศึกษาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยราชอาณาจักรสยาม ดังนั้น เพื่อให้สามารถศึกษาและทำความเข้าใจประเด็นคำถามที่ตั้งไว้อย่างละเอียด (ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนท้าย) ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในที่นี้จะหมายรวมถึง ภาคกลางล่างทั้งหมด ภาคตะวันตกและอ่าวสยามตอนบนทั้งหมด ซึ่งเป็นเมืองตรีของราชอาณาจักรสยาม ทั้งนี้เพราะดินแดนดังกล่าวเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและกำลังคนที่สำคัญที่สุดของราชอาณาจักรสยาม

เครื่องเทศ³ ไม้หอมและของป่าต่างๆ ได้กลายมาเป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดโลก ทำให้ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทวีความสำคัญขึ้นเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ การที่ชุมชนในแถบนี้ต้อนรับชาวต่างชาติอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้คนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาต้อนรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากต่างแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมอินเดีย ที่เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เปลี่ยนชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาให้กลายเป็นบ้านเมืองและรัฐสำคัญต่างๆ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา ดังปรากฏบ้านเมืองสำคัญต่างๆ ในเขตนี้ เช่น เมืองอู่ทอง นครชัยศรี และเมืองคูบัวในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-นครชัยศรี เมืองละโว้ในลุ่มแม่น้ำลพบุรี เมืองศรีมโหสถและเมืองพระรถในลุ่มแม่น้ำบางปะกง ตั้งแต่นั้นมาลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้คงความสำคัญอยู่โดยตลอด ดังจะเห็นความสำคัญสามประการ คือ ความสำคัญทางการเมือง ความสำคัญต่อการค้าทางทะเล และความสำคัญในทางกลีกรรม⁴

เมื่อเข้าสู่ต้นคริสตกาล ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นบริเวณที่เป็นที่ตั้งของชุมชนต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 11 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองพระนคร ซึ่งขยายอำนาจในแถบนี้ผ่านลโวทัยปุระ/ละโว้หรือเมืองลพบุรี หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ค.ศ. 1181-1218) สวรรคต อาณาจักรเมืองพระนครที่เคยเรืองอำนาจ เริ่มเสื่อมอำนาจลง บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเริ่มมีพัฒนาการขึ้นอย่างเป็นเอกเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองละโว้และสุพรรณภูมิ ซึ่งจะร่วมกัน

³พบเครื่องเทศที่หมู่เกาะเครื่องเทศ ประเทศอินโดนีเซียเท่านั้น หากแต่พ่อค้าจากหมู่เกาะอินโดนีเซียได้นำมาขายถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

⁴ศรีศักร วัลลิโภดม, “สังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา: พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง,” ใน <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=808> เข้าถึงวันที่ 29 กรกฎาคม 2558.

สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นใน ค.ศ. 1350 อันเป็นจุดเริ่มต้นของราชอาณาจักรในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁵

การเติบโตของบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในทุกยุคทุกสมัยนี้ อาจไม่เกิดขึ้นหากปราศจากปัจจัยภายนอก นั่นคือ การค้าทางทะเล และประเด็นเรื่องการค้าทางทะเลนี้เอง ที่ทำให้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ แตกต่างจากภูมิภาคอื่นๆ ของดินแดนประเทศไทย (ยกเว้นภาคใต้) โดยสิ้นเชิง ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า ความสำคัญของการค้าระหว่างจีนกับอินเดีย และการที่กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแหล่งทรัพยากรที่เป็นที่ต้องการของตลาดโลก ได้ส่งผลให้ชุมชนเกษตรกรรมในแถบนี้พัฒนาขึ้นเป็นบ้านเมืองและรัฐสำคัญต่างๆ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 11 เมื่อราชวงศ์ซ่งใต้ (Southern Sung Dynasty ค.ศ. 960–1279) มีนโยบายส่งเสริมการค้าทางทะเล ด้วยการสนับสนุนให้พ่อค้าเอกชนชาวจีนดำเนินการค้าระหว่างจีนกับดินแดนต่างๆ รวมไปถึงหนานไห่หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และหากพ่อค้ารายใดสามารถชักชวนให้ผู้ปกครองพื้นเมืองแต่งตั้งคณะราชทูตมาเจริญพระราชไมตรีกับจักรพรรดิจีนได้ พ่อค้ารายนั้นจะได้รับการอวยยศขึ้นเป็น ขุนนาง⁶ นโยบายส่งผลกระทบต่อการเติบโตของการค้าทางทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างมาก และดินแดนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือ บริเวณอ่าวสยามตอนบน อันทำให้รัฐที่มีอำนาจที่สุดในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สองรัฐคือ พุกามและเมืองพระนครพยายามขยายอำนาจมาถึงคอคอดกระ แต่ในที่สุดแล้วเมืองพระนครคือรัฐที่มีอำนาจเหนือกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 11 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13

⁵ดูรายละเอียดใน รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงสิ้นรัชกาลสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” (รอการตีพิมพ์กับสำนักพิมพ์มติชน)

⁶Martin Stuart-Fox, *A Short History of China and Southeast Asia: Tribute, Trade and Influence*, (NSW: Allen & Unwin, 2003), 49.

แม้ในเวลาต่อมาเมืองพระนครจะเสื่อมอำนาจลงในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 13 แต่ความสำคัญทางการค้าของบริเวณนี้ยังคงอยู่ เมื่อมีการสถาปนาราชอาณาจักรสยามขึ้นใน ค.ศ. 1350 และแม้ความผันผวนทางการเมืองจะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเมืองราชธานีอีกสองครั้งก็ตาม แต่ราชอาณาจักรสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งราชธานียังคงความสำคัญในฐานะศูนย์กลางการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตลอดมา

อย่างไรก็ดี ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. 1851–1868) จะทรงลงนามสนธิสัญญาเบาริง (Bowring Treaty) กับอังกฤษและสนธิสัญญาลักษณะเดียวกันนี้อีกหลายฉบับ ความสำคัญของการค้าในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นสามารถแบ่งได้เป็นสามระยะคือ 1. ระหว่าง ค.ศ. 1350–1511 เป็นช่วงเริ่มต้นของการสร้างรัฐการค้า และสยามดำเนินการค้ากับกลุ่มพ่อค้าที่หลากหลาย แต่ที่สำคัญคือ การค้าบรรณาการกับราชสำนักหมิง (Ming Dynasty ค.ศ. 1268–1644) 2. ระหว่าง ค.ศ. 1511 – ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในระยะนี้การค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เคยมีบทบาทสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ไม่ค่อยโดดเด่นเมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้านี้ แต่ความสนใจของสยามดูจะหันหน้าไปทางมหาสมุทรอินเดีย นอกจากนี้ระยะเวลาดังกล่าวยังเป็นช่วงเวลาที่พักค้าชาวตะวันตกกลุ่มต่างๆ เดินทางมาค้าขายกับสยาม ทำให้ชาวสยามพบเจอกับการดำเนินการค้าที่แตกต่างออกไป ดังจะเห็นชัดคือ การค้าในระบบบริษัทการค้า ที่เพิ่งจะเกิดขึ้นในสังคมยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 17 3. ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริง ที่การค้าระหว่างสยามกับจีนมีบทบาทต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ อย่างชัดเจน จนทำให้นักประวัติศาสตร์อย่างแอนโทนี รีด (Anthony Reid) เรียกยุคนี้ว่า “Chinese Century”

นอกจากความสำคัญดังที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว ความสำคัญในฐานะแหล่งกิจกรรมขนาดใหญ่ ยังเป็นลักษณะที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การกิจกรรมที่สำคัญที่สุดในภูมิภาคนี้ คือ การปลูกข้าว ซึ่งลุ่มแม่น้ำ

เจ้าพระยาเป็นหนึ่งในแหล่งปลูกข้าวขนาดใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นแหล่งเสบียงอาหารให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นเวลาช้านาน ดังจะเห็นได้จากรัฐการค้าชายฝั่งทะเลหลายรัฐ ไม่ว่าจะเป็นนครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี และรัฐการค้าที่สำคัญอย่างมะละกา ซึ่งมีพื้นที่ในการทำกลีกรรรมไม่มากนัก รวมไปถึงชาวที่ในยามที่เกิดภาวะทุกภิภักขัยเช่นในทศวรรษ 1670⁷ ต่างอาศัยข้าวจากสยามเป็นแหล่งเสบียงทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม การปลูกข้าวเพื่อการส่งออกในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจะเริ่มตั้นขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อเกิดทุกภิภักขัยขึ้นในจีนในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 และจักรพรรดิคังซี (Kangxi ค.ศ. 1661-1722) ทรงสั่งให้ซื้อข้าวจากภายนอกมาบรรเทาความอดอยากของผู้คน และหนึ่งในดินแดนที่จีนเข้ามาซื้อขายเสบียงอาหารนั้นคือ กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยพื้นฐานทางการกลีกรรรมดังกล่าว ทำให้สยามสามารถตอบรับหน้าที่ผู้ผลิตเสบียงของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังการทำสนธิสัญญาเบาริงได้อย่างรวดเร็ว

ในขณะที่ข้าวเป็นผลผลิตที่สำคัญของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผู้คนในแถบนี้ยังผลิตสินค้าประเภทอื่นๆ อีก อาทิ พริกไทยและอ้อย ซึ่งล้วนแต่เป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดโลกทั้งสิ้น ความสำคัญในฐานะแหล่งกลีกรรรมขนาดใหญ่ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่อาจที่จะเกิดขึ้นได้หากปราศจากไพร่พลจำนวนมากและระบบการควบคุมกำลังคนที่เข้มแข็ง อันทำให้ตลอดสมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ สยามทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้านเพื่อแย่งชิงไพร่พลอยู่โดยตลอด ในขณะเดียวกัน ราชสำนักสยามยังใช้แรงงานอิสระชาวต่างชาติ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการทำกลีกรรรมและการค้าทางทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน ด้วยเหตุนี้ กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองท่าต่างๆ ล้วนแล้วแต่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ที่มีกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐาน อันทำให้ชาวสยามในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีความคุ้นชินต่ออาคันตุกะจากต่างแดน พวกเขา

⁷ George Vinal Smith, **the Dutch in Seventeenth Century Thailand**, (North Illinois: Centre for Southeast Asian Studies), 1977.

จึงมีประสบการณ์พอสมควรในการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ที่แตกต่างก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริง⁸

2. สถานภาพความรู้

เป็นที่ทราบกันดีว่า หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงใน ค.ศ. 1855 สยามโดยเฉพาะกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้น สามารถปรับตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกทุนนิยมได้อย่างรวดเร็ว สนธิสัญญานี้ส่งอิทธิพลอย่างมากต่อพัฒนาการของสยามประเทศในทุกระดับ และเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คน นักประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก จึงให้ความสนใจศึกษาพัฒนาการของสยามประเทศหลัง ค.ศ. 1855 โดยเฉพาะในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นพื้นที่แรกที่ได้รับผลกระทบจากสนธิสัญญาเบาริง⁹ อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์กลับยังศึกษาเรื่องพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อน ค.ศ. 1855 ไว้ไม่หลากหลายเท่าใดนัก ทั้งที่ความเข้าใจประเด็นดังกล่าวจะช่วยให้เข้าใจประเด็นคำถามที่สำคัญสองประการ คือ เพราะเหตุใดจึงเกิดรัฐราชาอาณาจักรที่มีอายุกว่าหลายร้อยปีในที่ราบลุ่มแม่น้ำแห่งนี้เพียงแห่งเดียวในสยามประเทศ และเพราะเหตุใดชนพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำสยามจึงสามารถปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลัง ค.ศ. 1855 ได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว

ตามที่ได้มีการสำรวจสถานภาพการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า แม้จะมีงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นจำนวนมาก แต่ผลการศึกษาโดยส่วนใหญ่มักจะให้ข้อสรุปที่เป็นไปในทางเดียวกัน เพียงแต่

⁸วินัย พงศ์ศรีเพียร, “จารึกวัดพระเชตุพน: ไคลยภาพคน 32 ภาษา” มรดกความทรงจำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์, ใน 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 18, สยามภัทราวุฒิปรีติและคณะ, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ: คัดติโสภาคการพิมพ์, 2555), 33–154.

⁹ตัวอย่างเช่น Suehiro Akira, *Capital Accumulation in Thailand 1855–1985*, Chiang Mai: Silkworms Books, 1996.

เปลี่ยนจุดสนใจในการศึกษา ซึ่งปรากฏลักษณะของงานศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นอยู่ในห้าประการใหญ่ คือ

ประการที่ 1 นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จะไม่ศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในลักษณะภาพรวม และมักใช้ราชธานี/ราชวงศ์/กษัตริย์¹⁰ เป็นตัวแบ่งปีการศึกษา อย่างไรก็ตามพบว่า มีนักประวัติศาสตร์พยายามที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม โดยก้าวข้ามผ่านการแบ่งยุคแบบดั้งเดิม ดังเช่น ผลงานวิจัยของสายชล สัตยานุรักษ์ เรื่อง **โครงการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่: ประวัติศาสตร์สังคม** ซึ่งผู้เขียนได้ศึกษาพัฒนาการทางสังคมของประเทศไทยตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจนถึงปัจจุบัน และได้ศึกษาพัฒนาการของสยามในสมัยอยุธยาจนถึงก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริงในบทที่ 5-9 โดยเน้นเรื่องโครงสร้างทางสังคมครอบคลุม ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และความเปลี่ยนแปลงทางการเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงต้นรัตนโกสินทร์¹¹

ประการที่ 2 แม้นักประวัติศาสตร์จะตั้งประเด็นการศึกษาว่า จะศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือราชอาณาจักรสยาม แต่ผลของการศึกษาโดยส่วนใหญ่มักจะอธิบายความเปลี่ยนแปลงของราชธานีคือ

¹⁰ ตัวอย่างเช่น Lysa Hong, **Thailand in the Nineteenth Century: Evolution of the Economy and Society**, (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1984); Dhiravata Pombeyra. "Port, Palace and Profit: An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in Siam in the Seventeenth Century," in **Port Cities and Trade in Western Southeast Asia**. (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 1998), 65-83; ชัย เรื่องศิลป์, **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2541) ; ชัย เรื่องศิลป์, **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2541).

¹¹ สายชล สัตยานุรักษ์, "รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่: ประวัติศาสตร์สังคมไทย," สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2558.

กรุงศรีอยุธยา¹² กรุงธนบุรี¹³ และกรุงเทพฯ เป็นหลัก ทำให้ไม่ได้ภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชนหรือบ้านเมืองอื่นๆ นอกเมืองหลวงเท่าใดนัก หรือหากมีการศึกษาก็มักจะเป็นการศึกษาที่เน้นให้เห็นความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างราชธานีกับเมืองอื่นๆ หรือความเปลี่ยนแปลงของเมืองสำคัญในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภายใต้บริบทของราชธานีเป็นสำคัญ

ประการที่ 3 นักประวัติศาสตร์ให้ความสนใจกับการศึกษาเรื่องการค้ากับต่างประเทศมากกว่าบริบทของการค้าภายใน ทำให้เห็นภาพพัฒนาการของการค้ากับต่างประเทศของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะราชธานีอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างสมบูรณ์ ซึ่งแบ่งได้เป็นสามระยะคือ 1. ระหว่าง ค.ศ. 1350–1511 เป็นช่วงเริ่มต้นของการสร้างรัฐการค้า และสยามดำเนินการค้ากับกลุ่มพ่อค้าที่หลากหลาย แต่ที่สำคัญคือ การค้าบรรณาการกับราชสำนักหมิง (Ming Dynasty ค.ศ. 1268–1644)¹⁴

ระยะที่ 2. ระหว่าง ค.ศ. 1511 – ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในระยะนี้การค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เคยมีบทบาทสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ไม่ค่อยโดดเด่นเมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้านี้ แต่ความสนใจของสยามดูจะหันหน้าไปทางมหาสมุทรอินเดีย นอกจากนี้ระยะเวลาดังกล่าวยังเป็นช่วงเวลาที่พ่อค้าชาวตะวันตกกลุ่มต่างๆ เดินทางมาค้าขายกับสยาม ทำให้ชาวสยามพบเจอกับการดำเนินการค้าที่

¹² ตัวอย่างเช่น สายชล วรรณรัตน์, “เศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยปลายอยุธยา,” **วารสารธรรมศาสตร์**, 11,3 (กันยายน 2525): 6–40.

¹³ อาทิ จิราธร ชาติศิริ, “เศรษฐกิจสมัยธนบุรี,” **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์** คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

¹⁴ สิบแสง พรหมบุญ, **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย**, กาญจนี ละอองศรี, แปล, (กรุงเทพฯ: โครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2525).

แตกต่างกันออกไป ดังจะเห็นชัดคือ การค้าในระบบบริษัทการค้า ที่เพิ่งจะเกิดขึ้นในสังคมยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 17¹⁵

ระยะที่ 3. ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริง การศึกษาเรื่องการค้าในระยะเวลาดังกล่าวนี้นักประวัติศาสตร์แต่เดิมเชื่อว่าค่อนข้างเป็นไปอย่างซบเซาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนสิ้นกรุงศรีอยุธยา เนื่องด้วยราชวงศ์บ้านพลูหลวงดำเนิน “นโยบายปิดประเทศ” หลังจากขับไล่ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็น “ศัตรู” ของชาติออกจากราชอาณาจักรได้ อย่างไรก็ตาม ชีรวัด ณ ป้อมเพชร ได้เสนอมุมมองใหม่เกี่ยวกับการค้าต่างประเทศสมัยราชวงศ์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยาว่า ราชสำนักสยามพยายามฟื้นฟูการค้ากับชาติตะวันตกอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏการส่งคณะราชทูตไปยังอินเดีย เพื่อเชิญชวนให้อังกฤษและฝรั่งเศสกลับเข้ามาค้าขายที่สยามต่อไป¹⁶ ในขณะเดียวกันงานศึกษาในระยะหลังยังสะท้อนให้เห็นว่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาการค้าสำเภาจีน-สยามเป็นไปอย่างรุ่งเรือง การค้าดังกล่าวมีบทบาทต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจและ

¹⁵ ตัวอย่างเช่น จุมพฏ ขวลิตานนท์, “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530; Han Ten Brummelhuis, **Merchant, Courtier and Diplomat, A History of the Contacts between the Netherlands and Thailand**, (Lochem: Uitgeversmaatschappij De Tijdstroom BV, 1987); ชีรวัด ณ ป้อมเพชร, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในอยุธยาสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม,” ใน **สายธารแห่งความคิด 2**, วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: กองทุนวิชาการวรรณญา สนิทวงศ์ฯ, 2544); บุษราคัม ช่างชัย, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ. 1612-1688,” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.

¹⁶ Dhiravat na Pombejra, “Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century: Was there a Shift to Isolation?,” in **Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief**, Anthony Reid, ed., (New York: Cornell University Press, 1993), 250-273.

สังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ อย่างชัดเจน¹⁷ จนทำให้นักประวัติศาสตร์อย่างแอนโทนี รีด (Anthony Reid) เรียกยุคนี้ว่า “Chinese Century”

ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ค่อนข้างให้ความสำคัญกับการค้ากับต่างประเทศของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นอย่างมาก งานที่ศึกษาการค้าภายในกลับไม่มากนัก เนื่องด้วยนักประวัติศาสตร์เชื่อว่า ราชสำนักได้ดำเนินการผูกขาดการค้าภายในอย่างเข้มงวด จนกระทั่งการทำสนธิสัญญาเบาริง อย่างไรก็ดี นักประวัติศาสตร์บางคนพยายามที่จะศึกษาภาพการค้าภายในของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้บางอาทิ งานศึกษาเรื่องตลาดภายในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งชนชั้นไพร่และพ่อค้าชนชาติต่างๆ มีบทบาทสำคัญในการค้าขายแต่ในบทสรุปตอนท้ายผู้ศึกษากลับสรุปว่า การค้าภายในของกรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองอย่างไร แต่ยังคงอธิบายว่า ราชสำนักยังคงเข้ามาผูกขาดการค้าอยู่เช่นเดิม¹⁸

ประการที่ 4 งานศึกษาทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องของการจัดการทางเศรษฐกิจของราชสำนัก ซึ่งแบ่งออกเป็นสองประเด็นใหญ่คือ การศึกษาเรื่องกรมพระคลัง/กรมท่า และการศึกษาเรื่องการค้ากับต่างชาติ ในประเด็นแรกนี้ แม้นักประวัติศาสตร์จะมุ่งศึกษาพัฒนาการของกรมดังกล่าวทั้ง

¹⁷ เจนนิเฟอร์ เวย์น คุชแมน. *การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์*. ชื่นจิตต์ อัมไพพรรณ, แปล, (กรุงเทพฯ: โครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2528) ; วราภรณ์ ทินานนท์, “การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” *วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2522; Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*, (Cambridge: Harvard University Press, 1977).

¹⁸ คมขำ ดีวงษา, “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ. 2310-2373 .ศ.,” *วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2530.

ภาพรวม¹⁹ หรือศึกษาหน่วยงานย่อยภายในกรมพระคลัง/กรมท่า เช่น กรมพระคลังสินค้า²⁰ กรมท่าขวา²¹ หรือการศึกษาเรื่องกลุ่มขุนนางที่มีบทบาทในการกำกับกรมดังกล่าว เช่น กลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาค²² แต่บทสรุปของงานศึกษาเหล่านี้มักจะเป็นไปในทางเดียวกันคือ ราชสำนักผูกขาดการค้าทั้งภายในและภายนอกผ่านกรมพระคลัง/กรมท่าอย่างเคร่งครัด สร้างผลกำไรมหาศาล แต่กลับทำให้ไพร่ฟ้าประชาชนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไม่มีบทบาทในทางการค้าเลย และไม่มีพ่อค้าที่พัฒนาตนมาจากไพร่แต่อย่างใด

ส่วนการศึกษาเรื่องการค้ากับภาชีนั้น สามารถแบ่งประเด็นการศึกษาย่อยได้เป็นสองประเด็น คือ การเก็บภาษีชนพื้นเมือง และการเก็บภาษีชาวต่างชาติ คือ การผูกปิ่นชาวจีน นักวิจัยที่ศึกษาเรื่องการค้ากับภาชีชนพื้นเมืองของราชสำนักสยามนั้น ได้ศึกษาประเด็นสำคัญสี่ประการ คือ 1. การจัดตั้งชนิดของอากรภาษีเพิ่มขึ้น 2. พิกัดอัตราของภาษีอากร 3. วิธีจัดเก็บและการควบคุม และ 4. การปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ พบว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ค.ศ. 1782–1809) และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ค.ศ. 1809–1824) การจัดเก็บภาษียังเป็นเช่นในสมัยอยุธยา

¹⁹ อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่าระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. 2310–2398,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

²⁰ ฝ่องพันธุ์ วารวิชนันท์, “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.

²¹ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, **ขุนนางกรมท่าขวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ), 2435–2153 .ศ.: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 255, (0.

²² สุภัทรา กมลาภรณ์, “อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. 1824–1851) เป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ภาษีเป็นจำนวนมาก และแบ่งให้ผู้ประมวลเป็นผู้จัดเก็บหรือระบบเจ้าภาษีนายอากร²³ และราชสำนักเป็นผู้จัดเก็บเอง ซึ่งการจัดเก็บได้มากกว่าผู้ประมวล และในรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงเวลาที่ราชสำนักใช้วิธีการเก็บภาษีเช่นเดียวกับรัชกาลที่ 3 แต่มีการปรับปรุงระบบบางส่วนเช่น ยกเลิกภาษีที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน เป็นต้น²⁴ อย่างไรก็ตาม แม้ระบบการเก็บส่วยจะทำให้ราชสำนักสามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเนื่องจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1767 แต่กลับไม่ได้นำรายได้เหล่านี้มาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาว ทำให้ในที่สุดระบบดังกล่าวจึงถูกยกเลิกไป

ส่วนประเด็นเรื่องการผูกปี้ชาวจีนนั้น ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ อธิบายไว้ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทเรื่อง **ผูกปี้: การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์** (ค.ศ. 1980) ซึ่งศึกษาเรื่องระบบการผูกปี้ตั้งแต่ ค.ศ. 1782–1910 ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ชาวจีนได้อพยพเข้ามาในสยามเป็นจำนวนมาก และสยามมีความต้องการแรงงานเหล่านี้ในการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมากเช่นกัน แต่เมื่อพิจารณาหลักเกณฑ์และระเบียบในการจัดเก็บเงินพบว่า ราชสำนักต้องการเงินตราจากชาวจีนมากกว่าต้องการแรงงาน หรือเป็นนโยบายในการควบคุมชาวจีน²⁵

²³ ญาตา ประภาพันธุ์, **ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงธนบุรี ยุคต้น**, (กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2548).

²⁴ สมิตติ ศรีสิงห์, “การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร, 2515.

²⁵ ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, “ผูกปี้: การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

ประเด็นที่ 5 นักประวัติศาสตร์ให้ความสนใจกับการศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวต่างชาติมากกว่าบทบาทของชาวสยาม งานศึกษาเรื่องบทบาทของชาวต่างชาติในสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ให้ความรู้ที่สำคัญสอง ประการ คือ 1. สังคมในแถบนี้เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ที่มีประชากรหลากหลายเชื้อชาติ ทั้งผู้คนที่มาจากรัฐเพื่อนบ้าน²⁶ รัฐในเอเชียต่างๆ²⁷ และชาติตะวันตก²⁸ เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งด้วยความสมัครใจและการถูกกวาดต้อน 2.

²⁶ รัชณี สาดเปรม, “บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516; ผุสดี ลิ้มพะสุต, “ปัญหาเกี่ยวกับชาวนวนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367–2453),” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528; สุภรณ์ โอเจริญ, “ชาวมอญในประเทศไทย: วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519; บังอร ปิยะพันธุ์, “ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529; Ishii Yoneo, “A Note on the Cham Diaspora in the Ayutthayan Kingdom.” In **Anthony Reid and the Study of the Southeast Asian Past**, Geoff Wade and Li Tana, ed. (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2012), 241–245.

²⁷ G. William Skinner, **Chinese Society in Thailand: An Analytical History**, (New York: Cornell University Press, 1957); มัลลิกา เรืองระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517 .; Jeffery Sng and Pimprapai Bisalputra, **A History of the Thai–Chinese**, (Singapore: Didier Millet), 2015; อธิธิ โยเนะโอะ และโยชิการะ โทชิฮารุ, 600 ปีความสัมพันธ์ไทยญี่ปุ่น–, กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550.

²⁸ Stefan Halikowski Smith, **Creolization and Diaspora in the Portuguese Indies, the Social World of Ayutthaya, 1640–1720**, (Leiden: Brill, 2011).

แม้คนเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน จะเป็นคนต่างด้าวทำวต่างแดน แต่ก็มิ
 บทบาททั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในสยามเป็นอย่างยิ่ง²⁹

แม้งานศึกษาเรื่องบทบาทของชาวต่างชาติในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาส่วนใหญ่
 จะมีลักษณะเป็นการต่อยอดหรือการขยายพรมแดนความรู้ เช่น ในกรณี
 การศึกษาเรื่องบทบาทของชาวจีน แต่ในการศึกษาบางประเด็น นักประวัติศาสตร์
 มีการนำหลักฐานชิ้นต้นใหม่ๆ มาอภิปรายถกเถียงกับงานเขียนดั้งเดิม อาทิ เรื่อง
 บทบาทของชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา ที่งานศึกษาก่อนหน้านี้สะท้อนให้เห็น
 ว่า ประชาคมโปรตุเกสมีบทบาทสำคัญในราชธานีแห่งนี้ ทั้งทางการเมือง การทูต
 เศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 จนถึง ค.ศ. 1767 แต่ Stefan
 Halikowski Smith ได้เสนอมุมมองที่น่าสนใจไว้ในหนังสือเรื่อง **Creolization and
 Diaspora in the Portuguese Indies, The Social World of Ayutthaya, 1640–1720** (ค.ศ. 2011) ว่า ในช่วงที่จักรวรรดิโปรตุเกสในเอเชียเสื่อมลง ชุมชน

²⁹ วรพร ภู่งศ์พันธุ์, “ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16
 ถึง ค.ศ. 1767,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542; วิไลเลขา ถาวรธนาสาร. **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรม
 ตะวันตก**. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545); Bhawan Ruangsilp, “Dutch Interaction with
 Siamese Law and the City rule of Ayutthaya in the Seventeenth and Eighteenth Centuries,”
 in **Asian Port Cities 1600–1800 Local and Foreign Cultural Interactions**, (Haneda
 Masashi, ed. Singapore: NUS Press, 2009), 139–161; Ulbe Bosma and Remco Raben,
Being “Dutch” in the Indies, A History of Creolisation and Empire, 1500–1920,
 Wendie Shaffer, ed. (Singapore: NUS Press, 2008); Dhiravat na Pombejra. “Ayutthaya as a
 Cosmopolitan Society: A case study of Daniel Brochebourde and his descendants.” ใน
**ความย้อนแย้งของประวัติศาสตร์ พินิจนิพนธ์เชิดชูเกียรติศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุ
 ภัทรดิศ ดิศกุล**, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระ
 ประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2539), 294–310; Marc Frey, “Eurasian Interactions:
 Siam and the Dutch East India Company during the Seventeenth Century,” in **Southeast
 Asian Historiography Unravelling the Myths, Essays in honour of Barend Jan
 Terwiel**, Volker Grabowsky, ed. (Bangkok: River Books), 2011, 162–177.

โปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาที่เสื่อมลงไปด้วย ผู้คนในประชาคมดังกล่าวต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อต้องเผชิญกับศัตรูที่เหนือกว่า เช่น ชาวดัตช์ และชาวฝรั่งเศสที่มีบทบาทในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์³⁰

การทำงานศึกษาเรื่องบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของชาวสยามมีอยู่น้อยมาก เมื่อเปรียบกับชนต่างชาติ เป็นเพราะงานที่ศึกษาประเด็นทางสังคมก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะเรื่องระบบไพร่ มีข้อสรุปว่า ระบบไพร่ซึ่งแบ่งคนในสังคมออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ ชนชั้นปกครอง (ราชวงศ์และขุนนาง) และผู้ถูกปกครอง (ไพร่และทาส) และการเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อใช้ในกิจการต่างๆ ในขณะที่ที่ทาสกลายเป็นสมบัติของนายเงิน ไม่เปิดโอกาสให้ทั้งสองชนชั้น เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้เลย³¹ อย่างไรก็ตามดังกล่าวก่อนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อนิติ เอียวศรีวงศ์ นำเสนอแนวคิดในปากไก่และใบเรือ **รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์** ใน ค.ศ. 1984 ว่าในยุคต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเศรษฐกิจและการค้าเติบโตเป็นอย่างยิ่ง เริ่มปรากฏชนชั้นกระฎุมพีขึ้นในสังคม³² ผลงานดังกล่าวนี้มีอิทธิพลต่องานศึกษาเรื่องชนชั้นไพร่ในระยะหลัง อาทิ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาตรีบัณฑิตของวรางคณา

³⁰ Stefan Halikowski Smith, *Creolization and Diaspora in the Portugese Indies, the Social World of Ayutthaya, 1640–1720*, (Leiden: Brill, 2011).

³¹ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน, “การศึกษาทาสในสมัยรัตนโกสินทร์,” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525; นันทิยา สว่างวุฒิชัย, “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2325–2448,” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524; Akin Rabibhadana. *The Organization of Thai Society in The Early Bangkok Period 1782–1873*. (Bangkok: Amarín Printing, 1996).

³² นิติ เอียวศรีวงศ์, **ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ และประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา**, (นนทบุรี: ฟ้ายักษ์, 2555).

นิพัทธ์สุขกิจ เรื่อง ที่อธิบายว่า ไพร่มีบทบาทในทางการค้าของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง และไพร่บางกลุ่มสะสมทุนจนกลายเป็นไพร่มั่งมี เป็นต้น³³

3. ข้อสังเกตเกี่ยวกับงานศึกษาเรื่องพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ค.ศ. 1350-1855

แม้นักประวัติศาสตร์จะให้ความสนใจกับการศึกษาเรื่องพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ค.ศ. 1350-1855 อย่างต่อเนื่อง แต่งานศึกษาโดยส่วนใหญ่จะให้ภาพที่สำคัญของภูมิภาคนี้ในหาลักษณะ และแต่ละลักษณะมักจะได้อธิบายในทิศทางเดียวกัน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ในปัจจุบันมีการค้นพบและตีพิมพ์เอกสารชิ้นต้นเป็นจำนวนมาก และงานศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของเมืองสำคัญต่างๆ ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งได้ภาพและมุมมองใหม่เกี่ยวกับพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นภาพที่ขัดแย้งกับงานศึกษาก่อนหน้านี้ ด้วยลักษณะดังกล่าวในที่นี้ จึงขอตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับงานศึกษาไว้ห้าประการ คือ

ประการที่ 1 งานศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในบางครั้ง ผู้วิจัยไม่สามารถใช้กษัตริย์/ราชวงศ์/ราชธานี เป็นเครื่องมือแบ่งยุคการศึกษา เพราะอาจจะทำให้ไม่เข้าใจภาพรวมของพัฒนาการทั้งหมด แต่ควรใช้เหตุการณ์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นเครื่องมือในการแบ่งยุคสมัย อาทิ ในการทำความเข้าใจการค้ากับต่างประเทศในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเน้นไปที่การค้าสำเภากับจีน ผู้ศึกษาควรเริ่มศึกษาการค้าสำเภาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นต้นไป เพราะในรัชกาลนี้คือ

³³ วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, “กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. 2172-2310,” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

จุดเริ่มต้นของความรุ่งเรืองของการค้าสำเภาระหว่างจีนกับสยามที่จะรุ่งเรืองอย่างสูงสุดในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

ประการที่ 2 ควรมีการศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้น เพื่อจะช่วยให้เข้าใจการขับเคลื่อนที่แท้จริงของการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคนี้ ไม่ใช่เพียงราชธานี ทั้งนี้ ผู้ศึกษาสามารถนำหลักฐานชั้นต้นต่างๆ มาใช้ในการศึกษา ได้แก่ กฎหมายตราสามดวง ที่เป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนภาพสังคมชนบทของสยามได้เป็นอย่างดี จดหมายเหตุของชาวต่างชาติ ที่แม้ในสมัยอยุธยา-ธนบุรีมักจะให้ภาพความเปลี่ยนแปลงของเมืองชายฝั่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเสียมากกว่า เช่น ราชธานีต่างๆ ป้อมบางกอก³⁴ ชุมชนในจังหวัดนนทบุรีปัจจุบัน สมุทรปราการ รวมทั้งเมืองบางปลาสร้อย เป็นต้น หรือภาพของเมืองสำคัญอื่นๆ เช่น ลพบุรี³⁵ เป็นต้น

แต่เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์หลักฐานประเภทนี้จะมีบันทึกเรื่องเมืองสำคัญในลุ่มแม่น้ำภาคกลางมากขึ้น อาทิ เดวิด ริชาร์ดสัน ผู้แทนอังกฤษที่เดินทางจากมะละแหม่งมายังกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวเมืองกาญจนบุรี ราชบุรีและเพชรบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานประเภทอื่นที่มีความสำคัญต่อการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานอกราชธานี อาทิ งานวรรณกรรม ภาพจิตรกรรมฝาผนัง รวมทั้งหลักฐานโบราณคดีต่างๆ ที่นักโบราณคดีทั้งไทยและตะวันตกศึกษาไว้อย่างมากมาย

ประการที่ 3 ควรมีการศึกษาประเด็นทางประวัติศาสตร์บางประเด็นใหม่ เช่น ระบบไพร่และระบบทาส ซึ่งเป็นรากฐานของพัฒนาการระบบเศรษฐกิจและ

³⁴ ชัยนา วีรเกียรติสุนทร, “บางกอกก่อนสมัยรัตนโกสินทร์: มุมมองจากเอกสารประวัติศาสตร์,” ใน *230 ปีศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร*, (กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์, 2556), 27-38.

³⁵ วินัย พงศ์ศรีเพียรและตรงใจ หุตางกูร, บรรณาธิการ, *มรดกความทรงจำแห่งนพบุรีศรีนครวัดอมรินทร์ ว่าด้วยโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์และจารึกโบราณแห่งเมืองละโว้*, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2558).

สังคมกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้ เพราะหลักฐานชั้นต่างๆ ได้สะท้อนมุมมองเรื่องระบบไพร่และทาสที่แตกต่างจากข้อสรุปก่อนหน้านี้ เพราะอธิบายว่า ราชสำนักไม่ได้ควบคุมไพร่อย่างเข้มงวด หากกระยะใดที่มีการเกณฑ์แรงงานไพร่อย่างหนัก พวกเขาโดยเฉพาะไพร่ที่อยู่นอกราชอาณาจักรหากไม่พอใจกับการเกณฑ์แรงงาน มักจะหลบหนีเข้าป่า ยอมส่งส่วย ขายตัวเป็นทาส รวมทั้งบวชเป็นภิกษุ ตลอดจนการผูกขาดการค้าก็ไม่ใช่ไปอย่างเคร่งครัด ทำให้ไพร่เข้ามามีส่วนในการค้าโดยตรง ขณะเดียวกันไพร่บางคนสามารถค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติทั้งเปิดเผยและไม่เปิดเผยโดยตรง นอกจากนี้ เอกสารร่วมสมัยยังสะท้อนให้เห็นว่าสตรีเข้ามามีบทบาทอย่างชัดเจนในทางการค้า รวมทั้งทาสที่ได้รับอนุญาตจากนายเงินคือ เสรีชนในราชอาณาจักร คนกลุ่มนี้คือแรงงานรับจ้าง และกลุ่มพ่อค้าที่สำคัญกลุ่มหนึ่งของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา³⁶

ประการที่ 4 แม่นักประวัติศาสตร์จะศึกษาเรื่องกลุ่มชนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของชาวจีนโพ้นทะเล แต่งานที่ศึกษาเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ยังมีอยู่ไม่มากนัก และมักจะให้ภาพที่เป็นไปในทางบวก ยกเว้นในกรณีงานศึกษาของธีรวัต ณ์ บ่อมเพชร อย่างไรก็ตาม หลักฐานลายลักษณ์ที่เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 รวมทั้งงานจิตรกรรมฝาผนัง ได้สะท้อนภาพปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนพื้นเมืองชาวสยามกับชาวต่างชาติบางกลุ่ม เช่น ผู้ที่ไม่นับถือพุทธศาสนาเอาไว้พอสมควร ประเด็นดังกล่าวเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ควรนำมาศึกษา เพราะจะทำให้เราเข้าใจประสบการณ์ของชนพื้นเมืองในแถบนี้กับการติดต่อกับชนต่างชาติทั้งในด้านบวกและด้านลบ อันส่งผลต่อโลกทัศน์ของชน

³⁶ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 2, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2529); วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง**, (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก, 2551).

พื้นเมืองที่มีต่อชนกลุ่มต่างๆ ซึ่งจะทำให้เราสามารถอธิบายว่า เพราะเหตุใดชาวสยามโดยเฉพาะชนชั้นนำสามารถที่จะปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงที่หลังไหลเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหลัง ค.ศ. 1855

ประการที่ 5 การค้นพบเอกสารใหม่ อาทิ จดหมายเหตุพ่อค้าดัตช์ อังกฤษ จดหมายเหตุราชวงศ์หมิงและชิง ตลอดจนจดหมายเหตุหลิวฉิว จะช่วยเปิดพื้นที่การศึกษาใหม่ๆ เกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่ให้จำกัดแต่เพียงเรื่องการค้ากับภายนอก ระบบราชการที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ หรือระบบโครงสร้างทางสังคมอีกต่อไป ในงานวิจัยที่จะศึกษาต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะแบ่งการศึกษาเศรษฐกิจและสังคมของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ค.ศ. 1350-1855 ออกเป็นสองประเด็นใหญ่ คือ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมราชธานีของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ค.ศ. 1350-1855 และพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมนอกราชธานีของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ค.ศ. 1350-1855

ในประเด็นแรก ผู้วิจัยจะศึกษาเรื่องพัฒนาการของชุมชนเมืองในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นย่านการค้า ตลาด ระบบเงินตรา อาชีพที่หลากหลาย กลุ่มชนต่างๆ และปัญหาสังคมเมือง (ปัญหาเด็กกำพร้าและปัญหาโสเภณี) เป็นต้น รวมทั้งความเป็นสังคมนานาชาติของราชธานี ทั้งในด้านบวก อาทิ อาชีพ การสมรสระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ และด้านลบเช่น ความขัดแย้งศาสนาระหว่างกลุ่มศาสนาต่างๆ เป็นต้น ในประเด็นที่ 2 จะศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของขุนนางท้องถิ่นและไพร่ ซึ่งหลักฐานชั้นต้นหลายชิ้นสะท้อนภาพชาวชนบทที่มีอิสระเสรีมากกว่าคนในเขตราชธานี

4. สรุป

ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา นักประวัติศาสตร์ต่างให้ความสนใจต่อการศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ค.ศ. 1350-1855 เป็นอย่างมาก แต่เท่าที่มีการสำรวจสถานการณ์การศึกษาพบว่า งานเหล่านี้

มักจะให้ข้อสรุปไปในทิศทางเดียวกัน สองกระแสความคิดใหญ่ คือ งานที่เน้นว่ารัฐเข้าไปควบคุมกิจการเศรษฐกิจภายในและการค้าภายนอกอย่างเคร่งครัด จนทำให้ชนชั้นได้ปกครองไม่มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมกับการดังกล่าว และงานที่พยายามอธิบายว่า ไพร่เข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม เอกสารและหลักฐานโบราณคดีที่ค้นพบใหม่เป็นจำนวนมากในปัจจุบัน เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยตีความประเด็นที่เคยศึกษาไว้แต่เดิมใหม่ และเปิดพรมแดนความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำแห่งนี้ให้ก้าวผ่านเรื่องเดิมๆ ต่อไป

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ภาษาไทย

ประชุมจดหมายเหตุไทร รวม 3 ฉบับ. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2551.

ประชุมเพลงยาว ภาคพิเศษ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง, 3 เล่ม. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2529.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน**. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2555.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก, 2551.

ภาษาอังกฤษ

Baker, Christ and Alfons van der Kraan. **Van Vliet's Siam**. Chiang Mai: Silkworm Books, 2005.

Ernest Satow. “Notes on the Intercourse between Japan and Siam in the Seventeenth Century,” **Transactions of the Asiatic Society of Japan**. 13 (1885): 139–210.

Farrington, Anthony and Dhiravat na Pombejra. **The English Factory in Siam 1612–1685, II Vol**. London: British Library, 2007.

Hamilton, Alexander, **Alexander Hamilton, A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689–1723**. Michael Smithies, ed. Chiang Mai: Silkworm Books, 1997.

Heeck, Gijsbert. **A Traveler in Siam in the Year 1655, Extracts from the Journal of Gijsbert Heeck**. Trans and intro by Barend Van Terwiel. Chiang Mai: Silkworm Books, 2008.

Ishii, Yoneo. **The Junk Trade from Southeast Asia, Translation from the Tosen Fusetu-gaki, 1674–1723**. Singapore: Institute of Southeast Asia Studies, 1998.

Raben, Remco and Dhiravat na Pombejra, ed. **In the King's Trail, An 18th Century Dutch Journey to the Buddha's Footprint**. Bangkok: The Royal Netherlands Embassy, 1997.

Richardson, David. **Dr. Richardson's missions to Siam, 1829–1839**. Anthony Farrington, ed. Bangkok: White Lotus Press, 2004.

Seabra, Leonor de. **The Embassy of Pero Vaz de Siqueira to Siam (1684–1686)**. Macao: University of Macao, 2005.

The Suma Oriental of Tomé Pires and the Book of Francisco Rodrigues. London: The Hakluyt Society, 1944.

Zuidervaat, Huib. **Embassies of the King of Siam Sent to his Excellency Prince Maurits, Arrived in the Hague on 10 September 1608**. Middelburg: Wassenaar, 2008.

ภาษาฝรั่งเศส

Bouvet, Joachim. **Voiage de Siam du Père Bouvet**. Leiden : Brill, 1963.

Jacq-Hergoualc'h, Michel. **Étude Historique et Critique du Livre de Simon de la Loubère « Du Royaume de Siam »** –Paris 1691.

Paris : Éditions Recherche sur les Civilisations, 1987.

Launay, Adrien. **Histoire de la Mission de Siam 1662– 1811, II vol.**

Paris: Les Indes Savants. 2000.

เอกสารชั้นรอง

ภาษาไทย

เจนนิเฟอร์ เวย์น คุษแมน. **การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์**. ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ, แปล, กรุงเทพฯ: โครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2528.

คมขำ ดิวงษา. “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ2310-2173 .ศ..” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

จิราธร ชาตศิริ. “เศรษฐกิจสมัยธนบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

จุมพฏ ขวลิตานนท์. “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ2310-2150 .ศ..” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. **ขุนนางกรมท่าขวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

- ธิษณา วีรเกียรติสุนทร. “บันทึกของชาวตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนถึง ค.ศ. 1885,” ใน **100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 15.** อรพินท์ คำสอน บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสฬสการพิมพ์, 2555, 5-159.
- ธีรวัต ฦ ป้อมเพชร. “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในอยุธยา สมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม,” ใน **สายธารแห่งความคิด 2.** วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: กองทุนวิชาการวรรณยุพา สนิทวงศ์ฯ, 2544.
- นันทิยา สว่างวุฒิธรรม. “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดกาเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2325-2448.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527.
- บังอร ปิยะพันธุ์. “ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- บุษราคัม ชวงชัย. “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ. 1612-1688.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.
- ผ่องพันธุ์ วารวิชนันท์. “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- มุสดี ลิ้มพะสุด. “ปัญหาเกี่ยวกับชาวญวนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2453).” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2528.

พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. “การศึกษาทาสในสมัยรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

พรณี อวนสกุล. “ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา,” **วารสาร
ธรรมศาสตร์**. 4,3 (2518): 16-36.

มัลลิกา เรืองระพี. “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรมไทย
สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2517.

รัชณี สาดเปรม. “บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศ.”
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

วรพร ภู่งศ์พันธ์. “ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่
คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.

วรภรณ์ ทินานนท์. “การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.”
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

วิไลเลขา ถาวรธนสาร. **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก**.
กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. “จารึกวัดพระเชตุพน: โคลงภาพคน 32 ภาษา” มรดกความ
ทรงจำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์,” ใน 100 เอกสารสำคัญ: **สรรพสาระ**

- ประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 18.** สยาม ภัทรานุประวัติและคณะ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คัดติโสภากการพิมพ์, 2555, 33-154.
- ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์. “ผูกปี้: การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- สมคิด ศรีสิงห์. “การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร, 2515.
- สายชล วรรณรัตน์. “เศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยปลายอยุธยา,” **วารสารธรรมศาสตร์**. 11,3 (กันยายน 2525): 6-40.
- สืบแสง พรหมบุญ. **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย.** กาญจนีละอองศรี, แปล, กรุงเทพฯ: โครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2525.
- สุภรณ์ โอเจริญ. “ชาวมอญในประเทศไทย: วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- สุภัทรา กมลภรณ์. “อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- อดิสร หมวกพิมาย. “กรมท่าระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ 2310-2398.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิกาว่าะ โทชิฮารุ. **600 ปีความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น.** กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550.

ภาษาอังกฤษ

Akin Rabibhadana. **The Organization of Thai Society in The Early Bangkok Period 1782–1873.** Bangkok: Amarin Printing, 1996.๗

Bhawan Ruangsilp. “Dutch Interaction with Siamese Law and the City rule of Ayutthaya in the Seventeenth and Eighteenth Centuries,” in **Asian Port Cities 1600–1800 Local and Foreign Cultural Interactions.** Haneda Masashi, ed. Singapore: NUS Press, 2009, 139–161.

Bosma, Ulbe and Remco Raben. **Being “Dutch” in the Indies, A History of Creolisation and Empire, 1500–1920.** Wendie Shaffer, ed. Singapore: NUS Press, 2008.

Brummelhuis, Han Ten. “Knowledge and Interest in Cornelis van Nijenroode’s Early Dutch Treatises on Siam 1621,” in **Southeast Asian Historiography Unravelling the Myths, Essays in honour of Barend Jan Terwiel.** Volker Grabowsky, ed. Bangkok: River Books, 2011, 196–207.

Brummelhuis, Han Ten. **Merchant, Courtier and Diplomat, A History of the Contacts between the Netherlands and Thailand.** Lochem: Uitgeversmaatschappij De Tijdstroom BV, 1987.

Dhiravat na Pombejra. “Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century: Was there a Shift to Isolation?, **Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief.** Anthony Reid, ed. USA: Cornell University Press, 1993, 250–273.

Dhiravat na Pombejra. “Ayutthaya as a Cosmopolitan Society: A case study of Daniel Brochebourde and his descendants.” ใน **ความขอกย้อนของประวัติศาสตร์ พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุ**

ภัทรดิศ ดิศกุล. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2539, 294–310.

Dhiravat na Pombejra. “Port, Palace and Profit: An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in Siam in the Seventeenth Century,” in **Port Cities and Trade in Western Southeast Asia**. Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 1998, 65–83.

Dhiravat na Pombejra. “The Last Year of King Thaisa’s Reign: Data concerning politics and society from the Dutch East India Company’s Siam factory dagregister for 1732,” ใน **ความขบถย้อนของประวัติศาสตร์ พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัตร เกษมศรี.** วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: เอกสารชุด ครรลองไทย ลำดับที่ 1, 2537, 125–145.

Erika, Masuda. “Import of Prosperity: Luxurious Items Imported from China to Siam during the Thonburi and Early Rattanakosin Periods (1767–1854),” in **Chinese Circulations, Capital, Commodities and Networks in Southeast Asia**. Eric Tagliacozzo and Wen–Chin Chang, ed. London: Duke University Press, 149–171.

Frey, Marc. “Eurasian Interactions: Siam and the Dutch East India Company during the Seventeenth Century,” in **Southeast Asian Historiography Unravelling the Myths, Essays in honour of Barend Jan Terwiel**. Volker Grabowsky, ed. Bangkok: River Books, 2011, 162–177.

- Hong, Lysa. **Thailand in the Nineteenth Century: Evolution of the Economy and Society**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1984.
- Reid, Anthony. **A History of Southeast Asia, Critical Crossroads**. Oxford: Wiley Blackwell, 2015.
- Relationship with France, England and Denmark**. Bangkok: The Siam Society, 1959.
- Sarasin Viraphol. **Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652–1853**. Cambridge: Harvard University Press, 1977.
- Skinner, G. William. **Chinese Society in Thailand: An Analytical History**. New York: Cornell University Press, 1957.
- Smith, George Vinal. **The Dutch in Seventeenth Century Thailand**. North Illinois: Centre for Southeast Asian Studies, 1977.
- Smith, Stefan Halikowski. **Creolization and Diaspora in the Portugese Indies, The Social World of Ayutthaya, 1640–1720**. Leiden: Brill, 2011.
- Sng, Jeffery and Pimprapai Bisalputra. **A History of the Thai-Chinese**. Singapore: Didier Millet, 2015.
- Trakulhun, Sven. “Suspicious Friends: Siamese Warfare and the Portuguese (c.1540–1700),” in **Southeast Asian Historiography Unravelling the Myths, Essays in honour of Barend Jan Terwiel**. Volker Grabowsky, ed. Bangkok: River Books, 2011, 178–195.
- Vella, Walter F. **Siam under Rama III**. New York: J.J. Augustin Incorporated Publisher, 1957.
- Yoneo, Ishii. “A Note on the Cham Diaspora in the Ayutthayan Kingdom.” In **Anthony Reid and the Study of the Southeast Asian Past**. Geoff

Wade and Li Tana, ed. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2012, 241–245.

ภาษาฝรั่งเศส

Cruysse, Dirk Van der. **Louis XIV et le Siam**. Paris : Fayard, 1991.

Forest, Alain. **Falcon L'imposteur de Siam, Commerce, politique et religion dans la Thaïlande du XVIIe Siècle**. Paris : les Indes Savantes, 2010.

Jacq-Hergoualc'h, Michel. **L'Europe et le Siam du XVIe au XVIIIe Siècle, Apports culturels**. Paris : l'Harmattan, 1993.

Smithies, Michael Smithies. “Les gouverneurs français de Phuket, Bangkok et Mergui au XVIIe Siècle,” **Asénie**. 7 (juin 2001) : 59–78.

Sottas, Jules. **Histoire de la Compagnie Royale des Indes Orientales 1664–1719**. Rennes : La Découverte, 1994.

สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง

“ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำน่านค.ศ.
1855 ถึง ค.ศ. 1961”

นายธีรพร พรหมมาศ

นางสาววิบูล สีนุธมาลัย

ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย(statement of significance)

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจที่ผ่านมาในไทย ส่วนใหญ่แล้ว มุ่งเน้นการศึกษาการเติบโตของกรุงเทพฯ ในฐานะเมืองหลวง นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมุ่งให้ความสนใจและศึกษา เพราะมีความเชื่อว่ากรุงเทพฯ เป็นปัจจัยสำคัญที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมไทย โดยไม่ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคอื่นเท่าที่ควร¹

ก่อนปีค.ศ. 1809 ภาคเหนือตอนบน หรือที่เรียกว่าอาณาจักรล้านนา มีเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงมีความสัมพันธ์ส่วนใหญ่มากับพม่า หลังจากนั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ ในฐานะเมืองประเทศราช มีหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการ ส่วย ตลอดจนในยามศึกสงครามต้องยกพลมาช่วยกรุงเทพฯ รัฐบาลสยามที่กรุงเทพฯ ได้ให้อิสระจากรัฐไทยหรือการปกครองกรุงเทพฯ จนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 พื้นที่ภาคเหนือครอบคลุมถึงส่วนเหนือของภาคกลางหรือที่เรียกว่าภาคเหนือตอนล่างซึ่งครอบคลุมพื้นที่จังหวัดในปัจจุบันคือ นครสวรรค์ ตาก สุโขทัย อุตรดิตถ์ พิษณุโลก กำแพงเพชร และอุทัยธานี²

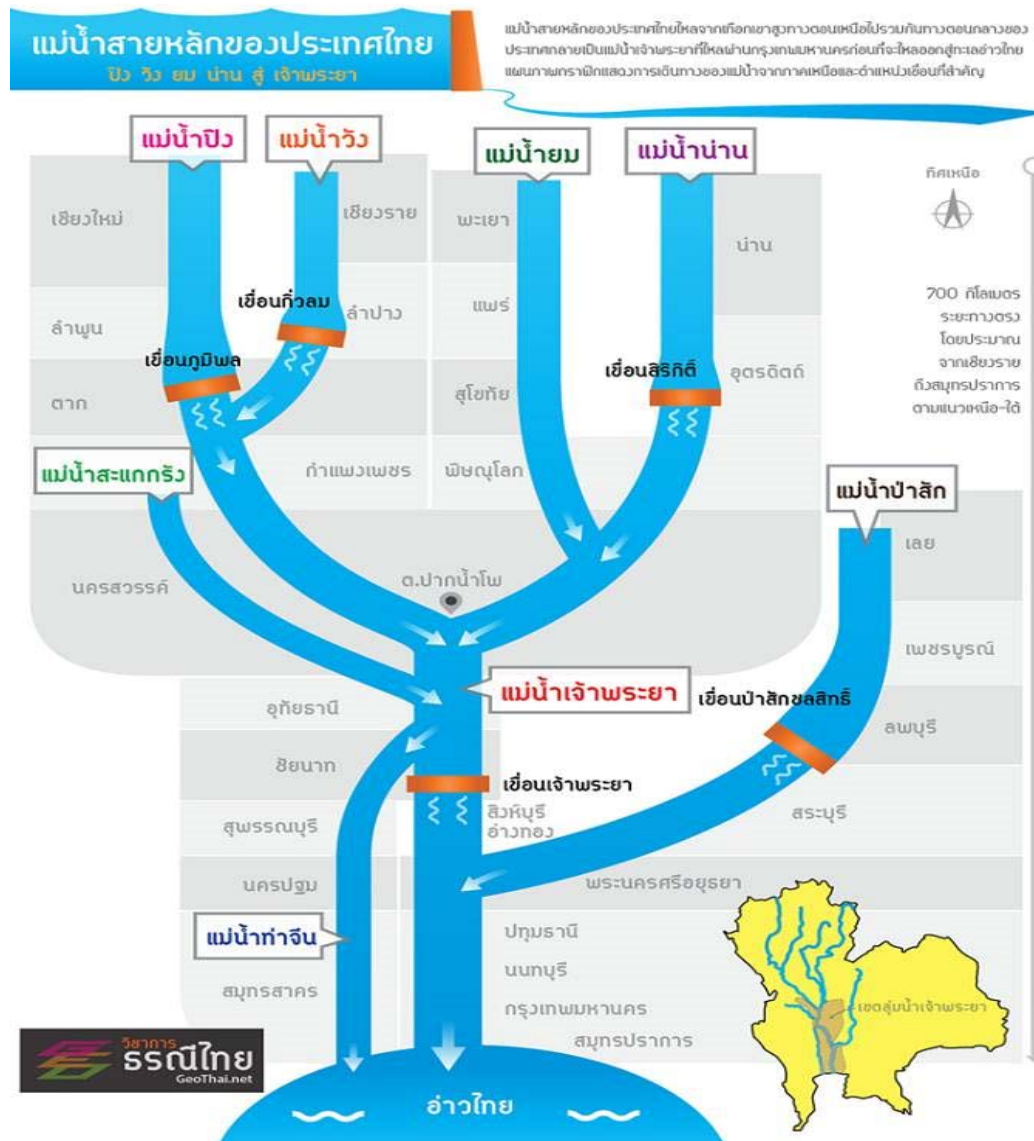
กลุ่มแม่น้ำน่านเป็นหนึ่งในลำน้ำสำคัญของภาคเหนือที่ทำให้เกิดบ้านเมืองและรัฐขึ้นในสมัยโบราณ และยังมีความสำคัญมาแต่ครั้งโบราณในฐานะแหล่ง

¹พอพันธ์ อุยานนท์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558).

²เรื่องเดียวกัน, 141.

ทรัพยากรสำคัญที่คอยจัดส่งสินค้าไปให้ส่วนกลาง แม่น้ำน่านมีภูมิศาสตร์อยู่ในบริเวณภาคเหนือตอนล่างของประเทศ โดยแม่น้ำน่านมีต้นกำเนิดจากที่สูงและภูเขาทางตอนเหนือของประเทศไทย บริเวณภูเขาผีปันน้ำ ทิวเขาหลวงพระบาง และทิวเขาเพชรบูรณ์ แล้วไหลลงมาทางใต้ ผ่านจังหวัดต่าง ๆ เช่น จังหวัดน่าน อุตรดิตถ์ และเข้าเขตจังหวัดพิษณุโลก ทางตอนเหนือของอำเภอพรหมพิราม เหนือบ้านโคกเทียม จนกระทั่งสุดเขตจังหวัดพิษณุโลกที่ทางใต้ของอำเภอบางกระทุ่มบริเวณบ้านสนามคลี จากนั้นจึงไหลผ่านจังหวัดพิจิตร ในเขตอำเภอเมืองพิจิตร และมีแม่น้ำวังทอง ไหลมารวมทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำน่าน ไหลผ่านตัวจังหวัดพิจิตร ผ่านอำเภอตะพานหิน และอำเภอบางมูลนาก ก่อนเข้าสู่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ แม่น้ำน่านมีความยาวประมาณ 740 กิโลเมตร มีเขื่อนเอนกประสงค์กันถึง 2 แห่ง คือ เขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ และเขื่อนนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก³

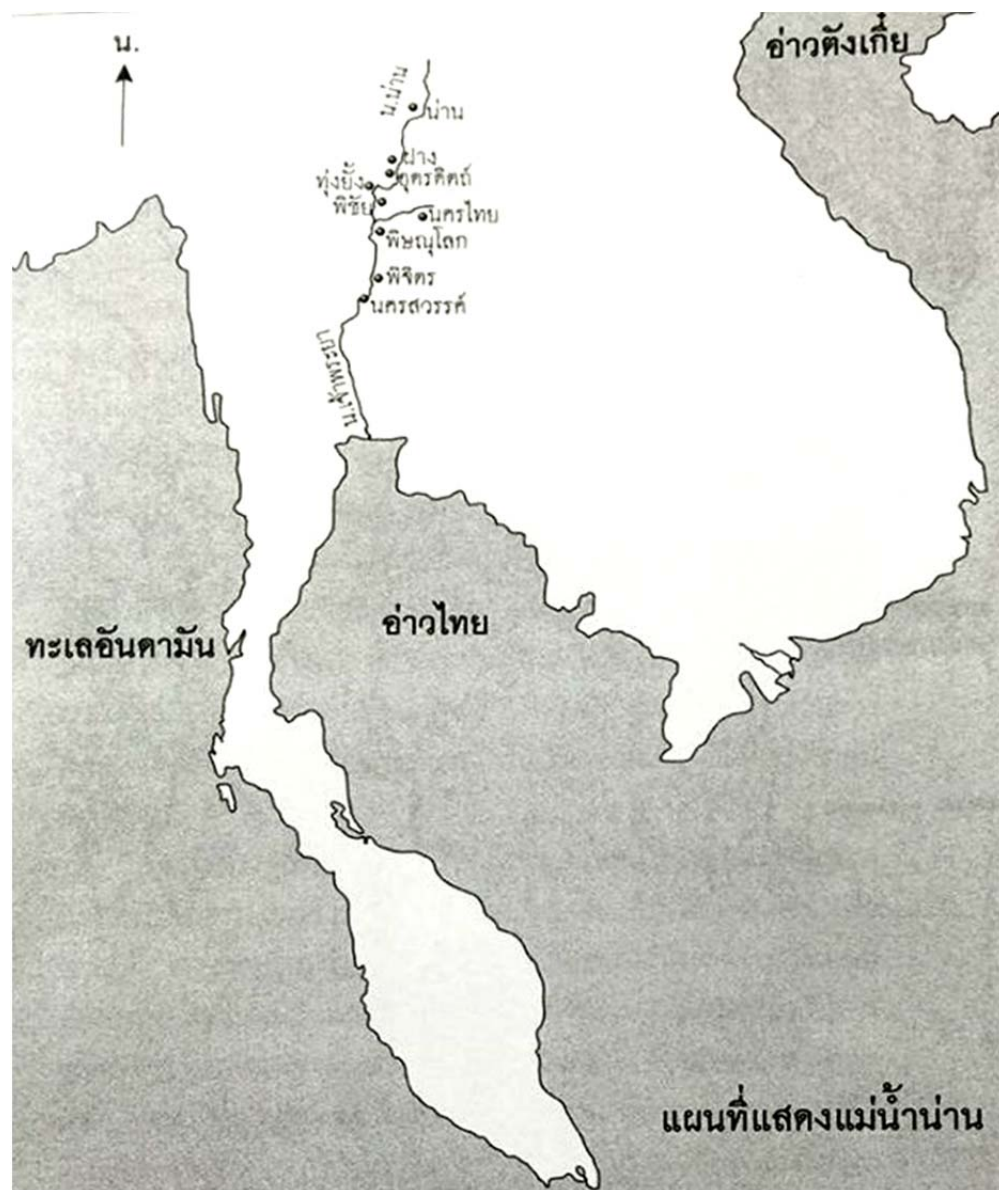
³สุภาพรรณ ขอฟล, การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่างในช่วงปี พ.ศ.2448-2484, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534, 15.

ภาพที่ 1 : แม่น้ำน่านหนึ่งในแม่น้ำสายหลักของประเทศไทย

ที่มา: Sanook! Guru, แม่น้ำสายหลักของประเทศไทย, (ออนไลน์), เข้าถึงได้จาก

<http://guru.sanook.com/8222/> เข้าถึงเมื่อ 1 ธันวาคม 2558

ภาพที่ 2 : แผนที่แสดงเส้นทางไหลผ่านของแม่นํ่าน่าน

ที่มา : ศรีศักร วัลลิโภดม, ลุ่มนํ่าน่าน ประวัติศาสตร์โบราณคดี ของ พิษณุโลก

“เมืองเอกแตก”, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 22.

ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำน่านคือ การเป็นศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนกับภูมิภาคใกล้เคียง ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ภูมิภาคนี้มีบทบาททางการค้า คือเป็นรอยต่อระหว่างภาคเหนือและภาคกลาง อีกทั้งทำหน้าที่สำคัญคือการผลิตสินค้าโดยล่องไปตามแม่น้ำเพื่อส่งไปยังส่วนกลาง

ในช่วง ค.ศ. 1855 นับแต่มีการลงนามในสนธิสัญญาโบว์ริง ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มแม่น้ำน่านลักษณะการผลิตจากผลิตแบบยังชีพเปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อการค้า มีการเติบโตของเมืองต่างๆในกลุ่มแม่น้ำน่าน เปิดโอกาสให้กลุ่มเศรษฐกิจและกลุ่มทุนต่างๆ ได้พัฒนาตัวขึ้นมามีบทบาท เช่น กลุ่มอิทธิพลต่างๆตามชุมชนการค้า และกลุ่มชาวจีน เป็นต้น

การศึกษาความสำคัญของกลุ่มแม่น้ำน่านจึงถือว่ามีความน่าสนใจ ในฐานะศูนย์กลางของการผลิตสินค้านับแต่อดีต อีกทั้งการขยายตัวของเมืองตั้งแต่ค.ศ. 1855 เป็นต้นมา ทำให้ภาพของการผลิตภาคเกษตรกรรมชัดเจนขึ้นผ่านการขนส่งสินค้ามากับเส้นทางรถไฟสายเหนือ ตามยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในปัจจุบันได้จัดความสำคัญของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำน่านในเรื่องของฐานการผลิตด้านการเกษตร⁴

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำน่าน ค.ศ. 1855 – 1961 เป็นประเด็นการศึกษาที่ทำทนายสถานภาพความรู้ เนื่องจากองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับกลุ่มแม่น้ำน่านที่ผ่านมามักเป็นการเลือกศึกษาที่เน้นเฉพาะตัวศูนย์กลางทางอารยธรรมการปกครอง มากกว่าการให้ความสนใจศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำน่านทั้งหมด ดังนั้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มแม่น้ำน่าน จึงพบว่ามักเน้นการศึกษาที่ น่าน พิชณุโลก และนครสวรรค์

ความสำคัญทั้งหมดของกลุ่มแม่น้ำน่านตามที่กล่าวมานั้น นำมาสู่ประเด็นความน่าสนใจที่ว่า ตลอดช่วงระยะเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1855 – 1961 เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมใดบ้างในกลุ่มแม่น้ำน่านตลอดทั้งสาย เหตุใด

⁴สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานয়กรรัฐมนตรี, ทิศทางการพัฒนาภาคในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 พ.ศ.2555-2559.

ความสำคัญของลุ่มแม่น้ำน่านจึงถูกยกความสำคัญเพื่อการศึกษาเพียงเฉพาะจุดเท่านั้น ภาพที่เหลือของลุ่มแม่น้ำน่านมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรภายหลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของสังคมและเศรษฐกิจที่เน้นในเรื่องของระบบทุนและการขยายของสังคมเมือง

การสำรวจผลงานที่สำคัญ (Informative)

จากสถานภาพการศึกษาที่เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของลุ่มแม่น้ำน่าน ค.ศ. 1855 – 1961 นั้น พบว่าสามารถแบ่งเป็นประเด็นการศึกษาได้ 2 ลักษณะ คือ การศึกษาที่เกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำน่านในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทย และ การศึกษาลุ่มแม่น้ำน่านในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการศึกษา

เป็นที่ทราบกันดีว่าการเปลี่ยนแปลงในสังคมหนึ่งมักเชื่อมโยงด้วยเรื่องเศรษฐกิจเสมอ การศึกษาเพื่อจะทำความเข้าใจในสังคมใดก็ตามก็ต้องศึกษาเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย เพื่อที่จะได้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นๆ ได้อย่างชัดเจน การศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของลุ่มแม่น้ำน่านพบว่าในช่วงแรกปรากฏตัวในฐานะส่วนหนึ่งของการศึกษาที่มุ่งเน้นความสำคัญไปที่ส่วนกลาง ลุ่มแม่น้ำน่านจึงเป็นเพียงจุดเล็กๆ ที่ใช้อธิบายภาพใหญ่อันมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง

นับแต่ทศวรรษ 2540 ผลงานการศึกษาเศรษฐกิจไทยที่มีอิทธิพลเป็นอย่างมาก คือ **การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย บทสำรวจสถานะความรู้** โดย พรรณี บัวเล็ก เป็นการรวบรวมผลงานของผู้ที่ทำการศึกษาประวัติศาสตร์ไว้ทำให้เห็นภาพกว้างๆ ของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยว่ามี 2 ลักษณะ คือ ไม่ใช้ทฤษฎีและใช้ทฤษฎี ในระยะแรกของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเกิดขึ้นในกลุ่มชนชั้นสูงคือผู้นำและชาวต่างชาติ ในระยะนี้การศึกษาเพื่อต้องการสะท้อนภาพเศรษฐกิจไทยที่เกิดขึ้นหลังการทำสนธิสัญญาโบว์ริงเป็นสำคัญ บุคคลแรกที่ทำการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยคือ เจ โฮแมน แวน เดอร์ไฮด์ (J. Homan van der Heide) คนต่อมาคือพระองค์เจ้าดิlighนพรัตน์ กรมหมื่นสรรควิสิยนรบดีพระยาวิสุรียานุวัตร

(เกิด บุนนาค) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ขุนวิจิตรมาตรา คาร์ ซี ซิมเมอร์แมน (Carle C. Zimmerman) นายเจมส์เอ็ม. แอนดรูส์ (James M. Andrew) และปรีดี พนมยงค์

เนื้อหาการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในระยะแรก เป็นการชี้ประเด็นความยากจนของชาวนาและประชาชนไทย อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น และการถูกกดทับอันเนื่องมาจากโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมของสังคมไทย ผลงานที่ศึกษาชี้แนวทางแก้ปัญหาซึ่งมีแนวทางปฏิรูปและแนวทางปฏิวัติ และประเด็นที่น่าสนใจที่ พรรณี บัวเล็ก ได้ชี้ให้เห็นเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ในช่วงนี้ว่าผลงานเกือบทั้งหมดเสนอการแก้ไขปัญหามิใช่ในแนวทางเดียวกัน คือ การมองว่ารัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ไม่ใช่ปล่อยไปตามยถากรรม⁵

นับแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจได้กลายเป็นการศึกษาของมวลชนอย่างแท้จริง วิชาเศรษฐศาสตร์ที่เคยเป็นเรื่องต้องห้ามในอดีต ได้กลายเป็นวิชาที่มีคนนิยม เพราะวิชานี้สะท้อนความจริงของสังคมได้อย่างชัดเจนที่สุด และต้องการชี้ทางออกให้สังคมไทยไปสู่การพัฒนาที่ดีขึ้น⁶ แนวทางการศึกษานับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 – 2550 นั้น พรรณี บัวเล็ก ได้อธิบายเศรษฐกิจไทยผ่านแนวทางการศึกษาทั้ง 8 แนวทาง คือ 1. การศึกษาแนวพรรณนาวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์ 2. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง 3. การใช้วิธีผลิตแบบเอเชีย 4. การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจท้องถิ่นและเศรษฐกิจชุมชน 5. การศึกษาเพื่อหาคำพยากรณ์หรือพลังภายในสังคม 6. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีโอบาสลิก 7. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีฟุ้งฟิง 8. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบผสม 9. แนวนักหนังสือพิมพ์ โดยแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจท้องถิ่นและเศรษฐกิจชุมชน เป็นแนวทางที่ พรรณี บัวเล็ก ได้เพิ่มเติมขึ้นในการพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2555 ทำให้แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่เคย

⁵ พรรณี บัวเล็ก, การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย บทสำรวจสถานะความรู้, (กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์, 2555), 257.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 257.

เสนอไว้เพิ่ม จาก 8 เป็น 9 โดยให้เหตุผลว่าแนวทางการศึกษานี้เป็นแนวทางที่โดดเด่นที่ไม่อาจละเลยได้ในปัจจุบันหากจะศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

ต้นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยที่เป็นผลงานของต่างชาติเป็นไปได้เลยที่จะไม่กล่าวถึง James C. Ingram กับงานการศึกษาเรื่อง **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850 – 1950 (Economic Change in Thailand 1850 – 1950)** ให้ภาพรวมทางเศรษฐกิจแบบนักเศรษฐศาสตร์โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงสถิติตัวเลข เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง มีลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพ และภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบเศรษฐกิจไทยที่เปลี่ยนมาใช้ระบบเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน และนับจากนี้ไปเศรษฐกิจไทยจะขึ้นอยู่กับแนวโน้มจากตลาดโลก

ในทัศนะของ Ingram เศรษฐกิจไทย 1850 – 1950 เปลี่ยนแปลงมาก (“changes”) แต่ไม่มีความก้าวหน้า (“progress”) และการพัฒนา (“development”) มากนักคน “ไทย” ได้รับประโยชน์ไม่มาก เมื่อเทียบกับชาวต่างชาติและชาวจีนคนไทยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ต่างชาติเป็นพ่อค้า นายทุนและเจ้าของโรงงาน

แม้ว่าผลงานเล่มนี้จะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยแบบให้ภาพกว้างมากกว่าการเจาะเป็นประเด็นที่เฉพาะ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่าการศึกษาของ Ingram ถือว่าเป็นผลงานการศึกษาของชาวต่างชาติที่มีอิทธิพลต่อผู้ที่ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850 – 1950 (Economic Change in Thailand 1850 – 1950) กลายเป็นดังคู่มือของผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเริ่มต้น แม้ว่าการศึกษานี้จะไม่ได้นำเสนอข้อมูลใหม่แต่ก็ถือเป็นการรวบรวมข้อมูลพัฒนาการทางเศรษฐกิจไทยแบบสรุปเป็นองค์รวมได้ชัดเจน

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยที่ได้สร้างปรากฏการณ์การลงเก็บสถิติในภูมิภาคต่างๆ เพื่อประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล **คือการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม** โดย คาร์ล ซี. ชิมเมอร์แมน ได้สะท้อนถึงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจในชนบท รัฐบาลในปลายสมัยของ

รัชกาลที่ 7 ได้เชิญชิมเมอร์แมนเข้ามาทำการสำรวจสภาพเศรษฐกิจของชนบทสยาม สืบเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก พ.ศ. 2472 – 2477 (Great Depression 1929 – 1934) ดังปรากฏรายงาน Siam, Royal Economic Survey 1930–31 ซึ่ง ชิม วีระไวทยะได้แปลและเรียบเรียงออกเป็นภาษาไทย

การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม ของ ชิมเมอร์แมน ได้สะท้อนสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไร่ชาวนาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก ทั้งในด้านการผลิต การลงทุน ปัญหาที่ดินและหนี้สิน ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนการเก็บภาษีอากรของรัฐ ความสำคัญของการศึกษานี้ทำให้ครั้งหนึ่งการสำรวจของชิมเมอร์แมน ได้กลายเป็นตำราเรียนเศรษฐกิจวิทยาของกระทรวงธรรมการ และนับได้ว่าเป็นการสำรวจที่มีผลต่อชนชั้นผู้นำในขณะนั้นกับการพยายามวางแผนเศรษฐกิจแทนที่จะปล่อยให้ดำเนินไปเอง

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเป็นไปไม่ได้เลยที่จะไม่ปรากฏการศึกษา เรื่อง **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา การค้นคว้าชิ้นสำคัญที่กลายเป็นแหล่งข้อมูลในการอ้างอิงของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในยุคต่อมา เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่บุกเบิกและกระตุ้นให้เกิดความรู้ใหม่ที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้านในสังคมท้องถิ่นไทย ซึ่งเป็นฐานให้เกิดการส่งเสริมและพัฒนาความรู้เรื่องท้องถิ่น และชุมชนไทยตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคตการศึกษานี้ว่าด้วยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยเป็นความพยายามที่จะเข้าใจโครงสร้างทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของไทย โดยมีกรอบทฤษฎีพื้นฐานจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองหรือทฤษฎีมาร์กซิส และทฤษฎีชุมชน การค้นคว้าวิจัยมีลักษณะทำเป็นกลุ่ม เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2517 จนถึงปัจจุบันให้ความสำคัญกับบทบาทของชาวนาและสถาบันหมู่บ้าน ชนชั้นชาวนาไทยควรมีบทบาทในระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของประเทศ ควรฟื้นฟูสถาบันหมู่บ้านในการผลักดันประเทศสู่ระบบอันพึงปรารถนา ควรมีการผสมผสานผนึกกำลังกันระหว่างชนชั้นชาวนากับชนชั้นกระฎุมพีอิสระ เพื่อสร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรมและระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย การค้นคว้าวิจัยนี้ นำไปสู่การพยายาม

เสนอระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมใหม่ ที่มีพื้นฐานอยู่บนสถาบันและวัฒนธรรมชุมชน เพื่อรักษารากของวัฒนธรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับแนวทางการศึกษาแบบเดิมที่เน้นศูนย์กลางอำนาจที่ผู้ปกครอง คือโครงการ **การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่: ประวัติศาสตร์สังคมไทย** โดย สายชล สัตยานุรักษ์ ได้วางวัตถุประสงค์เพื่อสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์สังคมไทยชุดใหม่ ซึ่งจะครอบคลุมความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในเชิงชนชั้น ท้องถิ่น เพศ และชาติพันธุ์ ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน เพื่อเผยแพร่ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งโครงสร้างของเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เป็นการเปิด "พื้นที่" ให้แก่คนหลากหลายกลุ่ม

สายชล สัตยานุรักษ์ ได้เสนอภาพว่าตลอดระยะเวลาหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ประวัติศาสตร์กระแสหลักทำให้เกิดความทรงจำเกี่ยวกับอดีตที่ว่า ประเทศไทยมีการปกครองที่ดีมาแต่โบราณ คือการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ประเทศไทยมีเอกราชและเจริญรุ่งเรืองก็เพราะมีพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถหลายพระองค์ และมีวีรบุรุษ-วีรสตรีที่เสียสละเพื่อชาติอีกหลายท่าน คนไทยในอดีตต่างยึดมั่นในความเป็นไทย หรือประเพณีปฏิบัติตนในกรอบของวัฒนธรรมไทย อันดีงาม มีความสัมพันธ์กันในแบบ รู้ที่ต่ำที่สูง ผู้ใหญ่อุปถัมภ์ผู้น้อย ผู้น้อยกตัญญูทดเวทิต่อผู้ใหญ่ และตราบไต่ที่คนไทยยังคงมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ รักษาวัฒนธรรมไทยอันดีงามที่ตกทอดจากอดีตเอาไว้ได้ รวมทั้งยึดมั่นในคุณธรรมแบบไทยที่มาจากพระพุทธศาสนา ประเทศไทยหรือสังคมไทยก็จะสงบสุขและเจริญรุ่งเรืองตลอดไป

สายชล สัตยานุรักษ์ ชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์กระแสหลักปลูกฝังให้คนไทยตระหนักว่าเหตุที่สังคมไทยในปัจจุบันมีปัญหา ก็เพราะคนไทยละทิ้งศีลธรรม คือแตกสามัคคีกันและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ในอนาคตข้างหน้า ถ้าคนไทยหันกลับมายึดมั่นในคุณธรรมจริยธรรมของไทย มีความสามัคคีกันโดยมี

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจ ชาตไทยและสังคมไทยก็จะสงบสุข มั่นคง และความเจริญก้าวหน้าตลอดไป

ภาพอดีต ปัจจุบัน และอนาคตดังกล่าวข้างต้นนี้ ไม่เพียงแต่จะมีผลต่อการอธิบายความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย สายชล สัตยานุรักษ์ ได้อธิบายว่าภาพอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มีผลต่อการอธิบายปัญหาและทางเลือกในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วย นั่นคือ ทำให้เห็นว่าผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญสูงสุดที่กำหนดความเป็นไปของสังคม การแก้ไขปัญหาใดๆ จะต้องอาศัยผู้นำเป็นสำคัญ โดยมองไม่เห็นความสำคัญของประชาชนไม่ว่าจะเป็นบทบาททางเศรษฐกิจ การเมือง หรือศิลปวัฒนธรรม และไม่เข้าใจเหตุปัจจัยอันซับซ้อนที่มีผลต่อความตึงเครียดและความขัดแย้งในความสัมพันธ์ทางสังคม อีกทั้งยอมรับการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยมองว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องปรกติธรรมดาและเป็นเรื่องที่ถูกต้องชอบธรรม

การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่: ประวัติศาสตร์สังคมไทย ได้กล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่า ภาพอดีตหรือประวัติศาสตร์แบบเดิม เป็นพลังอย่างหนึ่งในการจรรโลงระบอบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ในมือชนชั้นนำ และจรรโลงความเหลื่อมล้ำของรายได้และทรัพย์สินของคนในสังคม โดยประชาชนเป็นผู้อยู่ภายใต้การปกครองและไม่เคยมีตัวตนอยู่ในพื้นที่ความทรงจำ เว้นแต่เมื่อได้สละชีวิตเพื่อชาติเช่นชาวบ้านบางระจันเท่านั้น

แม้ว่าในสามทศวรรษที่ผ่านมาจะมีการสร้างประวัติศาสตร์แบบอื่นๆ ขึ้นมามากแล้ว รวมทั้งประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ที่อยู่ในรูปของเรื่องเล่าของชาวบ้าน แต่ตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีการสร้างประวัติศาสตร์แบบที่จะช่วยฉายให้เห็นภาพรวมของสังคมไทยในอดีตที่ครอบคลุมความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในเชิงชนชั้นชาติพันธุ์ และเพศ อันทำให้เข้าใจถึงความหลากหลายและซับซ้อนของสังคมไทยในปัจจุบัน และมองเห็นแนวโน้มของสังคมไทยในอนาคตได้แจ่มชัดกว่าเดิม

จากสถานภาพการศึกษาที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยที่กล่าวมาข้างต้นพบว่าเป็นการศึกษาที่พูดถึงโครงสร้างใหญ่ของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย โดยเน้นศูนย์กลางของรัฐเป็นตัวอธิบายภาพทางประวัติศาสตร์ โดยมีลุ่มแม่น้ำน่านเป็นส่วนประกอบของอาณาจักรกลาง สำหรับงานศึกษาที่ให้ภาพสำคัญของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่านเป็นศูนย์กลางการศึกษา สามารถจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ ดังนี้

1. การศึกษาประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำน่านโดยเน้นสภาพสังคม

การศึกษาประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำน่านโดยเน้นสภาพสังคม ปรากฏชัดในการศึกษา เรื่อง **ประวัติศาสตร์ล้านนา** ของสรัสวดี อ๋องสกุล ซึ่งเป็นงานที่ศึกษาความเป็นมาของล้านนาทั้งหมด ตั้งแต่สมัยแคว้นแสน-นครรัฐสมัยอาณาจักรล้านนา การปกครองภายในมณฑลเทศาภิบาล จนถึงปัจจุบัน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบริเวณลุ่มแม่น้ำยมและน่านนั้น งานชิ้นนี้ได้ชี้ให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงของชุมชนและเมืองในบริเวณแพร่และน่าน ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวเข้ามาของระบบทุนนิยมทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของการทำป่าไม้ในบริเวณภาคเหนือ และหลังจากนี้ในบริเวณนี้จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เมื่อมีการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจในปี ค.ศ.1961 ซึ่งทำให้เกิดนโยบายเมืองหลักและเมืองรองในภาคเหนือ

วศิน ปัญญาบุตรตระกูล ทำการศึกษาเรื่อง **ภูมิทัศน์ภาคเหนือตอนล่างสายธารอารยธรรมโขง-สาละวิน** เป็นงานศึกษาความเป็นมาของชุมชนการปรับตัวของกลุ่มเจ้านายและขุนนางท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลงการเมืองเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงพัฒนาการของชุมชนภาคเหนือตอนล่างในกรอบของรัฐไทยสมัยใหม่ งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาเมืองพิษณุโลก, พิจิตร, ตาก และเพชรบูรณ์ รวมทั้งศึกษาชุมชนทางการค้าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ของภาคเหนือตอนล่าง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่างานชิ้นนี้ยังไม่ได้ทำการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ของลุ่มแม่น้ำยมและน่านโดยรวมมากนัก

งานของสุภรณ์ โอเจริญ เรื่อง **พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครสวรรค์** ขวัญเมือง จันทโรจณี (บรรณาธิการ) ใน เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาคเหนือตอนล่าง งานชิ้นนี้ให้ภาพความสำคัญของนครสวรรค์ว่ามีฐานะเป็น ศูนย์กลางการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางและต่อไปยังต่างประเทศ นครสวรรค์จึงมีฐานะเป็น “ชุมทางสินค้า” หรือ “รัฐกึ่งกลาง” ทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยู่ชยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะ ภายหลังการทำสนธิสัญญาโบว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 (ค.ศ.1855) นครสวรรค์จะ กลายเป็นแหล่งรวมสินค้าที่สำคัญ โดยเฉพาะข้าวและไม้สักจากภาคเหนือเพื่อส่ง ต่อไปยังกรุงเทพฯ บริเวณฝั่งตะวันออกหรือฝั่งแม่น้ำน่าน(แควใหญ่) จะคึกคักไป ด้วยบ้านเรือน เรือนแพ ตลาดการค้า โรงสี บริษัทค้าไม้ โรงเลื่อย โรงน้ำแข็ง และโกดังสินค้ามากมาย การขยายตัวทางการค้าดังกล่าว ทำให้มีชาวจีนหลั่งไหล เข้ามาขายแรงงานและประกอบการค้าต่างๆมากขึ้น และได้กลายเป็นฐานความ เจริญทางเศรษฐกิจที่สำคัญของนครสวรรค์ทั้งกิจการค้ารายย่อยและการค้า ใหญ่ๆเช่น กิจการโรงสี ป่าไม้ โรงเลื่อย เป็นต้น

การค้าของนครสวรรค์รุ่งเรืองสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ 6 และต้นรัชกาลที่ 7 บริเวณปากน้ำโพมีสภาพเป็นชุมทางการค้าโดยเฉพาะข้าวที่ส่งมาทางเรือโยง และ ไม้สักที่มีการผูกเป็นแพล่องลงมาเป็นจำนวนมาก เรือบรรทุกสินค้าและพ่อค้าจาก ที่ต่างๆจะมาชุมนุมกันเพื่อเลือกสินค้าและทำการประมูลสินค้าที่ปากน้ำโพ ขณะเดียวกันสินค้าจากกรุงเทพฯ เช่น บุหรี่ เหล้า อะไหล่ ฯลฯ จะส่งมาโดยทาง รถไฟมาลงที่สถานีปากน้ำโพ เพื่อขนลงสู่แม่น้ำน่านแล้วจึงส่งต่อไปยังตลาด ปากน้ำโพ (ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตก) ตลาดการค้าที่สำคัญของนครสวรรค์ได้แก่ ตลาดลาว ตลาดสะพานดำ ตลาดท่าซุด สินค้าที่ซื้อขายกันนอกจากข้าว ไม้สัก เกลือแล้วยังมีพวกของป่าเช่น หวาย ชัน สีเสียด น้ำมันยาง เปลือกไม้ น้ำผึ้ง เป็นต้น ต่อมาเมื่อการขยายเส้นทางรถไฟไปถึงเชียงใหม่ใน ค.ศ.1922 ตามมา ด้วยการใช้เส้นทางรถยนต์และการเปิดสะพานเดชาติวงศ์ ใน ค.ศ.1950 รวมทั้ง การขยายถนนและสร้างถนนสายเอเชียในเวลาต่อมา นครสวรรค์จึงกลายเป็นเมืองผ่าน

สินค้าต่างๆไม่ต้องมารวมกันที่นี้อีกแล้ว แต่จะเลยผ่านไป ซึ่งจะทำให้ความเจริญ
ก่อนหน้านี้นับเขาลงไป

งานชิ้นต่อมาเป็นการศึกษาโดยเน้นสภาพสังคมเมืองในกลุ่มแม่น้ำน่าน และ
แม้ว่าชื่อของการศึกษาจะเป็น นครแพร่ (ไม่ได้อยู่ในกลุ่มแม่น้ำน่าน) แต่เมื่อพิจารณา
เนื้อหาแล้วจะพบความเกี่ยวข้องการเมืองในกลุ่มแม่น้ำน่าน คืองานของศรีศักร
วัลลิโภดม เรื่อง **นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบ
ความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** งานชิ้นนี้ศึกษา ประวัติศาสตร์สังคมเมือง
แพร่ ในฐานะเป็นเมืองประเทศราชของสยาม และชี้ให้เห็นความสำคัญของเมือง
แพร่ในฐานะเมืองเศรษฐกิจที่มีความสำคัญต่อสยาม โดยเฉพาะการสัมปทานป่า
ไม้ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่ต้องการของชาติตะวันตก
ดังนั้น สยามจึงเริ่มกระชับอำนาจการปกครองผ่านกระบวนการรวมศูนย์อำนาจ
โดยเริ่มจากเชียงใหม่ เชียงราย ตามมาด้วยลำปาง แพร่ น่าน ในค.ศ.1903

กลุ่มแม่น้ำน่าน ประวัติศาสตร์โบราณคดี ของ พิชญ์โลก “เมืองเอกแตก”
โดย ศรีศักร วัลลิโภดม เป็นการศึกษาสำคัญที่เน้นสภาพสังคมในกลุ่มแม่น้ำน่าน
อย่างชัดเจน โดยนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับลุ่มน้ำน่านตอนล่างและเมืองพิชญ์โลก
ในฐานะส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย อธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์
ภูมิศาสตร์ที่ตั้งเชื่อมโยงเข้ากับหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในแหล่งนั้นๆ
เหมาะสมสำหรับข้อมูลในเบื้องต้นในการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์
ของกลุ่มแม่น้ำน่าน หากแต่ขาดความเชื่อมโยงลำน้ำน่านทั้งสาย เน้นภาพในฐานะ
ส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย โดยมีแต่ช่วงเริ่มต้นของรัฐตามข้อมูลทางหลักฐาน
โบราณคดี ขาดภาพการอธิบายในช่วงเวลาที่ชุมชนเริ่มพัฒนาหลังจากการก่อตั้ง
รัฐ

ชฎาพร จินชาวนา ทำการศึกษาเรื่อง **การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจาก
กฎหมายอาณาจักรหลักคำ (ค.ศ.1852-1908)** งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาสภาพ
การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองน่าน ในช่วงค.ศ.1852-
1908 ที่สะท้อนจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลแล้วนำกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 มาใช้ในเมื่อนานตามพระราชอาณาจักรสยาม

ผลการศึกษาของชฎาพร จินชาวนา พบว่า กฎหมายอาณาจักรหลักคำสะท้อนแนวคิดทางการเมืองการปกครองที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ นอกจากนี้ยังสะท้อนสภาพเศรษฐกิจของเมื่อนานว่าเป็นแบบพอยังชีพ และเจ้าเมืองให้ความสำคัญกับที่ทำในการทำเกษตรกรรม กำลังแรงงานสัตว์ (โดยเฉพาะวัว และควาย) การแลกเปลี่ยนสิ่งของ การจับสัตว์น้ำ และการหาของป่า ในส่วนของสภาพสังคมงานชิ้นนี้อธิบายว่า สังคมเมื่อนานมีการแบ่งเป็นชนชั้นเจ้านาย ขุนนาง ไพรและทาส

สำหรับงานศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการขาดแคลนข้าวในเมื่อนาน คือ งานของนิติลักษณ์ แก้วจันดี เรื่อง อาณาจักรหลักคำ : มาตรการทางกฎหมายของเมื่อนานเพื่อป้องกันปัญหาการขาดแคลนข้าว งานชิ้นนี้เป็นบทความที่เขียนลงในวารสารกฎหมาย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ปีที่ 8 ฉบับที่ 15 มกราคม-มิถุนายน 2015 มีจุดประสงค์ในการศึกษาว่า เมื่อนานในอดีต(ในสมัยเป็นประเทศราชของสยาม) มีเหตุผลและความจำเป็นอย่างไร จึงได้กำหนดมาตรการทางกฎหมายเพื่อป้องกันปัญหาการขาดแคลนข้าวไว้อย่างละเอียด และมาตรการทางกฎหมายที่กำหนดไว้ในกฎหมายโบราณเมื่อนานที่ชื่อว่า อาณาจักรหลักคำนั้นมีลักษณะอย่างไร

จากการศึกษาพบว่า เหตุผลและความสำคัญที่เมื่อนานต้องสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นเพื่อคุ้มครองการผลิตข้าว คือ การที่เมื่อนานตกอยู่ในภาวะเสี่ยงจะเกิดปัญหาการขาดแคลนข้าว ด้วยเหตุ 3 ประการ หนึ่ง เมื่อนานมีภูมิประเทศที่ไม่เอื้อต่อการปลูกข้าว สอง การเพิ่มขึ้นของประชากรชาวนาน ทำให้ความต้องการบริโภคข้าวมีมากขึ้น สาม เส้นทางคมนาคมติดต่อการค้าระหว่างเมื่อนานกับเมืองอื่นๆเป็นไปด้วยความยากลำบาก ซึ่งหากเมื่อนานไม่หาวิธีการแก้ไขก็จะส่งผลกระทบต่อการเมือง เศรษฐกิจ สังคมเมื่อนานอย่างร้ายแรง

ดังนั้น ทำให้ผู้ปกครองใช้มาตรการทางกฎหมายที่ปรากฏในกฎหมายอาญาจักรหลักคำ มาใช้เพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าว 3 ลักษณะ คือ มาตรการทางกฎหมายเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูก, มาตรการทางกฎหมายเพื่อคุ้มครองปัจจัยสำคัญในการผลิตข้าว เช่น ที่นา แหล่งน้ำและสัตว์แรงงาน, การกำหนดหน้าที่ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวต้องช่วยกันดูแลรักษาข้าว อย่างไรก็ตาม กฎหมายอาญาจักรหลักคำ ก็ใช้ได้เฉพาะในช่วง ค.ศ.1852-1908 เท่านั้น เพราะหลังจากนี้จะมีการตั้งระบบเทศาภิบาล และมีการยกเลิกกฎหมายดังกล่าวไป

งานของสมศักดิ์ ลือราช เรื่อง **ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ.1868-1910)** ทั้งนี้ งานชิ้นนี้ศึกษาถึงปัจจัยที่เป็นการส่งเสริมความสำคัญของเมืองแพร่และเมืองน่าน จุดมุ่งหมายและวิธีการในการปกครองเมืองทั้งสองของรัฐบาล รวมไปถึงผลกระทบจากการปฏิรูปการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมเมืองแพร่และน่าน ผลการศึกษาของสมศักดิ์ ลือราช ทำให้ทราบว่าเมืองแพร่และน่านมีความสำคัญต่อรัฐบาล 3 ประการ คือ หนึ่ง มีความสำคัญต่อการขยายอำนาจของสยามเข้าไปสู่แคว้นเชียงแขง สอง มีบทบาทและหน้าที่สำคัญในการให้ความช่วยเหลือในการปราบฮ่อ (ค.ศ.1873-1889) โดยมีฐานะเป็นฐานให้การอุดหนุนเสบียงอาหารกองทัพที่ยกไปจากกรุงเทพฯ สาม เมืองทั้งสองมีความสำคัญในฐานะเมืองที่มีความหล่อแหลมต่อการที่ฝรั่งเศสสนับสนุนให้หลวงพระบางอ้างกรรมสิทธิ์ในดินแดนที่อยู่ในเขตเมืองน่าน ส่งผลให้สยามต้องดำเนินการเข้าควบคุมการปกครองเมืองทั้งสองอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ ปัจจัยเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ไม้สัก ที่ทำให้เมืองทั้งสองมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อรัฐบาลกรุงเทพ เนื่องจากไม้สักถือเป็นไม้ที่มีราคาและเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศเป็นอย่างมาก ส่งผลให้รัฐบาลต้องรีบเข้าไปปฏิรูปการปกครองอย่างรวดเร็ว เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่หมายปองของบริษัทและพ่อค้าตะวันตกเป็นอย่างมาก

งานชิ้นสำคัญที่ทำการศึกษาหนึ่งในเมืองสำคัญของลุ่มแม่น้ำน่าน คือ งานของจิราภรณ์ สถาปนะวรรณะ เรื่อง **ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก**

ค.ศ.1932-1960 งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาสภาพชีวิตของชาวเมืองพิษณุโลกในช่วงระยะเวลาที่เมืองต้องเผชิญกับเหตุการณ์สำคัญหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ค.ศ.1960 จนถึงช่วงไฟไหม้ใหญ่พิษณุโลก งานชิ้นนี้เสนอว่า พิษณุโลกเป็นเมืองที่มีความสำคัญมายาวนานและมีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นเมืองหลักของภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งจะมีคนหลายกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเมือง เช่นกลุ่มข้าราชการบำนาญ กลุ่มพ่อค้าชาวจีน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังม้งานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก เรื่อง **การปกครองมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ค.ศ. 1894-1910** ของศิริวรรณ น้อยเมือง งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะจัดตั้งมณฑลพิษณุโลกขึ้นในปี ค.ศ. 1894 โดยโปรดให้มีการรวมเมืองเหนือทางแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน คือ เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองพิชัย เมืองสวรรคโลก และเมืองสุโขทัย รวมทั้งศึกษาถึงนโยบายการปกครอง, ผลกระทบที่เกิดจากการนโยบายขยายดินแดนทางฝั่งหลวงพระบางของฝรั่งเศสที่มีผลกระทบต่อมณฑลพิษณุโลก

ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า การจัดตั้งมณฑลพิษณุโลก มีสาเหตุเช่นเดียวกับการตั้งมณฑลอื่นๆ คือ เพื่อสร้างความเจริญและเป็นระเบียบในการปกครองประเทศ สิ่งที่น่าสนใจคือ งานชิ้นนี้มีการกล่าวถึงการจัดเก็บผลประโยชน์ทุกอย่างเพราะเป็นรายได้ของมณฑลและรัฐบาล เช่น ภาษีอากร ส่วย เงินราชการ โดยมีการยึดหยุ่นตามสภาพของท้องถิ่น และในบางครั้งเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองจะมีการลดหย่อนในการเก็บส่วยและเงินราชการ เพื่อให้ราษฎรจงรักภักดีกับไทยไม่เอนเอียงไปหาฝรั่งเศส ยิ่งไปกว่านั้นในด้านเศรษฐกิจนั้น มีการส่งเสริมอาชีพของราษฎรในด้านการค้าขาย เนื่องจากมณฑลพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางการค้าที่เชื่อมระหว่างมณฑลภาคกลางกับมณฑลภาคเหนือ รัฐบาลและข้าหลวงเทศาภิบาลจึงให้การสนับสนุนพ่อค้าที่ทำไร่ยาสูบและปลูกฝ้ายเป็นอย่างมาก

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกยังพบได้จาก **เรื่องความเป็นจีนตามนิยามของผู้ที่มีเชื้อสายจีนในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก** โดย เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์ เป็นการอธิบายกระบวนการสร้างความรับรู้ต่อตัวตนของชาวจีนในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง การศึกษาเน้นการเปลี่ยนแปลงของนิยามในบริบททางการเมืองและสังคมที่แตกต่างระหว่างช่วงสมัยการปกครองของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม และช่วงจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

การศึกษานี้พบว่า คำนิยาม ความเป็นจีน ของผู้ที่มีเชื้อสายจีนในพิษณุโลก มีความหลากหลายเมื่อผ่านช่วงระยะเวลาต่างๆ คำนิยามความเป็นจีนถูกสร้างภายใต้บริบทวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาวจีนด้วยกัน และระหว่างชาวจีนกับกลุ่มอื่นๆ นอกเหนือไปจากกลุ่มสำเนียงภาษาแล้ว สถานะทางเศรษฐกิจสังคมและความสัมพันธ์ทางการเมืองกับรัฐไทยนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างของนิยาม ปัจจัยแวดล้อมที่แตกต่างกันในระดับต่างๆของผู้มีเชื้อสายจีนเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างของนิยามเช่นเดียวกันกับปัจจัยในระดับปัจเจกบุคคลด้วย

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นแล้วยังพบผู้ที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกอีกชิ้นสำคัญ คือ **เมืองพิษณุโลก: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองใหญ่ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต** โดย ชีระวัฒน์ แสนคำ ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองพิษณุโลก ผ่านพลวัตความเป็นเมือง การสร้างอำนาจ การรักษาเสถียรภาพ และการปรับความสัมพันธ์ของเมืองพิษณุโลกกับศูนย์กลางอำนาจรัฐไทย ศูนย์อำนาจรัฐใกล้เคียงและเมืองบริวารภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต ตั้งแต่การก่อรูปเมือง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงสถาปนาระบบเทศาภิบาล การศึกษานี้ได้มีข้อสรุปว่า เมืองพิษณุโลกก่อรูปเมืองขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 มีฐานะเป็นนครในที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน เป็นเมืองใหญ่ มีทรัพยากรสำคัญ มีที่ตั้งเป็นชุมชนการคมนาคม ทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นชุมทางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและจุดยุทธศาสตร์

ธีระวัฒน์ แสนคำ ได้ชี้ให้เห็นว่า เมืองพิษณุโลกถูกศูนย์อำนาจรัฐสุโขทัยผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ตามมาด้วยถูกผนวกเข้ากับศูนย์อำนาจรัฐกรุงศรีอยุธยาโดยลดสถานะลงให้เป็น เพียงแค่หัวเมืองใหญ่ ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ด้วยความเป็นรัฐอิสระมาก่อนก็ส่งผลให้เจ้าเมืองพิษณุโลกอาศัยความพร้อมของความเป็นเมืองใหญ่โดยสร้างอำนาจและความมั่งคั่ง เพื่อต่อรองอำนาจกับศูนย์อำนาจรัฐไทยและศูนย์อำนาจรัฐใกล้เคียง และพร้อมที่จะปฏิเสธศูนย์อำนาจ รัฐเมื่อศูนย์อำนาจรัฐมีความอ่อนแอ รวมทั้งพร้อมที่จะสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับศูนย์อำนาจรัฐอื่นที่เหนือกว่า โดยยอมมีสถานะเป็นเพียงรัฐท้องถิ่นที่ซ่อนอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐขนาดใหญ่

การเปลี่ยนแปลงในการพยายามกระชับอำนาจจากส่วนกลางช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เป็นเหตุให้อำนาจของเจ้าเมืองพิษณุโลกถูกจำกัด อำนาจการปกครองภายในเมืองขาดความเป็นเอกภาพ และถดถอยลงอย่างชัดเจนหลังการสถาปนาระบบเทศาภิบาลในปีค.ศ.1894

2. การศึกษาประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำน่านโดยเน้นสภาพเศรษฐกิจ

การศึกษาประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำน่านโดยเน้นสภาพเศรษฐกิจ พบในการศึกษา ของจิราภรณ์ สถาปนะวรรณะ เรื่อง **เศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง ลักษณะ พัฒนาการ และ การปรับตัว** ซึ่งผลการศึกษาได้ข้อค้นพบที่สำคัญหลายประการ เช่น เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนีตัวสูง รวมทั้งเส้นทางการพัฒนาประเทศไทยที่สอดคล้องกับความเป็นจริง ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย

ฐิติธิ ชูชาติงานวิจัย เรื่อง **พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (ค.ศ. 1855 - 1960)** นำเสนอเรื่องราว

พ่อค้าวัวต่างในเขตภาคเหนือของไทย (เชียงใหม่, เชียงราย, น่าน, แพร่, พะเยา, ลำพูน, ลำปาง, แม่ฮ่องสอน และอุตรดิตถ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา อาชีพพ่อค้าวัวต่างในเขตจังหวัดภาคเหนือ ในระยะเริ่มแรกของระบบทุนนิยม และหลังจากนั้นอีกประมาณ 100 ปี ว่ามีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงอาชีพพ่อค้าวัวต่างอย่างไร ซึ่งทำให้เห็นภาพของเศรษฐกิจและสังคมในเขตจังหวัดภาคเหนือ ช่วงค.ศ. 1855 – 1960 ได้เป็นอย่างดี

เนื่องจากพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีความสำคัญในลุ่มแม่น้ำน่านจึงพบว่าการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกยังมีผู้ที่สนใจทำการศึกษาอีก คือ **ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจในมณฑลพิษณุโลก (ค.ศ. 1894 – 1933)** โดย นฤมล วัฒนาพานิช เป็นการศึกษาถึงระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก ในช่วงค.ศ. 1894 – 1933 โดยเน้นถึงสภาพทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของมณฑลพิษณุโลกก่อนมีการปกครองระบบเทศบาล กับช่วงที่ปกครองแบบเทศบาล จากการศึกษาพบว่า สภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลกทั้งก่อนและในระยะเวลาที่มีการปกครองระบบเทศบาล จัดอยู่ในระบบเศรษฐกิจเดียวกัน

เนื่องจากการปกครองระบบเทศบาลเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง จึงมีผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจของมณฑลพิษณุโลกไม่มากนัก เห็นได้จากการคงอยู่ของอาชีพประชากรและวิถีชีวิต แต่การจัดการปกครองแบบใหม่นี้ก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจที่ดีต่อส่วนกลางคือ สามารถจัดเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน อาทิกาฬ อากร ส่วย และผลประโยชน์อื่นๆ จากมณฑลพิษณุโลกได้มากกว่าก่อน เนื่องมาจากการในการควบคุมการจัดเก็บได้รัดกุมยิ่งขึ้น

งานของวราภรณ์ เรืองศรี เรื่อง **คาราวานและพ่อค้าทางไกล: การก่อเกิดรัฐสมัยใหม่ในภาคเหนือของไทยและดินแดนตอนในของเอเซียตะวันออกเฉียงใต้** งานชิ้นนี้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในบริเวณล้านนาและเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงการทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างการผลิต การค้า และบทบาททางการค้าของกลุ่มชาติพันธุ์ที่

มีอยู่อย่างแพร่หลายในบริเวณนี้ ประเด็นสำคัญของงานชิ้นนี้มีความเกี่ยวข้องกับบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน คือ การอธิบายถึงเส้นทางการค้าของเมืองและตลาดที่มีความสำคัญและอยู่บนเส้นทางการค้าจากญวนนานไปยังดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และตลาดที่เกิดขึ้นจะทำหน้าที่สำคัญในการกระจายสินค้า ตลาดเหล่านี้ได้แก่ ตลาดเมืองเชียงใหม่ ตลาดเมืองอุตรดิตถ์ ตลาดเมืองแพร่ ตลาดเมืองน่าน ทั้งนี้ในกรณีเมืองแพร่และน่าน จะมีความสำคัญในฐานะเป็นจุดเชื่อมต่อการค้า โดยมีเมืองน่านเป็นเมืองสำคัญในการเชื่อมต่อการค้า 4 ช่องทาง ได้แก่ 1.การค้ากับญวนนาน 2.การค้ากับพม่า 3.การค้ากับกรุงเทพผ่านอุตรดิตถ์ 4.การค้ากับหลวงพระบาง

การศึกษาสภาพเศรษฐกิจในลุ่มแม่น้ำน่านเป็นไปไม่ได้เลยที่จะไม่ปรากฏกลุ่มชาวจีน ซึ่งพบใน การศึกษาเรื่อง **ชุมชนชาวจีนและการเติบโตทางการค้าในจังหวัดนครสวรรค์** ของสุจินดา เจียมศรีพงษ์ ซึ่งเป็นบทความที่อยู่ใน นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง สุภรณ์ โอเจริญ(บรรณาธิการ) งานชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่า คนจีนเริ่มอพยพเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีการสำรวจพบว่า ช่วง ค.ศ.1946-1955 พบว่ามีคนจีนเดินทางเข้าประเทศไทยทั้งหมด 267.8 คน และเดินทางออกจาก ประเทศไทย 107.8 พันคน

ในส่วนของนครสวรรค์ พบว่า คนจีนไหหลำได้อพยพ เข้ามาตั้งถิ่นฐาน แถวๆ อำเภอเก้าเลี้ยวและแควบ้านมะเกลือ ต่อมาเมื่อพวกจีนแต่จิวอพยพเข้ามาค้าขายพวกผ้า เครื่องอุปโภค บริโภคต่างๆ ส่วนจีนแคะและจีนกวางตุ้งมักเข้ามาตั้งโรงงาน ก่อนมีสนธิสัญญาโบว์ริง การค้าของนครสวรรค์อาศัยเส้นทางน้ำเป็นหลัก โดยชาวจีนในนครสวรรค์เป็นคนกลางนำสินค้าจากต่างประเทศหรือ กรุงเทพฯ มาขายในจังหวัดและนำสินค้าจากการเกษตรล่องแม่น้ำเจ้าพระยาไปขายที่กรุงเทพฯ โดยมีศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ 3 แห่ง คือ ตลาดลาว สะพานดำ และ ท่าซุด ต่อมาเมื่อมีการลงนามในสนธิสัญญาโบว์ริง พ่อค้าตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาททางการค้าแทนพ่อค้าจีน จึงทำให้พ่อค้าชาวจีนต้องไปหา

ผลประโยชน์จากการค้าภายในหรือกิจการภายในประเทศ เช่น การเป็นนายทุนการค้า และนายทุนอุตสาหกรรม

การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจของกลุ่มแม่น้ำน่านพบการศึกษาสินค้าสำคัญของกลุ่มแม่น้ำน่าน คือ เรื่อง **พัฒนาการของการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ. 1896-1960** ของไศลรัตน์ ดลอารมณฺ์ นับได้ว่าเป็นงานศึกษาเกี่ยวกับการทำป่าไม้สักในประเทศไทย ที่มีการอธิบายไว้ว่ารัฐใช้นโยบายการทำกิจการป่าไม้โดยให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทยุโรป ซึ่งเกี่ยวข้องกับบริเวณแพร่และน่านที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มแม่น้ำยมและน่าน

เนื่องจากในช่วงการปฏิรูปการปกครองโดยจัดระบบมณฑลเทศาภิบาล เมืองน่านถูกนำไปรวมกับมณฑลมหาสารภูฏร์ ในส่วนของการศึกษาด้านเศรษฐกิจจึงพบในงานของ วคิน ปัญญาวุธตระกูล เรื่อง **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในล้านนากับการก่อตัวของสำนึกของสำนึกท้องถิ่น ค.ศ.1916-1937** งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในล้านนา โดยพยายามชี้ให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงในบริเวณต่างๆ ของล้านนาไม่ได้เกิดขึ้นในเชิงใหม่ทั้งหมด โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในมณฑลมหาสารภูฏร์ ซึ่งประกอบด้วย ลำปาง แพร่ น่าน ที่มีการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ ค.ศ.1916 ถือเป็นการเริ่มต้นของการปรับตัวของรูปแบบของการผลิตและกระบวนการค้าของพ่อค้าในล้านนา จากการผลิตเพื่อเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อขาย ผลที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนความคิด วัฒนธรรมและประเพณีของคนในท้องถิ่นปรับเปลี่ยน จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสำนักความเป็นท้องถิ่นของคนในสังคมล้านนา

ประเด็นที่น่าสนใจในงานชิ้นนี้ คือ มีการอธิบายให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงทางการค้าในบริเวณมณฑลมหาสารภูฏร์ เป็นไปตามการดำเนินการของเส้นทางรถไฟ ทำให้พ่อค้าในเมืองน่าน ได้ปรับเปลี่ยนเส้นทางการค้าจากทางน้ำมาเป็นการค้าทางบกเพื่อเชื่อมต่อกับเส้นทางรถไฟ เพื่อนำสินค้ามากระจายต่อไปสู่ดินแดนต่างๆ ในล้านนาและดินแดนใกล้เคียง ทั้งนี้การเจริญเติบโตทาง

เศรษฐกิจเพื่อการส่งออกทางรถไฟ ยังส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางการผลิตและกระบวนการผลิตในมณฑลมหाराษฎร์ ในภาคการเกษตร เช่น การขยายพื้นที่เพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืช การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลให้พ่อค้าชาวจีนมีการอพยพเข้าไปทำธุรกิจมากขึ้น และสามารถเข้าไปมีอิทธิพลในระบบการเงิน จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนระบบการเงินในเขตมณฑล ด้วยการจัดตั้งธนาคารไทยพาณิชย์ที่เมืองลำปางในปี ค.ศ.1930 เพื่อตอบสนองความต้องการด้านธุรกิจดังกล่าวมาข้างต้น

นอกจากจะถูกจัดแบ่งเมืองบางส่วนของกลุ่มแม่น้ำน่านไปรวมกับมณฑลมหाराษฎร์แล้ว ยังพบว่ามี การจัดแบ่งกลุ่มแม่น้ำน่านบางส่วนเข้ากับมณฑลพายัพ จึงพบการศึกษาด้านเศรษฐกิจของ พูนพร พูลทจักร เรื่อง **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพ หลังการตัดทางรถไฟสายเหนือ ค.ศ.1921-1941** เป็นการศึกษาที่ให้ข้อสรุปว่า เส้นทางรถไฟเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการคมนาคมระหว่างมณฑลพายัพกับกรุงเทพฯ ซึ่งก่อนหน้านี้้นอาศัยการล่องเรือลงมาตามลำน้ำปิง วัง ยม น่าน ลงสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การเปลี่ยนแปลงด้านคมนาคมที่เกิดขึ้นทำให้รูปแบบการผลิตเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพแต่เพียงอย่างเดียวกลายเป็นการผลิตเพื่อขายควบคู่กันไป

3. การศึกษาประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำน่านโดยเน้นสภาพการเมืองการปกครอง

การศึกษาประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำน่านโดยเน้นสภาพการเมืองการปกครอง พบงานศึกษาชิ้นสำคัญเกี่ยวกับการที่บริเวณลุ่มแม่น้ำน่านกลายเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาล ได้แก่ งานของเดช บุนนาค เรื่อง **การปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลของประเทศไทย ค.ศ.1892-1915** กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ งานชิ้นนี้แบ่งการศึกษาออกเป็น 6 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ประเทศไทย ค.ศ.1892

ตอนที่ 2 ความกดดันจากภายนอกและการปฏิรูปในระยะแรก

- ตอนที่ 3 การเข้ามามีบทบาทในการปกครองของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตอนที่ 4 กุศโลบายของการสถาปนาระบบเทศาภิบาลในการปกครองส่วนท้องถิ่น
ตอนที่ 5 การขยายตัวของกระทรวงมหาดไทย ค.ศ.1899-1915
ตอนที่ 6 การประสบความสำเร็จของกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 1892-1915

กล่าวได้ว่างานชิ้นนี้เป็นการศึกษาความพยายามปรับปรุงสยามประเทศให้ทันสมัย คือ การก่อตั้ง การขยายตัว และความสำเร็จของกระทรวงมหาดไทยในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี ซึ่งก่อให้เกิดการปกครองท้องถิ่นให้มีระบบรวมศูนย์ ที่เรียกว่า “ระบบเทศาภิบาล” ระหว่าง ค.ศ.1892-1899 รวมทั้งการปรับปรุงและพัฒนาให้รัดกุมมากยิ่งขึ้นระหว่าง ค.ศ.1899-1915 นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงการก่อตั้งกรมกองต่างๆ ที่สังกัดในกระทรวงมหาดไทย เช่น กรมป่าไม้ กรมทรัพยากรธรณี กรมตำรวจภูธร เป็นต้น

ทั้งนี้ในส่วนที่เกี่ยวข้องเมืองแพร่ และน่าน มีการแสดงให้ทราบถึงประเด็นสำคัญ คือ ในค.ศ.1892 หัวเมืองประเทศราชทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ราชอาณาจักรหลวงพระบาง และนครที่มีเจ้าผู้ครอง คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน และจัมปาศักดิ์ ขณะที่ส่วนของผู้ครองนครน่านและแพร่ไม่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าจนกระทั่ง ค.ศ.๑๘๘๘ และค.ศ.1896 เมื่อเข้าสู่ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดินแดนที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน ถูกจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาล ได้แก่ มณฑลพิษณุโลก (อุตรดิตถ์ พิษณุโลกและพิจิตร) มณฑลนครสวรรค์ (นครสวรรค์) มณฑลพายัพ(น่าน) ต่อมาเมื่อถึง ปี ค.ศ.1910 ดินแดนที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน ถูกจัดให้อยู่ภายใต้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล 3 มณฑล ดังนี้

1. น่าน ขึ้นกับ มณฑลมหาสารคาม
2. พิษณุโลก พิจิตร และอุตรดิตถ์ ขึ้นกับมณฑลพิษณุโลก
3. นครสวรรค์ ขึ้นกับ มณฑลนครสวรรค์

การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในกลุ่มแม่น้ำน่านยังพบในการศึกษาของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เรื่อง **“มณฑลนครสวรรค์: อำนาจรัฐกับการปกครองท้องถิ่น”** ใน นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง สุภรณ์ โอเจริญ(บรรณาธิการ) ที่แสดงให้เห็น ทราบนครสวรรค์ เป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต ทั้งนี้ด้วยสภาพ ภูมิศาสตร์เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างภาคเหนือกับภาคกลาง นอกจากนั้นนครสวรรค์ ยังเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นที่รวมของแม่น้ำทั้งสี่สาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากมีการทำสนธิสัญญาโบว์ริง ในปี ค.ศ.1855 ซึ่งทำให้นครสวรรค์กลายเป็นแหล่งรวมสินค้า โดยเฉพาะข้าว ไม้สัก จากภาคเหนือ เพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้ ส่งผลให้พระบาทเจ้า จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการปฏิรูปประเทศในหลายด้าน ทั้งนี้การ ปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองถือเป็นภารกิจที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากการ ปกครองระบบเก่าไม่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งทำให้รัฐบาล ไม่สามารถเก็บผลประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นในปี ค.ศ.1892 จึงมีการก่อตั้งมณฑล เทศาภิบาล เพื่อปฏิรูปการครองหัวเมือง สำหรับมณฑลนครสวรรค์ มีการก่อตั้ง ขึ้นใน ค.ศ.1892 และมีการยุบเลิกไปเมื่อปี ค.ศ.1932 ประกอบด้วยเมือง 8 เมือง ได้แก่ นครสวรรค์ กำแพงเพชร ชัยนาท ตาก อุทัยธานี พยุหะคีรี มโนรมย์ และ สรรค์บุรี กล่าวได้ว่าระยะเวลา 37 ปี ภายใต้การปกครองรูปแบบดังกล่าว งาน ชิ้นนี้แสดงให้เห็นทราบว่าเรื่องราวของเศรษฐกิจในบริเวณนี้ มีความน่าสนใจเป็นอย่าง ยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากรายได้ของมณฑลนครสวรรค์ ที่มาจากภาษีฝิ่น ภาษีที่ดิน สรรพสามิต และเงินรัชชูปการ

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการปกครองที่สำคัญอีกเรื่อง คือ วุฒิชัย มูลศิลป์. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการหัวเมือง (๑๘๙๒-๑๙๑๕) งานชิ้นนี้อธิบายว่า การตรวจราชการหัวเมืองเริ่มมีครั้งแรกในสมัยที่สมเด็จกรม พระยาดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เพื่อจัดระบบ

การปกครองหัวเมืองให้เป็นแบบเดียวกันภายใต้กระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว และมีการกำหนดหน้าที่ของข้าราชการในหัวเมืองทุกระดับไว้อย่างชัดเจน

ประเด็นสำคัญที่งานชิ้นนี้นำเสนอ คือ การเสด็จตรวจราชการของกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นส่วนหนึ่งของการทำให้การปกครองมีเอกภาพ ทำให้ไทยเป็นรัฐชาติในความมหายทางรัฐศาสตร์ หรือเปลี่ยนจากประเทศราช Empire เป็นอย่างพระราชอาณาเขต Kingdom ที่แต่เดิมบางส่วนเป็นเมืองขึ้น เป็นประเทศราชให้เป็นเมืองในพระราชอาณาเขตอย่างเดียวกัน ในส่วนการตรวจราชการเมืองเหนือ (๑๘๙๒) เป็นตรวจหัวเมืองครั้งแรก หลังจากกรมพระยาดำรงราชานุภาพศึกษาธิการที่กระทรวงมหาดไทย ๖ เดือน เมืองสำคัญที่มีการเดินทางไปตรวจราชการได้แก่ นครสวรรค์ พิชณุโลก อุตรดิตถ์ สุโขทัย พิจิตร กำแพงเพชร ตาก อ่างทอง สุพรรณบุรี ซึ่งบางเมืองเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มแม่น้ำน่าน (นครสวรรค์ พิชณุโลก อุตรดิตถ์ พิจิตร) ผลการตรวจที่สำคัญพบว่า ยังมีการปกครองแบบกินเมือง และบางเมืองใช้ “วิธีการเลี้ยงขโมยไว้จับขโมย” หรือเลี้ยงโจรไว้จับโจรเป็นวิธีการที่ไม่ได้ผล เพราะโจรหรือขโมย จะไม่ปล้นเมืองที่ตนเองอาศัยอยู่ แต่จะไปปล้นเมืองเมืองอื่น

การตรวจราชการในระยะที่สอง (๑๘๙๗-๑๘๑๕) การตรวจราชการในช่วงนี้เป็นผลมาจากมีการประกาศ “พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ.๑๑๖ (๑๘๙๓)” โดยในส่วนของบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน มีการตรวจราชการมณฑลกรุงเก่า, นครสวรรค์, พิจิตร, พิชณุโลก ผลการตรวจที่สำคัญ คือ ทรงช่วยแก้ปัญหาสืบเนื่องจากการที่มีสเตอร์ฮอก คนวิสันดา ปลุกโรงขายสุราต่างประเทศในวัดที่ปากน้ำโพ เตือนรื้อถอนทั้งพระในวัดและมิสเตอร์ฮอก เนื่องจากกษัตริย์ทรงพระคลังฯ ไม่ออกใบอนุญาตให้ ขณะที่ในส่วนหนึ่งของเมืองพิษณุโลก ทรงเห็นว่าพิษณุโลกมีความเจริญกว่าเดิมเป็นอันมาก เพราะ “ข้าราชการและพ่อค้าประชาชนทั้งหลายช่วยกันทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญ” นอกจากนี้ พระองค์ทรงกราบทูลว่า ควรขยายคลองปางพิง หรือ คลองพิง ให้เรือแพจากสวรรค์โลก สุโขทัยมาพิษณุโลก

ได้สะดวกตลอดทั้งปี ซึ่งจะทำให้การค้าขายที่ปากฟิงเจริญ เหมือนเมืองอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

จากสถานภาพการศึกษาดังกล่าวมา สะท้อนให้เห็นความสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำน่านอันมีพัฒนาการมาก่อนอาณาจักรสุโขทัยที่ประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักยกให้เป็นราชธานีแห่งแรกของไทย หลักฐานแวดล้อมมากมายยืนยันว่าบริเวณกลุ่มแม่น้ำน่านมีหลักฐานเก่าแก่มากกว่ากลุ่มแม่น้ำยม และมีพัฒนาการเป็นบ้านเมืองมาก่อน ตามที่ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้อธิบายความสำคัญของกลุ่มแม่น้ำน่านผ่านจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (วัดศรีชุม) ระบุว่า มีเมือง “สรลวง” กับเมือง “สองแคว” อยู่ก่อน ต่อมาพ่อขุนศรีนาวนำถม จึงขยายไปสถาปนาเมืองศรีสัชชนาลัยกับเมืองสุโขทัยบริเวณกลุ่มแม่น้ำยม⁷

กลุ่มแม่น้ำน่านเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่ทำให้เกิดบ้านเมืองและรัฐขึ้นในสมัยโบราณ เช่นเดียวกับกลุ่มน้ำปิง ยม และวัง เพราะเป็นกลุ่มน้ำใหญ่ และไหลผ่านบริเวณหุบเขาที่กว้างขวาง พอที่จะเกิดเป็นชุมชนบ้านเมืองได้ในบริเวณกลุ่มแม่น้ำน่านตอนบน พบร่องรอยชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบในลักษณะเมืองหลายแห่ง นับแต่เขตอำเภอทุ่งช้างซึ่งเป็นบริเวณต้นน้ำ มายังอำเภอเชียงกลาง และอำเภอบัว⁸

การสร้างบ้านแปงเมืองในกลุ่มน้ำน่านตอนบนเริ่มต้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ต่อกับต้นพุทธศตวรรษที่ 19 หลักฐานจาก “พื้นเมืองน่าน” กล่าวถึงพญาภูคาปฐมกษัตริย์ราชวงศ์กาวหรือภูคาครองเมืองย่าง ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำย่าง แม่น้ำสาขาของแม่น้ำน่านในเขตอำเภอวังทำผา พญาภูคามีราชบุตรสององค์ คือขุนนุ่น ขุนฟอง เมื่อเติบโตปรารถนาจะครองเมือง

⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, *ลุ่มน้ำน่าน ประวัติศาสตร์โบราณคดี ของ พิชญ์โลก “เมืองเอกแตก”*, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), (5).

⁸ เรื่องเดียวกัน, 23.

พญาภูคาจึงให้องค์พี่ไปสร้างเมืองหลวงพระบางและปกครองชาวลาว ส่วนองค์น้องไปสร้างเมืองบัวปกครองชาวกาว⁹

ลุ่มแม่น้ำน่าน เป็นลำน้ำสำคัญสายหนึ่งที่ทำให้เกิดบ้านเมืองและรัฐขึ้นในสมัยโบราณและยังมีความสำคัญมาแต่ครั้งโบราณในฐานะแหล่งทรัพยากรสำคัญที่คอยจัดส่งสินค้าไปให้ส่วนกลาง การควบคุมลุ่มแม่น้ำน่านได้เท่ากับการควบคุมแหล่งทุนสำคัญ อีกทั้งลุ่มแม่น้ำน่านยังมีปัจจัยสำคัญในฐานะดินแดนที่เชื่อมต่อทั้งตอนบนและอีสานของประเทศ การควบคุมลุ่มแม่น้ำน่านจึงกลายมาเป็นความสำคัญที่ส่วนกลางไม่อาจละเลยได้

ความพยายามจากส่วนกลางมิให้เห็นอย่างต่อเนื่องที่จะพัฒนาระบบเศรษฐกิจของลุ่มแม่น้ำน่านโดยผ่านกลไกของระบบราชการเพื่อกกระตุ้นให้เกิดการค้าและเก็บเกี่ยวภาษีเข้าส่วนกลาง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวทางเศรษฐกิจในลุ่มน่านอย่างชัดเจน

ลุ่มแม่น้ำน่านอยู่ในฐานะแหล่งการผลิตที่ครอบครองความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ มีเกษตรกรรมเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญ และมีการค้าระหว่างรัฐเป็นจุดเสริมการเกษตรกรรมในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ลุ่มแม่น้ำน่านทำหน้าที่สำคัญนับแต่อดีตคือการผลิตสินค้า อาทิเช่น ของป่า ข้าวและไม้สัก โดยล่องไปตามแม่น้ำเพื่อส่งไปค้าตลอดจนบรรณาการยังรัฐศูนย์กลาง ความสำคัญของลุ่มแม่น้ำน่านอาศัยการตีความผ่านการดำรงตนในฐานะเมืองทำนานาชาติของอาณาจักรอยุธยาได้อย่างชัดเจน ผ่านความพยายามของอาณาจักรอยุธยา ในการมีอิทธิพลเหนือรัฐต่างๆในลุ่มแม่น้ำน่านเพื่อตอบสนองความต้องการสินค้าของต่างประเทศ กล่าวได้ว่าอยุธยาครองความเป็นพ่อค้าคนกลางโดยอาศัยสินค้าในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่านเป็นปัจจัยเกื้อหนุนความมั่งคั่งอย่างเป็นกอบเป็นกำ

⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ 10 , (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2557), 106

การขยายตัวทางเศรษฐกิจอันมีผลจากการลงนามในสนธิสัญญาโบว์ริง ค.ศ. 1855 นับเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ทำให้ลุ่มแม่น้ำน่านมีการพัฒนาเศรษฐกิจภายใน เกิดเป็นชุมชนน้อยใหญ่ เปิดโอกาสให้กลุ่มเศรษฐกิจและกลุ่มทุนต่างๆ ได้พัฒนาตัวขึ้นมามีบทบาท ทั้งกลุ่มอิทธิพลต่างๆตามชุมชนการค้า และกลุ่มชาวจีน เมื่อมีการขยายเส้นทางรถไฟไปถึงเชียงใหม่ใน ค.ศ.1922 ตามมาด้วยการใช้เส้นทางรถยนต์ที่เริ่มได้รับความนิยม จนมีการขยายถนนและสร้างถนนสายเอเชีย ใน ค.ศ. 1973 เพื่อเชื่อมเส้นทางการคมนาคมส่วนกลางกับทางภาคเหนือให้สะดวกขึ้นนั้น ส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาภายในทางเศรษฐกิจในลุ่มแม่น้ำน่าน ให้มีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการขนส่งสินค้าไปยังส่วนต่างๆเป็นไปโดยสะดวกมากขึ้น แม้ว่าด้านเศรษฐกิจจะมีการขยายตัวมากขึ้น แต่ปรากฏว่า ความสำคัญของลุ่มแม่น้ำน่านในฐานะเมืองกลับลดความสำคัญลง กลายเป็นเพียงเมืองผ่านที่รัฐส่วนกลางให้ความสำคัญในฐานะการผลิตด้านการเกษตร เท่านั้น

ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ลุ่มแม่น้ำน่านที่ไหลผ่านชุมชนใน จังหวัดน่าน จังหวัดอุดรดิตถ์ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพิจิตร และ จังหวัดนครสวรรค์ นับได้ว่าเป็นลุ่มแม่น้ำที่มีความสำคัญตามที่กล่าวมา หากแต่ถ้าพิจารณาช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์จะพบว่า เมืองทั้ง 5 นี้ ไม่เคยมีสำนักร่วมกันทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากในช่วงเวลาที่ผ่านมา เมืองทั้ง 5 นี้ มีประวัติศาสตร์ร่วมกับชุมชนทางประวัติศาสตร์อื่น

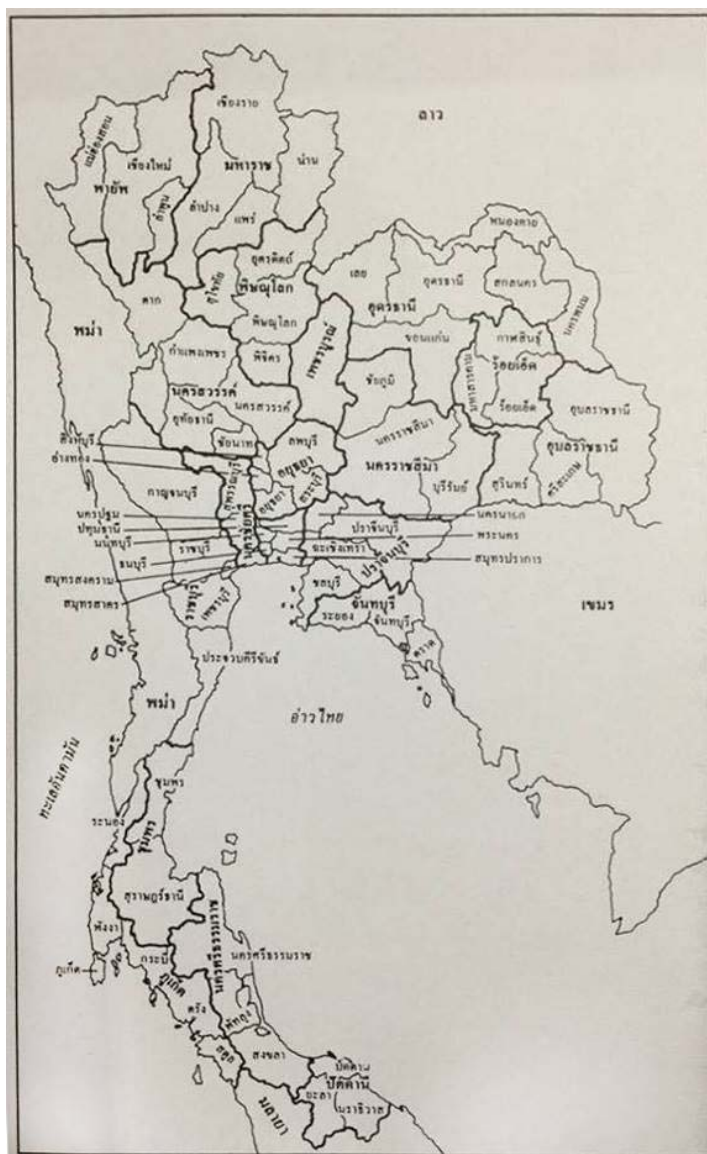
น่านถูกนับรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ในขณะที่ นครสวรรค์ และ พิษณุโลก ก็แยกเป็นหัวเมืองทางเหนือที่มีช่วงเวลาเป็นของตัวเอง และผลกระทบจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลกระทบโดยตรงต่อเมืองต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำน่าน เนื่องจากใน ค.ศ.1897 มีการสถาปนารูปแบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยทำการแบ่งเขตการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นเหตุให้เมืองต่างๆในลุ่มแม่น้ำน่าน ถูกแยกขึ้นตามมณฑลต่างๆ ดังนี้ เมืองนครน่าน ขึ้นกับ มณฑลมหาสารคาม อันเป็นมณฑลที่แยกออกมา

จากมณฑลพายัพ เมืองนครสวรรค์ ขึ้นกับมณฑลนครสวรรค์ เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตร และ เมืองพิชัย (อุตรดิตถ์) ขึ้นกับมณฑลพิษณุโลก

ต่อเมื่อมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาล ได้ถูกยุบเลิกโดยพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1936 ซึ่งให้ถือจังหวัดเป็นเขตการปกครองส่วนภูมิภาค นับแต่นั้นเป็นต้นมา ในปี ค.ศ. 1977 คณะกรรมการภูมิศาสตร์แห่งชาติ ได้แบ่งภาคภูมิศาสตร์ออกเป็น 6 ภาค อาศัยหลักเกณฑ์การแบ่งโดยเรียกชื่อภาค มีผลให้ ชุมชนในกลุ่มแม่น้ำน่านถูกจัดอยู่ในสองภาค คือ ภาคเหนือ อันมี น่านและ อุตรดิตถ์ และภาคกลาง อันมี พิษณุโลก พิจิตร และนครสวรรค์

การศึกษาด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมไทยในช่วงแรก จะเห็นได้ว่า กลุ่มแม่น้ำน่านเป็นเพียงจุดเล็กที่ใช้อธิบายภาพรวมของส่วนกลาง สำหรับการศึกษามีกลุ่มแม่น้ำน่านเป็นโจทย์หลักก็พบว่าจะอธิบายเพียงเมืองใหญ่เฉพาะส่วน ยังขาดการศึกษาที่อธิบายพัฒนาการกลุ่มแม่น้ำน่านทั้งสาย

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวมา จึงเป็นเหตุให้การศึกษา เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มแม่น้ำน่าน ค.ศ. 1855 ถึง ค.ศ. 1961” ได้กำหนดวัตถุประสงค์สำคัญของการศึกษา เพื่อร้อยเรียงความสำคัญของกลุ่มแม่น้ำน่านตลอดทั้งลำน้ำเพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของกลุ่มแม่น้ำน่านอย่างเป็นลำดับ

ภาพที่ 3 : แสดงเขตการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ที่มา : เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 - 2438: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 324.

บรรณานุกรม

- เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์. **ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีนในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก**.ปริญาญาคิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- ขวัญเมือง จันทโรจณี (บรรณาธิการ), **เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง. พิษณุโลก :** คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2539.
- คาร์ล ซี. ชิมเมอร์แมน. **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม** ชิม วี ระไวทยะ แปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภาพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484** .กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2527.
- _____. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**, กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2553.
- ชฎาพร จินชาวนา. **การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ.2395-2451)**.ปริญาญาคิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. **พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2503)**.กรุงเทพฯ: กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๔๕.
- เดช บุนนาค. **การปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลของสยามประเทศ พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๕๘** พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. **เมืองพิษณุโลก: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองใหญ่ภายใต้โครงสร้างแบบรัฐจารีต**. ปรินญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชา(ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2554.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “มณฑลนครสวรรค์: อำนาจรัฐกับการปกครองท้องถิ่น” ใน สุภรณ์ โอเจริญ(บรรณาธิการ), **นครสวรรค์ : รัฐกึ่งกลาง**, กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

นฤมล วัฒนพานิช. **ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก (พ.ศ.2437-2476)**. ปรินญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2526.

นิติลักษณ์ แก้วจันดี. “อาณาจักรหลักคำ: มาตรการทางกฎหมายของเมืองน่านเพื่อป้องกันปัญหาการขาดแคลนข้าว”, **วารสารกฎหมาย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี** ปีที่ 8 ฉบับที่ 15 มกราคม-มิถุนายน 2258. 67-85.

พรณี บัวเล็ก. **การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย บทสำรวจสถานะความรู้**. กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์, 2555.

พอพันธ์ อุยานนท์. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558.

พูนพร พูลทจักร. **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพ หลังการตัดทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ.2464-2484**. ปรินญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

วรารณ เรืองศรี. **คาราวานและพ่อค้าทางไกล; การก่อเกิดรัฐสมัยใหม่ในภาคเหนือของไทยและดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. เชียงใหม่ : ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2557.

วุฒิชัย มูลศิลป์, “สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการหัวเมือง (๑๘๙๒-๑๙๑๕)” ในวารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒, ๒๕๕๕.

ศิริวรรณ น้อยเมือง. การปกครองมณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2437-2453.ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521.

ศรีศักร วัลลิโภดม. นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.), 2551.

_____ . ลุ่มน้ำน่าน ประวัติศาสตร์โบราณคดี ของ พิษณุโลก “เมืองเอกแตก”. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

ไศลรัตน์ ดลอารมณ. พัฒนาการของการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ. 2439-2503. ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

สมศักดิ์ ลีอราช. ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453). ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521.

สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2557.

สุจินดา เจียมศรีพงษ์, “ชุมชนชาวจีนและการเติบโตทางการค้าในจังหวัดนครสวรรค์” ในสุภรณ์ โอเจริญ(บรรณาธิการ), นครสวรรค์ : รัฐกิจกลาง, กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2528

สุภาพรรณ ขอผล. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนล่าง ในช่วงปี พ.ศ.2448-2484. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

อินแกรม, เจมส์ ซี, ชูศรี มณีพฤษ์และเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา แปล. **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850 – 1950 (Economic Change in Thailand 1850 – 1950).** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย, 2552.

Benedict Anderson. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism London : Verso, 1991.

James C. Ingram. **Economic Change in Thailand ๑๘๕๐ to ๑๙๗๐ .USA**
Stanford University Press. ๑๙๗๑

สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง
“การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้
ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18”

กมลทิพย์ ธรรมกิระติ

บทนำ

พื้นที่คาบสมุทรลาญตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางการค้าโดยตรง ทั้งโดยข้ามผ่านคาบสมุทรหรือผ่านช่องแคบมะละกา ฉะนั้น กระแสการค้าในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยอิทธิพลการค้าของชาวอินเดีย ชาวมุสลิม หรือชาวตะวันตก ล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ที่อยู่ในเส้นทางติดต่อการค้าโดยตรง ประกอบกับพื้นที่คาบสมุทรเป็นแหล่งสินค้าที่สำคัญด้วย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม และการเมืองภายในพื้นที่จึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้¹

การศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะด้านศักยภาพพื้นฐานด้านภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ ประชากร และวัฒนธรรม เพื่อเข้าใจพัฒนาการของแต่ละพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ซึ่งลักษณะเฉพาะนั้นส่งผลต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจ จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะทำให้เข้าใจรากฐานการพัฒนาและปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจของภาคใต้

ภาคใต้ของประเทศไทยมีลักษณะภูมิประเทศเป็นคาบสมุทรทอดยาวลงทางทิศใต้ มีที่ราบชายฝั่งทะเลทางด้านตะวันออกหันหน้าไปสู่อ่าวไทย ทางด้าน

¹พัฒนาพงศ์ ประคัลภ์พงศ์. “การพัฒนาอำนาจทางการเมืองและการค้าของชนชาติมาเลย์ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14.” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ, (นครปฐม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535), 13.

ตะวันตกมีเทือกเขาตะนาวศรีทอดยาวเป็นสันของคาบสมุทรเรื่อยลงไปจนถึง
จังหวัดกระบี่ จากนั้นมีเทือกเขานครศรีธรรมราชและสันกาลาศรีทอดยาวลงไปถึง
ประเทศมาเลเซีย และประกอบด้วยลำน้ำสายต่างๆที่ไหลผ่านที่ราบไปออกทะเลที่
อ่าวไทยทางตะวันออก บริเวณปากแม่น้ำบางแห่งมีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นอ่าว
เหมาะแก่การจอดเรือเป็นอย่างดี เช่น อ่าวชุมพร อ่าวบ้านดอน อ่าวนครศรี-
ธรรมราช และอ่าวสงขลา เป็นต้น² ส่วนทางด้านตะวันตกของคาบสมุทรอยู่ใกล้
เทือกเขาที่มีที่ราบน้อย ภูมิประเทศส่วนใหญ่สูงๆต่ำๆ และสูงชัน ชายฝั่งทะเล
เว้าแหว่งและสูงชัน มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ แร่ธาตุ จึงเป็นแหล่งที่ตั้ง
ของชุมชนท่าเหมืองแร่และความสำคัญของชายฝั่งทะเลตะวันตกอีกประการหนึ่ง
คือ ติดกับมหาสมุทรอินเดีย เกิดการตั้งชุมชนเป็นแหล่งที่พักของพ่อค้ากลุ่มต่างๆ
ที่เดินเรือค้าขายในภูมิภาคนี้³ จึงเป็นพื้นฐานทำให้มีการตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ของ
ไทยมาอย่างต่อเนื่อง เช่น นครศรีธรรมราช มีการพบหลักฐานโบราณวัตถุสถานที่
มีอายุเก่าแก่บางชิ้นเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 9 – 10 ตลอดทั่วบริเวณที่ราบชายฝั่ง
เมืองนครศรีธรรมราช รวมทั้งหลักฐานที่ปรากฏในรูปถ่ายทางอากาศของบริเวณ
ดังกล่าว เช่น คูเมือง กำแพงเมือง สระน้ำ และคูคลอง แสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่น
ฐานเป็นชุมชนเป็นเมืองมาเป็นเวลานานสามารถแบ่งเป็นกลุ่มสำคัญ ได้แก่ กลุ่มลิ
ชล กลุ่มท่าศาลา และกลุ่มเมืองนครศรีธรรมราช เมืองและชุมชนโบราณเหล่านี้
บางกลุ่มตั้งอยู่บนสันทรายชายฝั่งทะเลที่ทอดยาวจากอำเภوتاศาลาไปยังอำเภอ
เชียรใหญ่ เรียกว่า สันทรายเชียรใหญ่⁴

² ศรีศักร วัลลิโภดม, “ชุมชนโบราณในภาคใต้,” ใน *อุ้งอารยธรรมแหลมทองคาบสมุทรไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, 2548), 20.

³ เรื่องเดียวกัน, 21.

⁴ กรมศิลปากร, *นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2543), 11-12 ; กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ, บรรณาธิการ, *รายงานการวิจัย สมองพระราชประสงค์ เรื่องนครศรีธรรมราช กรณีศึกษาการตั้งถิ่นฐานที่กรุงชิงและพรุควนเคร็ง*, จิน : ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ผู้คนและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ : สภา มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2540), 18-20.

ลักษณะของคาบสมุทรเชื่อมระหว่างโลกตะวันตก – ตะวันออก การคมนาคมติดต่อเป็นเรื่องที่มีความสำคัญทั้งการติดต่อภายในและการติดต่อภายนอกระหว่างเมืองหรือรัฐ เพราะประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่างๆ ไม่สามารถดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ ทำให้มีการเดินทางติดต่อกันเพื่อประกอบกิจกรรมต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนสิ่งของเครื่องใช้ การซื้อขายสินค้า การถ่ายทอดศิลปวิทยาการ การอพยพเคลื่อนย้าย การสงคราม เป็นต้น⁵ บริเวณคาบสมุทรมลายูซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อของเส้นทางคมนาคมระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับทะเลจีน มีบทบาทสำคัญเป็นแหล่งผลิตสินค้า อาหาร ศูนย์รวมผลิตผลและจุดนัดพบของพ่อค้าอินเดีย จีน และอาหรับ ทั้งนี้ ความสัมพันธ์การค้ากับพ่อค้าอินเดียหลายกลุ่มทำให้การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญทำให้เกิดพัฒนาการของเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ปัญหาหลักที่เกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในช่วงก่อนก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 18 คือ เรื่องข้อมูล ซึ่งผู้สนใจศึกษาจะต้องนำข้อมูลที่มีอยู่ไม่มากนักจากพงศาวดาร ตำนานท้องถิ่นและข้อมูลจากเอกสารต่างชาติ มาวิเคราะห์ และปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การกำหนดแนวทางหรือกรอบโครงในการศึกษา ทำให้ขาดการนำเสนอภาพรวมขององค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจของภาคได้ และไม่สะท้อนลักษณะเฉพาะของพัฒนาการในพื้นที่ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นผลพวงมาจากกระบวนการที่มีปัจจัยต่างๆ ผลักดันในบริบทประวัติศาสตร์ สัมพันธ์กับมิติทางสังคม วัฒนธรรม ฉะนั้นการสังเคราะห์องค์ความรู้จากเอกสารและงานวิจัยอย่างเป็นระบบจะสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้ที่ได้มีการศึกษาไว้แล้วและสร้างความเข้าใจในพัฒนาการทางเศรษฐกิจภาคใต้ของไทยและภาพรวมของเศรษฐกิจไทยได้ชัดเจนขึ้น

สถานภาพความรู้เกี่ยวกับประเด็นที่วิจัย (Status of knowledge)

⁵ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, “ตามพรลิงค์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 24.

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ของไทยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีงานวิจัย บทความ และหนังสือที่เกี่ยวข้อง ได้เสนอ แนวทางการศึกษา กรอบคิด และแนวโน้มการศึกษาวิจัย แม้ว่าจะเป็นการเสนอ มุมมองในภาพกว้างของประวัติศาสตร์ภาคใต้ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย ทั้งนี้ ข้อมูลดังกล่าวได้สะท้อนการเคลื่อนไหวทางวิชาการในปัจจุบัน

1. กรอบคิดและการประเมินสถานภาพ

การสำรวจและประเมินองค์ความรู้งานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ในรอบ 15 ปี (พ.ศ. 2535 – 2549) โดย อติศร คักดีสูง สรุปได้ว่าจากงานวิจัยทั้งหมด ประเด็นทางด้านเศรษฐกิจได้รับความสนใจมากขึ้น ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะว่า กระแสของการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นแก้ปัญหาในภาวะที่ประเทศไทยประสบกับ วิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ทำให้แวดวงวิชาการต่างตื่นตัวต่อการศึกษาใน ประเด็นดังกล่าว ในช่วงนี้มีผลงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจำนวน 18 เรื่อง โดย พิจารณาจากเนื้อหาและยุคสมัยในการศึกษาแล้วแบ่งได้เป็น 3 ช่วงคือ ยุคโบราณ สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน สำหรับสมัยโบราณคือผลงานของ ปรีชา นุ่นสุข (2542) รายงานวิจัยเรื่อง การค้าระหว่างจีนกับคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทย ในสมัยราชวงศ์ถังและราชวงศ์ซ่ง: ศึกษากรณีเครื่องถ้วยจีน (สถาบันราชภัฏ นครศรีธรรมราช) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการค้าของจีนกับคาบสมุทรภาคใต้ของ ไทย โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดี คือ การค้าเครื่องถ้วยของจีน สารของงาน ส่วนใหญ่จะอยู่ในกรอบการศึกษาทางโบราณคดี ส่วนการศึกษาในสมัย รัตนโกสินทร์มีการศึกษา 4 เรื่อง ได้แก่ ผลงานของรัชดาพร ศรีภิบาล (2541) วิทยานิพนธ์เรื่อง ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย (พ.ศ. 2310 – 2482) (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) เป็นการศึกษาความสำคัญของ รังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ระหว่างพ.ศ. 2310 – 2482 ผลิตรังนกเป็นสินค้า ท้องถิ่นที่ซื้อขายกับชาวจีนมาช้านาน จนกระทั่งถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ โดยภาครัฐได้พยายามเข้ามาจัดการเพื่อหาผลประโยชน์จากการค้ารังนกใน

รูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการประมวลอากรนำมาซึ่งผลประโยชน์อย่างมหาศาล พร้อมกันนั้นก็ทำให้เศรษฐกิจของภาคใต้หมุนเวียนอย่างเป็นระบบ ผลงานของ พนิดา ธิยมสุวรรณ (2542) วิทยานิพนธ์เรื่อง ความสำคัญทางเศรษฐกิจของ เมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325 – 2439 (มหาวิทยาลัยศิลปากร) เป็นการศึกษา ความสำคัญทางเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราช ช่วง พ.ศ. 2325 – 2439 ในแง่ การปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจตามจารีตเดิมไปสู่ระบบมณฑลเทศาภิบาลอันเป็น ผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในคาบสมุทรมลายู รวมทั้งการแผ่ขยาย อำนาจสยามลงมาหัวเมืองภาคใต้ทำให้นครศรีธรรมราชถูกดูดกลืนเข้าสู่ระบบ เศรษฐกิจแบบใหม่⁶

งานวิจัยเกี่ยวกับการสำรวจสถานการณ์การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใน ประเทศไทย ได้แก่ หนังสือ เรื่อง บรรณานุกรมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในประเทศไทย ในรอบครึ่งทศวรรษ (พ.ศ. 2550 – 2555) บรรณาธิการโดย พลับพลึง คงชนะ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (2556)⁷ ศึกษา สถานภาพผลงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในรอบครึ่ง ทศวรรษ ผลการศึกษาพบว่า มีผลงานวิชาการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งหมด 2,051 ผลงาน เป็นการรวบรวมเอกสารที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงคาบเกี่ยวกับผลงานในสาขาวิชาอื่นๆ ได้แก่ โบราณคดี มานุษยวิทยา สังคม วิทยา เศรษฐศาสตร์ คติชนวิทยา วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นต้น แบ่งเป็นหนังสือ 455 เล่ม บทความ 1,375 บทความ และวิทยานิพนธ์และงานวิจัย 221 เล่ม โดย ประเด็นที่มีการศึกษามากที่สุดคือ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ รองลงมาได้แก่ ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง ประวัติศาสตร์สังคม และประวัติศาสตร์

⁶ อติศร ศักดิ์สูง, “การวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ในรอบ 15 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2535 – 2549): พรหมแดนความรู้” ใน วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 29 (2550), 431.

⁷ พลับพลึง คงชนะ, บรรณาธิการ. **บรรณานุกรมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในประเทศไทย ใน รอบครึ่งทศวรรษ (พ.ศ. 2550 – 2555)** (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2556).

นิพนธ์ท้องถิ่น ตามลำดับ ผู้วิจัยได้สรุปภาพรวมความเคลื่อนไหวและแนวโน้มในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในประเทศไทย แบ่งได้เป็นกลุ่มได้ 10 กลุ่มย่อย เช่น กลุ่มงานที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมือง ชุมชน วิถีชีวิต มีมากที่สุด มี 407 เรื่อง เน้นการศึกษาลงลึกไปในระดับจุลภาคมากขึ้น เป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์ครอบครัว หมู่บ้านที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการอพยพโยกย้าย การตั้งถิ่นฐาน สายสัมพันธ์ทางเครือญาติ การทำมาหากิน ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินชีวิต การศึกษาในระดับบ้านหรือหมู่บ้าน นับเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวและเหมาะสมที่จะใช้เป็นหน่วยในการเริ่มต้นศึกษา ซึ่งการศึกษาระดับชุมชนเป็นหน่วยการศึกษาขนาดกลางที่ประกอบได้ด้วยเครือข่ายหลายๆหมู่บ้านรวมตัวกัน มักจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศเดียวกัน จึงมีการทำมาหากินหรือประกอบอาชีพเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ เช่น ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวประมง หรือชุมชนตลาดน้ำ ป่าเขา ป่าพรุ นอกจากนี้ยังรวมถึงชุมชนที่มีศูนย์กลางระดับย่านหรือตลาด และชุมชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นที่หลากหลายได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน

กลุ่มงานที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (Material Culture) มี 345 เรื่อง วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุเป็นผลมาจากความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้สืบทอดสร้างสรรค์กันมารวมทั้งเป็นสิ่งที่ได้รับจากภายนอกนำมาดัดแปลงประยุกต์ให้เข้ากับลักษณะสังคมในท้องถิ่น เช่น ลักษณะของบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เสื้อผ้า การแต่งตัว งานหัตถกรรม การก่อสร้างศาสนสถาน ประเด็นเหล่านี้ทำให้ประวัติศาสตร์ของประชาชนมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและสะท้อนลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น

กลุ่มงานที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในด้านเศรษฐกิจ สังคม มี 357 เรื่อง เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของชุมชน การเพาะปลูกหาของป่า จับสัตว์น้ำ การแลกเปลี่ยนสินค้า การใช้ทรัพยากร พิธีกรรมความเชื่อ การจัดระเบียบสังคม การเกณฑ์แรงงาน ระบบยุติธรรมและกฎหมาย ฐานะและบทบาทของสตรี เป็นต้น การอธิบายลักษณะนี้ทำให้เห็นมิติใหม่ที่มีกฎเกณฑ์

ทั้งนี้การแบ่งกลุ่มงานที่ศึกษาในลักษณะดังกล่าว จะเห็นได้ว่าประเด็นการศึกษาในแต่ละกลุ่มมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันบนพื้นฐานบริบททางเศรษฐกิจ ฉะนั้นการแบ่งกลุ่มอาจไม่ได้สะท้อนภาพรวมพัฒนาการของพื้นที่ศึกษา

การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ มีบทความสำคัญที่ได้เสนอแนวทางการศึกษาและกรอบคิดในการวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น คือ บทความเรื่อง “ภาคใต้ในบริบทประวัติศาสตร์ไทย” โดย วินัย พงศ์ศรีเพียร ใน *สรรพสาระประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม 1* (2550)^๑ ในระยะเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา วงการประวัติศาสตร์ให้ความสนใจในการศึกษาเรื่องของท้องถิ่น มาจากเหตุผล 4 ประการ คือ ประการหนึ่งเป็นผลกระทบมาจากพัฒนาการด้านการเมืองการปกครองที่ท้องถิ่นมีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะในการจัดการปกครองส่วนท้องถิ่น ในระดับต่างๆ ประการที่สอง เป็นผลมาจากความตระหนักสำนึกในการอนุรักษ์มรดกอันหลากหลายของชาติ และประการที่สาม เป็นผลมาจากความเคลื่อนไหวของนักวิชาการ และประการสุดท้าย เป็นผลจากการขยายสถาบันการศึกษา ระดับสูงไปสู่ภูมิภาค และมีเจตนารมณ์ที่จะต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจท้องถิ่น

วินัย พงศ์ศรีเพียร เสนอจุดเด่นของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ การเสนอจุดยืน โลกทัศน์และประสบการณ์ร่วมของชุมชน โดยมีกรอบของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นครอบคลุมประเด็นต่อไปนี้

1. ภูมิ-นิเวศวัฒนธรรม หรือ ฉากหลังทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมที่ก่อเกิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ผู้คน องค์ประกอบของประชากร และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน (demography & settlement patterns)
2. ผู้นำชุมชน หมายถึง ผู้นำโดยธรรมชาติด้านการเมือง ผู้นำด้านวัฒนธรรม และปัญญาชนท้องถิ่น
3. โครงสร้างและลำดับชั้นทางสังคม (social structure & hierarchies)
4. พื้นฐานทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

^๑วินัย พงศ์ศรีเพียร, บทความเรื่อง “ภาคใต้ในบริบทประวัติศาสตร์ไทย” ใน *สรรพสาระประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม 1*. (กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2550), 131 –154.

5.วิถีวัฒนธรรม: โลกทัศน์ คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และสถาบันทางวัฒนธรรม

6.ปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกชุมชนในหลายระดับปริมาตร เช่น ระหว่างชุมชนที่ติดกัน ระหว่างชุมชนกับหน่วยการปกครองระดับต่างๆ

7.การปรับตัวของชุมชน: การต่อต้านและการยอมรับ การแทรกแซงและอิทธิพลภายนอก

สำหรับประเด็นประวัติศาสตร์ภาคใต้ของประเทศไทย ดินแดนแต่ละภาคของประเทศไทยมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันค่อนข้างชัดเจน ความแตกต่างขั้นพื้นฐานมาจากลักษณะทางภูมิ-รัฐศาสตร์ ทรัพยากร ผู้คน และวัฒนธรรม ดังนั้น ปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้ภาคใต้และประชากรของภาคใต้แตกต่างจากภาคอื่นๆของประเทศไทย คือ ฉากหลังทางภูมิ-รัฐศาสตร์ การที่มีสภาพเป็นสะพานแผ่นดิน (land bridge) ทอดไปในมหาสมุทรอินเดีย และเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นบนพื้นฐานของการผสมผสานอารยธรรมอินเดีย จีน และวัฒนธรรมจากภายนอกภูมิภาคเข้ากับวัฒนธรรมเดิมของคนท้องถิ่น การผสมผสานทางวัฒนธรรมนี้เกิดขึ้นได้เพราะความเป็น “โลกเปิด” ของคาบสมุทรไทย-มลายู ซึ่งเป็นจุดบรรจบของเส้นทางเดินเรือที่มาจากทั้งโลกตะวันตกและโลกตะวันออก ในการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ของไทย จึงมีประเด็นสำคัญได้แก่

1. ความสำคัญทางภูมิศาสตร์ของระเปียงคอคอดกระ เป็นพื้นที่เปิดกว้างตลอดทั้งทะเลหน้่านอก (ฝั่งมหาสมุทรอินเดีย) และทะเลหน้าใน (ฝั่งอ่าวไทย) บริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของภาคพื้นสมุทรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์กำหนดวิถีชีวิตของคนในบริเวณนี้ คือ มหาสมุทรและท้องน้ำมากกว่าพื้นแผ่นดินลึก (hinterland) ส่งผลต่อพัฒนาการด้านการค้ามากกว่าเกษตรกรรม ปรากฏในหลักฐานจีน อินเดีย นอกจากนั้นแล้วยังปรากฏกิจกรรมของสลัด ซึ่งผู้ปกครองรัฐชายฝั่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมนี้และลักษณะนี้คงอยู่ต่อมาจนถึงในคริสต์ศตวรรษที่ 15

2. ภาคใต้ของไทยมีชัยภูมิทางการค้าและการสัญจรทางทะเล ภาพเขียนก่อนประวัติศาสตร์หลักฐานด้านโบราณคดี เอกสารโบราณของปโตเลมี และเอกสารจีน แสดงให้เห็นการพัฒนาของชุมชนการค้า เส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร และเครือข่ายการค้า

3. เมืองหรือนครรัฐในคาบสมุทรไทย-มลายูมีความสำคัญในฐานะที่มีส่วนในผลประโยชน์ของการค้าชายฝั่ง และการค้าข้ามภูมิภาค ผลประโยชน์จากเครือข่ายการค้ามีมากมายเพียงพอที่จะทำให้รัฐกึ่งชายฝั่งที่สามารถระดมทรัพยากรได้ดีกว่า สร้างปริมาณพลอำนาจขึ้นมาครอบงำเส้นทางการค้าและหัวเมืองชายฝั่ง จดหมายเหตุจีนได้กล่าวถึง ศรีวิชัย ตามพรลิงค์ ลังกาสูกะ เป็นต้น และในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา รัฐในภาคพื้นทวีปได้แผ่ขยายอำนาจเข้ามามีส่วนร่วมในการค้าทางทะเล

4. บริบทภายนอกภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายนอกภูมิภาค เช่น จีน อินเดีย และตะวันออกกลาง ส่งผลกระทบมายังคาบสมุทรและกลุ่มเกาะได้เร็วกว่าภาคพื้นทวีป การเข้ามาบีบคั้นภายในคาบสมุทรของศูนย์อำนาจหรืออารยธรรมจากภายนอกภูมิภาค ไม่ได้เป็นเรื่องการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่สิ่งที่มากับการค้า คือ กระบวนการทางวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมพราหมณ์ พุทธศาสนา และศาสนาอิสลาม

5. การศึกษาในประเด็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material culture) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของคนในสังคมอันเป็นผลมาจากการพัฒนาการของวัตถุและเทคโนโลยีที่มองเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องถ้วย เครื่องประดับ การทำลูกปัด การต่อเรือ เป็นต้น รวมถึงการศึกษาในประเด็นพัฒนาการด้านภูมิปัญญาและจิตใจ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหรือสังคม

ประเด็นการศึกษาทั้ง 5 ประเด็นนี้เป็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงบริบทของคาบสมุทรไทย บริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และบริบทภายนอกภูมิภาค ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของประวัติ-

ศาสตร์ภาคใต้ โดยเฉพาะพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่ส่งผลต่อการพัฒนาทางการค้า และเกษตรกรรม

สำหรับการศึกษาภาคใต้สมัยจารีต มีบทความสำคัญ คือ “โครงสร้างประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต (พุทธศตวรรษที่ 20 – 24)” โดย ยงยุทธ ชูแว่น ใน *สรรพสาระ ประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม 1* (2550)⁹ เสนอว่า ในสมัยนี้ภาคใต้ได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของรัฐไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (อยุธยา-รัตนโกสินทร์) ที่พัฒนาขึ้นมาเป็นรัฐมหาอำนาจสำคัญแทนที่เขมรในบริเวณตอนกลางของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ภาคใต้จึงเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามมาตั้งแต่ต้นและมีบทบาทอย่างมากต่อการดำรงอยู่ของราชอาณาจักร พัฒนาการของบ้านเมืองในภาคใต้สมัยจารีตมีการเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายจากอดีต ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ภาคใต้ได้รับผลกระทบใหม่ๆ เพิ่มขึ้นจากภายนอก และสามารถนำมาประยุกต์ให้เข้ากับวัฒนธรรมของตัวเองที่มีอยู่เดิม จนเกิดพัฒนาการทางสังคมที่เป็นปึกแผ่นมั่นคง มีภูมิปัญญาตลอดจนศิลปวัฒนธรรมเด่นชัดเป็นของตัวเอง บ้านเมืองในภาคใต้จึงมิใช่เป็นผู้รับเอาอิทธิพลภายนอกเพียงอย่างเดียว หากเป็นผู้เลือกนำเอาสิ่งเหล่านั้นมาพัฒนาสร้างสรรค์ขึ้นตามความเหมาะสมกับศักยภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่น ในการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีตจึงควรพิจารณาบริบทหรือปัจจัยอย่างรอบด้านเช่นเดียวกับยุคที่ผ่านมา ขณะเดียวกันในสมัยจารีตมีการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ที่ผู้ศึกษาจะต้องพิจารณาให้ความสำคัญเช่นกัน เพราะประวัติศาสตร์คือความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากปัจจัยต่างๆ ไม่ใช่แบ่งช่วงสมัยของท้องถิ่นตามการเปลี่ยนแปลงของศูนย์กลางอำนาจรัฐดังที่เคยกระทำกันมา นอกจากนั้นพื้นที่ภาคใต้มีความหลากหลายทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่จะต้องสนใจพิจารณาด้วย แม้ว่าในความหลากหลายทางดังกล่าวจะมีความเป็น

⁹ ยงยุทธ ชูแว่น, “โครงสร้างประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต (พุทธศตวรรษที่ 20 – 24)” ใน *สรรพสาระ ประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม 1*. (กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2550), 155 – 202.

เอกภาพอยู่ในระดับหนึ่งก็ตาม

ยงยุทธ ชูแว่น สรุปว่า จากการที่ได้มีการค้นคว้าในระยะหลังทั้งทางด้านความรู้ หลักฐานข้อมูล ตลอดจนในระดับแนวคิดในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีตมีความก้าวหน้าขึ้นมาระดับหนึ่ง โดยอาศัยพื้นฐานความรู้เหล่านี้จึงทำความเข้าใจในโครงสร้างประวัติศาสตร์หรือมองเห็นพัฒนาการของบ้านเมืองในภาคใต้ได้อย่างเป็นระบบและชัดเจนกว่าเดิม ทั้งนี้จากการพิจารณาผ่านประเด็นต่างๆ คือ ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ และความหลากหลายของประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต ดังนี้

1. ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เกิดขึ้นมาจากการผสมผสานของปัจจัยต่างๆ ทั้งภายนอกและภายใน แต่กรณีของภาคใต้มองเห็นได้เด่นชัดว่าปัจจัยภายนอกมีความสำคัญอย่างยิ่งมาตั้งแต่สมัยโบราณ การทำความเข้าใจกับพัฒนาการของบ้านเมืองในภาคใต้สมัยนี้จึงพิจารณากรณีปัจจัยภายนอกเป็นพิเศษซึ่งมองเห็นได้เด่นชัดคือ การค้าขายทางทะเล อำนาจและอิทธิพลของประเทศไทย การรุกรานของโจรสลัด และบทบาทของศาสนา

2. การเปลี่ยนแปลงคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ยุคจารีตแต่เดิมให้ความสนใจเฉพาะทางการเมืองและอธิปไตยการเปลี่ยนแปลงไปตามกรอบประวัติศาสตร์ของชาติไทย นอกจากนี้ยังเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของแต่ละเมือง จึงเป็นการให้ความสำคัญกับปัจจัยรัฐไทยเพียงปัจจัยเดียว ต่อมาเริ่มมีการบุกเบิกการศึกษาที่เป็นภาพเคลื่อนไหวมากขึ้น ได้แก่ งานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในกรณีของนครศรีธรรมราชและเกาะภูเก็ต เป็นพื้นฐานสำหรับการวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ที่เป็นภาพรวมทั้งภูมิภาคใต้ การทำความเข้าใจในลักษณะดังกล่าวจะทำให้มองเห็นพัฒนาการของบ้านเมืองต่างๆ ที่ปรับตัวเคลื่อนไหวไปอย่างมีพลวัต ซึ่งเกิดจากปฏิกริยาของปัจจัยต่างๆ อันหลากหลาย

การเปลี่ยนแปลงคลี่คลายในประวัติศาสตร์แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ประการแรก การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่เป็นรอยต่อของยุคสมัย หมายถึง ช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างอันมีผลให้สังคมคลี่คลายไปสู่ ลักษณะหรือระบบใหม่ การเปลี่ยนแปลงนี้จะมองเห็นอย่างชัดเจนและมีผลกระทบอย่างกว้างขวางในกรณีของประวัติศาสตร์ภาคใต้ นั้น กล่าวได้ว่าช่วง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 คือ รอยต่อของยุคสมัยที่สำคัญครั้งหนึ่ง กล่าวคือ ในช่วงศตวรรษนี้จะเป็นระยะเปลี่ยนผ่านหรือรอยต่อระหว่างยุคโบราณ (ตามพร ลิงค์-ลังกาสุกะ-ศรีวิชัย) กับยุคจาริต (สมัยอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์) เพราะเป็น ช่วงเวลาที่รัฐเก่าแก่ทั้งหลายเสื่อมลงพร้อมๆกับการแพร่กระจายของศาสนาพุทธ นิกายลังกาวงศ์และศาสนาอิสลาม ซึ่งมีผลให้บ้านเมืองในภาคใต้รับเอาศาสนา ใหม่เข้ามาปฏิบัติแทนศาสนาฮินดู-พุทธในเวลาต่อมา นอกจากนี้การเสื่อมของรัฐ โบราณยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างอำนาจทางการเมือง จากที่เคยมีศูนย์กลางของรัฐอยู่ในภูมิภาคมาสู่ระดับเมืองน้อยใหญ่ในท้องถิ่นที่ยอมรับ อำนาจของศูนย์กลางรัฐไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เช่นเดียวกับทางด้าน เศรษฐกิจที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและทิศทางการค้าในช่วงรอยต่อของยุคสมัย ทำให้บ้านเมืองในภาคใต้เข้าร่วมในเครือข่าย การค้าต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ซึ่งมีผลต่อพัฒนาการและการขยายตัวของ บ้านเมืองต่างๆในสมัยจาริตนี้

ส่วนการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายในระดับที่สองที่เป็นพลวัตนั้น หมายถึง การเปลี่ยนแปลงครั้งย่อยที่เกิดขึ้นหรือดำเนินอยู่ในประวัติศาสตร์แต่ละยุค ยุคจาริตมีการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายตลอดมา เพียงแต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้มี ผลกระทบไปถึงระดับโครงสร้างทางประวัติศาสตร์เหมือนกับในระดับแรก หาก เพียงก่อให้เกิดพลวัตหรือการปรับตัวของระบบการเมืองและสังคมในระดับหนึ่ง ภายในยุคนั้นๆ กรณีของภาคใต้สมัยจาริตแม้ว่าในทางทฤษฎีแล้วจะเข้าใจได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่ก็มีหลักฐานไม่เพียงพอที่จะให้ภาพเช่นนั้น ในช่วงศตวรรษแรกๆ พัฒนาการของบ้านเมืองในภาคใต้สมัยจาริตตั้งแต่ประมาณ

พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมานั้นพบว่าการปรับตัวในลักษณะที่หันหน้าออกทะเล เพื่อตอบสนองรูปแบบการค้าที่กระจายไปตามเมืองท่าต่างๆ และต้องการทรัพยากรภายในที่หลากหลายขึ้น ส่วนอิทธิพลของพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามช่วยให้ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น สำหรับช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ก่อนข้างมีความต่อเนื่องมั่นคงภายใต้เครือข่ายอิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งศูนย์กลางในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไม่อาจควบคุมได้มากนัก การขยายตัวทางการค้าสร้างความมั่งคั่งให้แก่บรรดากลุ่มผู้นำในเมืองท่าต่างๆ มีผลต่อการสร้างสรรค์ศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งการพัฒนาตัวเองของเมืองท่าปัตตานีขึ้นมาเป็นศูนย์กลางของรัฐการค้าได้ และเป็นศูนย์กลางเผยแพร่วัฒนธรรมอิสลามด้วย และตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 จึงนับเป็นช่วงเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต จะเห็นได้จากสภาพความแตกแยกทางด้านการเมือง และความเสื่อมโทรมของเศรษฐกิจและสังคม

3. เอกภาพในความหลากหลายของประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต ในยุคนี้สังคมภาคใต้ได้รับประสบการณ์หลายอย่างร่วมกัน อันมีผลให้เกิดพัฒนาการของบ้านเมือง ตลอดจนต้องประสบกับชะตากรรมบางอย่างเหมือนกันทั้งภูมิภาค เช่น การรุกรานของแขกสละห์ หรืออิทธิพลของพ่อค้าชาวตะวันตก และการขยายอำนาจของศูนย์กลางรัฐไทย เป็นต้น ประวัติศาสตร์โดยรวมของภาคใต้จึงมีลักษณะพัฒนาการไปในทิศทางที่ใกล้เคียงกัน จนกล่าวได้ว่ามีความเป็นเอกภาพโดยพื้นฐานในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เป็นผลมาจากปัจจัยภายใน ฉะนั้นในความเป็นเอกภาพสามารถมองเห็นความหลากหลายได้เช่นกัน โดยพิจารณาจากสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม การศึกษาในมิติเช่นนี้ทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์ภาคใต้ที่อาจเป็นรากเหง้าของสมัยใหม่ได้ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้น ซึ่งจะเห็นถึงความหลากหลายทางด้านสังคม วัฒนธรรม และสภาพทางด้านการเมือง รวมทั้งลักษณะร่วมบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์หรือตัวตนของสังคมในภูมิภาคนี้ โดยแบ่งเป็น 3 เขต

คือ บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก และบริเวณ จังหวัดชายแดนภาคใต้

กรอบคิดในการศึกษาภาคใต้ของไทยในพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา มีบทความสำคัญที่เสนอกรอบคิดในบริบทการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของหัว เมืองภาคใต้ คือ บทความเรื่อง “ภาคใต้ของไทยในพุทธศตวรรษที่ 24 – 25 การ ค้นหากรอบความคิดในการศึกษา” โดย ชุติพร วิรุณหะ¹⁰ ได้เสนอแนวทางการ ศึกษาดังนี้ การค้นหาคำอธิบายที่ใช้ท้องถิ่นเป็นตัวตั้ง ลักษณะพื้นฐานของ ท้องถิ่นเป็นตัวกำหนดบทบาทและภาระหน้าที่ที่ทำให้คนอื่นสนใจพื้นที่นี้และ กำหนดลักษณะความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เมื่อลักษณะพื้นฐานของท้องถิ่นเปลี่ยน บทบาทและภาระหน้าที่จะเปลี่ยนตามไปด้วย ส่งผลให้ความต้องการของคนนอก พื้นที่ต้องปรับตัว ดังนั้น การอธิบายการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์คือการค้นหา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบทบาท ภาระหน้าที่ และความสำคัญที่ภาคใต้มีต่อ ตนเองและบริเวณอื่น การศึกษาตัวตนของท้องถิ่นภาคใต้จะต้องใช้บริบทของ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภูมิรัฐศาสตร์และทำเลที่ตั้งทำให้ภาคใต้ของไทยมี ลักษณะเป็นรัฐชายฝั่งที่เปิดตัวออกสู่โลกภายนอก และมีบทบาทหน้าที่สำคัญใน การค้าของไทย ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นส่วนสำคัญของการค้าทาง ทะเลของโลก ความสำคัญของตัวแปรและผลกระทบของปัจจัยภายนอกต่อพื้นที่ บริเวณนี้ ส่งผลให้พื้นที่ภาคใต้ปรับเปลี่ยนบทบาท ภาระหน้าที่และความสำคัญ

หัวเมืองภาคใต้มีความสำคัญเป็นหัวเมืองชายทะเลที่มีบทบาททางการค้า แต่ตั้งแต่ช่วงปลายอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ความสำคัญทางการค้าของหัว เมืองชายทะเลและเมืองท่าทางภาคใต้ลดลงขณะที่ภาระหน้าที่ใหม่ในฐานะแหล่ง ผลิตกำลังเริ่มขึ้น ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำความเข้าใจได้ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 – 24

¹⁰ ชุติพร วิรุณหะ, “ภาคใต้ของไทยในพุทธศตวรรษที่ 24 – 25 การค้นหากรอบความคิดในการ ศึกษา” ใน **สรรพสาระ ประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม 1**. (กรุงเทพมหานคร: สาม ลดา, 2550), 214 – 222.

หรือคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในระยะนี้ การค้าเครื่องเทศของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อ่อนกำลังลง รูปแบบการค้าใหม่ที่เริ่มเข้ามาแทนที่คือการค้าระยะสั้นของอังกฤษ ซึ่งตัวสินค้าสำคัญคือ ใบชาจากจีน อังกฤษต้องการใบชาจากจีนแต่ไม่สามารถค้าขายได้โดยตรงเนื่องจากไม่มีสินค้าใดๆของอังกฤษที่จีนต้องการ สินค้าที่สามารถนำไปค้าขายกับจีนได้มาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะคาบสมุทรมลายู ได้แก่ พริกไทย ดีบุก และรังนก ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้พื้นดินของบริเวณคาบสมุทรมลายูสำคัญกว่าผืนน้ำ จะเห็นได้ว่าหัวเมืองภาคใต้ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่จากการค้าสู่การผลิต

ดังนั้น ในการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ จะเห็นได้ว่ากรอบคิดที่สำคัญคือการศึกษาปัจจัยทางภูมิศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการภายในของชุมชน และส่งผลต่อการมีปฏิสัมพันธ์กับภายในและภายนอกภูมิภาค ปัจจัยทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม พื้นฐานของบริบททางการค้าภายในท้องถิ่น การค้าภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการค้าระหว่างตะวันตกกับตะวันออก ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของเมืองและพัฒนาการทางเศรษฐกิจด้วย

2. ความสำคัญทางเศรษฐกิจของคาบสมุทรไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ของไทยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 กล่าวคือ การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ในยุคเริ่มแรก จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 13 งานส่วนใหญ่จะอยู่ในด้านโบราณคดี มีการศึกษาชุมชนโบราณ เครื่องมือเครื่องใช้ เส้นทางคมนาคม เช่น ชุมชนโบราณพุนพิณ ชุมชนโบราณเวียงสระ เส้นทางข้ามคาบสมุทรไทยตอนบน ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลในภาคใต้¹¹ เครื่องแก้วจากแหล่งโบราณคดีชายฝั่ง

¹¹ปิลันท์ ไทยสรวง, “การศึกษาภาชนะเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลในภาคใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552).

ทะเลในภาคใต้¹² เป็นต้น ซึ่งจะเห็นถึงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชน การติดต่อกับภายนอก การพัฒนาเทคโนโลยี

สำหรับประวัติศาสตร์ภาคใต้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา มีการศึกษาเมืองสำคัญ คือ นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี โดยเฉพาะในช่วงยุคการค้า เมืองสำคัญเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในฐานะเมืองท่าชายทะเล โดยศึกษา ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ปัจจัยภายในและภายนอก และบริบทของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับเมืองชายฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญในเครือข่ายการค้าทางทะเล สำหรับเมืองชายฝั่งตะวันตก การศึกษาจะให้ความสำคัญของเมืองในช่วงรัตนโกสินทร์เป็นต้นไป แต่ก็มีข้อมูลบางส่วนที่สัมพันธ์กับการเครือข่ายการเมืองและเศรษฐกิจภายในคาบสมุทรมุขนี้

กมลทิพย์ ธรรมกีระติ (2550) วิทยานิพนธ์เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยา ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 (มหาวิทยาลัยศิลปากร)¹³ สรุปได้ว่า เมืองนครศรีธรรมราชมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานถาวร มีพื้นที่สำหรับการผลิตด้านเกษตรกรรม คือ การปลูกข้าว มีผลผลิตข้าวสามารถเลี้ยงตนเองได้มากกว่าพื้นที่อื่นๆในคาบสมุทรมลายูตอนบน และทำเลที่ตั้งของเมืองอยู่ในเส้นทางทางการค้าระหว่างอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจีน รวมทั้งเป็นแหล่งสินค้าที่ตลาดต้องการ และเมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางอื่นๆทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เช่น ศรีวิชัย เขมร สุโขทัย และอยุธยา

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เมืองนครศรีธรรมราชมีรูปแบบสังคมการเมืองตามคติพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานทางเศรษฐกิจด้าน

¹² ญาติมา ทองคำ, “การศึกษาเครื่องแก้วจากแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลในภาคใต้ของไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552).

¹³ กมลทิพย์ ธรรมกีระติ, “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยา ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 24” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 149 – 151.

เกษตรกรรม จึงก่อให้เกิดการขยายตัวของชุมชนและการกลายมาเป็นวิธีหนึ่งในการขยายตัวของชุมชนและเกิดชุมชนใหม่ขึ้น และการพัฒนาระบบชลประทานเพื่อขยายพื้นที่การปลูกข้าวกระจายไปในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโดยเฉพาะบริเวณครอบคลุมพื้นที่ของเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ คือ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง การกระจายพื้นที่ปลูกข้าวในบริเวณกว้างย่อมแสดงว่ามีประชากรอาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นมากพอที่จะช่วยกัน “สร้างป่าให้เป็นนา” เหมือนที่กล่าวถึงในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองนครศรีธรรมราชสามารถควบคุมพื้นที่ผลิตของเมืองในเขตอำนาจไว้ได้ (เมือง 12 นคร) ความสัมพันธ์ทางการผลิตทำให้นครศรีธรรมราชสามารถดึงทรัพยากรมารวมศูนย์ที่นครศรีธรรมราชได้ นอกจากนั้นแล้วบทบาทของศาสนายังเป็นกลไกอำนาจของรัฐส่วนกลางเพื่อเชื่อมต่อกับอำนาจและควบคุมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ศาสนาจึงเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการรวมตัวกันของประชากร โดยสังเกตได้จากบริเวณรอบๆ โบราณสถานทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธจะมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ดังนั้น พื้นฐานด้านการเกษตรกรรมและการติดต่อค้าขายจึงทำให้เมืองนครศรีธรรมราชสามารถพัฒนาเป็นศูนย์กลางของเมืองในคาบสมุทรมลายูตอนบน

ในกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ความต้องการสินค้าพริกไทยและดีบุกมีเพิ่มมากขึ้นและการขยายพื้นที่ปลูกพริกไทยในคาบสมุทรมลายู ทำให้เกิดการแข่งขันทางการค้าและมีความขัดแย้งในคาบสมุทรมลายู จะเห็นได้ว่าเกิดสงครามอย่างต่อเนื่องระหว่างนครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี และไทรบุรี นอกจากนั้นแล้วคาบสมุทรมลายูต้องเผชิญกับการรุกรานของแขกสละต และการเข้ามาผูกขาดการค้าของชาวตะวันตกกลุ่มใหม่ คือ ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส การปรับความสัมพันธ์ในฐานะเมืองเอกโดยใช้นโยบายทางการเมืองโดยเฉพาะการแต่งตั้งเจ้าเมืองและกลไกทางวัฒนธรรมคือ การกลายมาเป็นและการอุปถัมภ์ศาสนา ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชได้รับกำลังสนับสนุนจากอยุธยาเข้าไปจัดการความขัดแย้งในคาบสมุทรมลายูและอยุธยาสามารถใช้กลไกของระบบราชการในการเก็บส่วยและภาษีอากรเข้าสู่พระคลังได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมืองนคร-

ศรีธรรมราชในต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจคือ การค้าดีบุกกับฮอลันดา และการค้าในเส้นทางการค้าจากนครศรีธรรมราชไปโคชินจีน เอ๋หมิง หนิงโป และนางาซากิ สินค้าสำคัญคือ ไม้ฝาง หนังกวาง พริกไทย และดีบุก และบางช่วงนครศรีธรรมราชได้ส่งออกข้าวด้วย การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยาเป็นเมืองขึ้นภายใต้การกำกับของกรมพระกลาโหมนั้น จึงเป็นการควบคุมยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจและการเมืองในคาบสมุทรมลายูโดยมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง

สุวิมล สุขเกษม (2550) วิทยานิพนธ์เรื่อง ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 (มหาวิทยาลัยศิลปากร)¹⁴ เป็นการศึกษาในบริบทของท้องถิ่นและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยแบ่งประเด็นในการศึกษาออกเป็นสามช่วงเวลา คือ ปัตตานีก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 18 ตั้งแต่สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ รัฐลังกาสุกะสู่ปัตตานี ยุคการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และปัตตานีในสมัยราชวงศ์ศรีวังสา ปัตตานีในฐานะเมืองทางการค้าจนนำไปสู่อัตลักษณ์ของชุมชนในฐานะรัฐมลายู-มุสลิม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลให้ปัตตานีมีความสัมพันธ์กับดินแดนต่างๆทั้งสยาม รัฐมลายูทางใต้และหัวเมืองมลายูทางตอนเหนือ ตามรูปแบบความสัมพันธ์พื้นฐานของรัฐจารีตในระบบบรรณาการ ช่วงที่สอง คือ ปัตตานีภายใต้การปกครองของราชวงศ์กลันตันจากหลักฐานพื้นเมืองคือ ฮิกายัต ปัตตานี แสดงโครงสร้างทางการเมืองภายในและความขัดแย้งภายในรัฐปัตตานี และปัตตานีบริบทการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งการค้าพริกไทย การค้ากับฮอลันดา การค้าสำเภากับจีนและญี่ปุ่น การเมืองและความวุ่นวายทางการเมืองภายในคาบสมุทรในขณะนั้น ความสัมพันธ์กับอยุธยาและการเมืองท้องถิ่นของหัวเมืองทางใต้ และช่วงที่สามคือ ระยะเวลาที่ปัตตานีเริ่มเข้าสู่การเมืองของรัฐไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับสยามใน

¹⁴ สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 150 – 152.

สมัยรัชกาลที่ 1-3 จนกระทั่งการแบ่งแยกปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมือง สาเหตุการ กระชับอำนาจของสยามเหนือปัตตานีโดยพิจารณาจากการเมืองภายในของ ปัตตานี ความมั่นคงของสยามในการดำเนินนโยบายการกระชับอำนาจและรักษา อำนาจของสยามต่อหัวเมืองประเทศราชและคาบสมุทรมลายู ปัญหาการเมือง ท้องถิ่นระหว่างนครศรีธรรมราชกับสงขลา ปัญหาการต่อต้านอำนาจสยามจาก ปัตตานี ไทรบุรี กลันตันและตรังกานู การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ของ สยามต่อปัตตานีและรัฐมลายูอื่นๆ การเข้ามาของพม่าและอังกฤษในหัวเมือง มลายู โดยวิเคราะห์จากบริบททางการเมืองภายในและเศรษฐกิจของปัตตานี เพื่อให้เห็นถึงความเป็นไปในส่วนของปัตตานีด้วย

ประวัติศาสตร์ปัตตานีมีความเกี่ยวข้องกับที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์อย่างมาก ปัตตานีตั้งอยู่ทางตะวันออกของคาบสมุทรมลายู อยู่ระหว่างอินเดีย ยุโรป ทางตะวันตกและจีนทางตะวันออก ทำให้ปัตตานีสามารถพัฒนามาเป็นรัฐการค้า สืบเนื่องมาจากการเป็นรัฐการค้ายุคโบราณรุ่นแรกของคาบสมุทรและเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งร่วมสมัยกับวัฒนธรรมศรีวิชัย เห็นได้จากหลักฐานทาง โบราณคดีบริเวณเมืองโบราณยะรัง และเป็นศูนย์กลางการรับศาสนาอิสลามของ คาบสมุทรรัฐแรกๆ ลังกาสูกะหรือปัตตานีในเวลาต่อมาถูกกล่าวถึงในเอกสาร หลักฐานของชาติต่างๆทั้งบันทึกการเดินทางของชาวจีนและหลักฐานของชาติ ตะวันตกถึงความเป็นรัฐการค้าที่ยิ่งใหญ่ ศูนย์กลางอาณาจักรในยุคแรกอยู่ที่เมือง พระวังหรือประเวตติดกับแม่น้ำปัตตานี สะดวกในการติดต่อกับชุมชนตอนในและ ชายฝั่งทะเลซึ่งสามารถทำการค้าทางทะเลกับภายนอก โดยมีเส้นทางข้ามสมุทร ในการติดต่อกับดินแดนทางฝั่งตะวันตก ต่อมามีการย้ายเมืองมาอยู่ที่กรือเซะ เพราะเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรเสื่อมลงไปและรองรับการค้าชายฝั่ง พร้อม กับการเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคนี้ราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 ปัตตานีจึง หันมานับถือศาสนาอิสลามจากปัจจัยทางการค้า

ราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 – 17 การค้าทางทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก การค้าระหว่างตะวันตกและตะวันออกเป็นไปอย่างคึกคัก

โดยมีศูนย์กลางอยู่บริเวณคาบสมุทรและกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย สืบเนื่องจากชาติตะวันตกต้องการค้าขายกับจีนและสินค้าเครื่องเทศเป็นที่ต้องการเพิ่มสูงขึ้นในตลาดยุโรป ชาติตะวันตกเริ่มเข้ามาทำการค้าในบริเวณนี้มากขึ้น ได้แก่ สเปน โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ตามลำดับ จีนเองก็เช่นกันทำให้เกิดเมืองท่ามากมายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อรองรับการขยายตัวทางการค้านี้ นอกจากภูมิภาคแถบนี้มีความเหมาะสมทางที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ในการเป็นเมืองท่าทางทะเล สถานการณ์ถ่ายสินค้าระหว่างตะวันตกกับตะวันออก เป็นที่แวะพักเรือยามมรสุมและเป็นแหล่งเติมเสบียงแล้ว ก็ยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าเครื่องเทศ ของป่า ที่สามารถสนองความต้องการของตลาดการค้าทางทะเลที่ขยายตัว เมืองทำการค้าที่สำคัญในช่วงนี้คือ มะละกา แต่เมื่อมะละกาตกเป็นของโปรตุเกสใน ค.ศ. 1511 เมืองท่าอื่นๆ ในคาบสมุทรและกลุ่มเกาะก็เริ่มมีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะที่ปัตตานีถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลในคาบสมุทรมาลายูฝั่งตะวันออก การค้าทางทะเลได้นำความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมาสู่ปัตตานีอย่างมาก และส่งผลให้การเมืองของปัตตานีเข้มแข็งมากขึ้นจนกลายเป็นรัฐการค้าที่ยิ่งใหญ่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17

ในสมัยราชวงศ์ศรีวังสาของปัตตานี มีการย้ายเมืองมาอยู่ที่เมืองกรือเซะ และรับศาสนาอิสลามโดยราชานินทรา การรับศาสนาอิสลามได้ทำให้การเมืองการปกครอง วัฒนธรรมประเพณีต่างๆของปัตตานีเป็นไปตามหลักของศาสนาอิสลาม การค้าเศรษฐกิจของปัตตานีมีการทำการค้ากับชาติต่างๆมากมายทั้งภายในและภายนอกคาบสมุทรมาลายู แต่ความมั่งคั่งของปัตตานีไม่ได้ดำรงอยู่นานนักเหมือนกับรัฐการค้าอื่นในภูมิภาคนี้ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้บทบาททางการค้าของปัตตานีเสื่อมลงไปในราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 เกิดจากปัญหาการเมืองภายในของปัตตานีเองที่เกิดการแย่งชิงอำนาจภายในราชวงศ์ การเข้ามามีบทบาททางการเมืองของกลุ่มพ่อค้าอรัญคยาและขุนนางปัตตานี การแก่งแย่งความเป็นใหญ่ทางการเมืองและความต้องการมีบทบาททางการค้าเศรษฐกิจ การทำสงครามกับสยามหลายครั้งทำให้ปัตตานีอ่อนแอลงจนไม่สามารถดำเนินการทางการค้าอย่างสะดวก และต้องเผชิญกับความยุ่งยากมากขึ้นเมื่อฮอลันดาเข้ามาผูกขาดการค้า

เครื่องเทศในบริเวณคาบสมุทรและกลุ่มเกาะ การค้าของจีนเริ่มลดลงจากปัญหาภายในประเทศ และนโยบายของสยามต่อปัตตานีในการที่จะเข้ามามีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้น ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ทำให้ปัตตานีไม่สามารถดำรงสถานะเมืองท่าได้อีกต่อไป

ปิยชาติ สิงห์ดี (2550) วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133 – 2231 (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ)¹⁵ สรุปว่า คาบสมุทรมลายูเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางการค้าทางทะเล เป็นผลมาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างตะวันออกและตะวันตก ประกอบกับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้กับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือช่วยนำพาให้ผู้คนจากดินแดนต่างๆ เดินทางเข้ามา ทำให้ดินแดนแห่งนี้เป็นพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับการค้ามาตั้งแต่สมัยโบราณ ปัตตานีและนครศรีธรรมราช เป็นเมืองท่าบนคาบสมุทรมลายูที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่ในประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 ในนามของอาณาจักรลังกาสุกะ และตามพรลิงค์ ส่วนสงขลานั้น แม้จะก่อตั้งขึ้นภายหลัง แต่ก็สามารถเป็นเมืองท่าหนึ่งที่มีบทบาทอำนาจทางการเมืองและการค้าโดดเด่นในพุทธศตวรรษที่ 22 บทบาททางการค้าของปัตตานี นครศรีธรรมราช และสงขลา ได้รับอิทธิพลจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีความเหมาะสมให้เรือเรือเข้าจอดเทียบท่าค้าขาย ทำให้ปัตตานีกับสงขลาเป็นเมืองท่าที่เป็นศูนย์กลางการค้า มีบรรดาพ่อค้าชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้าขายอยู่มาก ต่างจากทางนครศรีธรรมราชแม้ว่ามีลักษณะทางภูมิศาสตร์ของท่าเรือที่ไม่โดดเด่น เทียบเท่ากับปัตตานีและสงขลา แต่ด้วยอำนาจในเครือข่ายทางการเมืองที่มีอยู่อย่างหนาแน่นในหัวเมืองรอบด้าน ทำให้นครศรีธรรมราชมีฐานะเป็นเมืองท่าที่เป็นศูนย์กลางรวบรวมสินค้าที่เป็นความ

¹⁵ปิยชาติ สิงห์ดี, “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133 – 2231” (วิทยานิพนธ์ปริณญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรี นครินทรวิโรฒ, 2550), 147 – 150.

ต้องการของตลาดภายนอก เช่น ดีบุก และพริกไทย ดังนั้น พ่อค้าจึงสนใจเดินทางเข้ามาทำการค้าภายในนครศรีธรรมราช

นอกจากนั้นแล้วในแง่การมีส่วนร่วมทางการค้าของผู้ปกครองเมือง จะพบว่าที่ปัตตานีและสงขลา กลุ่มผู้ปกครองเป็นผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมทางการค้าที่ใกล้ชิดกว่าผู้ปกครองของนครศรีธรรมราช โดยผู้ปกครองของรัฐปัตตานีได้เข้ามามีส่วนร่วมกับการค้าภายในเมืองโดยการปล่อยเงินกู้ให้แก่บรรดาพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาค้าขาย แต่ขาดแคลนเงินทุน ส่วนผู้ปกครองของสงขลา ก็แสดงออกอย่างมากถึงความใกล้ชิดทางการค้าด้วยการให้ความใกล้ชิดแก่บรรดาพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาค้าขาย และยังดเว้นการเก็บภาษีอากรเรือที่เดินทางเข้ามาค้าขาย เพื่อสร้างแรงจูงใจให้กับพ่อค้าชาวต่างชาติที่เดินทางมาค้าขายกับสงขลา ซึ่งแตกต่างกับผู้ปกครองของนครศรีธรรมราชที่เข้ามีส่วนร่วมทางการค้าโดยเป็นเพียงผู้คอยออกใบอนุญาตให้ทำการค้า หรือทำสนธิสัญญากับพ่อค้าชาวต่างชาติที่ต้องการเข้ามาซื้อพริกไทย ดีบุก ในหัวเมืองต่างๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจของนครศรีธรรมราช

การที่รูปแบบทางการค้าได้เปลี่ยนแปลงไปในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ทำให้อ่าวไทยเริ่มมีความสำคัญทางการค้าทางทะเลมากขึ้น เนื่องจากการเข้ามาของบรรดาพ่อค้าชาวต่างชาติ กรุงศรีอยุธยาเริ่มมีท่าที่สนใจหัวเมืองทางใต้เพิ่มมากขึ้น โดยสะท้อนผ่านการปฏิรูปการปกครองในสมัยของสมเด็จพระนเรศวร ที่มีลักษณะเป็นการรวบอำนาจในการปกครองหัวเมืองเข้าสู่ศูนย์กลางและการปกครองหัวเมืองรูปแบบใหม่ยังส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาสามารถควบคุมหัวเมืองที่เป็นแหล่งสินค้าได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น หัวเมืองทางใต้ที่กรุงศรีอยุธยาให้ความสนใจเข้าควบคุมมากที่สุดคือ นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกรุงศรีอยุธยามายาวนาน กรุงศรีอยุธยาประสบความสำเร็จในการแทรกแซงเพื่อเข้าควบคุมนครศรีธรรมราชในสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่สามารถสลายกลุ่มอำนาจพื้นถิ่นของนครศรีธรรมราชลงได้ แต่การที่กรุงศรีอยุธยาไม่กุมอำนาจเข้าแทนอำนาจที่มีอยู่เดิมของ

นครศรีธรรมราชได้หันท่วงที ส่งผลให้หัวเมืองทางใต้ทั้งปัตตานีและสงขลาต่างก็พากันแข็งเมืองต่อกรุงศรีอยุธยา โดยรวมเมืองท่าที่สำคัญในภาคใต้ทั้งสามแห่งในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้มีความสำคัญต่อกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นศูนย์อำนาจการปกครองและการค้าที่สำคัญของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในพุทธศตวรรษที่ 22 – 23 บทบาททางการเมืองและการค้าตลอดจนการเปลี่ยนแปลงภายในของเมืองเหล่านี้จึงส่งผลกระทบโดยตรงต่อสถานะอำนาจของอาณาจักรอยุธยาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่จะมากหรือน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับบทบาทและความสำคัญของเมืองเหล่านี้ที่มีต่อกรุงศรีอยุธยา

รัตนารณ ศรีนิม (2550) สารนิพนธ์เรื่อง พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้การปกครองของผู้นำชาวจีนตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2318 – 2444 (มหาวิทยาลัยรามคำแหง)¹⁶ สรุปว่า เมืองสงขลาเติบโตจากรากฐานของการมีบทบาทและความสำคัญทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะบทบาทเมืองท่าทางการค้าเนื่องมาจากองค์ประกอบที่สำคัญคือ ความเหมาะสมของสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเมืองสงขลา การมีดินแดนภายในที่อุดมสมบูรณ์ และการดำเนินนโยบายการบริหารจัดการของผู้ปกครองเมืองสงขลา

เมืองสงขลาตั้งอยู่ในสภาพภูมิศาสตร์ที่เรียกว่า ปากทะเลสาบ ซึ่งเป็นปากทางเข้า-ออกทะเลสาบสงขลา ที่ควบคุมเส้นทางเข้า-ออกทะเลสาบ สภาพภูมิศาสตร์ปากทะเลสาบสงขลา มีเว้าทะเลอยู่ด้านใน ประกอบกับมีภูเขาอยู่ทางด้านตะวันตก ทำให้บริเวณนี้มีความเหมาะสมกับการเป็นท่าเทียบเรือเนื่องจากมีทะเลอยู่ภายในปราศจากคลื่นลมและยังมีแนวภูเขาเป็นที่กำบังหลบลมพายุในช่วงฤดูมรสุมได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นที่ตั้งเมืองสงขลายังเหมาะสมกับการค้าเส้นทางบกเชื่อมโยงเส้นทางระหว่างฝั่งอันดามันและฝั่งทะเลอ่าวไทย คือเส้นทางเมืองสงขลา ไทรบุรี โดยผ่านทางคลองอู่ตะเภา ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ที่แนว

¹⁶ รัตนารณ ศรีนิม, “พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้การปกครองของผู้นำชาวจีนตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2318 – 2444” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2550), 34 – 45.

เทือกเขาสันกลาคีรีและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่อำเภอหาดใหญ่ ในปัจจุบัน เส้นทางนี้เป็นเส้นทางการค้าโบราณ ปรากฏชุมชนหลายแห่งตามแนวลำคลองอยู่ตะเภา เมื่อถึงต้นน้ำเดินบกข้ามเนินเขาเพื่อไปลงลำน้ำปะลิสซึ่งไหลลงสู่ทะเลอันดามัน จากนั้นล่องเรือเลาะเลียบริมชายฝั่งไปทางใต้ถึงเมืองไทรบุรี

พื้นที่ภายในของเมืองสงขลาหมายถึง อาณาบริเวณที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าชนิดต่างๆและส่งผ่านสินค้าเหล่านั้นทางเมืองสงขลา พื้นที่ภายในมีสองลักษณะคือ บริเวณที่เป็นอิสระทางการเมืองไม่อยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสงขลา ได้แก่ บริเวณพื้นที่ต่างๆรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา อีกลักษณะหนึ่งคือ บริเวณที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองสงขลาโดยตรง และเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสงขลาโดยตรง ดังนั้นพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าส่งออกสำคัญของเมืองสงขลาโดยตรงคือ พื้นที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลา มีสภาพภูมิศาสตร์เหมาะสมกับการเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าว นับตั้งแต่ระโนด หัวไทร และพัทลุง ซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ส่งข้าวออกผ่านทางเมืองสงขลา และข้าวเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ สินค้าอีกประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญคือ รั้งนกน้ำตาลโตนด ส่วนพริกไทยเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่งที่ปลูกกันมากตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยได้มีการขยายพื้นที่การปลูกพริกไทยอย่างกว้างขวางทั้งในปัตตานี สงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช นอกจากนั้นแล้วยังเป็นแหล่งผลิตดีบุก เป็นสินค้าสำคัญที่ต้องการของพ่อค้าต่างชาติตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 22 แหล่งผลิตดีบุกคือ ดินแดนตอนในบริเวณภายในคลองอยู่ตะเภา และพบมากที่เมืองจะนะ สำหรับรั้งนก มีแหล่งผลิตที่เกาะสี เกาะห้า ภายในทะเลสาบสงขลา

เมืองสงขลาจึงเหมาะสมที่จะเป็นเมืองท่าค้าขาย ชาวต่างชาติสำคัญที่เข้ามาค้าขายกับเมืองสงขลา ได้แก่ ฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษ และจีน โดยเฉพาะชาวจีนจะมีบทบาทการค้าและช่วยพัฒนาเมืองสงขลา ปรากฏว่าก่อนที่ฮอลันดาจะเข้ามาค้าขายก็ได้มีชุมชนชาวจีนตั้งหลักแหล่งอยู่อย่างมั่นคงแล้ว นอกจากจะมีบทบาทค้าขายโดยตรง ชาวจีนยังเป็นเจ้าของอยู่ต่อเรือด้วย

ขวัญสุตา เสงี่ยมบุรณ์ (2552) วิทยานิพนธ์เรื่อง การค้าต่างประเทศของ เมืองนครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)¹⁷ สรุปได้ว่า นครศรีธรรมราชสามารถรักษาการค้าต่างประเทศไว้ได้ในช่วงเวลาต่างๆ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ระหว่างเส้นทางการเดินเรือของจีนและอินเดีย ซึ่งเป็นตลาดการค้าที่ใหญ่และเก่าแก่ของเอเชีย และยังเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้าระหว่างประเทศ ส่งผลให้พ่อค้า นักเดินเรือ ชาวลังกา อาหรับ เปอร์เซีย อินเดีย จีน ตลอดจนประเทศในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างเดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานตลอดมา นครศรีธรรมราชจึงกลายเป็นเมืองท่าและชุมทางการเดินเรือที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคนี้ ในระยะแรกเมือง นครศรีธรรมราชเคยมีรูปแบบการปกครองตนเอง สามารถควบคุมหัวเมืองภาคใต้ และหัวเมืองมลายูมาตั้งแต่สมัยเป็นอาณาจักรตามพรลิงค์ ต่อมาได้เข้าควบคุมหัว เมืองเหล่านี้ภายใต้การบริหารของรัฐบาลไทย แสดงให้เห็นว่าสภาพและบทบาท ของเมืองเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะทางการเมืองภายในท้องถิ่นและ ราชอาณาจักรเป็นหลัก รวมทั้งสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และการ เปลี่ยนแปลงของโลกส่งผลกระทบกับการค้าต่างประเทศของนครศรีธรรมราช เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศยังมีภูมิหลังและ บทบาทแตกต่างกัน การค้าต่างประเทศเปิดโอกาสให้ทุกชนชั้นเข้ามาเกี่ยวข้องกับการ แอ่งชิงผลประโยชน์ในคาบสมุทรมลายูที่มีมานานตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงต้น รัตนโกสินทร์

สิทธิพร ศรีผ่อง (2554) วิทยานิพนธ์เรื่อง เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูปการ ปกครอง พ.ศ. 2318 – 2439 (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์)¹⁸ สรุปได้ว่า พัฒนาการความเป็นมาของเมืองสงขลาเกิดขึ้นจากปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ลักษณะทาง

¹⁷ ขวัญสุตา เสงี่ยมบุรณ์, “การค้าต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2552), 43 – 44.

¹⁸ สิทธิพร ศรีผ่อง, “เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2318 – 2439” (วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2554), 56.

ภูมิศาสตร์ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ สถานการณ์ของโลก ภายนอก และการบริหารจัดการของกลุ่มผู้มีอำนาจภายในพื้นที่ เมืองสงขลาจึงสามารถก่อร่างสร้างตัวจนกลายเป็นหัวเมืองสำคัญของราชอาณาจักร

บทบาททางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครอง ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาระบบการปกครองและระบบความสัมพันธ์ต่างๆตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบศักดินา ในฐานะหัวเมืองเล็กต้องจงรักภักดีต่อหัวเมืองใหญ่ เพื่ออยู่ภายใต้การปกป้องและคุ้มครองจากหัวเมืองใหญ่ เมืองหลวงหรือรัฐบาลกลางในฐานะเป็นหัวเมืองที่ใหญ่ที่สุดมีอำนาจสูงสุดในอาณาจักร หัวเมืองต่างๆถือว่าเป็นบริวารที่จะต้องจงรักภักดีปฏิบัติตามคำสั่งของเมืองหลวง และมีภาระหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อเมืองหลวงในฐานะผู้คุ้มครองหลายประการ เช่น จะต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่เมืองหลวงเพื่อแสดงความจงรักภักดี จะต้องส่งส่วยซึ่งเป็นผลประโยชน์ที่ได้รับจากประชาชนเป็นรายบุคคลให้แก่รัฐบาลกลาง จะต้องจัดเก็บภาษีผลประโยชน์ต่างๆของหัวเมืองส่งให้แก่รัฐบาลกลางตามที่รัฐบาลกลางกำหนด เช่น อากรรังนก อากรค่าंना อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย ภาษีฝิ่น ภาษีร้อยชักสาม และภาษีผลประโยชน์ เป็นต้น และรัฐบาลสามารถเกณฑ์แรงงานจากไพร่พลในหัวเมืองต่างๆได้เพื่อทำสงครามและทำงานด้านสาธารณูปโภค รัฐบาลยังมีสิทธิ์ในการเรียกเกณฑ์สิ่งของต่างๆที่มีมากในหัวเมืองได้เมื่อรัฐบาลต้องการ ในขณะเดียวกันรัฐบาลกลางในฐานะเมืองใหญ่มีหน้าที่จะต้องให้ผลประโยชน์เป็นการตอบแทนความจงรักภักดีแก่หัวเมืองตั้งแต่การให้ยศถาบรรดาศักดิ์และศักดินาแก่เจ้าเมือง ผู้ช่วยราชการและกรมการเมือง แบ่งรายได้ผลประโยชน์ในหัวเมืองให้แก่เจ้าเมือง มอบอำนาจหน้าที่ให้แก่เจ้าเมือง และกรมการเมืองให้สามารถควบคุมไพร่พลและดำเนินการต่างๆได้ และประการสำคัญที่สุดคือ การให้ความคุ้มครองแก่หัวเมืองจากการคุกคามของข้าศึกศัตรู ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกับรัฐบาลกลางจึงอยู่ในฐานะแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองหัวเมืองกับชนชั้นปกครองในเมืองหลวงและรัฐบาลกลางซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์เป็นหลัก

การศึกษาเศรษฐกิจของเมืองในภาคใต้ช่วงเวลาดังกล่าว จะเน้นบทบาทของเมืองท่า การแข่งขันทางการค้า เครือข่ายความสัมพันธ์ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม แต่ทั้งนี้ยังขาดองค์ความรู้ประเด็นเรื่องรูปแบบเศรษฐกิจสินค้า และการผลิต เพื่ออธิบายบทบาทและหน้าที่ของเมืองได้ชัดเจนขึ้น และขยายองค์ความรู้ของเมืองทั้งชายฝั่งตะวันออกและตะวันตกของคาบสมุทรไทย

เอกสารหลักฐานในการศึกษาของวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องมีทั้งหลักฐานท้องถิ่น เอกสารราชการ หลักฐานของชาติต่างๆ ทั้งบันทึกการเดินทางของชาวจีน และหลักฐานของชาติตะวันตก รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดี ดังนั้นประเด็นเรื่องหลักฐานอาจไม่ใช่ปัญหาในการศึกษา แต่การวิเคราะห์และตั้งคำถามจากหลากหลายบริบทจะทำให้การใช้หลักฐานมีประสิทธิภาพมากขึ้น

3. หลักฐานที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ของไทยได้รับความสนใจในการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานอย่างเป็นระบบ โดยศึกษาความสำคัญของเอกสารสารัตถวิพากษ์เพื่อวิเคราะห์สาระสำคัญของเอกสาร และสังเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เช่น พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนา คำให้การลูกเรือสำเภาจีน จดหมายเหตุการเดินทางของเพอร์ซาส จดหมายเหตุแฟร์นาว เมนเดส ปินตู เป็นต้น¹⁹ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากในการนำมาใช้ศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ภาคใต้ได้ชัดเจนขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 – 18 เป็นช่วงที่ค่อนข้างขาดแคลนหลักฐานร่วมสมัยของไทยนั้น มีเอกสารต่างประเทศ ได้แก่ เอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับสยาม ถือเป็นเอกสารที่มีคุณค่า ได้ให้ข้อมูล

¹⁹ ดูรายละเอียดใน 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 11 – 12. (กรุงเทพมหานคร: คักดีโสการพิมพ์, 2554).

ร่วมสมัยที่บางเรื่องไม่ปรากฏในเอกสารอื่น ซึ่ง วรพร ภู่งศ์พันธุ์²⁰ ได้ศึกษาไว้ ดังนี้ เอกสารคำให้การชาวจีนที่เข้าเทียบท่าที่นางาซากิของญี่ปุ่น (Tosen Fusentsu-gaki) เอกสารนี้ต้นฉบับเป็นภาษาญี่ปุ่น และ อิชิอิ โยะเนะโอะ แปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อ The Junk Trade from Southeast Asia: Traslations from the Tosen Fusentsu-gaki, 1674-1723 ซึ่งจุดประสงค์ของการจัดบันทึกหรือรายงาน คำให้การลูกเรือสำเภากิจคือ ข้อมูลข่าวสารจากโลกภายนอกในเรื่องสภาพการเมือง การค้าของดินแดนต้นทางที่เรือสำเภามา ที่ปรากฏในเอกสารได้แก่ อยุธยา ปัตตานี ลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) สงขลา เขมร ปัตตาเวีย และบันตัม ซึ่งข้อมูลร่วมสมัยนี้จะทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มากขึ้น ขณะเดียวกันได้สะท้อนมุมมองของชาวจีนและวิถีคิดของพ่อค้าที่เกิดขึ้นในดินแดนที่เข้าไปค้าขาย ในส่วนของสารัตถวิพากษ์ วรพร ได้แบ่งประเด็นการศึกษา ดังนี้ การรายงานสถานการณ์ทางการเมือง การค้าและสังคม และที่สำคัญได้สรุปตารางแสดงจำนวนเรือและสินค้าที่เข้ามายังเมืองท่าต่างๆ ทำให้เห็นถึงความสำคัญทางเศรษฐกิจ เครือข่ายการค้า เส้นทางการการค้า และสินค้า

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเมืองในภาคใต้ สะท้อนความสำคัญทางการค้าของเมือง เช่น สินค้าที่มีขายที่ปัตตานี ได้แก่ พริกไทย รังนก หนังวัว หนังควาย น้ำตาล น้ำผึ้ง การบูรและไม้กฤษณา สินค้าของนครศรีธรรมราช ได้แก่ ไม้ฝาง น้ำตาลทรายแดง กระบือ หนังควาย หนังวัวและเขาวัว สินค้าที่มีในสงขลา ได้แก่ ดีบุก ตะกั่ว ฝางและหวาย นอกจากนั้นแล้วได้แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเหล่านั้นด้วย เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับนครศรีธรรมราช จึงถือได้ว่าเป็นเอกสารที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภาคใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

²⁰ วรพร ภู่งศ์พันธุ์, “คำให้การลูกเรือสำเภากิจเกี่ยวกับสยาม ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17,” ใน 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 11. (กรุงเทพมหานคร: คัดดีโสภา การพิมพ์, 2554), 19 – 125.

สำหรับเอกสารของชาติตะวันตก ได้แก่ จดหมายเหตุการเดินทางของเพอร์ซาส หรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับโลกและศาสนา (Purchas His Pilgrimage or Relations of the World and the religion) เป็นผลงานการเรียบเรียงเชิงประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ ของบาทหลวงแซมมวล เพอร์ซาส ชาวอังกฤษ ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1617 เป็นผลงานแบบสารานุกรมเกี่ยวกับดินแดนที่ชาวยุโรปรู้จัก หนังสือนี้ เล่าเรื่องเกี่ยวข้องกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด ๓ ตอน คือ อาณาจักรสยาม หัวเมืองมะละกา หัวเมืองปัตตานี และอาณาจักรพม่า ซึ่ง ดวงทิพย์ กลิ่นบุปผา²¹ ได้ศึกษาในส่วนที่เกี่ยวกับปัตตานี บันทึกนี้เขียนไว้ชัดเจนว่า ปัตตานีเป็นชุมชนนานาชาติ ไม่ว่าจะพิจารณาจากภาษาที่ใช้สื่อสารกันอย่างน้อยสามภาษา คือ จีน ไทย มลายู การมีสถานที่สำคัญทางศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างลงตัว การมีสถาน การค้าและองค์ราชินีรับรองดูแลชาวต่างชาติหลายคณะเป็นอย่างดี และสิ่งที่เห็น ได้ชัดเจนคือ พัฒนาการทางการเมืองและวัฒนธรรมของปัตตานีผูกพันอยู่กับโลก ของคาบสมุทรและกลุ่มเกาะ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเนื่องมาจากปัจจัยที่ ซับซ้อน

การศึกษาประวัติศาสตร์ของภาคใต้ โดยเฉพาะประเด็นด้านเศรษฐกิจ จะ เห็นได้ว่าบริบทของท้องถิ่นภาคใต้ รัฐส่วนกลาง ไม่เพียงพอหรือครอบคลุมต่อ การสร้างความเข้าใจพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าละเลยบริบทของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และความสัมพันธ์ของการค้าระบบโลก เพราะเชื่อมโยง ความสัมพันธ์/เครือข่ายของเมือง การคมนาคมขนส่ง การค้าและการผลิต ซึ่งจะ ทำให้ขยายขอบเขตของเอกสารหลักฐานที่จะศึกษาได้เพิ่มมากขึ้น

²¹ ดวงทิพย์ กลิ่นบุปผา, “ปัตตานีในจดหมายเหตุตะวันตก ค.ศ. 1613(พ.ศ. 2156),” ใน 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 12. (กรุงเทพมหานคร: คักดีโสการการ พิมพ์, 2554), 101 – 119.

สรุป

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ของไทยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จึงมีความน่าสนใจอย่างมาก บนพื้นฐานของภูมิหลังทางประวัติศาสตร์นั้น มีปัจจัยใดบ้างที่สนับสนุนและเป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจภาคใต้ของไทยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีลักษณะหรือรูปแบบทางเศรษฐกิจอย่างไร มีความสำคัญ และเป็นพื้นฐานของการพัฒนาในยุคต่อมาอย่างไร เพื่ออธิบายความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสินค้า การผลิตและเข้าใจสภาพเศรษฐกิจของภาคใต้ได้อย่างเป็นระบบชัดเจนขึ้น ซึ่งสามารถเสนอองค์ความรู้ดังกล่าวได้ดังนี้

บทที่ 1	บทนำ
บทที่ 2	สภาพภูมิศาสตร์และบริบทภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
บทที่ 3	พัฒนาการด้านเศรษฐกิจตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 – 15
บทที่ 4	พัฒนาการด้านเศรษฐกิจตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 – 18
บทที่ 5	บทสรุป

บรรณานุกรม

- 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสารประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 11-12. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, 2554.
- กมลทิพย์ ธรรมกิระติ. “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยา ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 24” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.
- กรมศิลปากร. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2543.
- กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 5, (ภาคใต้). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534.
- กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ, บรรณาธิการ, รายงานการวิจัยสนองพระราชประสงค์ เรื่องนครศรีธรรมราช กรณีศึกษาการตั้งถิ่นฐานที่กรุงชิงและพุดวงเคื่อง, จีน : ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ผู้คนและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สภา มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, 2540.
- ขวัญสุดา เสงสมบุรณ์, “การค้าต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2552.
- ชูลีพร วิรุณหะ. “ภาคใต้ของไทยในพุทธศตวรรษที่ 24 – 25 การค้นหาคอบความคิดในการศึกษา” ใน สรรพสาร ประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2550, 214 – 222.
- ญาติมา ทองคำ, “การศึกษาเครื่องแก้วจากแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลในภาคใต้ของไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 16” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.
- ทิวา ศุภจรรยา. “ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัด

- ภาคใต้.” ในรายงานการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดีศรีวิชัย, 128 – 133. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิณศ, 2525.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. “ตามพวลิงค์” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.
- ปรีชา นุ่นสุข. รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2539.
- ปรีชา นุ่นสุข. หลักฐานทางโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทยที่เกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัย. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2525.
- ปิยชาติ สิงห์ดี. “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133 – 2231” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2550.
- ปิลันท์ ไทยสรวง. “การศึกษาภาษาชนเผ่าดั้งเดิมจากแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลในภาคใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ของประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.
- พณิตา เอี่ยมสุวรรณ. “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2439.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.
- พลับพลึง คงชนะ, บรรณาธิการ. บรรณานุกรมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในประเทศไทย ในรอบครึ่งทศวรรษ (พ.ศ. 2550-2555). คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2556.
- พัฒน์พงศ์ ประคัลภ์พงศ์. “การพัฒนาอำนาจทางการเมืองและการค้าของชนชาติมาเลย์ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14.” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ, 1-19. นครปฐม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.

ยงยุทธ ชูแว่น. “โครงสร้างประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต (พุทธศตวรรษที่ 20 – 24)” ใน สรรพสาระ ประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2550, 155 – 202.

ยงยุทธ ชูแว่น. “การขยายตัวทางด้านการค้ากับลักษณะพัฒนาการของรัฐชายฝั่งทะเลในบริเวณคาบสมุทรมลายู และอินโดนีเซีย ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึง คริสต์ศตวรรษที่ 17.” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ, 1-33. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 23 – 28 มิถุนายน 2535.

ยงยุทธ ชูแว่น. “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

ยงยุทธ ชูแว่น. รัฐปัตตานี ในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีต คริสต์ศตวรรษที่ 16 – 18. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

รัตนารณ ครีนิม. “พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้การปกครองของผู้นำชาว จันตระกุล ณ สงขลา พ.ศ. 2318 – 2444” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2550.

ริด, แอนโทนี. เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ. 1450-1680 : เล่ม 1 ดินแดนใต้ลม. แปลโดย พงษ์ศรี เลขะวัฒนะ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

ริด, แอนโทนี. เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ. 1450-1680 : เล่ม 2 การขยายตัวและวิกฤติการณ์. แปลโดย พงษ์ศรี เลขะวัฒนะ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

วรารณา นิพัทธ์สุขกิจ. หนังกวัง ไม้ฟาง ช้าง ของป่า : การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ 22 – 23. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550.

- วินัย พงศ์ศรีเพียร. บทความเรื่อง “ภาคใต้ในบริบทประวัติศาสตร์ไทย” ใน สารประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2550, 131 –154.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “ชุมชนโบราณในภาคใต้,” ใน คู่มืออารยธรรมแหลมทองคาบสมุทรไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, 2548.
- สกินเนอร์, วิลเลียม จี. สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2529.
- สารสิน วีระผล. จัมก้องและกำไร :การค้าไทย – จีน 2195–2396. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.
- สิทธิพร ศรีผ่อง. “เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2318 – 2439” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2554.
- สุวิมล สุขเกษม. “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.
- อดิศร คักดีสูง. “การวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ในรอบ 15 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2535 – 2549): พรหมแดนความรู้” ใน วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 29 (2550), 431.
- อมรา ศรีสุชาติ. “หลักฐานโบราณคดีเกี่ยวกับสินค้าสำคัญในการค้าทางทะเล.” ศิลปากร ฉบับพิเศษ 33, เล่ม 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2533) : 30 – 34.
- ฮอลล์, ดี.จี.อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 3. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่นๆ. ชาญวิทย์ เกษตรศิริและอานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.

สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง

“ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ฝั่งตะวันออกของไทย

พ.ศ.2325-2540”

วีระพงศ์ ยศบุญเรือง

บทนำ

ภาคใต้ของประเทศไทยมีลักษณะภูมิประเทศเป็นคาบสมุทรทอดยาวลงทางทิศใต้ มีที่ราบฝั่งทะเลด้านตะวันออกติดต่อกับอ่าวไทย และที่ราบฝั่งทะเลด้านตะวันตกติดกับทะเลอันดามัน ตอนกลางของภาคตามแนวตั้งมีเทือกเขาตะนาวศรีทอดยาวลงบรรจบกับเทือกเขานครศรีธรรมราชและสันกาลาคีรีทอดยาวลงสู่แหลมมลายู ด้วยลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ภาคใต้จึงถูกแบ่งเป็นภาคใต้ฝั่งตะวันออกและภาคใต้ฝั่งตะวันตก

ภาคใต้ฝั่งตะวันออกประกอบด้วย จังหวัดชุมพร จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลาและจังหวัดนราธิวาส ลักษณะภูมิประเทศร่วมของจังหวัดในภาคใต้ฝั่งตะวันออกยกเว้นจังหวัดพัทลุง และยะลาคือด้านทิศตะวันออกของขอบแผ่นดินจะติดกับทะเลอ่าวไทย ส่งผลให้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองที่มีขอบเขตติดทะเลมีลักษณะเป็นเมืองท่าค้าขาย และเมื่อพิจารณาถึงภูมิประเทศที่เอื้อประโยชน์ต่อการเป็นเมืองท่าแล้วพบว่า ด้วยระยะทางยาวประมาณ 750 กิโลเมตร มีพื้นที่ที่เป็นทำเลที่เหมาะสมด้วยลักษณะเป็นเว้าอ่าวและมีแผ่นดินเป็นแหลมปกป้องคลื่นลมตลอดแนว ได้แก่ อ่าวปะทิว อ่าวบางสน อ่าวสะพลี อ่าวทุ่งวัวแล่น อ่าวพังกา ในจังหวัดชุมพร ใต้เมืองชุมพร ต่ออำเภอสวีมีอ่าวที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ โค้งเป็นรูปตัวยึกว่า เรือยลงมาต่อจังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งมีอ่าวบ้านดอนเป็นเว้าอ่าวขนาดใหญ่และมีแหลมก้นลมเรียกว่าแหลมชุย ต่อพื้นที่ไชยาและท่าฉาง นอกจากนี้สุราษฎร์ธานียังมีปากแม่น้ำขนาดใหญ่ คือปากอ่าวคลองพุมด

วง เหมาะแก่การเป็นเมืองท่า เมื่อพิจารณาไล่ลงมาทางใต้จะพบกับจังหวัด นครศรีธรรมราช ซึ่งมีปากแม่น้ำหลายสาย คือ ปากแม่น้ำลิชล ปากนคร และปาก พนัง เมืองปากพนังจะมีลักษณะเป็นแผ่นดินยื่นออกไปในทะเล เหมือนตัวงูหงาย ปลายแผ่นดินปากพนังมีแหลมชื่อตะลุมพุก ด้วยลักษณะอ่าวเป็นรูปตัวงูหงาย ทำให้รับอิทธิพลของลมมรสุมซึ่งพัดเข้ามาทางด้านตะวันออกอย่างเต็มที่ส่งผลให้รับ ภัยพิบัติจากธรรมชาติอยู่หลายครั้ง ด้านใต้ของปากพนังเรื่อยมาถึงระโนด ไม่พบ พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นอ่าวขนาดใหญ่ จนกระทั่งถึงทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นทะเลสาบ ทางตอนใน ทำเลเหมาะสมแก่การนำเรือเข้ามาจอดพักเพื่อหลบลมมรสุม จาก สงขลาเรื่อยมาถึงนราธิวาส พบว่ามีอ่าวที่สามารถพักเรือและปากแม่น้ำที่ สามารถนำเรือเข้ามาหลบมรสุมได้ คือ ที่ปากแม่น้ำปากบาง เมืองเทพา และที่ อ่าวปัตตานี ซึ่งมีแผ่นดินลักษณะโค้งในบ้านแหลมโพธิ์และแหลมตาชีคอยกำบัง คลื่นลมแรง และปากแม่น้ำสายบุรีซึ่งเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ จนกระทั่งถึงปาก แม่น้ำบางนรา และแม่น้ำตากใบในจังหวัดนราธิวาส ดังนั้นกล่าวโดยสรุป พื้นที่ที่มี ลักษณะภูมิประเทศเหมาะแก่การเป็นท่าเรือ คือ 1)เมืองชุมพร 2)อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี 3)ปากนคร ปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช 4)ทะเลสาบ สงขลา จังหวัดสงขลา 5)อ่าวปัตตานี ปากแม่น้ำสายบุรี จังหวัดปัตตานี และ 6) ปากบางนรา และตากใบ จังหวัดนราธิวาส

สำหรับพื้นที่ทางตอนใน มีลักษณะภูมิประเทศที่มีความหลากหลาย เช่น 1) จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีพื้นที่ลุ่มน้ำตาปี ลุ่มน้ำไชยา ลุ่มน้ำท่าทอง ทางตอนในของ พื้นที่สุราษฎร์ธานีเป็นที่ราบและที่ราบลุ่มแม่น้ำ จนถึงทั้งต่อแดนเทือกเขาระนอง และเทือกเขาภูเก็ตซึ่งเป็นจุดแบ่งแดน 2) จังหวัดนครศรีธรรมราช มีพื้นที่ลุ่มน้ำ ปากพนัง และมีภูมิประเทศที่เป็นทิวเขามีความยาวตามแนวคาบสมุทร โดยมียอด เขาหลวง (1,835 เมตร) เป็นยอดเขาที่สูงที่สุด ใต้แนวเขาหลวงต่อกับเขาวังหีบ เป็นเขตแบ่งแดนระหว่างลานสะกักกับฉวาง เรื่อยลงมาถึงเขาหัวมุด เป็นเขต รอยต่ออำเภออรอนพิบูลย์ เทือกเขาหลวงมีทิวเขาต่อเนื่องจนถึงแนวเทือกเขา บรรทัด ซึ่งเป็นตัวแบ่งภาคใต้ทั้งสองฝั่งออกจากกัน จุดที่สูงที่สุดอยู่ที่ เขากระช่อง

(1,350 เมตร) จังหวัดนครศรีธรรมราชมีลักษณะภูมิประเทศตอนในแบ่งได้ 3 ส่วน คือ บริเวณเทือกเขาทางตอนกลาง บริเวณที่ราบสลับที่ตอนด้านตะวันออก และบริเวณที่ราบด้านตะวันตกต่อเนื่องไปจนถึงทะเลสาบสงขลา พื้นที่ราบขนาดใหญ่เหมาะแก่การเพาะปลูก 3) จังหวัดสงขลาทางตอนเหนือ เป็นคาบสมุทร สทิงพระ มีลักษณะแคบและยาวยื่นลงมาทางตอนใต้กับส่วนที่เป็นดินแดนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางตอนใต้ ทะเลสาบสงขลาจะมีลักษณะคล้ายน้ำเต้า ซึ่งขนาดของเนื้อที่ด้านบนจะใหญ่กว่าด้านล่าง พื้นที่ทางตอนเหนือในทะเลสาบสงขลา(ซึ่งส่วนนี้จะเรียกทะเลหลวง) จะเป็นป่าพรุขนาดใหญ่ ระหว่างอำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร ต่อจากป่าพรุลงมาด้านล่างคือ ทะเลน้อย ในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ในทะเลหลวงจะมีเกาะใหญ่น้อยปรากฏอยู่ อาทิ เกาะใหญ่ เกาะห้า เกาะโคป เกาะนก เกาะเสือ เกาะหอม เกาะนางคำ เกาะญวนเป็นต้น ใต้เกาะเหล่านี้ลำน้ำจะเป็นคอขวดแล้วไหลต่อลงสู่ทะเลสาบสงขลาด้านใต้ ในทะเลสาบสงขลา มีเกาะย่อยปรากฏซึ่งต่อมาภายหลังได้มีการสร้างสะพานเกาะยอหรือสะพานติณสูลานนท์ เชื่อมระหว่างสงขลา กับสทิงพระ ทางด้านตะวันออกของทะเลหลวงและทะเลสาบสงขลา จะเป็นที่ราบสลับที่ดอน เป็นแนวค่อยยกระดับขึ้นสูงจนต่อกับเทือกเขาบรรทัด 4) จังหวัดปัตตานีและนราธิวาส ทางตอนในเป็นที่ราบขนาดเล็ก เต็มไปด้วยเทือกเขาสูง สลับซับซ้อน มีที่ราบระหว่างหุบเขาเป็นช่วงๆ และเทือกเขาเหล่านี้ต่อเนื่องกับประเทศมาเลเซีย¹

ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่มีความหลากหลายและซับซ้อน ดังนั้นดินแดนภาคใต้ฝั่งตะวันออกจึงอุดมไปด้วยทรัพยากรที่มีความสำคัญ อาทิ สินค้าจากทะเล สินค้าจากของป่า แร่ธาตุที่สำคัญ รวมถึงพื้นที่ที่เพียงพอแก่การเพาะปลูก เพราะไม่ขาดแคลนน้ำ ดังนั้น ดินแดนแถบนี้จึงมีความสำคัญในทางภูมิรัฐศาสตร์

¹ ถอดความลักษณะภูมิประเทศจากแผนที่ทหารมาตราส่วน 1 : 250,000. ระหว่าง 47-7 จังหวัดชุมพร,ระหว่าง 47-11 จังหวัดสุราษฎร์ธานี,ระหว่าง 47-15 จังหวัดนครศรีธรรมราช,ระหว่าง 47-3 จังหวัดสงขลา,ระหว่าง 47-8 จังหวัดนราธิวาส,ระหว่าง 48-5 อำเภอตากใบ,ระหว่าง 47-12 อำเภอเบตง.

มาอย่างยาวนาน ทั้งนี้สำหรับอยุธยาซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญในลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ถือเอาหัวเมืองทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกเป็นหัวเมืองชายทะเลที่มีบทบาทสำคัญในด้านการค้าทางทะเลและเป็นแหล่งของป่าที่สำคัญในการส่งออกของอาณาจักรสืบเนื่องมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ในช่วงเวลาที่บริบทของการค้าทางทะเลของโลกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดความเปลี่ยนแปลง หน้าที่ของหัวเมืองชายทะเลทางภาคใต้เริ่มเปลี่ยนจากหน้าที่จากเมืองท่าการค้ากลายเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่มีความสำคัญ และมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในบางเมือง อาทิ นครศรีธรรมราช และปัตตานี ในฐานะเมืองที่มีความสำคัญในการกำกับดูแลภูมิภาค ซึ่งเมืองเหล่านี้อยู่ในฐานะเมืองบริวารและอยู่ในระบบเศรษฐกิจของราชสำนักที่กรุงเทพฯ

2) จำนวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันออก

งานศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันออก ได้รับความสนใจจากนักเรียนประวัติศาสตร์มาตั้งกลางทศวรรษ 2510 โดยงานศึกษาชิ้นแรกเป็นวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ของ **อริยา เสถียรสุด** (2514) เรื่อง “เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2435)” หลังจากนั้นจึงมีงานศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ปรากฏเป็นระยะซึ่งงานชิ้นต่อมาคืองานปริญญานิพนธ์ของ **ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม** (2515) เรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411” งานของสงบ ส่งเมือง (2518) เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์” งานของพรณงาม เก้าธรรมสาร (2519) เรื่อง “การปกครองหัวเมืองภาคใต้ทั้ง 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” งานในช่วงแรกมีทั้งสิ้น 4 ชิ้นส่วนใหญ่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีและเมืองบริวาร โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหลวงศึกษาเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองมลายู

ในทศวรรษ 2520 งานศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้เริ่มปรากฏเห็นมากขึ้น เริ่มจากงานของ ณรงค์ นุ่นทอง(2520) เรื่อง “การปฏิรูปมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุโขมนัณยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล พ.ศ. 2439-2449” งานของ สมโชติ อ๋องสกุล (2521) เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474” งานของเพ็ญแข พงษ์ศิริบัญญัติ (2522) เรื่อง “นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2439” งานของนภดล โรจนอุดมศาสตร์(2523) เรื่อง “ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474” งานของสารูป ฤทธิ์ชู (2526) เรื่อง “การเมืองการปกครองมณฑลชุมพร พ.ศ. 2439-2468” งานของชาลี คิลปรัศมี(2529) เรื่อง “การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ พ.ศ.2453-2468” งานของ ยงยุทธ์ ชูแว่น(2529) เรื่องพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่17-ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18” และงานของ เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร(2529) เรื่อง “การต่อต้านนโยบายรัฐบาลในสี่จังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย โดยการนำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์” นอกจากนี้ยังมีบทความของสมโชติ อ๋องสกุล เรื่อง “กบฏผู้วิเศษ : ผิบุญแห่งภาคใต้” ตีพิมพ์ในวารสารประวัติศาสตร์ ปีที่7 ฉบับที่1 (มกราคม-เมษายน 2525) เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งชิ้น ดังนั้นงานวิจัยในทศวรรษ 2520มีทั้งหมด 8 ชิ้น จากสถาบันการศึกษา 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยศิลปากร และมีบทความวิชาการอีก 1 ชิ้น ส่วนใหญ่จะศึกษาบุคคลสำคัญที่ทำการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในช่วงนี้มีการศึกษามณฑลปัตตานีเพิ่มเติมทั้งในด้านการปกครองและการศึกษา และศึกษามณฑลชุมพร มีงานของยงยุทธ์ชิ้นเดียวที่ใช้พื้นที่ในการศึกษาเป็นลักษณะภูมิภาคคือทะเลสาบสงขลาและศึกษาเป็นพัฒนาการระยะเวลา 200 ปี

ในช่วง ทศวรรษ 2530 มีงานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันออก คือ งานของพิศมัย นันทแสง(2535) เรื่อง “ระบบเทศาภิบาลกับ

ผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439-2476” งานของนันดา แก้วสุวรรณ(2537) เรื่อง “พัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ. 2488-2516” และงานของ อรรถพนธ์ นิยมคง (2538) เรื่อง “นโยบายการศึกษาของรัฐบาลต่อชาวไทยเชื้อสายมลายูในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2500-2516” แม้จะมีงานวิทยานิพนธ์เพียง 3 ชิ้น แต่ในทศวรรษนี้มีงานบทความวิชาการปรากฏเป็นจำนวนมาก ดังนี้ 1) สมคิด ทองสง เรื่อง “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1(ตุลาคม 2535-มีนาคม 2536) 2)ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์ เรื่อง “นครศรีธรรมราช : สถานการณ์การค้าแห่งคาบสมุทรภาคใต้” ในวารสารวิเศษ ปีที่ 15 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2536) 3)ประมาณ เทพสงเคราะห์ เรื่อง “ภูมิศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ : ทรัพยากรธรณีเส้นทางสงขลาสู่เบตง” ในวารสารปาริชาติ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม2536-มีนาคม 2537) 4)พิทยา บุษรารัตน์ เรื่อง “ภาคใต้ตอนบน : จากอ่าวบ้านดอนถึงแลนด์บริดจ์” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538) 5)วินัย สุกใส เรื่อง “ภูเขา ทุ่งราบและทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538) 6)สารูป ฤทธิ์ชู เรื่อง “เศรษฐกิจการเมืองรอบอ่าวบ้านดอน พ.ศ. 2439-2476” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538) ในรอบทศวรรษนี้พบว่ามีงานวิทยานิพนธ์ จำนวน 3 ชิ้น และบทความจำนวน 6 ชิ้น ทั้งงานวิทยานิพนธ์และบทความ ศึกษามุ่งเน้นไปในเรื่องของระบบเศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันออก งานได้ศึกษาผลผลิต การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ และการคมนาคมทั้งทางทะเลและทางบก

ในช่วงทศวรรษ 2540 มีหนังสือของฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ (2540) เรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต” ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ งานชิ้นนี้ได้สร้างภาพของหมู่บ้านในภาคใต้ฝั่งตะวันออกที่มี

ฐานทรัพยากรที่สมบูรณ์สามารถเลี้ยงตนเองและสามารถแลกเปลี่ยนผลผลิต โดยการสร้างเป็นเครือข่ายระหว่างกัน งานชิ้นนี้พยายามศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้าน โดยมุ่งเกี่ยวกับรัฐให้น้อยที่สุด สำหรับงานวิทยานิพนธ์ในช่วงทศวรรษนี้ พบว่า มีงานศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ฝั่งตะวันออกเกิดขึ้นหลายชิ้น ดังนี้ งานของ **รัชดาพร ศรีภิบาล(2541)** เรื่อง “ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ.2310-2482” งานของ **พนิดา เอี่ยมสุวรรณ(2542)** เรื่อง “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325-2439” งานของ **มลิวรรณ รักษ์วงศ์ (2543)** เรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการของเมืองหาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484” งานของ **มานะ ขุนวิชัย(2546)** เรื่อง “ชุมโจรแห่งลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2437-2465” งานของ **นาตองงค์ ภูวงษ์ (2548)** เรื่อง “การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่1-8 (พ.ศ. 2504-2544) และเมืองที่ไม่ได้ศึกษาภาคใต้โดยตรงแต่มีความเกี่ยวเนื่องในส่วนเนื้อหา คืองานของ **อภิชา ชูติพงศ์พิสิฐ (2547)** เรื่อง “ลักษณะทางเศรษฐกิจและการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสิงคโปร์ พ.ศ.2398-2461” ในช่วงทศวรรษนี้มีงานศึกษาเศรษฐกิจภาคใต้ของชาวต่างชาติปรากฏ 2 ชิ้น คือ งานของ **Mala Rajo Sathian (2004/2547)** เรื่อง “Economic change in the pattani region c.1880-1930 : Tin and Cattle in the era of Siam’s Administrative Reforms” ซึ่งเป็นงานดุษฎีนิพนธ์ของ National University of Singapore และงานของ **Philip King (2006/2549)** เรื่อง “From Periphery to centre : Shaping the History of the Central Peninsular” เป็นงานดุษฎีนิพนธ์ของ University of Wollongong นอกจากนี้ยังมีบทความปรากฏอีก 5 ชิ้น ดังนี้ 1) **คำนวน นวลสนอง** เรื่อง “วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2541) 2) **สถาพร ศรีสัจจ** เรื่อง “ประมงพื้นบ้านภาคใต้ : ภาพความล่มสลายของ

หมู่บ้าน” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2541) 3) **สงบ ส่องเมือง** เรื่อง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ปัจจุบัน” ในวารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่ 3 (เมษายน-มิถุนายน 2546) 4) **กิตติ ตันไทย** เรื่อง “เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพาราตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539” ในวารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่ 3 (เมษายน-มิถุนายน 2546) 5) **ชัยวุฒิ พิชะกุลและกลิ่น คงเหมือนเพชร** เรื่อง “ข้ามคาบสมุทรมาลายู : จากคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ถึงอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 6 ฉบับที่ 3 (มิถุนายน 2546) และยังมีงานวิจัย 1 ชิ้น คือรายงานวิจัยของ **ชลิตา บัณฑวงศ์** (2546) เรื่อง “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก : กรณีศึกษา 4 พื้นที่” โดยได้รับทุนจากกองทุนสนับสนุนงานวิจัย กล่าวโดยสรุป ในช่วงทศวรรษ 2540 มีงานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาภาคใต้ฝั่งตะวันออกทั้งของไทยและต่างประเทศรวม 8 ชิ้น หนังสือ 1 ชิ้น บทความ 5 ชิ้น และรายงานการวิจัย 1 ชิ้น โดยเนื้อหา มุ่งเน้นศึกษาระบบเศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันออกโดยเฉพาะนครศรีธรรมราช ปฏิบัติการของคนต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และที่น่าสนใจคืองานของ Mala และ King ที่ศึกษาระบบเศรษฐกิจของเมืองปัตตานีและรามัน

ในช่วงต้นทศวรรษ 2550 มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้จัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “หนึ่งทศวรรษการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้” ซึ่งได้มีนักวิชาการ ได้นำเสนองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ในประเด็นและแง่มุมต่างๆ ที่น่าสนใจ เป็นการกระตุ้นให้นักเรียนประวัติศาสตร์หันกลับมาสนใจและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับภาคใต้มากขึ้น ในช่วงเวลาเดียวกันได้มีหนังสือที่รวบรวมบทความเกี่ยวกับภาคใต้ คือ **ยงยุทธ์ ชูแว่น (บรรณาธิการ/2550)** เรื่อง “ประวัติศาสตร์ตัวตนของภาคใต้สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม” ถูกตีพิมพ์และเผยแพร่เพื่อให้ขยายองค์ความรู้ต่อไป ในช่วงทศวรรษนี้ งานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันออก ได้แก่

กมลทิพย์ ธรรมกิระติ (2550) เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างเมือง นครศรีธรรมราชกับอยุธยาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24” งานของสุวิมล สุขเกษม(2550) เรื่อง “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17-ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19” งานของรัตนภรณ์ นิมศรี(2550) เรื่อง “พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้การปกครองของผู้นำชาวจีน ตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2318-2444” งานของปิยชาติ สิงห์ดี(2550) เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133-2231” งานของขวัญสุดา เสงี่ยมบูรณ์(2552) เรื่อง “การค้าต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์” งานของกัญญิกา กล่อมสุวรรณ(2552) เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของจังหวัด นครศรีธรรมราช พ.ศ.2439-2475” งานของเชาวณา ไช้แก้ว(2554) เรื่อง “การศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทรไทยตอนบน” และงานของ สิทธิพร ศรี ผ่อง(2554) เรื่อง “เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูป พ.ศ. 2318-2439” ในส่วนของบทความ พบว่าบทความที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันออก 5 บทความ ดังนี้ 1) เอกฉัตร สิริสรคานันต์ เรื่อง “บทบาทยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจไทยจากความเป็นอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจของภาคใต้” ในวารสารการ จัดการภาครัฐและเอกชน ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2550) 2) ภมรี สุระเกียรติ เรื่อง “เปลี่ยนป่าดิบให้เป็นบ้าน : ชุมชนในฝัน ณ ทัศนนิคมธาร โต พ.ศ. 2478-2500” ในวารสารรู้ไปยาด : วารสารวิชาการด้านเอเชียศึกษา ปี ที่ 2 ฉบับที่ 3 (2554) 3) พุทธพล มงคลวรวรรณ เรื่อง “ปัตตานีผ่านแว่นของ จักรวรรดิและดวงตาสัมัยใหม่ : การสำรวจทางมานุษยวิทยาของ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ในรัฐมลายูของสยาม ค.ศ.1899-1900” ในวารสาร เมืองโบราณ ปีที่ 39 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2556) 4) พุทธพล มงคลวรวรรณ เรื่อง “โต๊ะโม๊ะ : เหมืองทอง หัวเมืองอิสระ ของชาวจีนและ สัมปทานของบริษัทฝรั่งในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ในวารสาร รุสะมิแล ปีที่ 35 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2557) 5) ปิยดา ชลวร เรื่อง “สัมปทานเหมืองทอง

ในระแงะ(นราธิวาส) กับการสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของสยามในปลายศตวรรษที่ 19” ใน รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 36 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2558) และมิงานวิจัย 1 ชิ้นคือ กิตติ ตันไทย(2552) เรื่อง “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา” ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมีหนังสือชุด 4 เล่มที่ถูกผลิตขึ้นในปี พ.ศ.2553 ภายใต้โครงการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อศึกษาท้องถิ่นในสามจังหวัดภาคใต้ปีที่ 2 ภายใต้การสนับสนุนของ สกว.เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้คือ เรื่องความทรงจำในอ่าวปัตตานี, เรื่องเล่าจากหมู่บ้านเชิงเขาบูโด, เรื่องเล่าขานตำนานใต้ และเรื่องยาลอเป็นยะลา นอกจากนี้ยังมีหนังสือที่เขียนถึงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้โดยตรง คืองานของ พอพันธ์ อุษยานนท์ (2558) เรื่อง “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย” ซึ่งในบทที่5 ของหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจของภาคใต้ในภาพรวม กล่าวโดยสรุป ในทศวรรษที่2550 มิงานที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันออกที่เป็นวิทยานิพนธ์ จำนวน 8 ชิ้น บทความจำนวน 5 ชิ้น รายงานการวิจัย 1 ชิ้น และหนังสือ จำนวน 6 ชิ้น โดยเนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ และที่น่าสนใจคือ การศึกษาที่เจาะลึกในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งมีปัญหาความไม่สงบระลอกใหม่มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นความพยายามมองพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โดยให้น้ำหนักกับเรื่องทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ สรุปภาพรวมของจำนวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันออกได้ตามตาราง ดังนี้

ทศวรรษ	วิทยานิพนธ์	บทความ	งานวิจัย	หนังสือ	อื่นๆ
2510	4	–	–	–	–
2520	8	1	–	–	–
2530	3	6	–	–	–
2540	8	5	1	1	–

2550	8	5	1	6	-
รวม	31	17	2	7	

ในระยะเวลา นับจากงานศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันออกขึ้นแรกในรูปวิทยานิพนธ์ เมื่อปี พ.ศ. 2514 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน นับเป็นระยะเวลา 45 ปี เป็นงานวิทยานิพนธ์ทั้งหมด 31 ชิ้น บทความ 17 ชิ้น งานวิจัย 2 ชิ้น และหนังสืออีก 7 เล่ม ซึ่งจำนวนนี้ไม่นับเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาในที่ต่างๆ ที่จัดให้มีการนำเสนอผลงานแต่งงานสำรวจสถานภาพจะเน้นที่รูปแบบการตีพิมพ์และเผยแพร่ในรูปของวิทยานิพนธ์ บทความในวารสาร รายงานการวิจัยและหนังสือเท่านั้น จำนวนรวมทุกชิ้นงาน คือ 57 ชิ้น เมื่อเทียบกับงานวิจัยในสาขาประวัติศาสตร์ในภาพรวมทั้งประเทศถือว่ายังมีปริมาณที่น้อย แต่เนื้อหายังครอบคลุมต่อการเปลี่ยนแปลงของภาคใต้โดยรวมทั้งหมด และเมื่อดูแนวโน้มการผลิตงานทางวิชาการ พบว่า มีแนวโน้มผลิตงานเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วน of หนังสือประวัติศาสตร์เกี่ยวกับภาคใต้

3) ประเด็นในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ฝั่งตะวันออก

จากการสำรวจสถานภาพองค์ความรู้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ฝั่งตะวันออกพบว่า งานสำรวจทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นได้จำแนกการศึกษาได้จำนวน 8 ประเด็น ดังนี้

1) ประเด็นบุคคล เช่นเจ้าเมือง บุคคลสำคัญของเมือง งานศึกษาในกลุ่มนี้เป็นงานศึกษากลุ่มแรกในงานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ งานชิ้นแรกของอริยา เสถียรสุด (2514) ได้ศึกษาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาจนถึงสมัยปฏิรูปการปกครองเทศาภิบาล ซึ่งต่อมามงานของณรงค์ นุ่นทอง(2520) และชาลี ศิลปศรี(2529) ได้ศึกษาข้าหลวงปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยต่างๆ เช่นสมัยพระยาสุโขมนัณยวินิต(พ.ศ.2439-2449) สมัยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์(พ.ศ. 2453-2468)

2) ประเด็นการปฏิรูป การจัดการปกครองและการบริหารภายใน งานศึกษาในกลุ่มนี้ เช่นงานของ สมโชติ อ๋องสกุล (2521) ศึกษาการปฏิรูปมณฑลปัตตานี สารูป ฤทธิ์ชู (2526) ศึกษาการเมืองการปกครองมณฑลชุมพร เพียงแข พงษ์ศิริ บัญญัติ(2422) ศึกษานโยบายการปกครองเมืองสงขลาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สิทธิพร ศรีผ่อง(2554) เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูปรัชกาลที่5 นกอดล โรจนอุดม ศาสตร์(2523) ศึกษาเรื่องปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีและอรรถนพ เนียมคง(2538)ซึ่งศึกษานโยบายการศึกษาของรัฐบาลต่อชาวไทยเชื้อสายมลายูใน สี่จังหวัดชายแดนใต้ยุคหลัง พ.ศ.2500

3) ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางกับหัวเมือง งานศึกษาในกลุ่มนี้มักเน้น ที่ความสัมพันธ์ที่ฝ่ายหนึ่งมีลักษณะเหนือกว่าและดำเนินนโยบายต่อเมืองต่ำกว่า ในฐานะเมืองบริวารและเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ เช่น งานของทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม(2515) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น งานของสงบ ส่งเมือง(2518) ซึ่งศึกษา ความสัมพันธ์ ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชสมัยกรุงธนบุรีและสมัยต้น รัตนโกสินทร์ งานของกมลทิพย์ ธรรมกิระติ(2550) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง เมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21

4) ประเด็นศึกษาพัฒนาการของชุมชน เมือง และการเปลี่ยนแปลง งานศึกษาในกลุ่มนี้จะเน้นพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เป็นหน่วยในการศึกษาซึ่ง จะเห็นภาพการเปลี่ยนผ่านของพื้นที่ได้อย่างชัดเจน เช่นงานของยงยุทธ์ ชูแว่น (2529) ศึกษาพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่18 มลิวรรณ รักษ์วงศ์ (2543) ศึกษาจุดกำเนิดและ พัฒนาการของเมืองหาดใหญ่ช่วงปีพ.ศ.2458-2484 งานของรัตนภรณ์ ศรีนิม (2550) ศึกษาพัฒนาการของเมืองสงขลาในช่วงพ.ศ. 2318-2444 ภายใต้อำนาจคือ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา บทความของสมคิด ทองสง(2536)ซึ่งศึกษาพัฒนาการ ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

5) ประเด็นปฏิกริยาของชุมชนและการต่อต้านนโยบายของรัฐ งานในกลุ่มนี้มักจะศึกษาถึงนโยบายของรัฐและปฏิกริยาตอบสนองของชุมชนซึ่งเป็นไปทางลบต่อการบริหารราชการแผ่นดิน งานในกลุ่มนี้ได้แก่ เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร(2529) ซึ่งศึกษาการต่อต้านรัฐบาลในสี่จังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย โดยการนำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ มานะ ขุนวิชัย(2546) ซึ่งศึกษาชุมชนโจรในลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงพ.ศ. 2437-2444 และบทความของสมโชติ อ๋องสกุล(2525) ซึ่งเขียนถึงกบฏผีบุญในภาคใต้

6) ประเด็นศึกษาทรัพยากร เช่น ยางพารา ข้าว รั้งนก งานศึกษาในกลุ่มนี้จะมุ่งเน้นที่ทรัพยากรอันเป็นเส้นเลือดหลักของระบบเศรษฐกิจ พัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรชนิดนั้นๆ งานวิจัยกลุ่มนี้ได้แก่ นันดา แก้วสุวรรณ (2537)ซึ่งศึกษาพัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย ใน พ.ศ.2488-2516 รัชดาพร ศรีภิบาล(2541) ศึกษาความสำคัญของรั้งนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ.2310-2482 บทความจากงานวิจัยของกิตติ ตันไทย(2546) ซึ่งศึกษาพืชเศรษฐกิจ ข้าวและยางพาราในลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงพ.ศ. 2439-2539

7) ประเด็นการศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทร งานศึกษากลุ่มนี้จะเน้นศึกษาการเชื่อมโยงภาคใต้ฝั่งตะวันออกเข้ากับภาคใต้ฝั่งตะวันตกตั้งแต่อดีต มาจนถึงปัจจุบันซึ่งมีถนนเชื่อมต่ออย่างเป็นรูปธรรม งานในกลุ่มนี้ได้แก่งานทางโบราณคดีของ เชาวณา ไช้แก้ว(2554) ซึ่งศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทรไทยตอนบน โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดีประกอบเส้นทางในอดีต จนกระทั่งถึงปีพ.ศ.2452 อันเป็นปีที่ตัดถนนเพชรเกษม ทางหลวงหมายเลข4 แยกจากชุมพรไปยังระนอง บทความของพิทยา บุขรรัตน์(2538) เรื่องภาคใต้ตอนบน :จากอ่าวบ้านดอนถึงแลนด์บริดจ์ ศึกษาถึงความพยายามเชื่อมภาคใต้ฝั่งตะวันออกเข้ากับภาคใต้ฝั่งตะวันตก โดยการขุดคอคอดกระจนกระทั่งมาถึงการเกิดถนนเชื่อมทั้งสองฟาก บทความของชัยวุฒิ พิชะกุลและกลีน คงเหมือนเพชร(2546) เรื่องข้ามคาบสมุทร : จากคลองท่า่อม จังหวัดกระบี่ ถึงอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

8) ประเด็นสุดท้ายคือประเด็นเศรษฐกิจ การศึกษาความหลากหลายสามารถแยกออกเป็นประเด็นเศรษฐกิจย่อยได้ดังนี้ อาทิ เศรษฐกิจของพื้นที่ เศรษฐกิจการเมือง เศรษฐกิจเปรียบเทียบ(เมืองท่าและงานวิจัย) การค้าต่างประเทศ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านและแผนพัฒนาเศรษฐกิจ

8.1) เศรษฐกิจของพื้นที่ งานกลุ่มนี้จะเน้นศึกษาประเด็นเศรษฐกิจในพื้นที่ อาจจะเป็นพื้นที่ทางการปกครอง เช่นมณฑลหรือพื้นที่ตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น ลุ่มน้ำ อ่าว เป็นต้น งานที่ศึกษาพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาได้แก่ ยงยุทธ ชูแว่น (2529) ศึกษาพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 งานที่ศึกษาพื้นที่มณฑลนครศรีธรรมราชได้แก่ งานของพณิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542) ศึกษาเรื่องความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325-2439 งานของกัญฉิกา กล่อมสุวรรณ (2552) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของจังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439-2475 และงานที่ศึกษาพื้นที่สามจังหวัดชายแดน ได้แก่ งานของ Mala Rajo Sathian (2547) ซึ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของปัตตานี ในเรื่อง ดิบุกและปศุสัตว์ช่วงการปฏิรูปเทศบาล งานของ Philip King (2549) ซึ่งส่วนหนึ่งของงานได้ศึกษาเศรษฐกิจของเมืองรามัน ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2369 นอกจากนี้ยังมี บทความของภมรี สุระเกียรติ(2554) ซึ่งได้วิเคราะห์ถึงนโยบายและผลการปฏิบัติของรัฐบาลในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ที่มีต่อการดำเนินงานในทัศนนิคมธารโต จังหวัดยะลา และบทความของพุทธพล มงคลวรวรรณ (2556) ได้ศึกษาปัตตานีและพื้นที่โดยรอบผ่านงานทางมานุษยวิทยาชาวตะวันตก ในรัชกาลที่ 5 และงานของพุทธพล (2557) ได้ศึกษาเรื่องการทำเหมืองทองโต๊ะไม้ะของชาวจีน ที่นราธิวาสและบทความของปิยดา ชลวร (2558) ศึกษาเรื่องการขอสัมปทานเหมืองทองคำในระแวกในช่วงเวลาเดียวกัน

8.2) เศรษฐกิจการเมือง งานกลุ่มนี้จะเน้นศึกษาเศรษฐกิจการเมือง ในแต่ละพื้นที่ งานกลุ่มนี้ได้แก่ พิศมัย นันทแสง(2535) ศึกษาเรื่องเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439-2476 บทความ

ของ สารูป ฤทธิชู(2538) เรื่องเศรษฐกิจการเมืองรอบอ่าวบ้านดอน พ.ศ. 2439-2476

8.3) เศรษฐกิจเปรียบเทียบ งานในกลุ่มนี้จะศึกษาเปรียบเทียบระบบเศรษฐกิจแบบเดียวกันในพื้นที่แตกต่างกัน งานในกลุ่มนี้ได้แก่ ปิยชาติ สิงห์ (2550) ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบบทบาทเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่างพ.ศ. 2133-2231

8.4) เศรษฐกิจจากการค้าต่างประเทศ งานในกลุ่มนี้จะมุ่งเน้นในเรื่องของการค้าขายของเมืองท่าในภาคใต้ฝั่งตะวันออกกับต่างประเทศ ซึ่งได้แก่ งานของขวัญสุดา เสงี่ยมบูรณ์ (2552) ศึกษาเรื่องการค้าต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์ งานของอภิชา ชูติพงศ์พิสิฐ ซึ่งศึกษา ลักษณะทางเศรษฐกิจและการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสิงคโปร์ พ.ศ.2398-2461

8.5) เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน งานในกลุ่มนี้จะศึกษาเศรษฐกิจชุมชนโดยจะเลือกชุมชนเป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา งานในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัย เช่น สงบ ส่งเมือง (2552) ได้ศึกษาเศรษฐกิจชุมชนจากกลุ่มตัวอย่าง 4 จังหวัด คือ พัทลุง สงขลา สุราษฎร์ธานี และสตูลตั้งแต่ปีพ.ศ.2543 และงานวิจัยชุมชนของชลิตา บัณฑวงศ์(2546) ศึกษาพลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออก จากกลุ่มตัวอย่าง 3 จังหวัด 4 พื้นที่ คือ นครศรีธรรมราชสองพื้นที่ ชุมพร และสุราษฎร์ธานี บทความของสถาพร ศรีลัจจัง(2541) ที่ศึกษาประมงพื้นบ้านภาคใต้ : ภาพความล่มสลายของหมู่บ้าน

8.6 แผนพัฒนาเศรษฐกิจ งานกลุ่มนี้จะศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันออก งานในกลุ่มนี้ได้แก่ นาทอนงค์ ภูวงษ์ (2548) ได้ศึกษาการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-8 บทความของสุมิตรา สงวนดีกุล(2533) ซึ่งศึกษาแผนงานการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้ แผนการสร้างแลนด์บริดจ์ข้ามฝั่งไปภาคใต้ฝั่งตะวันตก และบทความของเอกฉัตร สิริสรคานันต์(2550) ได้ทบทวนยุทธศาสตร์

การพัฒนาเศรษฐกิจไทยจากความเป็นอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจของภาคใต้ ซึ่งได้วิเคราะห์จากพ.ศ.2398-2540

จะเห็นได้ว่า จากภาพรวมในการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันออก จะมีอยู่ 8 ประเด็น ซึ่งประเด็นในการศึกษามีความหลากหลาย ทั้ง “กว้าง” และ “ลึก” มีทั้งประเด็นการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ แต่เมื่อพิจารณาจากประเด็นศึกษาทั้งหมดแล้วพบว่า จะเน้นหนักไปทางด้านเศรษฐกิจ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ในประเด็นเศรษฐกิจที่ศึกษายังสามารถแยกย่อยออกได้อีกมาก ดังนั้นงานศึกษาของภาคใต้ฝั่งตะวันออกยังมีอีกหลากหลายประเด็นให้ศึกษาเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด

4. สถานภาพองค์ความรู้ทางเศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันออก

จากการสำรวจที่ผ่านมาพบว่างานศึกษาและงานวิจัยของภาคใต้ฝั่งตะวันออกนั้นมีหลากหลายประเด็น และหลากหลายพื้นที่ ดังนั้นข้อค้นพบต่างๆ จากงานศึกษาและงานวิจัย จึงเป็นแบบแยกส่วนไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของพื้นที่หรือเรื่องของระยะเวลาในการศึกษา แม้ว่างานของยงยุทธ์ ชูแว่น(2529) ได้นำร่องการศึกษาเป็นระยะเวลาที่ยาวถึงสองศตวรรษ แต่ก็จำกัดในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ไม่ได้รวมภาคใต้ฝั่งตะวันออกทั้งหมด ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีความพยายามในการศึกษาในรูปแบบขององค์รวม เพื่อจะให้เห็นเครือข่ายการผลิต เครือข่ายการค้า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางเศรษฐกิจแม้ว่าบางครั้งจะคาบเกี่ยวกับเรื่องการเมืองก็ตาม อย่างไรก็ตามผู้สำรวจสถานภาพเห็นว่า “ภูมิประเทศเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต วัฒนธรรม รวมไปถึงประวัติศาสตร์” ทั้งที่เป็นของตนเองและเกี่ยวพันกับอำนาจที่เหนือกว่า ดังนั้นเพื่อให้ง่ายต่อการจำแนกสถานภาพองค์ความรู้ จึงได้จำแนกภาคใต้ฝั่งตะวันออก ตามลักษณะภูมิประเทศซึ่งมีลักษณะร่วมคือลักษณะชายขอบแผ่นดินด้านตะวันออกติดทะเล แต่พื้นที่ตอนในมีลักษณะที่แตกต่างกัน ออกเป็น 4 CLUSTER ดังนี้

1) CLUSTER ชุมพร-สุราษฎร์ธานี ซึ่งมีลักษณะแผ่นดินเป็นทางยาวและแคบ ขนานกับคาบสมุทรลพบุรี ทางด้านตะวันออกติดอ่าวไทย แผ่นดินด้านตะวันตกเป็นที่ราบลุ่ม และเป็นที่ราบค่อยๆยกสูงไปจรดแนวเทือกเขากระนอง และเทือกเขาภูเก็ต ซึ่งแบ่งเขตแดนภาคใต้ฝั่งตะวันออกและตะวันตก ด้วยลักษณะเช่นนี้การประกอบอาชีพส่วนใหญ่มักจะทำการค้าและประมงในแถบชายฝั่ง และทำเหมืองในเขตภูเขา

2) CLUSTER นครศรีธรรมราช มีลักษณะแผ่นดินยื่นไปทางตะวันออกคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านขอบแผ่นดินตะวันออกติดอ่าวไทย ทางตอนในของแผ่นดินมีแนวเทือกเขานครศรีธรรมราชกั้นอยู่ตรงกลาง ส่งผลให้ CLUSTER นี้แบ่งภูมิภาคได้ 3 ส่วน คือส่วนที่เป็นที่ราบชายฝั่งทะเล บริเวณเทือกเขาตอนกลาง และบริเวณที่ราบสลับที่ตอนด้านทิศตะวันตกจรดกับแนวเทือกเขาบรรทัดอันเป็นรอยต่อแดนระหว่างภาคใต้ฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์เช่นนี้ การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ มักจะทำการค้าและประมงในแถบชายฝั่ง ที่ราบลุ่มตลอดแนวลำน้ำและปากแม่น้ำมักจะปลูกข้าว พืชผลทางการเกษตร และ ปศุสัตว์ ในเขตภูเขามักจะทำเหมืองแร่และสวนผลไม้

3) CLUSTER สงขลา ทางด้านทิศตะวันออกของแผ่นดิน เรียกว่าคาบสมุทรสทิงพระมีแนวแผ่นดินติดกับอ่าวไทยเป็นแนวยาวจากทิศเหนือลงทิศใต้ ทางตอนในมีทะเลสาบขนาดใหญ่ ซึ่งทะเลสาบนี้แบ่งเป็นสองช่วง ทางตอนเหนือเป็นป่าพรุและทะเลน้อย ทางตอนล่างเป็นทะเลสาบสงขลา มีเกาะยอ วางขวางแนวทางออกของน้ำสู่ทะเลอ่าวไทย แผ่นดินทางตอนในทิศเหนือและทิศตะวันตก ของทะเลสาบสงขลาเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำการเกษตร ทางทิศใต้ของทะเลสาบสงขลาเป็นที่ตั้งของเมืองสงขลา ด้วยลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ จึงมักจะประกอบอาชีพการค้าและประมงตามแนวชายฝั่ง ประมงน้ำจืดในลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่ราบลุ่มมักจะปลูกข้าวและพืชผลทางการเกษตร

4) CLUSTER ปัตตานี ยะลา นราธิวาส ลักษณะภูมิประเทศทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ขอบของแผ่นดินติดกับอ่าวไทย มีที่ราบขนาดใหญ่เพียงเล็กน้อย พื้นที่

ทางตอนในเป็นที่ราบระหว่างเทือกเขาสูง มีลำน้ำใหญ่ทางตอนในที่สำคัญหลายสาย เดินทางลำบาก ในกลุ่มนี้มีเมืองซึ่งอยู่ตอนในของหุบเขา คือ ยะลา ระแงะ รามันและเบตง ซึ่งมีความสำคัญในฐานะเมืองรอยต่อดินแดนกับมาเลเซีย ด้วยลักษณะทางภูมิประเทศเช่นนี้ จึงมักประกอบอาชีพประมงและนาเกลือในแถบชายฝั่ง ทำปศุสัตว์ในดินแดนตอนใน และทำเหมืองแร่ในเขตภูเขา

นอกจากนี้ยังมีประเภทของงานที่ศึกษาในภาพรวมของภาคใต้ฝั่งตะวันออกในประเด็นย่อย โดยไม่สามารถจัด CLUSTERตามลักษณะภูมิประเทศได้ จึงแบ่งเป็นงานประเภทที่5 ซึ่งเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้

ด้วยการจัดแบ่งCLUSTER ของภาคใต้ฝั่งตะวันออกตามลักษณะภูมิประเทศ จะช่วยให้เราพิจารณาองค์ความรู้จากงานวิจัยที่ได้ทำการศึกษาตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้ว่า ในแต่ละกลุ่มมีข้อมูลการศึกษาครอบคลุมและลึกซึ้งเพียงใด อีกทั้งจากการสำรวจประเด็นสถานภาพการศึกษาที่ผ่านมา ถึงแม้หลายชิ้นงานจะศึกษาในประเด็นการเมือง แต่ในสาระของประเด็นศึกษาได้กล่าวเกี่ยวพันกับเรื่องเศรษฐกิจเอาไว้ด้วย ดังนั้นการแยกสำรวจงานเป็น CLUSTER จึงต้องสำรวจสถานภาพรวมทั้งหมดเพื่อจะช่วยให้เห็นภาพความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจของแต่ละกลุ่มได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4.1) CLUSTER ชุมพร- สุราษฎร์ธานี : สถานภาพความรู้ วิทยานิพนธ์และบทความ

ลำดับ	ปี	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	สถาบัน/ วารสาร
1	2526	สารูป ฤทธิ์ชู	การเมืองการปกครองของมณฑล ชุมพร พ.ศ. 2439-2468	ม.ศิลปากร
2	2554	เชาวณา ไช้แก้ว	การศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทร ไทยตอนบน	ม.ศิลปากร
3	2538	พิทยา บุษรรัตน์	ภาคใต้ตอนบน : จากอ่าวบ้านดอน	ว.ทักษิณคดี

ถึงแลนด์บริดจ์

4	2538	สารูป ฤทธิ์ชู	เศรษฐกิจการเมืองรอบอ่าวบ้านดอน พ.ศ. 2439-2476	ว.ทักษิณคดี
5	2546	ชัยวุฒิ พิชะกุล/กลิ่น
คงเหมือนเพชร	ข้ามคาบสมุทรมาลายู : จากคลอง
ท่อม จังหวัดกระบี่ ถึงอ่าวบ้านดอน
จังหวัดสุราษฎร์ธานี	ว.ทักษิณคดี

งานศึกษาแรกใน CLUSTER นี้คืองานวิทยานิพนธ์ ของสารูป ฤทธิ์ชู ที่มุ่งศึกษาเมืองชุมพรในฐานะหน่วยใต้การปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ โดยเริ่มตั้งแต่ก่อนการปฏิรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล การจัดตั้งมณฑลชุมพร เริ่มต้นมีศูนย์กลางการปกครองที่เมืองชุมพร ภายใต้อิทธิพลตระกูล ณ ระนอง ก่อนจะย้ายมาอยู่ที่เมืองไชยาใหม่ หรือสุราษฎร์ธานี ในเขตอิทธิพลของตระกูล ณ นคร จนกระทั่งยุบเลิกมณฑล ในปีพ.ศ. 2468

งานของสารูปกำหนดขอบเขตพื้นที่การศึกษาไว้ 4 เมือง คือ เมืองชุมพร เมืองหลังสวน เมืองไชยา และเมืองกาญจนดิษฐ์ ก่อนหน้าปฏิรูปเทศาภิบาล ดินแดนแถบนี้ใช้ระบบการปกครองแบบกินเมือง สภาพภูมิประเทศประกอบไปด้วยลำน้ำใหญ่หลายสาย เช่น ตาปี(แม่น้ำหลวง) คีรีรัฐ(แม่น้ำพุมดวง) หลังสวน และชุมพร ซึ่งเกิดจากภูเขาทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ แม่น้ำตาปี และแม่น้ำคีรีรัฐ ไหลมาบรรจบกันที่ท่าข้าม เมืองไชยา ก่อนไหลลงสู่ทะเลด้านตะวันออกตรงอ่าวบ้านดอน และแม่น้ำอีกสองสายก็ไหลลงสู่อ่าวไทยเช่นกัน มีทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่ธาตุและของป่าจำนวนมาก อาณาเขตทางด้านตะวันออกของทุกเมืองจรดอ่าวไทย พื้นที่ส่วนที่ยาวมากกว่าส่วนที่กว้าง เขตภูเขาตอนในมีทิวเขาสำคัญ 2 แนว คือทิวเขาตะนาวศรี เป็นพรมแดนธรรมชาติของเมืองชุมพรกับพม่า ส่วนต่อเนื่องเป็นทิวเขาจากคอคอดกระ ลงไปทางตะวันตกเฉียงใต้เลียบชิดมหาสมุทรอินเดีย อีกทิวหนึ่งเป็นทิวเขานครศรีธรรมราชผ่านพื้นที่ส่วนใหญ่ของเมืองไชยา กาญจนดิษฐ์ นครศรีธรรมราชลงไปทางใต้ ด้วยเหตุที่มี

แนวเทือกเขาทางตอนใน จึงกลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ดิบูก ถ่านหิน ทองคำ ป่าไม้ และผลิตภัณฑ์จากป่า รวมไปถึงช้างซึ่งมีเป็นจำนวนมาก เขตที่ราบชายฝั่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มรับอิทธิพลลมมรสุมทั้งลมตะวันตกเฉียงใต้และลมตะวันออกเฉียงเหนือ ส่งผลให้บริบูรณ์ไปด้วยน้ำ เกิดเป็นป่าดงดิบ และป่าชายเลน มีที่ราบบ้านดอนซึ่งเหมาะสมแก่การทำการเกษตร และมีเกาะเล็กๆจำนวนมากที่มีทรัพยากรที่มีค่า คือ รังนกแอ่นเส้นทางที่ใช้ติดต่อกับหัวเมืองอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายู คือ เส้นทางน้ำ โดยเฉพาะแม่น้ำตาปีและแม่น้ำศรีรัฐ² ซึ่งต้องใช้การเดินเรือเลียบชายฝั่งด้านตะวันออก สำหรับเส้นทางบกซึ่งใช้ติดต่อกับเมืองอื่นๆ อาทิ ทางข้ามคอคอดกระใช้ติดต่อระหว่างเมืองชุมพร เมืองหลังสวนกับเมืองระนอง เส้นทางข้ามบริเวณลุ่มน้ำตาปีและศรีรัฐ ซึ่งสามารถใช้เส้นทางนี้ติดต่อกับนครศรีธรรมราช และเมืองทางฝั่งตะวันตกอันได้แก่ ตรัง กระจี พังงา ตะกั่วป่า และถลางได้

งานของสารูปได้ให้ภาพการต่อสู้ช่วงชิงเมืองและเขตแดนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ ระนอง กับกลุ่มตระกูล ณ นคร เอาไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ให้ความสำคัญที่ตระกูล ณ ระนอง กิจการเหมืองแร่ทางฝั่งตะวันตก สามารถทำกำไรได้อย่างมหาศาล จนทางส่วนกลาง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ยินยอมให้ตระกูล ณ ระนองเหมืองท่าแซะ ตะโกและหลังสวนตามลำดับ ปฏิกริยาของเจ้าเมืองหลังสวนเก่าต่อการขยายอำนาจของตระกูล ณ ระนอง มีความน่าสนใจ สารูปได้อธิบายการก่อตัวของสมาคมลับ “ยี่หินหัวควาย” ที่เป็นของคนไทยโดยมีหัวหน้าใหญ่ของสมาคมเป็นสงฆ์ระดับเจ้าอาวาสเพื่อปล้นสดมภ์กลุ่มผู้นำและชาวจีน จนนำไปสู่การปราบปรามในที่สุด เมืองทางฝั่งตะวันออกใน

² สารูป ฤทธิ์ชู, “การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. 2439–2468”. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 6–9.

การควบคุมของตระกูล ณ ระนอง ได้ถูกส่งเพื่อส่งให้กับราชสำนัก ได้แก่ ทองคำ กระวาน ดินประสิว ดีบุก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีภาษี ผืนและอากรรังนกที่เป็นที่หมายปองของทุกฝ่าย สารูปได้เน้นถึงความสำคัญของเส้นทางคอคอดกระในช่วงบริบทของการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกที่ต้องการเข้ามาสร้างเส้นทางระหว่างภาคใต้ฝั่งตะวันออกและตะวันตกโดยการขุดคลองผ่านคอคอดกระและเสนอให้สร้างเส้นทางรถไฟข้ามคอคอดกระ เพื่อผลประโยชน์ทางด้านการขนส่ง แต่สุดท้ายทั้งสองแผนการต้องล้มเลิกไป ภายหลังจากการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล เมืองที่อยู่ภายใต้ระบบเหมาเมืองถูกจัดแบ่งในรูปแบบใหม่ภายใต้ชื่อ “มณฑลชุมพร” กลุ่มตระกูล ณ ระนอง ยังคงมีบทบาทอยู่ในขณะที่กลุ่มตระกูล ณ นคร เริ่มขยายอำนาจของตนเองจึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้น ทางราชสำนักกรุงเทพจึงต้องนำ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา เข้ามาถ่วงดุลอำนาจ แต่ผลสุดท้าย กลุ่มตระกูล ณ สงขลาเข้าร่วมกับกลุ่มตระกูล ณ นคร สลายอำนาจของกลุ่มตระกูล ณ ระนอง ทางราชสำนักกรุงเทพฯ จึงตัดสินใจย้ายที่ทำการของมณฑลชุมพร จากเขตของตระกูล ณ ระนอง มายัง เมืองไชยาใหม่(สุราษฎร์ธานี) อันเป็นพื้นที่ของเขตตระกูล ณ นคร ซึ่งภายหลังจากที่ตระกูล ณ นครมีอำนาจเหนือตระกูล ณ ระนองแล้ว ทุนจากส่วนกลางและทุนต่างชาติต่างขยายเข้าสู่มณฑลชุมพรเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากร เช่น บริษัทอีสต์เอเชียติกของเดนมาร์ก เข้ามาทำป่าไม้ในเมืองไชยา

นอกจากนี้ยังให้ผูกขาดการส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ของทางราชการในหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันออก พร้อมให้ดำเนินธุรกิจทางเรือด้วย ในขณะเดียวกันทุนของราชสำนัก เช่น กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ได้จับจองที่ดินของเมืองชุมพรเพื่อดำเนินธุรกิจเดินเรือระหว่างชุมพร-กรุงเทพ กิจกรรมป่าไม้ ปลาเค็ม ปลากระป๋อง หอยมุกในนามของชุมพรบริษัททุนจำกัด³ นอกจากนี้ทุนเอกชน เช่น ข้าหลวง

³ สารูป ฤทธิ์ชู, “การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. 2439-2468”. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 127.

เทศบาลชุมพรเปิดธุรกิจเดินเรือและทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ทำไร่มะพร้าว แต่ท้ายสุดข้าหลวงเทศาภิบาลประสบกับภาวะขาดทุนเป็นหนี้สิน จนพาหุ้นส่วนใหญ่หลายคนพลอยขาดทุนตามไปด้วยและในท้ายที่สุดต้องลาออกจากตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลแต่ถูกยับยั้งและย้ายไปเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลเมืองจันทบุรีแทน ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการจัดตั้งบริษัทป่อถ่านศิลาขึ้นในมณฑลชุมพร ซึ่งสารูปได้อธิบายได้อย่างน่าสนใจว่า รัชกาลที่ 6 ทรงโปรดเกล้าให้ตั้งขึ้นเป็นรูปบริษัทไทย มีทุน 20,000 หุ้น หุ้นละ 100 บาท เป็นเงิน 2,000,000 บาท มีผู้ถือหุ้น 46 คน/กลุ่ม และมีคนท้องถิ่นที่อยู่ในเครือข่ายอำนาจจากส่วนกลางเพียงสองคนคือพระพิไชยเดชะ นายอำเภอบ้านนา และพระยาปู๋ราชรังสรรค์ อธิบดีศาลมณฑล เท่านั้นไม่ปรากฏชื่อฝ่ายปกครองท้องถิ่นคนอื่นๆอีกซึ่งเท่ากับว่า มีการจัดสรรผลประโยชน์กันอย่างจริงจัง ภายใต้เงื่อนไขพิเศษสามประการของบริษัท กล่าวคือ ประการแรก บริษัทสามารถทำการป่าไม้ ถ่านหิน แร่โลหะอื่นๆในพื้นที่ 932,500 ไร่ ประการที่สอง เป็นบริษัทผูกขาดแต่เพียงผู้เดียว ระยะเวลาสัมปทานมีกำหนด 25 ปี และให้เสียค่าธรรมเนียมเป็นคราวๆไป ผลที่ตามมาคือการใช้กำลังของตำรวจภูธรเข้าไปขับไล่ราษฎรในพื้นที่ 5 ตำบล ออกไปจากเขตสัมปทาน⁴ สำหรับราษฎรโดยทั่วไป สารูปได้อธิบายว่า อาชีพทำเหมือง ป่าไม้ และค้าขายเป็นอาชีพที่ต้องใช้ทุนจำนวนมาก ราษฎรส่วนใหญ่จึงต้องทำนา ทำสวน ประมงหรือจับช้างป่าตามอย่างบรรพบุรุษ โดยถางป่าทำไร่ข้าว และปลูกพืชสวนแซมแล้วออกจับปลาตามฤดู ซึ่งผลผลิตที่ได้รับไม่สามารถแบกรับภาระรายจ่ายที่สูงจากการเสียภาษีและการเกณฑ์แรงงานอย่างสม่ำเสมอ ทางออกของประชาชนคืออาศัยสมาคมลับเป็นที่พึ่งเพื่อต่อต้านอำนาจของรัฐ

ในช่วงสมัยของรัชกาลที่ 6 ต่อเนื่องมาถึงรัชกาลที่ 7 ฐานะทางการคลังของประเทศตกอยู่ในภาวะตกต่ำ ประกอบกับบริษัทป่อถ่านหินศิลาสร้างภาระและ

⁴ สารูป ฤทธิ์ชู, “การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. 2439–2468”. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 150.

ปัญหาไว้มาก ดังนั้นรัฐบาลจึงพิจารณาเลิกบริษัท(ล้มละลาย)และยุบมณฑลชุมพรในปี พ.ศ.2469 ซึ่งสารูปได้สรุปตอนท้ายของงานว่า แม้จะแก้ไขปัญหาลบสิ้นไปแต่ปัญหาใหม่คือการก่อตัวและเคลื่อนไหวของจีนคอมมิวนิสต์จะใช้พื้นที่ของเหมืองและบริเวณใกล้เคียงเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐต่อไป งานของสารูปชิ้นนี้เป็นงานเปิดพรมแดนการศึกษาประวัติศาสตร์ของพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันออกตอนบนไว้อย่างน่าสนใจ แม้ว่าจุดมุ่งหมายของงานส่วนใหญ่จะเน้นถึงเรื่องการเมืองการปกครอง แต่เนื้อหาภายในกลับบรรจุไว้ด้วยข้อมูลชั้นต้นที่น่าสนใจ โดยภาพรวมงานชิ้นนี้ของสารูปได้กล่าวถึงเรื่องราวทางเศรษฐกิจไว้เพียงนิดเดียว และข้ามเรื่องทางรถไฟสายใต้ซึ่งกำลังก่อรูปและก่อสร้างในช่วงระยะเวลาที่ศึกษา แต่ถึงกระนั้นงานได้ศึกษามุ่งเน้นเรื่องการเมืองการปกครอง ดังนั้นการกล่าวถึงเรื่องเศรษฐกิจแต่น้อยเป็นเรื่องที่เข้าใจได้

งานสารูปชิ้นนี้มีคุณูปการต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ตอนบนในฐานะหินก้อนแรกในการสร้างเรื่องราวทางเศรษฐกิจให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามสารูปได้เขียนบทความที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการเมือง เพิ่มเติมในปีพ.ศ. 2538 ในวารสารทักษิณคดี เรื่อง “เศรษฐกิจการเมืองรอบอ่าวบ้านดอนพ.ศ. 2439–2476” ซึ่งบทความชิ้นนี้ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจการเมืองของอ่าวบ้านดอน ซึ่งประกอบด้วยเมืองไชยาและเมืองกาญจนดิษฐ์(ท่าทอง)⁵ บทความได้ปรับจากวิทยานิพนธ์เพื่อช่วยให้ผู้อ่านบทความสามารถสรุปประเด็นให้กระชับ และเข้าใจได้ง่ายขึ้น

งานศึกษาของ เซาวณา ไช้แก้ว(2554) เรื่อง “การศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทรไทยตอนบน” เป็นงานศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทรจากภาคใต้ฝั่งตะวันออกไปฝั่งตะวันตกโดยอาศัยหลักฐานทางโบราณคดี เซาวณาศึกษาหลักฐานจากชุมชนโบราณตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สิ้นสุดในปีพ.ศ. 2452 อันเป็นปีที่ตัดถนนเพชรเกษม ทางหลวงหมายเลข 4 โดยพื้นที่ศึกษา

⁵ ดู สารูป ฤทธิ์ชู, “เศรษฐกิจการเมืองรอบอ่าวบ้านดอน พ.ศ. 2439–2476” ใน วารสารทักษิณคดี ปีที่4 ฉบับที่2 (กุมภาพันธ์–กรกฎาคม 2538) ,69–89.

ได้แก่ จังหวัดระนอง จังหวัดชุมพร และอำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผลการศึกษาของเขาวงกต พบว่า มีเส้นทางข้ามคาบสมุทรในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เส้นทางกระบี่(ปากจั่น)- ปากน้ำชุมพร และนอกจากนี้ยังให้ภาพของเส้นทางบกข้ามคาบสมุทรจากที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วจำนวน 12 เส้นทาง คือ 1) เส้นทางคลองราชกรูด-แม่น้ำหลังสวน(ระนอง-ชุมพร), 2) เส้นทางคลองกะเปอร์-แม่น้ำหลังสวน(ระนอง-ชุมพร), 3) เส้นทางคลองกำพวน-ท่าชนะ(ระนอง-สุราษฎร์ธานี), 4) เส้นทางเขาคอก-อ่าวบ้านดอน(พังงา-สุราษฎร์ธานี), 5) แม่น้ำตะกั่วป่า-นครศรีธรรมราช (พังงา-นครศรีธรรมราช), 6) คลองสินปุน-อ่าวบ้านดอน(กระบี่-สุราษฎร์ธานี), 7) เขาขนานน้ำ-ลิซล(กระบี่-นครศรีธรรมราช), 8) คลองท่อม-ชุมชนท่าเรือ (กระบี่-นครศรีธรรมราช), 9) แม่น้ำตรัง-อ่าวบ้านดอน (ตรัง-สุราษฎร์ธานี), 10) เขาสาย-สทิงพระ(ตรัง-สงขลา), 11) แม่น้ำไทรบุรี-สงขลา(เคเคะห์-สงขลา) และ 12) แม่น้ำเปรัง-ปัตตานี(เปรัง-ปัตตานี)⁶ และเขาวงกตได้เสนอเพิ่มเติมว่า เส้นทางที่1 และเส้นทางที่3 ไม่มีความเป็นไปได้ในการใช้เส้นทาง ด้วยหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าเส้นทางแรกไม่ปรากฏแหล่งโบราณคดีชายฝั่งตะวันตกและไม่ปรากฏหลักฐานการใช้คลองราชกรูดออกสู่ทะเลอันดามัน และเส้นทางที่สามด้วยลักษณะภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขาขนาดใหญ่และสูงชัน จึงไม่เอื้ออำนวยต่อการใช้เส้นทาง

งานของเขาวงกตแม้จะไม่เป็นงานทางประวัติศาสตร์แต่มีส่วนช่วยให้เห็นภาพของการเชื่อมต่อของภาคใต้ระหว่างฝั่งตะวันออกกับฝั่งตะวันตก ซึ่งมีนักวิชาการได้พยายามศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทรเหล่านี้ด้วย ดังเช่นบทความของ ชัยวุฒิ พิชะกุลและกัลลีนคงเพชรเหมือน เรื่อง “ข้ามคาบสมุทร : จากคลองท่อมจังหวัดกระบี่ถึงอ่าวบ้านดอนจังหวัดสุราษฎร์ธานี” ชัยวุฒิและกัลลีน ได้เปิดเส้นทางข้ามคาบสมุทรใหม่อีกเส้นทาง คือ จากอำเภอคลองท่อม ผ่านอำเภอลำทับและบางส่วนของอำเภอเขาพนม จังหวัดกระบี่ ผ่านออกมา อำเภอทุ่งใหญ่

⁶ ดู เขาวงกต ไช้แก้ว, “การศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทรไทยตอนบน”.(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,2554).

จังหวัดนครศรีธรรมราช และเข้า อำเภอยะแสง อำเภอยะรัง อำเภอสนม อำเภอเคียนซา อำเภอพุนพิน เมืองสุราษฎร์ธานี ไปสิ้นสุดที่อ่าวบ้านดอน สุราษฎร์ธานี โดยส่วนใหญ่อาศัยเส้นทางน้ำ คือ คลองท่อม คลองสินปุน และแม่น้ำตาปี ส่วนที่ไม่มีทางน้ำผ่านจะอาศัยเส้นทางบกและลงสู่ลำน้ำอีกครั้ง ก่อนจะไปออกทะเลที่อ่าวบ้านดอน ชัยวุฒิและกลินได้ศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีและการสำรวจ พบว่า บ้านลำทับ และวัดลำทับ เป็นจุดสำคัญของการเดินทางข้ามคาบสมุทร เพราะบ้านลำทับมีท่าเรือขนาดใหญ่ เรือทุกลำ(ส่วนใหญ่เป็นเรือแจว)ที่เดินทางผ่านไปมาจะชุมนุมและซื้อขายแลกเปลี่ยนกันที่นี่ และจากการสัมภาษณ์คนที่เคยมีส่วนร่วมในกิจกรรมค้าขายก่อนปี พ.ศ.2500 พบว่า สินค้าของป่าที่นำไปขายฝั่งตะวันออกได้แก่สินค้าของป่า อาทิ น้ำมัน ยาง หวาย ส่วนสิ่งที่ซื้อกลับมาจากบ้านดอน ได้แก่ เกลือ กะปิ ปลาเค็ม พุงปลา ถ้วยชาม เป็นต้น เดินทางไปกลับครั้งละ 18 วัน ปีละ 3 ครั้ง⁷

บทความชิ้นนี้ช่วยให้เห็นเส้นทางการเดินทางข้ามฝั่งของภาคใต้ตะวันออก และฝั่งตะวันตกมากขึ้น ซึ่งให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกัน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตระดับชาวบ้าน แม้จะไม่ได้ทำเหมืองหรือทำการค้าขนาดใหญ่ก็ตาม บทความของ พิทยา บุขรรัตน์ เรื่อง “ภาคใต้ตอนบน : จากอ่าวบ้านดอนถึงแลนด์บริดจ์” ซึ่งได้ศึกษาแนวคิดที่จะเชื่อมโยงสองฝั่งทะเลภาคใต้ให้มีการติดต่อกันทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยจุดยืนอันแน่วแน่ที่นี้คือความพยายามศึกษาการขุดคลองคอคอดกระตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน⁸ พิทยาได้ระบุในบทความว่า ถ้าสามารถขุดคลองขนาดใหญ่ตามเส้นทาง คอคอดกระ จากแม่น้ำปากจั่น หมู่ 7 ตำบลมะรุ อำเภอกะบุรี ไปยังอ่าวไทยที่บ้านแสงแดด อำเภอเมืองชุมพร จังหวัด

⁷ชัยวุฒิ พิชะกุลและกลิน คงเหมือนเพชร, “ข้ามคาบสมุทรหลาย : จากคลองท่อม จังหวัดกระบี่ถึงอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี” ใน วารสารทักษิณคดี ปีที่6 ฉบับที่3 (มิถุนายน 2546), 51-62.

⁸พิทยา บุขรรัตน์, “ภาคใต้ตอนบน : จากอ่าวบ้านดอนถึงแลนด์บริดจ์” ใน วารสารทักษิณคดี ปีที่4 ฉบับที่2 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538), 33-67.

ชุมพร สามารถทำให้เดินเรือสมุทรขนาดใหญ่แล่นผ่านไปได้สะดวกด้วยระยะทางลัด เพียง 50 กิโลเมตร ความพยายามขุดคลองในช่วงรัตนโกสินทร์ พิทยาคได้ระบุในบทความว่า ในช่วงรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401 อังกฤษได้เข้ามาขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองคอคอดกระ แต่ภายหลังไม่มีทุนจึงขอเปลี่ยนเป็นการสร้างทางรถไฟข้ามคอคอดกระแทนโดยตั้งบริษัท “สยามเรลเวย์ กัมปะนี” แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการในทางใดได้ แม้จะมีการสำรวจต่อมาอีกหลายครั้ง ท้ายที่สุดโครงการนี้ ก็ไม่สามารถดำเนินการได้จนถึงปัจจุบัน งานของพิทยาคได้ศึกษาการเชื่อมโยงภาคใต้ทั้งสองฝั่งเข้าด้วยกันด้วยโครงการ “สะพานเศรษฐกิจ” (LAND BRIDGE) ซึ่งถูกจุดประกายขึ้นมาในสมัยรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณเมื่อปี พ.ศ. 2532 ภายใต้ “ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม 14 จังหวัดภาคใต้” ซึ่งเป็นการวางรากฐานมาสู่ “การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้หรือ SOUTHERN SEABOARD” ในสมัยนายกชวน หลีกภัย เมื่อปี พ.ศ. 2536 ซึ่งผลจากนโยบายนี้ รัฐบาลได้กำหนดให้ สะพานเศรษฐกิจไทยประกอบไปด้วย การขนส่งร่วมระหว่างทะเล-ถนน/รถไฟ/ท่อทางทะเล เชื่อมโยงฝั่งอันดามันและอ่าวไทย โดยเส้นทางพัฒนา คือ บริเวณสองฝั่งทะเลปลายสะพานเศรษฐกิจ คือ กระบี่ และ ชนอม และ สะพานเศรษฐกิจ สงขลา-สตูล ถูกบรรจุเข้าสู่โครงการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ในขณะเดียวกัน สะพานเศรษฐกิจชุมพร-ระนอง ที่อยู่ในแผนกลับถูกมองว่าใช้งบประมาณสูง ไม่คุ้มค่าการลงทุนเนื่องจากเส้นทางคดเคี้ยวและผ่านภูเขา

นอกจากนี้ ชุมพรเพิ่งฟื้นตัวจากมหาเวทภัย พายุไต้ฝุ่นเกย์ เมื่อ 31 ตุลาคม-4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2532 สร้างความเสียหายไม่ต่ำกว่าหนึ่งหมื่นล้านบาท ซึ่งทางภาคเอกชนของชุมพรมองว่า ภาครัฐควรจะใช้โอกาสนี้ในการฟื้นฟูและเร่งพัฒนาเศรษฐกิจของชุมพรขึ้นมาใหม่ ควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองระนอง ซึ่งมีธุรกิจประมง แรงงานต่างชาติดราตาญและวิคตอเรีย พอยต์ หรือเกาะสอง เป็นจุดขาย ดังนั้นนอกจากเส้นทางสงขลา-สตูล และกระบี่-ชนอมแล้ว เส้นทางชุมพร-ระนองควรถูกพัฒนาโดยรัฐบาลอย่างจริงจัง งานของพิทยาคช่วยให้เราเห็นภาพของความพยายามผูกเชื่อมภาคใต้ฝั่งตะวันออกและตะวันตกเข้าไว้ด้วยกัน โดย

มุ่งเน้นที่การพัฒนาาระบบเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลจะต้องเข้าไปลงทุนในสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่สำคัญ และลงทุนเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจอันจะสามารถช่วยให้คนในพื้นที่เข้าถึงปัจจัยร่วมทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน โรงงาน อันจะก่อให้เกิดรายได้ของคนในท้องถิ่นและจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐในอนาคต

สรุปภาพรวมงานศึกษาใน CLUSTER นี้ เริ่มศึกษากลุ่มพื้นที่โดยตั้งต้นที่ประเด็นการเมือง แต่มีการพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจอยู่เป็นระยะๆ งานของสารูปศึกษา มาจนราวก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และงานของเขาวณารวมถึง ชัยวุฒิและพิทยา เน้นศึกษาถึงเส้นทาง ซึ่งงานในกลุ่มนี้ยังไม่ได้ศึกษาเรื่องของเศรษฐกิจโดยตรง และจากช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองมาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ยังไม่มีการศึกษา นอกจากนี้ปัจจัยหลักซึ่งหนุนระบบเศรษฐกิจเช่น การสร้างทางรถไฟ และทางหลวงแผ่นดินสาย 41 ส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจใน CLUSTER อย่างไร ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่าง CLUSTER ชุมพร-สุราษฎร์ธานี กับ CLUSTER นครศรีธรรมราชเป็นอย่างไรยังไม่มี การกล่าวถึง ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของ CLUSTER นี้ยังมีประเด็นให้ศึกษาอีกเป็นจำนวนมาก

4.2) CLUSTER นครศรีธรรมราช : สถานภาพความรู้

วิทยานิพนธ์และบทความ

ลำดับ	ปี	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	สถาบัน/ วารสาร
1	2514	อริยา เสถียรสุด	เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2435	จุฬาลงกรณ์
2	2518	สงบ ส่งเมือง	ความสำคัญระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ม.ศ.ว. ประสานมิตร

3	2520	ณรงค์ นุ่นทอง	การปฏิรูปการปกครองมณฑล นครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล พ.ศ. 2439-2449	มศว.ประสานมิตร
4	2529	ชาลี ศิลปรัศมี	การปกครองมณฑล นครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ พ.ศ. 2453-2468	มศว.ประสานมิตร
5	2535	พิศมัย นันทแสง	ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439-2476	ม.ศิลปากร
6	2542	พนิดา เอี่ยมสุวรรณ	ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมือง นครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325-2439	ม.ศิลปากร
7	2550	กมลทิพย์ ธรรมกีระติ	ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24	ม.ศิลปากร
8	2550	ปิยชาติ สิงห์ดี	การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133-2231	มศว.ประสานมิตร
9	2552	ขวัญสุดา เสงี่ยมบูรณ์	การค้าต่างประเทศของเมือง นครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์	ม.เกษตรศาสตร์
10	2552	กัญญิกา กล่อมสุวรรณ	การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439-	ม.เกษตรศาสตร์

2475

11 2536 ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์ นครศรีธรรมราช : สถาบันการค้าแห่ง ว.วิชา
คาบสมุทรภาคใต้

งานศึกษาใน CLUSTER นี้ มีการศึกษาในประเด็นการเมืองการปกครอง และ ประเด็นเศรษฐกิจ โดยประเด็นการเมืองการปกครองโดยเริ่มต้นจะเน้นศึกษา บทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และต่อมาได้ศึกษาบทบาทของข้าหลวง มณฑลเทศาภิบาล นครศรีธรรมราช และในแง่เศรษฐกิจได้เริ่มศึกษา ความสัมพันธ์ของนครศรีธรรมราชในฐานะเมืองท่าการค้าในพระราชอำนาจของ ราชสำนักอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงเทพฯ และศึกษาความสำคัญและความ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ การปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล จนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางการเมืองและเศรษฐกิจบน คาบสมุทรมาลายูมาช้านาน ศูนย์อำนาจจากที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลาง ได้ขยายอิทธิพลแผ่ลงมาครอบคลุมอยู่เสมอ เมืองตั้งอยู่บนภูมิประเทศที่ราบริมฝั่ง เขตแผ่นดินด้านทิศตะวันออกติดกับอ่าวไทย พื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นพื้นดิน ทราย บางแห่งเป็นดินร่วนปนทรายทำให้ไม่เกิดน้ำท่วมขัง ตอนกลางของเมืองมีสัน ทรายขนาดใหญ่สองแนวยาวขนานไปตามฝั่งทะเลอ่าวไทย ลึกเข้าไปทางฝั่ง ตะวันตกของสันทรายประกอบไปด้วยภูเขาและเนิน เป็นที่ราบลุ่มและลาดเอียงไป จนสุดเขตภูเขา สามารถใช้เป็นแหล่งเกษตรกรรม ปลูกข้าวและพืชผลไม้ได้เป็น อย่างดี ด้านตะวันออกของแนวสันทรายเป็นที่ราบลุ่มต่อเนื่องไปจนจรดแนว ชายฝั่งทะเล มีพื้นที่กว้างเหมาะจะเป็นแหล่งเกษตรกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการ ทำนาบริเวณกึ่งกลางชายฝั่งของเมืองนครศรีธรรมราชมีลักษณะจอยแหลม ทำให้เกิดลักษณะภูมิประเทศที่เป็นอ่าวขึ้นเหมาะเป็นเมืองท่าจอดเรือ ทางด้าน ตะวันตกมีลักษณะภูมิประเทศที่เชื่อมถึงกันตลอด สามารถแบ่งภูมิประเทศตอนใน ได้ 3 ลักษณะคือเขตภูเขา แหล่งน้ำและที่ราบชายฝั่ง ทรัพยากรที่สำคัญส่วนใหญ่

เป็นสัตว์ป่าและของป่า ส่วนแร่ธาตุที่สำคัญได้แก่ เหล็ก วุลแฟรม ดีบุก โดยเฉพาะ ดีบุกมีมากในอำเภอรอนพิบูลย์ แขวงเมืองนครศรีธรรมราช เส้นทางคมนาคมที่สำคัญ มีหลายเส้นทางทั้งทางบกและเส้นทางน้ำ ใช้ติดต่อภายในท้องถิ่น ระหว่างท้องถิ่นและเส้นทางสายนอกที่สามารถใช้เชื่อมโยงติดต่อไปยังดินแดนต่างๆที่ห่างไกลได้ เส้นทางบกที่สำคัญ คือเส้นทางจากนครศรีธรรมราชไปพังงา เรียกว่า “ทางช่องฉวาง” และจากนครศรีธรรมราชไปตรังเรียกว่า “ทางช่องเขา” ส่วนเส้นทางน้ำสามารถใช้เรือเล็กแล่นไปตามแม่น้ำคลองเล็กๆ ได้หลายสายและมีเส้นทางน้ำข้ามฝั่งไปตะวันตก คือแม่น้ำกันตรัง ทางฝั่งอันดามัน ผ่านแม่น้ำตรัง ผ่านห้วยยอด ผ่านทุ่งสงเข้าอำเภอรอนพิบูลย์ ผ่านเมืองนครศรีธรรมราชไปออกทะเลด้านอ่าวไทย⁹

ความสำคัญของนครศรีธรรมราชที่มีต่ออาณาจักรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสามารถมองย้อนกลับไปได้ตั้งแต่สมัยอยุธยา จากงานของ **กมลทิพย์ ธรรมگیرะติ(2550)** เรื่อง **“ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24”** ซึ่งงานของกมลทิพย์ได้บ่งบอกถึงความสำคัญของนครศรีธรรมราชในฐานะเมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจีน จึงทำให้กลายเป็นแหล่งรวมและส่งผ่านสินค้าที่ใหญ่แห่งหนึ่งบนคาบสมุทรมาลายู¹⁰ วิถีชีวิตของคนตั้งอยู่บนพื้นฐานเศรษฐกิจด้านเกษตรกรรม มีรูปแบบสังคมตามคติพุทธศาสนาลังกาวงศ์ มีวิธีการกลบนาเป็นการขยายชุมชนและมีการระบบพัฒนาชลประทานเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวมาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ด้วยเหตุนี้จึงสามารถรวมศูนย์

⁹พณิดา เอี่ยมสุวรรณ, “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325–2439”. (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), 7–11.

¹⁰ดู กมลทิพย์ ธรรมگیرะติ, “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับอยุธยา ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24”. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550).

ของทรัพยากรที่นครศรีธรรมราชได้ การเกษตรและการค้าจึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญของเศรษฐกิจเมืองนครศรีธรรมราช ตลอดสมัยอยุธยาที่มีความพยายามขยายอำนาจลงมาคุมพื้นที่ของเมืองนครศรีธรรมราชไว้ เพื่อใช้เป็นฐานในการควบคุมการค้าทั้งทางด้านฝั่งอ่าวไทยและมหาสมุทรอินเดีย เมื่อเกิดความขัดแย้งของเมืองภายในคาบสมุทรมาลายู อยุธยาจะสนับสนุนให้เมืองนครศรีธรรมราชเข้าไปจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในขณะเดียวกันอยุธยาก็ใช้กลไกของระบบส่วยและภาษีอากรในการดึงเอาผลประโยชน์เข้าสู่ท้องพระคลังอย่างสม่ำเสมอ ต่อมาภายใต้บริบทของการค้าระหว่างประเทศที่เปลี่ยนไป ชาตินะวันตกต้องการดีบุกแทนที่เครื่องเทศ ดีบุกเป็นทรัพยากรที่มีมากในภาคใต้ ดังนั้นการควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชจากอยุธยาจึงยิ่งเข้มข้นมากขึ้น จนกระทั่งอยุธยาพ่ายแพ้พม่าในปี พ.ศ. 2310 อำนาจในการควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชจึงเสื่อมสลายลงไปและเริ่มก่อตัวขึ้นใหม่ภายหลังมีการสถาปนาศูนย์อำนาจใหม่ที่ธนบุรี

ในด้านความสำคัญของนครศรีธรรมราชในการเป็นเมืองท่าในคาบสมุทรมาลายูนั้น งานของปิยชาติ ตังสี(2550) เรื่อง **“การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133-2231”** ได้ศึกษาเปรียบเทียบเมืองท่าทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกที่สำคัญทั้ง 3 เมือง ปิยชาติได้สรุปไว้ในงานว่า ปัตตานีและสงขลา เป็นเมืองท่าบนคาบสมุทรมาลายูมาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 ส่วนสงขลาแม้จะก่อตัวขึ้นมาภายหลังแต่ก็มีบทบาทโดดเด่นในพุทธศตวรรษที่ 22¹¹ บทบาททางการค้าของทั้งสามเมืองเกิดจากปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ที่มีความเหมาะสมให้เรือเข้าเทียบท่าค้าขาย ปัตตานีกับสงขลาเป็นเมืองท่าที่มีพ่อค้าต่างชาติแวะอย่างสม่ำเสมอ ส่วนนครศรีธรรมราชแม้ลักษณะทางภูมิประเทศไม่โดดเด่นเท่าสงขลากับปัตตานี แต่มีเครือข่ายทางตอนในอยู่หนาแน่นทำให้เป็นศูนย์กลางการรวบรวมสินค้ากับตลาดภายนอก นอกจากนี้

¹¹ ดู ปิยชาติ ตังสี, “การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทเมืองท่าปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133-2231”. (ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2550).

ผู้ปกครองปัตตานีและสงขลา ยังมีบทบาททางการค้ามากกว่าผู้ปกครองเมือง นครศรีธรรมราช อาทิ การให้พ่อค้ากู้ยืมเงิน การงดภาษีเรือเพื่อเพิ่มแรงจูงใจเป็น ต้น เมื่อการค้าในอ่าวไทยเริ่มขยายตัว รัฐอยุธยาได้ขยายอำนาจโดยการ แทรกแซงการเมืองผ่านเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อควบคุมดูแลหัวเมืองทางใต้ ทั้งหมด นอกจากนี้บทความของฉัตรชัย ศุกระกาญจน์ เรื่อง “นครศรีธรรม : สถานีการค้าแห่งคาบสมุทรภาคใต้” ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารวิชา ของราชภัฏ นครศรีธรรมราช ได้อธิบายความสำคัญของเมืองท่านครศรีธรรมราชไปใน แนวทางเดียวกัน และได้สรุปถึงความสำคัญของฐานะเมืองนครศรีธรรมราชก่อน พุทธศตวรรษที่ 20 ไว้ 3 ฐานะคือ ในฐานะศูนย์กลางของพุทธศาสนา ในฐานะ ศูนย์กลางการปกครองของปักษ์ใต้ และในฐานะศูนย์กลางทางศิลปะและ วัฒนธรรม¹² งานของกมลทิพย์และงานของปิยชาติ และบทความของฉัตรชัย ได้ เน้นถึงความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชทั้งในฐานะของเมืองที่ผลิตและ รวบรวมสินค้าเกษตร และในฐานะของเมืองท่าค้าขาย ซึ่งปิยชาติได้เปรียบเทียบ กับหัวเมืองสงขลาและปัตตานี ช่วงเวลาในการศึกษาสิ้นสุดลงเพียงปลายสมัย อยุธยา เป็นที่น่าเสียดายว่าความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงบทบาทเมืองท่า นครศรีธรรมราชภายหลังจากการเป็นอิสระจากอำนาจควบคุมของอยุธยานั้นเป็น อย่างไร และมีปฏิกริยาอย่างไรต่อการขยายอำนาจระลอกใหม่ในยุคสมัยธนบุรี ต่อเนื่องมาจนถึงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามจากงานวิทยานิพนธ์พบว่า ความ สนใจศึกษาความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชก่อนรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นในช่วง หลัง

แม้ว่างานของฉัตรชัยจะเขียนขึ้นก่อน แต่ไม่ได้ขยายประเด็นในเรื่องของ การค้าและงานศึกษาก่อนหน้ามักจะเป็นงานทางโบราณคดีเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น งานทางประวัติศาสตร์ทั้งของกมลทิพย์และของปิยชาติจึงช่วยให้เราเข้าใจ ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับศูนย์อำนาจทางภาคกลาง และระหว่าง

¹² ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์, “นครศรีธรรมราช : สถานีการค้าแห่งคาบสมุทรภาคใต้” ในวารสาร วิชา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช ปีที่15 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2536), 13-18.

เมืองท่าทางภาคใต้ด้วยตนเอง โดยการย้อนเวลากลับไปก่อนรัตนโกสินทร์ซึ่งช่วยให้เราเข้าใจพัฒนาการทางการค้าได้ชัดเจนขึ้น

งานศึกษาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชในช่วงต้นที่วางรากฐานความเข้าใจประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช คืองานวิทยานิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ศึกษาบุคคลและการปกครอง งานในกลุ่มนี้คืองานศึกษาของอริยา เสถียรสุด (2514) เรื่อง “เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2435” งานของสงป ส่งเมือง(2518) เรื่อง “ความสำคัญระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น” งานของณรงค์ นุ่นทอง(2520) เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล พ.ศ. 2439-2449” งานของชาลี ศิลปศรี(2529) เรื่อง “การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ พ.ศ. 2453-2468” และงานของพิศมัย นันทแสง(2535) เรื่อง “ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439-2476” งานศึกษาในกลุ่มนี้มุ่งเน้นไปที่การบริหารราชการทั้งในระบบการปกครองแบบดั้งเดิมมาจนกระทั่งปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล งานของอริยาและสงป เน้นบทบาทเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชหลังจากตั้งกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ขณะที่สถานการณ์การเมืองภายในราชอาณาจักรเริ่มมีความมั่นคง ราชสำนักกรุงเทพจึงเริ่มกระชับพื้นที่ภาคใต้โดยเริ่มที่เมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง ด้วยภาวะหวาดระแวงและไม่ไว้วางใจ ความพยายามลดอำนาจเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเกิดขึ้นตามบริบทความมั่นคงของการเมืองภายในและบริบทการค้าระหว่างประเทศ แต่อย่างไรก็ตามเจ้าพระยาอนครธรรมราช(น้อย)

กลับมีบทบาทสำคัญในการจัดการความขัดแย้งหัวเมืองมลายู ผลงานของเจ้าพระยาอนครฯ(น้อย) ในฐานะผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรีและเมืองเปรักที่สำคัญ คือ การเจรจากับฝ่ายอังกฤษจน บริษัทของอังกฤษต้องยอมรับว่าหัว

เมืองไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราช และสามารถปราบกบฏเมืองไทรบุรี 2 ครั้งใน พ.ศ. 2373-2374 และ พ.ศ. 2380-2381 แต่หลังจากเจ้าพระยานครฯ (น้อย) เสียชีวิต ใน พ.ศ. 2382 ทางราชสำนักได้ลดอำนาจเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลง โดยการจัดแบ่งเขตการปกครองใหม่ โดยเพิ่มอำนาจให้เมืองสตูลมากยิ่งขึ้น¹³ นอกจากนี้ยังส่งเสริมเมืองสงขลาให้เป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ขึ้นเพื่อคานอำนาจกับเมืองนครศรีธรรมราช จนกระทั่งมีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ทางส่วนกลางจึงตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลลงมาปกครองดูแลเพื่อจัดระเบียบทางการเมืองใหม่ ซึ่งงานของณรงค์และชาลี ได้ศึกษาต่อเนื่องในบทบาทของข้าหลวงเทศาภิบาล 2 ท่าน คือ พระยาสุชุมณัณยวินิต และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ผลการศึกษาพบว่า แม้จะศึกษาบทบาทของข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช แต่ขอบเขตงานขยายไปยังพื้นที่พัทลุง สงขลา และปัตตานี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะที่ว่าการมณฑลนครศรีธรรมราชนั้นตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา ดังนั้น ขอบเขตอำนาจของข้าหลวงเทศาภิบาลจึงต้องขยายเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด ในช่วงพระยาสุชุมณัณยวินิต ทางหัวเมืองปัตตานีได้เกิดปัญหา กบฏ 7 หัวเมืองขึ้น

ดังนั้นจึงเร่งให้มีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมรวมถึงเร่งวางข่ายเสาโทรเลขเพื่อรับทราบข้อมูลอย่างทันทั่วถึง ในส่วนของเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา นั้น พระยาสุชุมณัณยวินิต ได้เร่งปรับปรุงการจัดการปกครองระดับอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน งานยุติธรรม งานภาษีอากร งานการศึกษา งานศาสนา และงานสาธารณประโยชน์อื่นๆ ส่วนปัญหาที่พบจากการปฏิรูปในสมัยพระยาสุชุมณัณยวินิตนั้น ณรงค์ได้สะท้อนออกมา 3 ประเด็นคือ ประเด็นแรกประชาชน

¹³ ดู อริยา เสถียรสุด, “เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2435” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514). และ สงบ ส่งเมือง, “ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช สมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (ปริญญาานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518).

ส่วนใหญ่ ยากจน ขาดการศึกษาและเล่นการพนัน ขยายความคือ ประชาชนยังใช้ชีวิตในสังคมแบบเก่า ทำเพียงรับประทานไม่คิดจะค้าขาย ทุกคนผลิตแบบเดียวกันหมด เมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิต ผลผลิตชนิดนั้นๆเต็มตลาด ราคาผลผลิตจึงตกต่ำเมื่อประชาชนขาดความกระตือรือร้นในการทำงานเมื่อมีเวลาว่างจึงหันเข้าหาการพนัน ประเด็นที่สอง คือ ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมและคนดีไม่ค่อยรับเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้าน ทั้งนี้ด้วยความรู้สึกที่ว่า กำนันผู้ใหญ่บ้านคือคนรับใช้ของเจ้าเมือง ซึ่งบางครั้งในท้องถิ่นที่ห่างไกล กำนันผู้ใหญ่บ้านกลับเป็นหัวหน้าโจรเสียเอง ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีใครอยากจะเป็น และประเด็นที่สามคือ ปัญหาผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองแตกความสามัคคีกัน ซึ่งปัญหาทั้งสามประเด็นถูกคลี่คลายโดยความสามารถของพระยาสุโขมนัฏยวิริย¹⁴ หลังจากนั้นได้มีการตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลคนใหม่คือพระยาชลบุรานุรักษ์(พ.ศ.2450-2453) และสมเด็จพระเจ้านั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453-2468) ซึ่งชาลีได้ศึกษาไว้ การปรับปรุงการปกครองให้มีความกระชับยิ่งขึ้นรวมถึงการปกครองชายแดนภาคใต้

งานของชาลีมีรายละเอียดด้านการประกอบอาชีพของประชาชนรวมถึงการสนับสนุน ส่งเสริมจากกรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เช่นการเปิดให้ประชาชนจับจองที่ดินเพื่อประกอบอาชีพและเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรออกสู่ตลาด ให้มากกว่าผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนหรือจำหน่ายเพียงท้องถิ่น ปรับปรุงระบบถนน รถไฟ เพื่อให้สามารถขนส่งสินค้าเข้าไปจำหน่ายที่กรุงเทพฯ ปีนัง และสิงคโปร์ โดยให้มณฑลนครศรีธรรมราชทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางรวบรวมสินค้าเกษตร ด้วยนโยบายนี้ส่งผลให้เกิดการเปิดพื้นที่ “จากป่าเป็นสวน” เพิ่มมากขึ้น พืชเกษตรที่ปลูกนอกจากข้าวแล้วยังมีมะพร้าว ยาง พริก จันทน์เทศ ทุเรียน มังคุด เงาะ กล้วย ฝรั่ง กล้วย กล้วย กล้วย กล้วย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเปิดพื้นที่เพื่อขุด

¹⁴ ดู ณรงค์ นุ่นทอง, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุโขมนัฏยวิริยเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล พ.ศ.2439-2449” (ปริญาญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520).

หาสายแร่ดีบุกทั้งในนครศรีธรรมราช พัทลุงและสงขลา และเปิดการการทำเหมืองดีบุก ผลผลิตดีบุกที่ได้จะส่งไปขายที่ปีนังและสิงคโปร์ โดยรัฐจะเก็บค่าภาคหลวงแร่เป็นรายได้ สำหรับการทำประมงในยุคนี้อย่างเป็นประมงชายฝั่ง ประชาชนประกอบอาชีพประมงจะตั้งชุมชนอาศัยตลอดแนวชายฝั่ง สินค้าประเภทปลาหนึ่งถูกส่งไปขายที่กรุงเทพฯ และสินค้าประเภทปลาเค็มถูกส่งไปขายที่สิงคโปร์ ถึงแม้ว่าด่านหน้าที่ประทับของกรมขุนลพบุรีราเมศวร์จะอยู่ที่สงขลา แต่พระองค์ได้เดินทางไปยังนครศรีธรรมราชเป็นประจำ โดยเสด็จทางเรือส่วนพระองค์ ทรงเดินทางตรวจราชการ พัทลุง-สงขลาเป็นกิจวัตร พระองค์มีดำริสร้างสะพานข้ามทะเลสาบสงขลาโดยเชื่อมเมืองสงขลาเข้ากับพัทลุงเข้าไว้ด้วยกัน แต่ท้ายที่สุดโครงการเป็นอันระงับไป¹⁵

งานของณรงค์และชาลีเป็นงานศึกษาบุคคลสำคัญที่วางแนวนโยบาย และแนวปฏิบัติในมณฑลนครศรีธรรมราชในช่วงปฏิรูปมณฑล นอกจากนี้ยังเห็นความสัมพันธ์กับหัวเมืองอื่นๆซึ่งอยู่ชายฝั่งด้านตะวันออก แม้จะไม่ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจโดยตรงแต่ก็มีคุณูปการต่อการศึกษาเศรษฐกิจภาคใต้ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงในภาคใต้ งานศึกษาทั้งหมดมีลักษณะร่วมเหมือนกันคือ ปัจจัยแห่งความเปลี่ยนแปลงทั้งการเมืองและเศรษฐกิจล้วนมาจากภายนอกทั้งสิ้น คือ บุคคล ทุน ผู้ประกอบการ ตลาด โดยท้องถิ่นมีฐานะเพียงแค่แหล่งผลิตและแรงงานเท่านั้น อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของ พิศมัย นันทแสง (2535) เรื่อง “ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439-2476” ได้เริ่มศึกษาผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจอันเกิดจากระบบเทศบาลในช่วงที่บริบททางการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องการดีบุกและยางพาราเป็นสินค้าหลัก ซึ่งมณฑลนครศรีธรรมราชเกิดการขยายตัวของการผลิต ดีบุกและยางพารา นอกจากนี้ข้าว

¹⁵ ดู ชาลี ศิลปรัศมี, “การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ พ.ศ. 2453-2468” (ปริญญาณิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529).

ยังกลายเป็นสินค้าที่ต้องการของสหพันธรัฐมลายู ดังนั้น มณฑลนครศรีธรรมราช จึงเกิดการขยายตัวของการผลิตข้าว ดีบุก ยางพาราและการปศุสัตว์ การขยายตัวนี้รวมไปถึงพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกและทางหัวเมืองมลายูด้วย¹⁶ งานศึกษาของ พิศมัยอาศัยปริบททางการค้าเข้ามาอธิบายระบบเศรษฐกิจช่วงปฏิรูปเทศบาล เป็นการย้ายมุมมองการศึกษาจากการเมืองเพียงอย่างเดียว มาเป็นเศรษฐกิจการเมืองซึ่งอาศัยการเปลี่ยนแปลงของบริบทการค้าภายนอกด้วยทำให้ช่วยให้เห็นภาพได้อย่างรอบด้านมากขึ้น

งานศึกษาของ **ขวัญสุตา เสงี่ยมบุรณ์ (2552) เรื่อง “การค้าต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์”** ได้สนับสนุนงานของพิศมัยและขยายความเพิ่มเติมในเรื่องการค้าดีบุกในภาคใต้ที่ตลาดโลกมีความต้องการเพิ่มสูงขึ้น ส่งผลให้ป็นกลายเป็นแหล่งระบายแร่ดีบุกของภาคใต้ฝั่งตะวันตก และสิงคโปร์เป็นแหล่งระบายแร่จากภาคใต้ฝั่งตะวันออก ดังนั้นป็นและสิงคโปร์จึงกลายเป็นตลาดต่างประเทศที่สำคัญของภาคใต้ และเมื่อมีการยกเลิกการค้าขายแบบผูกขาดสินค้า ส่งผลให้สินค้าต้องห้ามสามารถค้าขายได้อย่างเสรี

ดังนั้นการค้ากับต่างประเทศจึงเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้าในระบบอุตสาหกรรม ของป่าเริ่มหมดความสำคัญลง และการผลิตแบบใหม่นำไปสู่การจ้างแรงงานมากขึ้น ดีบุกและพืชเศรษฐกิจอย่างข้าว ยางพารา กาแฟ เริ่มทวีความสำคัญ เศรษฐกิจของภาคใต้เข้าสู่ยุคแห่งความเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ ขวัญสุตายังระบุว่า การขยายตัวทางการค้ากระทบต่อการพัฒนาเทคโนโลยีการเดินเรือ เรือกำปั่นและเรือกลไฟมีบทบาทมากขึ้น และผลจากการพัฒนาเทคโนโลยีการเดินเรือทำให้ผู้อพยพชาวจีนเพิ่มจำนวนสูงขึ้นเรื่อยๆ จนในท้ายที่สุดรัฐบาลต้องจำกัดจำนวนผู้อพยพของชาวจีนโพ้นทะเล การเข้ามาของแรงงานชาวจีนในคาบสมุทรมลายู ส่งผลให้ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญเพื่อ

¹⁶ ดู พิศมัย นันทแสง, “ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439-2476” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535).

นำไปเลี้ยงแรงงานจีนในอาณานิคมของอังกฤษ มณฑลนครศรีธรรมราชต้องขยายพื้นที่การปลูกข้าวและการค้าขายข้าวไปที่ปากพนังส่งผลให้เมืองปากพนังเจริญเติบโตและมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจนับจาก พ.ศ. 2430 เป็นต้นมา ขวัญสุตาได้สรุปในตอนท้ายว่า ในท้ายที่สุดแล้วจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์สะท้อนให้เห็นว่าผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจคือตัวชี้ขาดที่ทำให้เกิดเงื่อนไขทางการเมืองขึ้นมา¹⁷ งานของขวัญสุตามีความน่าสนใจในประเด็นการมองเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ด้วยมุมมองด้านเศรษฐกิจ และพยายามอธิบายว่าผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นพลังผลักดันที่สำคัญอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

งานใน Cluster นี้ที่เน้นการศึกษาเศรษฐกิจโดยตรง คืองานของ พณิดา เอี่ยมสุวรรณ (2542) เรื่อง “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325-2439” และงานของกัณติกา กล่อมสุวรรณ (2552) เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของจังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439-2475” งานของพณิดาเป็นงานศึกษาที่มองทางด้านเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชมากกว่าด้านการเมืองการปกครองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ พณิดาเสนอว่า บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย)ทางด้านเศรษฐกิจนั้นเป็นเพียงตัวแทนการค้าของรัฐบาลซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการขยายอิทธิพลทางการเมืองซึ่งความสำเร็จในการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลนั้นคือการดึงเอาผลประโยชน์ส่วนเกินให้เข้าสู่ส่วนกลางให้มากที่สุด และความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการหันมาใช้ระบบเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน โดยเงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้นมีทั้งเงินชั่งแบบไทย จีนและแขก และเงินเหรียญ ซึ่งเงินชั่งแบบต่างๆน่าจะใช้กับคนในท้องถิ่น ส่วนเงินเหรียญใช้กับการติดต่อค้าขายกับต่างชาติสำหรับภาคการผลิต พณิดาได้เสนอว่านครศรีธรรมราชมีพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่

¹⁷ ดู ขวัญสุตา เสงสมบุรณ์, “การค้าต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัยต้นรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2552).

การทำการเกษตรไม่น้อยกว่าร้อยละ 80 ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชสามารถเลี้ยงตนเองได้ สามารถแบ่งกลุ่มการผลิตของเมืองนครศรีธรรมราชได้ 4 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก เป็นการเพาะปลูกข้าวและพืชผลเกษตรอื่นๆ แต่ถึงกระนั้นผลผลิตข้าวไม่ได้มากมายเพราะมีหนังสือจากราชสำนักออกมาห้ามปลูกข้าวอยู่เสมอ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองและจ่ายส่วยเท่านั้น นอกจากนี้นครศรีธรรมราชยังประสบปัญหาฝนแล้งติดต่อกันหลายปีทำให้ผลิตข้าวไม่ได้ผลจนต้องยกเว้นการเก็บภาษีค่านาเพื่อบรรเทาความเดือดร้อน พจนินาพูดถึงสาเหตุที่นครศรีธรรมราชไม่ได้ผลิตข้าวออกขายในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ว่าเป็นเพราะสภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ไม่สามารถเก็บน้ำได้ และยังไม่มียระบบชลประทาน ดังนั้นหากภูมิอากาศไม่อำนวยก็ไม่สามารถผลิตข้าวได้อย่างเต็มกำลัง อีกทั้งอาจเป็นเพราะแรงงานผลิตมีน้อยเพราะปัญหาภัยสงคราม

กลุ่มที่สอง คือกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ สัตว์บกที่เป็นสินค้าที่สำคัญคือช้าง ซึ่งส่งเป็นส่วยให้ราชสำนักและส่งขายที่เมืองเกะหมาก นอกจากช้างแล้ว กระบือ และโค ยังถูกเลี้ยงเพื่อจำหน่ายและบริโภคด้วย ส่วนสัตว์น้ำปลิงทะเล ไข่เต่า ยังเป็นสินค้าชั้นดีที่ถูกเก็บเป็นส่วยเพื่อจำหน่ายไปยังประเทศจีน

กลุ่มที่สาม คือกลุ่มเหมืองแร่ โดยเฉพาะแร่ดีบุก เมืองที่มีแร่มาก มีหลายแห่ง เช่น ร่อนพิบูลย์ ทุ่งใหญ่ พัทลุง เป็นต้น ในระยะที่ดีบุกเป็นที่ต้องการของตลาดโลก ราษฎรมักนิยมส่งเงินแทนส่วยดีบุกกันมากขึ้น มีการลงทุนโดยพ่อค้าจีนเกี่ยวกับกิจกรรมการทำดีบุก เช่นตั้งโรงถลุงแร่ดีบุก ทำเหมืองบ่อดีบุกรับจ้างรับจ้างขุดหาดีบุก เป็นต้น

กลุ่มสุดท้าย คือ กลุ่มจัดหาของป่าตามใบสั่งนอกเหนือจากส่วย อาจจะเป็นของแปลก เช่น เสือ วานรเผือก ไม้แปลกชนิดต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการผลิตงานหัตถกรรม งานช่างฝีมือ ซึ่งเป็นสินค้าที่ไม่ได้ถูกควบคุมโดยรัฐ ดังนั้นราษฎรจึงสามารถผลิตและจำหน่ายได้อย่างเสรี ซึ่งมีหลายประเภทด้วยกัน เช่นสิ่งทอ การทำกระป๋ เครื่องถม เครื่องทองและการต่อเรือ เป็นต้น นอกจากนี้งาน

หัตถกรรมยังถูกผลิตตามการว่าจ้างของราชสำนักด้วย¹⁸ งานของพณิดาล้านสุดลงในปีพ.ศ. 2493 และถูกศึกษาต่อโดยกัณฐิกาซึ่งศึกษาต่อเนื่องจนถึงปี พ.ศ.2475 กัณฐิกา เสนอภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรก จากปีพ.ศ.2439–2460 ซึ่งปัจจัยหลักคือการผลิตและการค้าข้าวเป็นหลัก ราคาข้าวที่สูงจากความต้องการข้าวในสตรีทเซ็ทเทิลเมนต์เป็นตัวกระตุ้นให้ราษฎรสนใจปลูกข้าวเพื่อขาย ส่วนรัฐบาลเห็นศักยภาพของเมืองนครศรีธรรมราชจึงมีการส่งเสริมให้บุกเบิกพื้นที่นา ขุดคลองสายใหม่ ขุดลอกคลองเดิม ปรับปรุงระบบชลประทานตัดถนนเพื่ออำนวยความสะดวก และเมื่อเปิดพื้นที่ทำนามากขึ้น อุตสาหกรรมต่อเนื่องเช่นโรงสีข้าวได้ทยอยเกิดตามขึ้นมาในขณะที่การลงทุนในการทำเหมืองแร่ดีบุกยังมีอยู่แต่ไม่มากนักเนื่องจากปัญหาเส้นทางคมนาคม ในขณะที่เส้นทางน้ำยังคงสะดวกที่สุด ดังนั้นพื้นที่ปากพนังซึ่งสามารถเพาะปลูกข้าวและเป็นท่าเรือได้ ถูกพัฒนาให้เจริญเติบโตจนกลายเป็นศูนย์กลางการผลิตและค้าข้าวที่ใหญ่ที่สุดในภาคใต้

ในระยะที่ 2 ระหว่าง พ.ศ. 2461–2475 ตลาดโลกต้องการดีบุกและยางพารามากขึ้น ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชต้องลดการปลูกข้าวลงและส่งเสริมให้ทำเหมืองแร่และปลูกยางพารา ในขณะเดียวกันการเปิดรถไฟสายใต้และการยกเลิกพื้นที่สงวนสองข้างทางรถไฟ ทำให้นักลงทุนชาวจีนเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำสวนยางพาราและเหมืองแร่ขนาดใหญ่ การเกิดขึ้นของเส้นทางรถไฟทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชน ที่เห็นเด่นชัดคือชุมชนการค้าทุ่งสงซึ่งมีบทบาทสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราช¹⁹ งานของพณิดาและงานของกัณฐิกา ช่วยให้เห็นภาพการ

¹⁸ ดู พณิดา เอี่ยมสุวรรณ, “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325–2439” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542).

¹⁹ ดู กัณฐิกา กล่อมสุวรรณ, “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของจังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439–2475” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2552).

เคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอย่างดี แต่น่าเสียดายที่งานศึกษาเศรษฐกิจยุคนี้เพียงปี พ.ศ. 2475 ทั้งนี้เพราะหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 และหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จนมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โฉมหน้าทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราชได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แม้จะมีรถไฟแล้วก็ตาม การเกิดขึ้นของทางหลวงแผ่นดิน 41และ401 เป็นตัวเปลี่ยนการขนส่งจากระบบรางเป็นถนน สามารถเข้าถึงแหล่งผลิตได้โดยตรง ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจนครศรีธรรมราชทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป งานศึกษาของCluster นครศรีธรรมราชนี้ได้ศึกษาครอบคลุมในประเด็นการเมืองและเศรษฐกิจ ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ มาจนถึงก่อนการเปลี่ยนการปกครองในปีพ.ศ. 2575 แต่หลังจากนั้น มีงานศึกษาเกิดขึ้นน้อยมาก ทั้งๆที่นครศรีธรรมราชเป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์หลายเหตุการณ์ เช่น เป็นพื้นที่ยกพลขึ้นบกของทหารญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นพื้นที่การต่อสู้ช่วงชิงกันทางอุดมการณ์ในสมัยสงครามเย็น และเป็นพื้นที่สำคัญในการสร้างแลนด์บริดจ์เพื่อเชื่อมต่อกับภาคใต้ฝั่งตะวันตก

4.2) CLUSTER สงขลา : สถานภาพความรู้

วิทยานิพนธ์และบทความ

ลำดับ	ปี	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	สถาบัน/ วารสาร
1	2522	เพ็ญแข พงษ์ศิริบัญญัติ	นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2439)	จุฬาลงกรณ์
2	2529	ยงยุทธ์ ชูแว่น	พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18	ม.ศิลปากร

3	2543	มลิวรรณ รักษ์วงศ์	กำเนิดและพัฒนาการของเมือง หาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484	จุฬาลงกรณ์
4	2546	มานะ ขุนวิชัย	ชุมชนแห่งลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2437-2465	ม.ศิลปากร
5	2550	รัตนภรณ์ ศรีนิ่ม	พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้ การปกครองของผู้นำชาวจีน ตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2318-2444	ม.รามคำแหง
6	2554	สิทธิพร ศรีพ่อง	เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูป พ.ศ. 2318-2439	ม.เกษตรศาสตร์
7	2536	สมคิด ทองสง	พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบ สงขลา	ว.ทักษิณคดี
8	2537	ป ร ะ ม า ณ เท พ สงเคราะห์	ภูมิศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ : ทรัพยากร ธรรมชาติเส้นทางสงขลาสู่เบตง	ว.ปาริชาติ
9	2538	วินัย สุกใส	ภูเขา ทุ่งราบและทะเล : วิถีแห่ง ความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลง ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา	ว.ทักษิณคดี
10	2541	คำนวน นวลสนอง	วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป อันเนื่องจากการ เปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรม สู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา	ว.ทักษิณคดี
11	2541	สถาพร ศรีสัจจ	ประมงพื้นบ้านภาคใต้ : ภาพความ ล่มสลายของหมู่บ้าน	ว.ทักษิณคดี
12	2546	สงบ ส่งเมือง	เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ ปัจจุบัน	ว.มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มข.
13	2546	กิตติ ดันไทย	เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบ	ว.มนุษยศาสตร์

สงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและ สังคม ศา ส ตร์

ยางพาราตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539 มข.

งานศึกษาใน CLUSTER สงขลาจะกินความรวมตั้งแต่ลุ่มทะเลสาบสงขลาลงมาทางใต้จนถึงที่ตั้งเมืองสงขลาและอำเภอโดยรอบของสงขลา แบ่งประเด็นการศึกษาใหญ่ได้สามประเด็น คือ ประเด็นศึกษาการเกิดและพัฒนาการของเมืองสงขลา รวมไปถึงประเด็นการเมืองการปกครอง ประเด็นพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตโยงมาถึงปัจจุบันส่วนใหญ่เน้นเศรษฐกิจ และประเด็นปฏิกริยาตอบโต้ของคนต่อการเปลี่ยนแปลง

ดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่ในเขตภาคใต้ตอนล่างปัจจุบันคือ พื้นที่จังหวัดพัทลุงทั้งหมด บางส่วนของอำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอเมืองสงขลา และมีอาณาเขตเป็นแผ่นดินถึงอำเภอหาดใหญ่ จนถึงอำเภอรัฐภูมิ ทิศตะวันตกของลุ่มทะเลสาบ มีเทือกเขานครศรีธรรมราชทอดตัวจากจังหวัดนครศรีธรรมราช ผ่านจังหวัดพัทลุงไปสิ้นสุดที่จังหวัดสตูล

เทือกเขาผืนนี้ก่อให้เกิดธารน้ำสายสั้นๆจำนวนมากไหลลงทางทิศตะวันออกลงสู่ทะเลสาบสงขลาทำให้พื้นราบมีความอุดมสมบูรณ์ ทางด้านตะวันออกของทะเลสาบเรียกว่า คาบสมุทรสทิงพระ แต่เดิมมีลักษณะเป็นเกาะต่อมาลมได้พัดพาทรายยกขึ้นในขณะที่ตะกอนของทะเลสาบถูกพัดมาทางตะวันตกเช่นเดียวกัน จนเกิดเป็นสันทรายขนาดใหญ่ปิดล้อมที่ราบลุ่มน้ำภายในทำให้ส่วนหนึ่งกลายเป็นแอ่งน้ำจืดและกลายเป็นทะเลสาบน้ำจืดขึ้นมา ด้วยการพัดพาตะกอนไปทับถมบริเวณปากน้ำเป็นเวลานาน ทำให้บริเวณปากน้ำกลายเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกและกลายเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญในระยะเวลาต่อมา ในทะเลสาบมีปลาชุกชุมดังนั้นจึงมีการตั้งชุมชนอยู่รอบๆทะเลสาบ บริเวณตอนในซึ่งห่างจากทะเลสาบเข้าไปในเขตภูเขา มีพื้นที่ลักษณะเป็นลอน สูงๆต่ำๆ ไม่เหมาะแก่การทำนา จรดเขตภูเขาและมีสัตว์ป่าและของจากป่าเป็นทรัพยากรสำคัญ ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่เป็นเกาะแก่งจึงเหมาะแก่การหลบคืบคลานใน

หน้ามรสุม ดังนั้นจึงเกิดการตั้งถิ่นฐานขึ้นมาซึ่งต่อมาได้พัฒนากลายเป็นเมืองท่าสำหรับเมืองสงขลาเอง เป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่ปลายสุดทางตอนใต้ บริเวณดังกล่าวมีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมต่อการตั้งเป็นเมืองท่า ทางด้านตะวันออกติดกับฝั่งอ่าวไทย ทางด้านที่ใต้มีหัวเขาแดงป้องกันคลื่นลม

งานศึกษาประเด็นการเกิดและพัฒนาเมืองสงขลา นั้นมีผู้ศึกษาไว้หลายชิ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปที่เรื่องการเมือง ได้แก่ เพ็ญแข พงษ์ศิริบัญญัติ(2522) เรื่อง “นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2439”, งานของมลิวรรณ รักษ์วงศ์ (2543) เรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการของเมืองหาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484” งานของรัตนภรณ์ ศรีนิม(2550) เรื่อง “พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้การปกครองของผู้นำชาวจีน ตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2318-2444” และงานของสิทธิพร ศรีผ่อง(2554) เรื่อง “เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูป พ.ศ. 2318-2439” งานของเพ็ญแข รัตนภรณ์ และสิทธิพร ศึกษาเมืองสงขลาช่วงธนบุรีจนถึงสมัยรัชกาลที่5

งานเหล่านี้เห็นพ้องต้องกันว่า นับจากกรุงธนบุรีมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ เมืองสงขลาได้เริ่มมีบทบาทความสำคัญมากขึ้นทั้งทางด้านการเมืองและทางด้านการเศรษฐกิจ²⁰ ทั้งนี้ด้วยความห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจ ทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีอิสระในการดำเนินกิจกรรมแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์พอสมควร เมื่อศูนย์กลางอำนาจเปลี่ยนนโยบายเริ่มควบคุมหัวเมืองทางใต้อย่างเข้มงวดมากขึ้น จึงให้เมืองสงขลาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีจีนเหยียง(ต้น

²⁰ ดู เพ็ญแข พงษ์ศิริบัญญัติ, “นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2439”(วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522). รัตนภรณ์ ศรีนิม, “พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้การปกครองของผู้นำชาวจีน ตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2318-2444” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2550). และ สิทธิพร ศรีผ่อง, “เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูป พ.ศ. 2318-2439” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2554).

ตระกูล ณ สงขลา) เป็นเจ้าเมืองสงขลา ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของเมืองสงขลาอยู่ภายใต้การบริหารของกลุ่มชาวจีน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองสงขลาพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นหัวเมืองที่สำคัญในภาคใต้ นอกจากนี้สถานการณ์ที่ส่งผลดีต่อสงขลา คือการได้รับมอบอำนาจในการควบคุมเมืองปัตตานี เมืองตรังกานูและเมืองตรังแทนเมืองนครศรีธรรมราช แต่ต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์กบฏไทรบุรีขึ้นสองครั้ง ฐานะของเมืองสงขลาได้ตกต่ำลงกว่าเดิมในขณะที่เมืองนครศรีธรรมราชเริ่มเพิ่มความสำคัญมากขึ้นโดยหลังจากแบ่งเมืองไทรบุรีออกเป็น 4 เมืองและแบ่งการกำกับดูแลใหม่คือคือ ไทรบุรี ปะลิส กะบังปาสุให้เมืองนครศรีธรรมราชดูแลและสตูล ยกให้สงขลาดูแล ฐานะของเมืองสงขลาตกต่ำลงจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เมืองสงขลาถูกยกให้มีความสำคัญเพราะภัยคุกคามจากอังกฤษ

ดังนั้นเมืองสงขลาถูกกำหนดให้เป็นเมืองศูนย์กลางซึ่งคอยควบคุมหัวเมืองมลายู และมีการจัดสร้างเส้นทางเชื่อมต่อกับเมืองไทรบุรี นอกจากนี้เมืองสงขลาภายใต้การนำของกลุ่มชาวจีนตระกูล ณ สงขลา ยังสามารถสร้างสานสัมพันธ์ทางผลประโยชน์กับส่วนกลางมากเพียงพอที่จะให้เกิดความไว้วางใจ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเข้ามาสู่ช่วงการปฏิรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล(พ.ศ.2439) ซึ่งทางส่วนกลางต้องการลดอิทธิพลของผู้นำท้องถิ่นลงโดยการยกเลิกการผูกขาดอากรรังนกและรัฐจัดเก็บภาษีอากรทุกชนิดเอง ฐานะทางการเงินของเจ้าเมืองสงขลาจึงถูกกระทบกระเทือนอย่างหนักประกอบกับความขัดแย้งกันในตระกูล ณ สงขลาเอง ส่งผลให้อิทธิพลของตระกูลค่อยๆเสื่อมลง จนกระทั่งสิ้นสุดบทบาทลงในปี พ.ศ. 2444

ในขณะที่ผู้นำกลุ่มตระกูล ณ สงขลายังมีบทบาทอยู่นั้นได้นำเอาวิทยาการใหม่จากเมืองจีน ฮ่อกง ปั่นง ลิงคโปร์มาใช้เป็นแม่แบบในการพัฒนาเศรษฐกิจมุ่งเน้นให้ผลิตเพื่อขาย และสินค้าที่ถูกส่งไปขายต่างประเทศมากคือ รังนก ข้าวเปลือก ข้าวสาร กุ้งแห้ง ผ้าพื้น สุกกรเป็น ดิบูก หนังสัตว์ เครื่องดินเผา ส้มตรังกานู เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้เงินเหรียญเม็กซิกัน เหรียญตรานก ตราชู ตรามังกร และตราหนังสือจีน นอกจากนี้สงขลายังมีการทำเบี้ยตะกั่วใช้เองและถูกใช้กัน

อย่างแพร่หลาย ตลาดเมืองสงขลาจะขายสินค้าที่สำคัญคือผ้า ซึ่งผลิตในท้องถิ่น เมืองสงขลาเอง และจำหน่ายข้าวและปลาซึ่งส่วนใหญ่รับมาจากพัทลุง นอกจากนี้ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังมีการลงทุนเรื่องเหมืองแร่ดีบุกโดยการให้เช่าเหมืองที่ ตกทอดมา เช่นเหมืองแร่ดีบุกที่ยะลาของพระยาวิเชียรคีรีซึ่งได้รับจาก หลวง สวัสดิภักดี (ยิ้มซ้าย) จำนวน 6 เหมือง คือ เหมืองดิดะ เหมืองลำบู เหมืองหมาะระ เหมืองบายอ เหมืองใหม่และเหมืองเหมะบุหลัน สร้างผลประโยชน์ทั้งที่เป็นดีบุก และเงินค่าเช่าเหมืองจนกระทั่งถึงพระยาวิเชียรคีรี(ชม) เจ้าเมืองคนสุดท้ายของ ตระกูล ณ สงขลา นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้ชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำ อุตสาหกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน ในเกาะยอและพื้นที่ใกล้เคียงเมืองสงขลาเช่น บ้านจะทิ้งหม้อ บ้านบ่อพลับ มีการนำดินที่เหมาะสมกับการทำเครื่องปั้นดินเผามาใช้ ทำกระเบื้องมุงหลังคา ทำอิฐก่อเสา ปูพื้น ทำภาชนะประเภทโอ่ง อ่าง หม้อหุงต้ม พะเนียงซึ่งเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ยังมีการผลิตอื่นๆอีก การทอผ้า การต่อเรือ การทำทองรูปพรรณ เครื่องเหล็ก เครื่องถม การทำปลาแห้ง การทำ กุ้งแห้ง เป็นต้น

หลังจากปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล รัฐบาลพยายามกระชับ อำนาจโดยการสร้างเส้นทางรถไฟสายใต้ เพื่อเอื้อประโยชน์ทั้งทางด้านการเมือง และเศรษฐกิจ เส้นทางรถไฟสายใต้สมัยรัชกาลที่ 6 มีบทบาทสำคัญในการ เปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของสงขลา ซึ่งมีลิวรรณ ได้ศึกษาถึงเมืองหาดใหญ่ ไว้ว่าแต่ เดิมเป็นเพียงชุมชนเล็กๆของชาวจีนเท่านั้น แต่เมื่อรถไฟได้สร้างผ่านชุมชน ส่งผล ให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาประกอบธุรกิจและกิจการเกี่ยวกับดีบุกและยางพารามาก ขึ้น²¹ และ บุคคลที่เป็นที่รู้จักในหาดใหญ่ เช่น ขุนนิพัทธ์จินนคร พระเสน่หามนตรี พระยาอรรณทวิสุนทร นายสีกิมหยง เป็นต้นบุคคลเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการ ขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองหาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการตัดถนนสองฝั่งของ สถานีรถไฟทำให้เศรษฐกิจของหาดใหญ่ยิ่งขยายตัวจนส่งผลให้ราษฎรต้องเปลี่ยน

²¹ ดู มลิวรรณ รักษ์วงศ์, “กำเนิดและพัฒนาการของเมืองหาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

วิถีชีวิตของตนเองหันมาทำสวนยางและเป็นลูกจ้างของชาวจีน ในขณะที่เดียวกันมีการสร้างทางรถไฟเชื่อมเมืองหาดใหญ่และเมืองสงขลา และเปิดทำการวิ่งระหว่างเมือง เส้นทางรถไฟสายหาดใหญ่-สงขลาคือเป็นปัจจัยสำคัญในการเชื่อมระบบเศรษฐกิจของเมืองใหญ่ทั้งสองเมือง รวมถึงสถานีย่อย 12 สถานีซึ่งอยู่ระหว่างเส้นทางวิ่งของรถไฟ งานศึกษาเมืองสงขลาของกลุ่มนี้มักจะเน้นไปที่ตัวบุคคลที่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองในท้องถิ่น และการปกครองจากส่วนกลาง และส่วนใหญ่มักจะศึกษาแค่ช่วงปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลเท่านั้น มีเพียงงานของมลิวรรณที่ศึกษาถึงปัจจัยหลักเรื่องเส้นทางรถไฟที่มีผลต่อการเกิดเมืองเศรษฐกิจเช่นเมืองหาดใหญ่ แต่น่าเสียดายที่งานศึกษาของมลิวรรณสิ้นสุดลงแค่ปี พ.ศ. 2484 อันเป็นปีที่เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งหากงานของมลิวรรณได้ศึกษาต่อเนื่องจะได้เห็นภาพว่า หลังจากยุคเสื่อมของดีบุกและยุคเจริญของยางพารานั้น เศรษฐกิจของหาดใหญ่และสงขลานั้นจะดำเนินไปในทิศทางใด

งานวิทยานิพนธ์ของ**ยงยุทธ์ ชูแว่น (2529)** เรื่อง **“พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17-ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18”** เป็นความพยายามเปิดประเด็นการศึกษาประวัติศาสตร์ใหม่โดยการเน้นบริบทของพื้นที่ นอกจากนี้ยังนิยามพื้นที่ศึกษาเป็น “เมืองปลายแดน” ของความสัมพันธ์กับราชธานีโดยใช้แนวคิด “รัฐชายขอบ” จากงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ซึ่งอิทธิพลของศูนย์กลางอำนาจแผ่ขยายไปได้ไม่ทั่วถึง และได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา กับชุมชนใกล้เคียง²² ยงยุทธ์ได้เสนอในงานว่า ดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นมีพัฒนาการของการตั้งชุมชนมาอย่างยาวนาน โดยเริ่มตั้งแต่ คริสต์ศตวรรษที่ 12-13 เป็นต้นมาเมืองสทิงพระเป็นศูนย์กลางการปกครองของชุมชนและเป็นเมืองท่าสำคัญ ต่อมาคริสต์ศตวรรษที่ 13 พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ได้เผยแพร่เข้ามาทำให้ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

²² ดู ยงยุทธ์ ชูแว่น, “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529).

เอามาแทนความเชื่อดั้งเดิม ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาตกอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 14 ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอยุธยา และดินแดนในลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นดินแดนใต้สุดในพระราชอาณาเขตที่นับถือพุทธศาสนา ได้ลงไปจากนั้นจะนับถือศาสนาอิสลามเช่นเมืองปัตตานีและเมืองไทรบุรี และด้วยปัจจัยทางการค้าขายกับต่างประเทศเป็นพลังผลักดันให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเพื่อทำการค้าขายกับชาวต่างชาติ ดังเช่นเมืองสงขลา เป็นต้น ส่วนเมืองพัทลุงมีบทบาทเป็นแหล่งรวมสินค้าพื้นเมืองเพื่อส่งต่อไปยังเมืองท่าสงขลา ดังนั้นเมืองท่าต่างๆจึงมีความสัมพันธ์กับดินแดนทางตอนในภายใต้เงื่อนไขการค้าขาย ยงยุทธได้เสนอถึงทรัพยากรที่สำคัญในลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศได้แก่ พริกไทย ดีบุก รั้งนก ข้าวและของป่า เป็นต้น โดยที่ราบลุ่มรอบทะเลสาบสงขลา เช่นเขตเมืองพัทลุงเป็นแหล่งปลูกพริกไทยตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 หลังจากนั้นได้รับการส่งเสริมการปลูกขึ้นเรื่อยๆ ทั้งในปัตตานี สงขลา และนครศรีธรรมราช ส่วนรั้งนกมีอยู่มากมายตามเกาะแก่งใหญ่น้อยในทะเลสาบสงขลา และข้าวจะผลิตได้ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นที่ราบในเขตเมืองพัทลุงและเมืองสงขลา

นอกจากนี้ยังมีสินค้าของป่า อาทิ สมุนไพร ไม้ไผ่ งามช้าง หนังสัตว์ เป็นต้น และผลจากการค้าเหล่านี้ส่งผลให้เมืองสงขลาเจริญขึ้นจนกลายเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญได้ อย่างไรก็ตามงานของยงยุทธได้ศึกษาถึงปลายอยุธยา แต่ก็ได้เปิดพรมแดนความรู้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาโดยละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญกับเมืองพัทลุง (ซึ่งเป็นเมืองปลายแดน) ว่ามีส่วนช่วยในระบบขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจแบบเมืองท่าได้อย่างไร ซึ่งงานชิ้นนี้มีคุณูปการในการวางรากฐานให้กับการศึกษาประวัติศาสตร์โดยการใช้ลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดขอบเขตในการศึกษาประวัติศาสตร์เพิ่มขึ้นไป นอกจากนี้ยังเสนอภาพของความเคลื่อนไหวของชุมชนที่มีต่อระบบการผลิตและระบบการค้าเพื่อให้เห็นภาพความต่อเนื่องเมื่อเข้าสู่ยุครัตนโกสินทร์

อย่างไรก็ตามในการศึกษาโดยใช้หน่วยในการศึกษาเป็นพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาได้นำเสนอ เป็นบทความที่เกี่ยวข้องอยู่หลายชิ้น อาทิ บทความของสมคิด ทองสง เรื่อง “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ซึ่งงานบทความของสมคิดนี้ได้เก็บความงานวิทยานิพนธ์ของยังยุทธ์ มาเรียบเรียงให้สั้นและกระชับ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น โดยตีพิมพ์ในวารสารทักษิณคดี²³ บทความของ วินัย สุกใส เรื่อง “ภูเขา ทุ่งราบและทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” งานของวินัยได้แบ่งพื้นที่ตั้งชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาออกเป็น 3 เขต คือเขตในภูเขาและควน เขตทุ่งราบตอนกลาง และเขตที่ราบลุ่มชายฝั่ง โดยทั้งสามเขตมีชื่อเรียกว่า หมู่เหนือ หมู่ทุ่ง และหมู่เล ตามลำดับ²⁴ ทั้งสามกลุ่มไปมาหาสู่และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในระบบเครือญาติและเพื่อนเกลอ ต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรอบทะเลสาบสงขลา วินัยได้กำหนดยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงไว้สามยุค คือ ยุคแรกเป็นยุคก่อนมีรถไฟสายใต้ ซึ่งนับตั้งแต่มีชุมชนมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2459 ซึ่งค่อนข้างยาวนานและมีความเปลี่ยนแปลงค่อนข้างช้า ชุมชนส่วนใหญ่เป็น หมู่เล ในขณะที่เขตเหนือคือเขตป่าซึ่งไม่มีคนเข้าไปตั้งหลักแหล่งยกเว้นพวกซาไก

วินัยเสนอไว้ว่าในเขตเหนือนั้น การเกิดของชุมชนหมู่เหนือมักจะมีองค์ประกอบสามอย่างคือ ชุมชน แม่น้ำลำคลองและวัด ซึ่งชุมชนแรกของหมู่เหนือน่าจะอยู่ที่วัดกงหราเพราะวัดตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2110และตั้งอยู่บนเส้นทางข้ามสมุทร ด้วยเหตุที่ภูมิศาสตร์เป็นป่าเขา ทुरกันดาร ดังนั้นสภาพความเป็นอยู่ของหมู่เหนือจึงเต็มไปด้วยภัยอันตรายและขาดแคลน อาชีพของหมู่เหนือจึงฝักใฝ่

²³ สมคิด ทองสง, “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2535-มีนาคม 2536), 19-37.

²⁴ วินัย สุกใส, “ภูเขา ทุ่งราบและทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538), 102-124.

กับการหาของป่า เช่น หวาย น้ำมันยาง ชัน สมุนไพร ไม้ไผ่ งามช้าง หนังสัตว์เป็นต้น นอกจากนี้ยังปลูกพืชสวนไว้เพื่อการบริโภค เช่น พริกไทย ดีปลี ขมิ้น กัลลวย อ้อย หนามก พลุ มะพร้าว เผือกมัน ผลผลิตเหล่านี้มีได้มีไว้เพื่อการค้าแต่เอาไว้เป็นของฝากและแลกเปลี่ยน ในส่วนของชุมชนหมู่ต่งจะอาศัยตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นหลักจึงมักเกิดชุมชนตามริมคลอง อาชีพหลักของหมู่ต่งคือทำนา อาจจะมีทำสวนและเลี้ยงสัตว์เสริม และหมู่เลโดยกลุ่มนี้จะอยู่ริมทะเลสาบสงขลาแบ่งเป็นกลุ่มฝั่งตะวันตกของทะเลสาบที่เรียกว่า หมู่เล และฝั่งตะวันออกของทะเลสาบเรียกว่า หมู่นอกหรือหมู่ท่าออก ซึ่งหมู่เลจะมีความเจริญของชุมชนมากกว่าสองหมู่ที่เหลือ

ยุคที่สองเป็นยุครถไฟ-เรือเมล์ ซึ่งนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่กลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างมาก เกิดการเพิ่มจำนวนเรือยนต์ประจำทางเช่น เส้นทาง สงขลา-ปากพะยูน-ระโนด และทางย่อยๆเช่นไปเกาะยอ สะทิงหม้อ ปากรอ ลำปำ ตะเครียะ ทะเลน้อย เป็นต้น เรือยนต์เหล่านี้ใช้บรรทุกสินค้าและผู้โดยสาร ส่วนรถไฟทำให้เกิดชุมชนริมทางรถไฟและโรงสีข้าวมักอยู่ใกล้ทางรถไฟเพื่อจะได้จัดส่งข้าวไปขายที่เมืองที่มีรถไฟผ่าน และ

ยุคสิบล้อเจ้าถนน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกประกาศใช้ เกิดการตัดถนนเพื่อให้รถยนต์วิ่งไปมาระหว่างเมือง หรือระหว่างเมืองกับชุมชนใหญ่ๆ ที่ไม่เคยมีถนนก็มีถนนลูกรัง และที่มีถนนลูกรังก็เริ่มเป็นถนนลาดยาง เมื่อเริ่มมีถนนและไฟฟ้า เครื่องรับวิทยุกระจายเสียงเริ่มมีให้เห็นในชุมชน และหลังจากปีพ.ศ.2505 เมื่อสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทย อำเภอลาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ก่อสร้างแล้วเสร็จและเริ่มแพร่ภาพออกอากาศ บางส่วนของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาจึงได้รู้จักโทรทัศน์ พร้อมกับการไปเหยียบดวงจันทร์ของนิล อาร์มสตรอง และนับจากการตัดถนนสายเอเชียตัดผ่านเขตเชื่อมต่อระหว่างหมู่เหนือกับหมู่ต่งในจังหวัดพัทลุง ถนนสายนครศรีธรรมราช-สงขลา-หาดใหญ่ ถูกเชื่อมต่อด้วยสะพานติณสูลานนท์ข้ามเกาะยอ ในทศวรรษ2520 เป็นต้นมา ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยชุมชนหมู่

เหนืออุทยานวรรณกรรมการบริโภค ที่มาพร้อมถนนและดาวเทียมกระตุ้นให้แสวงหารายได้เพื่อจับจ่ายซื้อของ “เงินผ่อน” ในเขตหมู่ทุ่งเกิดการพัฒนากิจการชลประทาน ทำให้ทำนาได้ปีละสองครั้ง แต่ต้องแลกกับค่าปุ๋ยค่ายา ทำให้เกิดการ “ผลิตเพื่อขาย เหลือแค่เพียงพอใช้บริโภค” ในเขตหมู่เล ทรัพยากรสัตว์น้ำลดน้อยลงอันเป็นผลมาจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่เร่งจับปลาให้มากโดยไม่สนใจสภาพแวดล้อม หมู่เลต้องแปรสภาพชายทะเลเป็นนาุ้งหรือขายที่ดินให้กับนายทุนหาตใหญ่ หรือมาเลเซีย ส่วนตัวเองก็เปลี่ยนไปเป็นลูกจ้างนาุ้งในที่ดินเดิมของตน บทความของวินัยชิ้นนี้สะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชนลุ่มทะเลได้อย่างน่าชื่นชม ถึงแม้ว่าจะไม่มีรายละเอียดเชิงลึก แต่ก็สามารถเห็นพัฒนาของชุมชนได้เป็นอย่างดี

บทความของ ประมาณ เทพสงเคราะห์ เรื่อง “ภูมิศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ : ทรัพยากรธรณีเส้นทางสงขลาสู่เบตง” เป็นงานศึกษาภูมิศาสตร์ทางกายภาพซึ่งลักษณะทางภูมิศาสตร์จะเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ของการดำรงชีวิตของคนที่แตกต่างกันตามสภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่²⁵ ประมาณได้เลือกศึกษาเส้นทางภูมิศาสตร์จากสงขลา ไป อำเภอเบตงซึ่งเป็นเมืองการค้าชายแดน ซึ่งลักษณะภูมิประเทศ จากเกาะยอ บ้านน้ำน้อย บ้านพรุ นาหม่อม จังหวัดสงขลา เข้าไปทางตอนในมีลักษณะเป็นภูเขาผ่านเหมืองบาตัน (ดีบุกและหินอ่อน) เหมืองไทยแลนด์(หินอ่อน) เขื่อนบางลาง และถนนสู่เบตง ซึ่งการตัดถนนสู่เบตงจำเป็นต้องตัดผ่านภูเขาที่มีสภาพคดโค้งตามไหล่ภูเขาและตัดผ่านภูเขาจำนวนมาก ผ่านเหมืองหินเยาะ(แร่ดีบุก) เข้าสู่เบตงซึ่งมีลักษณะเป็นเขตบ่อน้ำร้อน ผลการศึกษาพบว่าสภาพภูมิประเทศรวมไปถึงทรัพยากรที่มีค่าตามเขตภูเขาไปถึงเบตงนั้นมีความหลากหลาย ซึ่งส่งผลให้การประกอบอาชีพนั้นมีความแตกต่างกัน การทำเหมืองดีบุกในเขตสงขลา-เบตง เคยสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำให้แก่ผู้ประกอบการ แต่เมื่อสถานการณ์ความต้องการดีบุกเปลี่ยนไป

²⁵ ประมาณ เทพสงเคราะห์, “ภูมิศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ : ทรัพยากรธรณีเส้นทางสงขลาสู่เบตง” ในวารสารปาริชาติ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2536-มีนาคม 2537), 8-15.

เหมืองหินอ่อนยังคงทำรายได้ให้กับภาคใต้ต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน บทความของ สงบ ส่องเมือง เรื่อง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ปัจจุบัน” เป็นงานศึกษาคักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ โดยศึกษาข้อมูลเปรียบเทียบจากสี่จังหวัด ในปี 2543 ได้แก่พัทลุง สงขลา สุราษฎร์ธานีและสตูล ²⁶โดยในจังหวัดพัทลุงศึกษาตำบลนาขยาด อำเภอควนขนุน ซึ่งเป็นตำบลที่ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขาบรรทัดและทะเลสาบสงขลา ประกอบอาชีพทำนา ก่อนเปลี่ยนมาเป็นอย่างพารา ในจังหวัดสตูลศึกษาตำบลแป๊ะ อำเภอท่าแพ ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขาบรรทัดกับทะเลอันดามัน ประวัติการตั้งถิ่นฐานเชื่อมโยงกับการอพยพย้ายถิ่นจากไทรบุรี แต่เดิมเป็นพื้นที่ป่า เมื่อมีการตัดถนนสายฉลุงไปละงู ในปีพ.ศ.2500 จึงสามารถติดต่อกับภายนอกได้สะดวก พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกบุกเบิกเพื่อปลูกยางพารา ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ศึกษาตำบลบางสวรรค์ อำเภอพระแสง เป็นตำบลใกล้คลองอิปันลำน้ำสาขาของแม่น้ำตาปี มีแม่น้ำไหลผ่านตลอดปี เป็นตำบลที่เกิดจากการบุกเบิกพื้นที่ปลูกยางพารา ในปัจจุบัน(2543) มีถนนสายพระแสง-ปลายพระยา-อ่าวลึก วิ่งผ่าน ทางด่วนสายขนอม-อ่าวลึกกำลังก่อสร้าง(ปัจจุบันสร้างเสร็จและเป็นถนนเชื่อมระหว่างภาคใต้ฝั่งตะวันออกและตะวันตกที่สำคัญ ชาวบ้านเรียกถนนนี้ว่า ถนนเซาท์เทิร์น) และในจังหวัดสงขลา ศึกษาที่ตำบลชิงโค อำเภอสิงหนคร ตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเลตะวันออก มีลักษณะภูมิประเทศเป็นหาดทราย สันทราย ราบและที่ราบเรียงรายสลับกัน เมื่อก่อนติดต่อกับเมืองอื่นๆลำบาก

ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนสายสงขลา-ระโนด และสิงหนคร-ควนเนียง-ปากพะยูน กับสะพานติณสูลานนท์และสะพานปากร่อ จึงสามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้สะดวก งานศึกษาของสงบเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยศึกษาจาก 1,600 ครั้วเรือน ซึ่งจากการศึกษาสภาพเศรษฐกิจพบว่า ตำบลนาขยาดเป็นตำบลที่มีศักยภาพสูงสุด โดยดูจากรายได้ครัวเรือน การผลิตที่เข้มข้น และการบริหารจัดการการผลิตในรูปแบบธุรกิจไม่ใช่ผลิตเพื่อตอบสนองความ

²⁶ สงบ ส่องเมือง, “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ปัจจุบัน” ในวารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่3 (เมษายน-มิถุนายน 2546), 59-72.

ต้องการของตลาดภายนอก และมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาความรู้ผ่านสถาบันการศึกษา งานศึกษาของสงบขึ้นดูช่วยให้เราเห็นภาพการเปลี่ยนผ่านของชุมชนที่ตั้งอยู่บนลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกัน บางชุมชนเช่นบางสวรรค์เกิดจากการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกยางพาราเป็นการเริ่มชุมชนที่มีเศรษฐกิจขึ้นกับการบุกเบิกยางพารา ในขณะที่บางชุมชนเช่น ตำบลชิงโค มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจต่อเนื่องสืบจากอดีต

เช่นเดียวกับงานของกิตติ ตันไทย เรื่อง“เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่พ.ศ. 2439-2539” ซึ่งกิตติได้แบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ระยะ กล่าวคือ

ระยะแรก เศรษฐกิจดั้งเดิมก่อน พ.ศ. 2453 ซึ่งยังไม่ผลิตยางพารา ซึ่งในระยะแรกนี้ผู้คนในลุ่มทะเลสาบสงขลายังคงผลิตเพื่อยังชีพในระบบศักดินา คือผลิตข้าวเพื่อบริโภค ที่เหลือนำไปแลกเปลี่ยนหรือขายเป็นส่วย เครื่องมือการผลิตยังเป็นเครื่องมือแบบง่าย ๆ เช่นไถ จอบ อาศัยแรงงานจากคนและสัตว์ ระยะที่สอง สภาพเศรษฐกิจตั้งแต่ พ.ศ. 2453-2500 เป็นระบบเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับชาวนาและชาวสวนยางพารา กล่าวคือเป็นช่วงที่ระบบทุนนิยมเริ่มแทรกตัวเข้ามา เห็นได้จากชาวนาเริ่มผลิตข้าวเพื่อขาย ในขณะที่ผู้ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงเริ่มหันมาปลูกสวนยางพาราเป็นอาชีพเสริม และระยะที่สาม คือตั้งแต่พ.ศ. 2500-2539 ซึ่งชาวนาเปลี่ยนมาผลิตข้าวเพื่อการค้าอย่างจริงจัง โดยอาศัยเทคโนโลยีการผลิตเช่นรถไถ ข้าวพันธุ์ใหม่ ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง และชาวสวนยางพาราได้เปลี่ยนเป้าหมายจากอาชีพเสริมมาเป็นอาชีพหลักเพื่อผลิตให้ได้ปริมาณตามความต้องการของตลาดโดยเปลี่ยนจากยางพันธุ์พื้นเมืองเป็นยางพันธุ์ดีและรัฐให้การสนับสนุนผ่านกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง จากสภาพการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจางลงอย่างรวดเร็ว วัฒนธรรมการบริโภค

กลายเป็นตัวบ่งชี้ฐานะและเป็นค่านิยมใหม่ที่ต้องแสวงหา²⁷ งานของกิตติช่วยให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเน้นทรัพยากรข้าวและยางพารา ซึ่งแม้ผลการศึกษากลับออกมาเป็นภาพเชิงลบของการพัฒนาทางเศรษฐกิจแต่ก็เป็นประเด็นให้ขบคิดถึงอีกด้านหนึ่งของเหรียญแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย นอกจากข้าวและยางพาราแล้ว ทรัพยากรอื่นๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน

บทความของสถาพร ศรีสัจจ จึง เรื่อง “ประมงพื้นบ้านภาคใต้ : ภาพความล่มสลายของหมู่บ้าน” สถาพรให้ภาพของสังคมภาคใต้ต้องพึ่งพาเมืองในแง่ของปัจจัยสี่ทั้งที่แต่เดิมชุมชนสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกับชุมชนอื่นที่มีผลผลิตที่แตกต่างกันได้ หลังปีพ.ศ. 2500 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมชนบทถูกลากเข้าสู่ “การผลิตเพื่อขาย” ในฐานะของผู้ผลิตสินค้าเพื่อส่งออก การลงทุนของรัฐในด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานเกิดขึ้นทุกพื้นที่โดยใช้เงินจากการเก็บภาษีอากร เพื่อสนับสนุนการผลิต อาชีพทางด้านการประมงได้รับการพัฒนาจากเทคโนโลยีที่ทันสมัย จำนวนการเพิ่มของเรือและขนาดของเรือ ขนาดและจำนวนของเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ทำให้สัตว์น้ำถูกล่าในปริมาณที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ในขณะเดียวกันแหล่งน้ำตามธรรมชาติถูกถมเพื่อสร้างโรงงานหรือหมู่บ้านจัดสรร จำนวนสัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำเค็มจึงลดปริมาณลงเรื่อยๆ และในท้ายที่สุดเมื่อปริมาณการเกิดของสัตว์น้ำไม่สมดุลกับปริมาณผู้ล่าทำให้เกิดการลักลอบจับสัตว์ในแหล่งอนุบาล เช่นป่าโกงกาง ป่าชายเลน รวมไปถึงลอบทำการประมงนอกเขตน่านน้ำ ประมงพื้นบ้านจึงค่อยๆ ลดจำนวนลง ในขณะที่ประมงชายฝั่งและประมงน้ำลึกก็ประสบปัญหาจับปลาได้น้อย ผลที่ตามมาคือความล่มสลายของอาชีพ

²⁷ กิตติ ตันไทย, “เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539” ในวารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่ 3 (เมษายน-มิถุนายน 2546), 73-86.

ประมง²⁸ งานของสถาพรบ่งชี้ให้เห็นถึงผลเสียจากการพัฒนา อีกอาชีพหนึ่งซึ่งได้รับผลกระทบ ซึ่งหากไม่ลดปริมาณหรือจำนวนของเรือประมง(ที่ผิดกฎหมาย) และเว้นระยะให้สัตว์ทะเลได้ขยายพันธุ์ อาชีพประมงภาคใต้อาจจะเหลือไว้แค่ชื่อเสียงของอาชีพในอดีตเท่านั้น ไม่เพียงแต่ระบบการผลิตและทรัพยากรของภาคใต้เท่านั้นที่เปลี่ยนแปลงไปจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจ อาชีพของคนก็ได้รับผลกระทบจากแผนพัฒนาเช่นเดียวกัน

บทความของคำนวน นวลสนอง เรื่อง “วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา” ซึ่งคำนวนได้เสนอว่า วิถีชีวิตชาวสงขลาเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจน ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดให้สงขลาเป็นเขตพื้นที่ส่งเสริมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ระหว่างอำเภอเมืองสงขลา และอำเภอหาดใหญ่ กับเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมขนาดย่อมที่อำเภอรัตภูมิ²⁹

นอกจากนี้รัฐยังได้ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานเพื่อสนับสนุนการอุตสาหกรรม เช่น สะพานติณสูลานนท์ ท่าเรือน้ำลึกสงขลา สถาบันฝึกอาชีพ ท่าอากาศยานหาดใหญ่ เป็นต้น ผลสืบเนื่องทำให้เกิดการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมไปทุกอำเภอ และเป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่ต่อเนื่องจากการเกษตร เช่น อาหารทะเลกระป๋อง อาหารทะเลแช่แข็ง ห้องเย็น อุตสาหกรรมจากยางพารา เป็นต้น

จากการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตและการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ คนจำนวนมากเริ่มเคลื่อนตัวเองจากภาคการเกษตรเข้าสู่ความเป็น

²⁸ สถาพร ศรีสังข์, “ประมงพื้นบ้านภาคใต้ : ภาพความล่มสลายของหมู่บ้าน” ในวารสารทักษิณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2541), 127-130.

²⁹ คำนวน นวลสนอง, “วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา” ในวารสารวารสารทักษิณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2541), 89-101.

แรงงานในภาคอุตสาหกรรม คำนวณได้เสนอในบทความว่า ในปี พ.ศ. 2537 สงขลามีโรงงานอยู่ 1,334 โรงงาน มีผู้ทำงาน 42,948 คน ส่วนใหญ่จะอยู่ในโรงงานที่เมืองสงขลา สะเดา จะนะ และรัตภูมิ ซึ่งจากการผันตนเองเป็นแรงงานนี้ ได้ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจากเคยร่วมมือกันผลิตในวิถีชีวิต กลายเป็นความสัมพันธ์แบบโรงงาน มีสายการบังคับบัญชาในการผลิตในโรงงาน ที่ชัดเจนและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากข้อบังคับของกฎหมายที่ว่าด้วย ลูกจ้างแรงงาน บทความทั้งหมดในประเด็นศึกษาย่อยของCUSTER นี้ให้ภาพของความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงเปลี่ยนผ่านจากการผลิตเพื่อบริโภค กลายเป็นการผลิตเพื่อขาย จนกระทั่งเป็นการผลิตเพื่อส่งออกในระบบอุตสาหกรรม ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นทำให้ทรัพยากรร่อยหรอ ลดปริมาณลง และสิ่งแวดล้อมเสียหายจนทำให้ไปสู่การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตอันเนื่องมาจากนโยบายของรัฐตามบริบทยุคสมัย ช่วยให้เราเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคใต้ในแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้อย่างชัดเจนและลุ่มลึกยิ่งขึ้น

งานศึกษาในCUSTER สงขลา ประเด็นปฏิบัติการตอบโต้ของคนต่อการเปลี่ยนแปลงของรัฐ งานศึกษาในประเด็นนี้คืองานของ **มานะ ชุนวีช่วย(2546)** เรื่อง **“ชุมโจรแห่งกลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2437-2465”** งานของมานะได้ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในกลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งก็คือ “ชุมโจร” ในสมัยรัชกาลที่5และ6 ซึ่งมานะได้เสนอว่าสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สภาพสังคมและเศรษฐกิจ และการปฏิรูปการปกครองมีผลให้เกิดชุมโจรขึ้นมา ซึ่งโจรมีอยู่ 2 ประเภท คือ โจรทั่วไปและโจรวัฒนธรรม ซึ่งในประเภทหลังนี้ มานะใช้คำว่า “วัฒนธรรมนักเลง”³⁰

มานะได้ให้ภาพของดินแดนกลุ่มทะเลสาบสงขลาแตกต่างจากงานที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวคือ ดินแดนกลุ่มทะเลสาบสงขลาไม่ได้เคลื่อนไหวคึกคักด้วยเรื่องการค้าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ แต่เป็นบ้านป่าที่คนในหมู่บ้านต้องเผชิญชีวิตต่อสู้

³⁰ ดู มานะ ชุนวีช่วย, “ชุมโจรแห่งกลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2437-2465” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546).

กับภัยต่างๆรอบตัวทั้งจากธรรมชาติเช่น ช้าง เสือ งูพิษ โรคระบาดและจากมนุษย์ และการต่อสู้เอาชีวิตรอดนี้ทำให้คนเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือตนเองโดยไม่รอความช่วยเหลือจากใครซึ่งเป็นทางออกของชุมชนในช่วงเวลานั้น และการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน เมื่ออำนาจรัฐเข้ามาแสวงหาประโยชน์จึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้าน เมื่อรัฐพยายามกระชับอำนาจในภาคใต้โดยการพัฒนาระบบทางรถไฟในทศวรรษ 2450 แต่ทางรถไฟไม่ส่งผลต่อชาวบ้านในลุ่มทะเลสาบสงขลามากนัก ทั้งนี้เป็นเพราะเส้นทางที่ชาวบ้านใช้กันมักจะเป็นเส้นทางเดินริมแม่น้ำที่เรียกกันว่า ทางพลีหรือทางเกวียนมากกว่า แต่รัฐก็พยายามขยายเส้นทางคมนาคมทางบกให้เชื่อมต่อกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมต่อกับเมืองตรังในภาคใต้ฝั่งตะวันตกในปีพ.ศ. 2446 โดยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้เกณฑ์แรงงานชาวบ้านในเขตพัทลุงที่ไม่มีเงินจ่ายค่ารัฐประการและต้องถูกกลโกง ชี้แจงไปสร้างถนนข้ามเขาบรรทัดที่เรียกกันว่า “เขาพับผ้า” ด้วยความยากลำบาก

นอกจากนี้ นับจากช่วงปฏิรูปการปกครองเทศาภิบาลเป็นต้นมา เกิดการจับกุมโจรกันอย่างคึกคักรวมถึงการกำหนดนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านในวงกว้าง ภาวะความคับแค้นที่คนพัทลุงมีต่อศูนย์กลางถูกข่มเก็บไว้จนกลายเป็นความไม่พอใจและได้ระเบิดออกด้วยการรวมกลุ่มเพื่อต่อต้านนโยบายรัฐภายใต้ชื่อ ชุมโจรบ้านดอนทราย ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของโจรทั้งสองประเภท ประกาศตัวเป็นฝ่ายตรงข้ามรัฐอย่างเปิดเผย ไม่ยอมจ่ายภาษีและปกป้องคุ้มครองชุมชนด้วยตนเองรวมถึงทำการแก้แค้นกลโกงของรัฐที่เคยสร้างความเดือดร้อนให้แก่พวกตน ซึ่งต่อมาเมื่อรัฐสามารถปราบปรามชุมโจรนี้ได้ และตระหนักถึงต้นเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นจึงออกมาตรการที่ยืดหยุ่นต่อคนในเขตพัทลุงเพื่อไม่ให้เกิดโจรขึ้นมาอีก แต่อย่างไรก็ตามมานะได้เสนอว่า การดำรงอยู่ของโจรยังคงมีมาอย่างสืบเนื่อง ซึ่งสาเหตุอาจจะไม่ใช่เป็นดังบริบทในอดีต งานศึกษาประวัติศาสตร์ของมานะได้ย้อนกลับไปศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลา และได้เพิ่มคำอธิบาย

โดยใช้มุมมองจากจุดเล็กๆ เช่น เรื่องชุมชนโจร เชื่อมโยงกับภาพใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทั่วทั้งภาคใต้ เป็นงานที่มีความน่าสนใจและมีมุมมองที่แปลกจากงานที่ศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก

กล่าวโดยสรุปในภาพรวมของ CLUSTER สงขลา มีงานศึกษาเป็นจำนวนมากค่อนข้างมากแต่ส่วนใหญ่ในงานที่เป็นวิทยานิพนธ์นั้น มักจะศึกษาโดยเน้นในด้านการเมืองมากกว่าเศรษฐกิจ แม้ว่าบางครั้งจะศึกษาเกี่ยวเนื่องกับเศรษฐกิจแต่ก็เป็นเพียงเศรษฐกิจเฉพาะของผู้นำหรือกลุ่มตระกูลผู้นำ นอกจากนี้มีการศึกษาพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา โดยมีการศึกษาเป็นประเด็นย่อยๆ ผ่านบทความ เช่น เรื่องของอาชีพ หรือทรัพยากร แต่ก็ยังไม่มี การสรุปในภาพรวมทั้งหมด มีการศึกษาปฏิบัติการของคนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีต่อรัฐในแง่การแสดงออกในฐานะโจร แต่ก็ยังเป็นเพียงการศึกษาในช่วงรัชกาลที่ 5-6 เท่านั้น อาจมีคำถามต่อเนื้อหาว่าโจรมีบทบาทอย่างไรในสถานการณ์สงครามโลกครั้งที่สอง หรือการเปลี่ยนแปลงการผลิตภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจเป็นปัจจัยให้เกิดโจรในลุ่มทะเลสาบสงขลา ยุคใหม่หรือไม่ อย่างไรก็ตาม ใน CUSTER สงขลา ในประเด็นการศึกษาประวัติเศรษฐกิจนั้นยังมีประเด็นให้ศึกษาอีกเป็นจำนวนมาก อาทิ ความสัมพันธ์แบบเมืองคู่ทางเศรษฐกิจระหว่างสงขลาและหาดใหญ่ กลุ่มทุนยุคใหม่ในลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นต้น

4.4) CLUSTER ปัตตานี ยะลา นราธิวาส: สถานภาพความรู้

วิทยานิพนธ์และบทความ

ลำดับ	ปี	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	สถาบัน/ วารสาร
1	2515	ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม	การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411	ม.ศ.ว. ประสานมิตร

2	2519	พรรณงาม เก้าธรรมสาร	การปกครองหัวเมืองภาคใต้ทั้ง 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	จุฬาลงกรณ์
3	2521	สมโชติ อ๋องสกุล	การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474	มศว.ประสานมิตร
4	2523	นภดล วิจารณ์อุดมศาสตร์	ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474	มศว.ประสานมิตร
5	2529	เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร	การต่อต้านนโยบายรัฐบาลในสี่จังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย โดยการนำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์	ม.ศิลปากร
6	2538	อรณพ เนียมคง	นโยบายการศึกษาของรัฐบาลต่อชาวไทยเชื้อสายมลายูในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2500-2516	ม.ศิลปากร
7	2547	Mala Rajo Sathian	Economic change in the pattani region c.1880-1930 : Tin and Cattle in the era of Siam's Administrative Reforms	National University of Singapore
8	2548	นาตอนงค์ ภูวงษ์	การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8 (พ.ศ.2504-2544)	มศว.ประสานมิตร
9	2549	Philip King	FROM PERIPHERY TO CENTRE : SHAPING THE HISTORY OF THE CENTRAL PENINSULAR	University of Wollongong
10	2550	สุวิมล สุขเกษม	ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่17-ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19	ม.ศิลปากร

11	2525	สมโชติ อ๋องสกุล	กบฏผู้วิเศษ : ฝีมือในภาคใต้	ว.ประวัติศาสตร์
12	2554	ภมรี สุรเกียรติ	เปลี่ยน “ป่าดิบ” ให้เป็น “บ้าน” : ชุมชนในฝัน ณ ทัศนนิคมธารโต	ว.รู้ขยาย
			พ.ศ. 2478-2500	
13	2556	พุทธพล มงคลวรารณ	ปัตตานีผ่านแว่นของจักรวรรดิและดวงตาสัมัยใหม่	ว.เมืองโบราณ
14	2557	พุทธพล มงคลวรารณ	โต๊ะโมะ : เหมืองทอง หัวเมืองอิสระของชาวจีนและสัมปทานของบริษัทฝรั่งในช่วงปลายศตวรรษที่19	ว.รัฐสมัย
15	2558	ปิยดา ชลวร	สัมปทานเหมืองทองในระแงะ (นราธิวาส) กับการสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของสยามในปลายศตวรรษที่ 19	รัฐศาสตร์สาร

งานศึกษาในCLUSTER ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส เริ่มศึกษาในประเด็นทางการเมือง เนื่องจากกลุ่มเมืองในCLUSTER นี้ เป็นหัวเมืองประเทศราชมาลาญที่ตกอยู่ในความสับสนเสี่ยงต่อปัญหาความมั่นคง และตกอยู่ภายใต้การปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล ภายใต้การจัดมณฑลปัตตานี งานศึกษาในกลุ่มแรกคือศึกษาประเด็นการจัดการเมืองการปกครองและการศึกษาสืบเนื่องถึงผลกระทบจากการจัดระเบียบนั้น ประเด็นที่สองคือการศึกษาศรษฐกิจ ซึ่งจะแบ่งเป็นเศรษฐกิจของCUSTER ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม กับผลกระทบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

สภาพภูมิประเทศของCLUSTERนี้โดยทั่วไปเป็นป่าเขาและมีที่ราบตามชายฝั่งทะเล และที่ราบระหว่างหุบเขา โดยบริเวณที่ราบจะมีแม่น้ำไหลผ่านเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่ราบลุ่มที่สำคัญได้แก่ ที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำปัตตานี ที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำสายบุรี และที่ราบริมฝั่งทะเลชายฝั่งนับจากปากบาง อำเภอกะพ้อ จังหวัดสงขลา

เรื่อยมาจนถึงพื้นที่อ่าวปัตตานีที่มีลักษณะเป็นแหลมยื่นโค้ง สุดปลายอ่าวมีแหลมตาชียื่นคอกำบังคลื่นลมให้กับอ่าวและแม่น้ำปัตตานี ลงไปจรดปากแม่น้ำบางนรา ในจังหวัดนราธิวาส ทางตอนใน พื้นที่เป็นภูเขาและมีป่ารกทึบเป็นทิวเขา สลับซับซ้อนเป็นจำนวนมาก เป็นที่ตั้งของเมืองยะลา เมืองรามัน เมืองระแงะ เข้าไปจนถึงเมืองเบตงซึ่งเป็นเขตต่อแดนกับประเทศมาเลเซีย นอกจากนี้ยังมีเขตพื้นที่ป่าเขาจำนวนมากที่เป็นเขตต่อแดนกับประเทศมาเลเซียอีกเช่น ยะหา บันนัง สตาร์ แวง เป็นต้น ในเขตที่ราบริมฝั่งทะเลเป็นเขตที่อยู่อาศัยของราษฎร ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา ค้าขาย ทำนาเกลือ และเลี้ยงสัตว์ ส่วนพื้นที่เขตป่าเขามีราษฎรอาศัยอยู่น้อยแต่เป็นแหล่งที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้และแร่ธาตุ อาทิ ดีบุก ทองคำ วุลแฟรม ในCLUSTER นี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก อาทิ เมืองนอกจิกเป็นเมืองที่ทำนามาก เมืองปัตตานีทำนาเกลือที่เดียวในแหลมมลายู และส่งเกลือเป็นสินค้าออกไปสิงคโปร์ เมืองยะหริ่งมีปลาเป็นสินค้าออกจำนวนมาก เมืองสายบุรีอยู่ในทำเลที่ตั้งที่เป็นปากน้ำเหมาะแก่การค้าขาย ส่วนเมืองทางตอนในคือรามัน ระแงะและยะลา เต็มไปด้วยแร่และของป่า ด้วยความอุดมสมบูรณ์ทั้งในแง่ทรัพยากรและทำเลที่ตั้งที่ค่อนข้างดี นอกจากนี้ยังมีสถานะเป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศมาอย่างยาวนาน กลุ่มเมืองในCLUSTERนี้จึงมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ดังนั้นเราจึงเห็นการขยายอำนาจลงมาครอบครองเพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงในช่วงต้นรัตนโกสินทร์อีกครั้ง

งานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ใน CLUSTER ปัตตานี ยะลา นราธิวาสนี้ในระยะแรกเป็นการศึกษาในประเด็นการเมืองและการบริหารจัดการหัวเมืองมลายู งานศึกษาตั้งอยู่บนสามัญทัศน์ว่า เมืองปัตตานีเป็นของกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงเน้นการศึกษาไปในทิศทางที่ศูนย์กลางอำนาจได้กระทำต่อหัวเมืองมลายู งานศึกษาในกลุ่มนี้ได้แก่ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม (2515) เรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.2325-2411” งานของ พรธณงาม เเงาธรรมสาร(2519) เรื่อง “การปกครองหัวเมือง

ภาคใต้ทั้ง 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” งานของ สมโชติ อ๋องสกุล(2521) เรื่อง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474” งานของนภดล โรจนอุดมศาสตร์ (2523) เรื่อง “ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474” งานของ เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร(2529) เรื่อง “การต่อต้านนโยบายรัฐบาลในสี่จังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย โดยการนำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์” และงานของ อรรถนพ เนียมคง(2538) เรื่อง “นโยบายการศึกษาของรัฐบาลต่อชาวไทยเชื้อสายมลายูในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2500-2516” และงานของ สุวิมล สุขเกษม(2550) เรื่อง “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่19” งานของทวีศักดิ์ พรหมงาม สมโชติ และสุวิมล ได้ให้ภาพของหัวเมืองมลายูไว้ตรงกันว่า ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หัวเมืองมลายูอันได้แก่ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปัตตานีได้กลับมาเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทยอีกครั้ง แต่กลับประสบปัญหาความยุ่งยากในสมัยรัชกาลที่1 จึงแบ่งหัวเมืองออกเป็น 7 เมืองให้เป็นอิสระแก่กัน ต่อมาเกิดเหตุการณ์เมืองไทรบุรี ในปีพ.ศ. 2374และ พ.ศ. 2381 ก็สามารถควบคุมสถานการณ์โดยผ่านเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไว้ได้³¹ ในสมัยรัชกาลที่4 มีความพยายามเชื่อมโยงหัวเมืองมลายูโดยการสร้างถนนเชื่อมต่อกับเมืองไทรบุรี และในสมัยรัชกาลที่5 จึงดำเนินการปฏิรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล งานของพรหมงามได้เสนอถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองทั้ง 7 กับศูนย์กลางว่าเป็นไปในลักษณะผู้ใต้ปกครอง จนกระทั่งมีปัจจัยภายนอกที่สำคัญ คืออังกฤษได้ขยายอำนาจการปกครองรัฐในแหลมมลายูตั้งแต่ยะโฮร์มาจนถึงพรมแดนเปรัก-รามัน ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาระยะยาวตั้งแต่พ.ศ.

³¹ ดู ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.2325-2411” (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,2515). และ สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่17ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่19” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตสาขาสังคมศาสตร์เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร,2550).

2428-2436 ซึ่งปัญหานี้เป็นปัญหาสำคัญเพราะเหตุผลในทางยุทธศาสตร์ ถ้าบริเวณต้นน้ำเปรักอยู่ในครอบครองของรามัน(ซึ่งเป็นหัวเมืองของกรุงเทพฯ) เมืองเปรักจะอยู่ในฐานะเสียเปรียบหากเกิดการสู้รบเพราะที่ตั้งของเบตง และ ปาดังนิเมานิปีส ทางเหนือสามารถผ่านเข้าสู่เปรักได้โดยง่าย แต่ถ้าอังกฤษยึดครองต้นน้ำเปรักได้จะสามารถเข้าครอบครองกลับต้นได้สะดวก

นอกจากนี้ในแง่เศรษฐกิจแล้ว พื้นที่ตอนในภูเขาเต็มไปด้วยดีบุกและทองคำ ซึ่ง ณ ขณะนั้นมีชาวจีน (ประมาณ 70 คน) กำลังทำเหมืองแร่อยู่ ปัญหานี้ได้ยืดเยื้อ และมีความพยายามประชิดพรมแดนของราษฎรฝั่งเปรักอยู่เสมอตามคำร้องเรียนของพระยารามัน นอกจากนี้ความสนใจของนักธุรกิจอังกฤษในการลงทุนในกิจการเหมืองแร่ ก่อให้เกิดข้อโต้แย้งในอำนาจของเจ้าเมืองในการอนุมัติหรือสัมปทานสิทธิ์ ดังนั้นทางส่วนกลางจึงมีทัศนะว่าระบบการปกครองแบบเก่าค่อนข้างไร้ประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงเป็นเหตุผลหนึ่งให้เกิดการปฏิรูปการปกครองในมณฑลปัตตานี³² สำหรับผลของการปฏิรูปการปกครองพรณงามได้เสนอไว้ว่าแม้จะประสบผลสำเร็จในระยะเวลาอันสั้นแต่การเปลี่ยนโครงสร้างการปกครองโดยการถอดพระยาตานี เจ้าเมืองปัตตานีนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการต่อต้านรัฐในระยะเวลาต่อมา จากผลการศึกษาของพรณงามนี้ นำมาสู่งานศึกษาของสมโชติ ได้ศึกษาการปฏิรูปมณฑลปัตตานีสืบเนื่องมาจนกระทั่งสิ้นสุดสภาพมณฑลปัตตานี

สมโชติได้เสนอในงานว่าระยะเวลาในความพยายามปรับปรุงหัวเมืองมลายูเพื่อความเป็นเอกภาพในการปกครองในปัตตานี ในพ.ศ. 2439 โดยแบ่งการดำเนินการเป็นสองระยะ คือระยะแรก พ.ศ. 2439-2449 โดยใช้การประนีประนอมจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่เจ้าเมือง จนสามารถ ยกเลิกฐานะประเทศราชของปัตตานีได้ในพ.ศ. 2448 ในขณะเดียวกันก็ใช้การเจรจากับอังกฤษจนนำไปสู่

³² ดูพรณงาม เก้าธรรมสาร, “การปกครองหัวเมืองภาคใต้ทั้ง 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

ข้อตกลงว่าอังกฤษจะไม่คุกคามดินแดนแถบนี้ และระยะที่ 2 คือจากพ.ศ. 2449-2474 เป็นช่วงที่จัดตั้งมณฑลปัตตานีขึ้นมา

ในระยะที่สองนี้แบ่งเป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือช่วงแรก พ.ศ. 2449-2458 รัฐใช้วิธีผ่อนปรนเป็นกรณีพิเศษสำหรับมณฑลปัตตานี เพราะว่าราชกรส่วนใหญ่มิเชื่อสาขมลายูและนับถือศาสนาอิสลาม ช่วงที่สอง พ.ศ. 2458-2465 ซึ่งรัชกาลที่ 6 ทรงปรับปรุงสร้างใหม่ให้มีอุปราชภาคช่วยควบคุมกิจการเทศาภิบาล จัดมณฑลปัตตานีให้ขึ้นกับมณฑลปักษ์ใต้โดยมีอุปราชภาคควบคุมอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ลักษณะการปกครองเป็นไปอย่างลัບสน และมีลักษณะเป็นชาตินิยมมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกระทบกระเทือนต่อศาสนา เชื้อชาติ วัฒนธรรมของท้องถิ่นจนท้ายที่สุดจึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านขึ้น และในช่วงสุดท้ายคือตั้งแต่พ.ศ. 2465-2474 ซึ่งเป็นปีที่ยุบเลิกมณฑลปัตตานี โดยในช่วงนี้รัฐได้กำหนดหลักปฏิบัติทางการสำหรับมณฑลปัตตานีอย่างชัดเจน สำหรับงานปฏิรูปมณฑลปัตตานี สมชิตได้สรุปไว้ว่าโดยหลักๆแล้ว รัฐบาลได้เข้ามาจัดการมณฑลปัตตานีโดยยึดระเบียบแบบแผนเหมือนมณฑลอื่นๆโดยดำเนินการด้านการจัดโครงสร้างการปกครอง การศาล การคลัง และการศึกษา ผลที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาปฏิรูปคือปฏิกิริยาต่อต้านจากคนในพื้นที่จนเกิดการปะทะกันเกิดขึ้นสามครั้งคือ ครั้งแรกปะทะกันเมื่อพ.ศ. 2452 โดยมีหะยะปูละและหะยีวันจีเป็นผู้นำ เกิดการปะทะกันที่หมู่บ้านมะนังบาตะ ท้องที่อำเภอยะหริ่ง ซึ่งสามารถจับกุมผู้ก่อเหตุแต่หะยีวันจีหลบหนีได้ ครั้งที่สองเกิดขึ้นเมื่อพ.ศ. 2454 โดยกลุ่มที่หลบหนีไปได้กลับมาปล้นอำเภอยะหาเมืองยะลาถึงสองครั้ง และครั้งที่สามปลายปีพ.ศ.2465 โดยการนำของอับดุลการเดร์ อดีตพระยาตานี เกิดการปะทะที่หมู่บ้านน้ำใส อำเภอมายอก่อนหน้านี้แผนการใหญ่ของอับดุลการเดร์จะเริ่มในเดือนเมษายนส่งผลให้แผนการใหญ่เปิดเผยและประสบความล้มเหลว จนอับดุลการเดร์ต้องหลบสีกัยไปอยู่รัฐกลันตันและเสียชีวิตที่นั่น ในขณะที่ลูกชายคือมะไฮยิดดินได้เป็นทายาทรับอุดมการณ์ต่อต้านรัฐไทยต่อไป

งานของสมโชติได้เสนอผลของการปฏิรูปทางด้านเศรษฐกิจไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือผลจากการส่งเสริมให้เกิดการค้าโดยการยกเลิกการผูกขาดในรูปแบบเดิม เช่นการยกเลิกการผูกขาดการค้าปลาสะลากู๋ในเมืองสาบบุรี ที่เป็นที่ยอมรับในตลาดสิงคโปร์ เป็นต้น การยกเลิกการผูกขาดแบบนี้เปิดโอกาสให้ราษฎรชาวจีนได้เริ่มประกอบอาชีพการค้ามากขึ้น ส่วนชาวมลายูยังคงมีอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีการวางพื้นฐานการศึกษาโดยการจัดตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้นแต่มีอุปสรรคเกี่ยวกับศาสนาและภาษาทั้งนี้เพราะผู้ที่ได้ศึกษาส่วนใหญ่เป็นบุตรหลานราษฎรที่นับถือศาสนาพุทธ ในขณะที่เด็กเชื้อสายมลายูมีปัญหาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตน³³ งานศึกษาของทวีศักดิ์ พรหมงาม และสมโชติ ได้วางรากฐานการศึกษาเรื่องราวของCLUSTER นี้ไว้อย่างน่าสนใจ ถึงแม้ว่าจะเป็นมุมมองรัฐกรุงเทพฯเป็นศูนย์กลางก็ตาม ข้อมูลและรายละเอียดจากงานวิทยานิพนธ์ทั้งสามชิ้นยังคงถูกใช้อ้างอิงอย่างต่อเนื่อง เพราะปัญหาความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน ทำให้ผู้ศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไม่สามารถเข้าถึงเอกสารชั้นต้นในหอจดหมายเหตุแห่งชาติตั้งที่งานทั้งสามชิ้นใช้อ้างอิงได้ว่างานทั้งสามชิ้นมีคุณภาพการอย่างสูงต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

นอกจากนี้ยังมีงานที่ศึกษาผลของการปฏิรูปอีกสองชิ้น ซึ่งให้ความสำคัญทางด้านการศึกษา คืองานของ นภดลและอรณพ โดยนภดลศึกษาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474 และอรณพศึกษานโยบายการศึกษาของรัฐ พ.ศ.2500-2516 ผลการศึกษาของนภดลพบว่า ด้วยความต่างระหว่างศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม อยู่เบื้องหลังของความคิดซึ่งจัดให้เกิดการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้ประชาชนในมณฑลปัตตานีพูดภาษาไทยได้ ถึงกับเรียกร้องให้ออกกฎหมายบังคับโดยจุดมุ่งหมายเพื่อผสมกลมกลืนทางด้านวัฒนธรรม อย่างน้อยเพื่อให้พูดกันรู้เรื่อง แต่การจัดการศึกษา

³³ ดู สมโชติ อ๋องสกุล, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474” (ปริญญาวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521).

แบบสมัยใหม่นี้ไปขัดแย้งกลับการศึกษาตามขนบเดิมของศาสนาอิสลาม ซึ่งในมณฑลปัตตานีมีสถานศึกษาเหล่านี้อยู่แล้วเช่นปอเนาะและไม่เก็บค่าเล่าเรียน ในขณะที่โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นมาใหม่ตั้งอยู่ในวัดแทบทั้งสิ้น เป็นเหตุให้ราษฎรส่วนใหญ่ไม่สะดวกใจให้บุตรหลานมาเรียนหนังสือ แม้ว่าทางรัฐพยายามส่งครูสอนภาษาไทยไปสอนภาษาแทรกตามปอเนาะ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ในขณะเดียวกันหมู่ราษฎรไทยพุทธก็ไม่สนใจส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนเท่าที่ควร ต่อมาในสมัยรัชกาลที่6 เพื่อให้เด็กรู้ภาษาไทยจึงมีการออกกฎหมายบังคับ เกณฑ์เด็กเข้ามาเรียน ซึ่งก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านขึ้นมาอีกครั้ง จนในที่สุดต้องมีการอนุโลมและยอมผ่อนผันให้ สมัยรัชกาลที่7 ได้ใช้วิธีจูงใจให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานมาเรียนซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในระดับประถมศึกษา ส่วนระดับมัธยมมักจะเป็นบุตรหลานข้าราชการและพ่อค้าในเมืองที่นับถือศาสนาพุทธเท่านั้น³⁴ ผลของการจัดการศึกษานพดลได้สรุปว่าการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีมีอุปสรรคมากมาย อาทิขาดแคลนครู ขาดแคลนงบประมาณ และจุดมุ่งหมายเพื่อให้สามารถพูดไทยได้ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ด้วยมีสถิติเด็กนักเรียนมณฑลปัตตานีมีสถิติขาดเรียนมากกว่ามณฑลอื่นๆทั่วประเทศ

ในขณะที่งานของอรรถนพ ได้ศึกษานโยบายของรัฐต่อการจัดการศึกษาในยุคต่อมาว่า ปัญหาการพูดภาษาไทยไม่ได้เป็นผลมาจากการมีปอเนาะ ดังนั้น รัฐควรนำปอเนาะเข้ามาอยู่ในระบบการศึกษาแบบโรงเรียนราษฎร แต่ถูกคัดค้านว่าปอเนาะเป็นสถาบันทางศาสนาไม่ใช่สถานศึกษาดังนั้นจึงไม่เหมาะสม ในช่วง พ.ศ. 2490-2500 รัฐบาลระวางว่าปอเนาะเป็นแหล่งช่องสุ่มผู้ก่อการร้าย แบ่งแยกดินแดน ทั้งนี้เกิดความวุ่นวายขึ้นหลายครั้งในพื้นที่ จนกระทั่งนำไปสู่การหายสาบสูญของนายหะยีสุหลง ในปีพ.ศ.2497 ในที่สุด เมื่อถึงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปีพ.ศ.2501 ได้ดำเนินการจัดการศึกษาโดยแปลงรูป

³⁴ ดู นพดล โรจนอุดมศาสตร์, “ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-2474” (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ,2523).

การศึกษาแบบปอเนาะ มาเป็นโรงเรียนราษฎรสอนศาสนาอิสลาม ให้ดำเนินการสร้างสำนักความเป็นไทย ค่านิยมไทย พุทธอ่านและเขียนภาษาไทย และให้เงินอุดหนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ ต่อมาในปีพ.ศ.2509 มีมติคณะรัฐมนตรีห้ามตั้งปอเนาะเพิ่มขึ้น และปอเนาะที่ยังไม่เปลี่ยนสภาพให้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนราษฎรภายใน 5 ปี ผลจากการปฏิรูประบบโรงเรียนสร้างความไม่พอใจแก่ผู้นำศาสนาเจ้าของปอเนาะที่ต้องสูญเสียอำนาจในการควบคุมกิจการของตนเอง อย่างไรก็ตามในระหว่าง พ.ศ.2508-2514 มีปอเนาะ 109 แห่งต้องปิดตัวเพราะไม่สามารถรับการเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตามปัญหาการจัดการศึกษาในสามจังหวัดยังดำเนินต่อไปท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองที่ค่อนข้างเริ่มรุนแรงในช่วงถึงพุทธกาล ด้วยการเผาโรงเรียน จับครูไทยพุทธไปฆ่าหรือเรียกค่าไถ่ เป้าหมายบุคลากรทางการศึกษาถูกกำหนดเป็นเป้าหมายที่สุด³⁵ งานของอรรถนพ พยายามเชื่อมโยงการจัดการศึกษาโดยรัฐว่าเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาที่สั่งสมมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งน่าประหลาดใจว่าผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของเยาวชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันก็ยังไม่หลุดจากบทสรุปของนพดล และสถานการณ์การเมืองปัจจุบันก็ยังดำเนินไปตามงานการศึกษาของอรรถนพและยิ่งทวีความรุนแรงอย่างต่อเนื่องโดยไม่มีวี่แววจะยุติ

ความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อเนื่องในภาคใต้ถูกอธิบายผ่านงานของเฉลิมเกียรติ ซึ่งศึกษาปัญหาการต่อต้านรัฐบาลในสี่จังหวัดภาคใต้ของไทย ภายใต้การนำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ ซึ่งเป็นสาเหตุที่อ้างถึงในปัญหาความรุนแรงภาคใต้ในปัจจุบัน หะยีสุหลงเป็นผู้นำทางศาสนาอิสลามคนสำคัญในปัตตานี ซึ่งเป็นผู้นำการเรียกร้องให้แก่ปัญหาของคนมุสลิมอันเกิดมาจากนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป.พิบูลย์สงคราม และปัญหาเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หะยีสุหลงยื่นข้อเสนอ 7 ข้อให้รัฐบาล ซึ่งต่อมาหะยีสุหลงก็ถูกจับกุมตัวดำเนินคดีความมั่นคงใน

³⁵ ดูอรรถนพ เนียมคง, “นโยบายการศึกษาของรัฐบาลต่อชาวไทยเชื้อสายมลายูในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2500-2516” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538).

ต้นปี พ.ศ. 2491 หลังถูกปล่อยตัวในช่วงปี พ.ศ. 2496-2497 เกิดกระแสข่าวว่าสี่จังหวัดภาคใต้จะแยกตัวไปรวมกับสหพันธรัฐมลายูซึ่งได้รับเอกราชจากอังกฤษ ดังนั้นหะยีสุหลงจึงถูกเรียกตัวไปสอบสวน ในวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2497 และหายสาบสูญไปอย่างไร้ร่องรอย นอกจากนี้ยังมีการจับกุมและการสังหารชาวมุสลิมอีกหลายครั้งในช่วงเวลาที่เฉลิมเกียรติได้ทำการศึกษาวิทยานิพนธ์³⁶ อย่างไรก็ตามงานวิทยานิพนธ์ของเฉลิมเกียรติช่วยให้เราสามารถมองย้อนกลับไปได้และทราบปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับคนในพื้นที่สี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ว่ามีพัฒนาการเป็นมาอย่างไร และนับจากงานวิทยานิพนธ์ของเฉลิมเกียรติ ปัญหาความขัดแย้งนี้ได้ถูกกดทับลงไป จนกระทั่งการปะทุรอบใหม่ของสถานการณ์เมื่อปี พ.ศ. 2547 ได้ถูกผสมด้วยเงื่อนไขใหม่ๆหลายต่อครั้ง จนปัญหาความไม่สงบกลายมาเป็นปัญหาเรื้อรังจนถึงปัจจุบัน

งานศึกษาในCLUSTER ปัตตานี ยะลา นราธิวาส ในกลุ่มแรกนี้เป็นประเด็นการศึกษาเรื่องการเมืองเป็นสำคัญ แม้ว่าจะมีการพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจอยู่บ้างในงานของพรรณงามและสมโชติ แต่ก็ไม่ได้เป็นประเด็นหลักที่ทำการศึกษา และนับจากงานของอรอนพในปี พ.ศ.2538 เป็นต้นมา ดูเสมือนว่าปัญหาภาคใต้นอกเหนือจากเรื่องความขัดแย้งแล้วแทบไม่มีใครสนใจจะทำการศึกษาในประเด็นอื่นๆ ดังนั้นจึงไม่ปรากฏงานวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับปัตตานีอีกจนเกือบสิบปีต่อมา

งานศึกษาดุษฎีนิพนธ์ ของ MALA RAJO SATHIAN (2004) เรื่อง *Economic change in the pattani region c.1880-1930 : Tin and Cattle in the era of Siam's Administrative Reforms* ในปีพ.ศ. 2547 และงานของ PHILIP KING(2007) ใน CHAPTER FOUR : *The Consolidation of Raman,1826-1900*

³⁶ ดู เฉลิมเกียรติ ชุนทองเพชร, “การต่อต้านนโยบายรัฐบาลในสี่จังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย โดยผู้นำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529).

จากงาน *From Periphery to centre : Shaping the History of the Central Peninsular* ในปีพ.ศ.2549 งานทั้งสองชิ้นเป็นการศึกษาเศรษฐกิจของปัตตานีและบริเวณใกล้เคียง ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน งานของ King ได้เสนอถึงความสำคัญของเมืองรามันในฐานะเมืองซึ่งอยู่ทางตอนในไม่มีทางออกติดทะเล และกลายมาเป็นปัญหาระหว่างสยามกับ บริติชมลายา เมืองรามันนั้นเป็นที่รู้จักของชาวยุโรปตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1818 เมื่อพันเอกแบนเนอร์แมน (Colonel Bannerman) ได้ตกลงทำสัญญาการค้ากับผู้ปกครองเขตโก๊ะ (Khoh) ซึ่งต่อมากลายเป็นผลประโยชน์ที่สำคัญของผู้ปกครองท้องถิ่นในการอนุญาตให้สิทธิสัมปทานเหมือง ซึ่งสยามค่อนข้างไม่พอใจและดำเนินการตอบโต้³⁷ ในขณะที่งานของ Mala ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของมณฑลปัตตานีในช่วงการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล สมัยรัชกาลที่ 5 งานของ MALA ได้ศึกษาพลวัตทางเศรษฐกิจของปัตตานี พบว่า ก่อนหน้าช่วงการปฏิรูป แม้ว่าส่วนใหญ่ของคนพื้นเมืองจะมีอาชีพทำนา แต่ก็มีบางส่วนดำเนินการค้าผ่านเส้นทางชายฝั่งทะเล และที่ราบลุ่มทางตอนใน สินค้าของปัตตานีมีความหลากหลายถูกนำไปขายผ่านเส้นทางข้ามคาบสมุทรทางตอนใน สำหรับเรื่องการค้า MALA ได้สรุปภาพให้เห็นว่า ผู้นำท้องถิ่นและชาวจีน มีบทบาทในการค้าและตั้งตลาดบนปากแม่น้ำ (HILIR) ในขณะที่ชาวมลายูและพ่อค้าอินเดียมุสลิม ครองกิจกรรมทางตอนใน (DARAT) โดยกิจกรรมหลักของเศรษฐกิจช่วงแรกคือการทำเหมืองแร่ดีบุก การปศุสัตว์ และการค้า เมื่อรัชกาลที่ 5 กระชัอำนาจอในเมืองปัตตานีและดินแดนใกล้เคียง ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างปัตตานี กับสเตรทเซตเติลเมนต์ (STRAITS SETTLEMENTS/SS) และสหพันธรัฐมลายา (FEDERATED MALAY STATES/FMS) เริ่มเติบโตขึ้น MALA เสนอปัจจัยหลักที่ทำให้เศรษฐกิจเปลี่ยนไปคือ ความต้องการสินค้าของปัตตานีที่เพิ่มสูงขึ้นของ SS และ FMS ซึ่งเป็นผลมาจาก การเกษตร การค้าขาย และการเพิ่มจำนวนประชากรของทั้งสองเขตทำให้เศรษฐกิจของปัตตานีเปลี่ยนไป MALA ได้ศึกษา

³⁷ ดู Philip King, “From Periphery to centre : Shaping the History of the Central Peninsular” (Thesis Doctor of Philosophy, History and Politics Program, University of Wollongong, 2006).

องค์ประกอบที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจปัตตานี คือ การค้า (สินค้าซื้อขายและเครื่องขาย) กลุ่มพ่อค้า (ทั้งพ่อค้าท้องถิ่นมลายู พ่อค้าชาวจีน และพ่อค้าอินเดีย) และ ผู้กระทำ (ภายในคือสยาม และภายนอกคือ SS, FMS)

ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดพลวัตทางเศรษฐกิจผ่านเส้นทางการค้าชายฝั่ง และเส้นทางการค้าตอนในคือ ปันง-เคตะห์-เปรัก-ปัตตานี ซึ่งเชื่อมคาบสมุทรไว้ด้วยกัน งานของMALA ช่วยเปิดมุมมองทางเศรษฐกิจของปัตตานีและบริเวณโดยรอบให้เราเห็นความเคลื่อนไหวชัดเจนขึ้น และช่วยให้เห็นความสำคัญของปัตตานีทางเศรษฐกิจซึ่ง MALA ได้เสนอว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สยามต้องเข้ามาแทรกแซงและครอบครอง ด้วยเหตุนี้จากงานของพรรณงามและงานของMALA ทำให้เห็นว่าเส้นทางตอนในนั้นมีความสำคัญ โดยเฉพาะจุดต่อแดนเขต เปรัก-รามัน ซึ่งเป็นปัญหาในช่วงการปฏิรูป³⁸

งานทั้งสองชิ้นทั้งของMala และ King ช่วยเปิดมุมมองใหม่ในการศึกษาสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยไม่เน้นไปด้านการเมือง แต่ดูพลังทางเศรษฐกิจซึ่งขับเคลื่อนภูมิภาคอันเป็นการเปิดมุมมองใหม่ทางด้านการศึกษา ซึ่งมุมมองทางเศรษฐกิจนี้ พบได้อีกจากบทความของ พุทธพล มงคลวรวรรณ เรื่อง “โต๊ะโมะ : เหมืองทอง หัวเมืองอิสระของชาวจีนและสัมปทานของบริษัทฝรั่งในช่วงปลายศตวรรษที่19”

บทความของพุทธพลได้แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของแร่ทองคำในดินแดนตอนในของกลุ่มน้ำสายบุรี โดยระบุถึงเหมืองทองคำขนาดใหญ่ที่อยู่ในหุบเขาของแม่น้ำสาย(Cea) ตามบันทึกของอีรีเดีย(Eredia) ในช่วงต้นศตวรรษที่ 17 ซึ่งทองที่พบนั้นมีปริมาณมากอยู่ในรูปของผงทองและเกล็ดทองโดยจะนำไปขายที่มะละกา ช่วงแยกหัวเมืองมลายูออกเป็น 7 หัวเมืองตอนต้นรัตนโกสินทร์ เหมืองทองถูกระบุให้อยู่ในเขตแดนของระแงะ เหมืองทองโต๊ะโมะถูกค้นพบโดยพวกชาวกะ

³⁸ ดู Mala Rajo Sathian, “Economic change in the pattani region c.1880–1930 : Tin and Cattle in the era of Siam’s Administrative Reforms” (Thesis Doctor of Philosophy, Department of History , National University of Singapore , 2004).

และชาวมลายูท้องถิ่นได้เข้ามาหาทองเป็นเวลานาน เมื่อมีชาวจีนเข้ามาอยู่ในดินแดนแถบนี้มากขึ้นได้อพยพเข้าไปแสวงโชคโดยการผ่านภยันตรายจากกองกำลังชาวมลายูหลายต่อหลายครั้ง จนท้ายที่สุดสามารถตั้งมั่นบนเหมืองทองคำได้และหัวหน้าชาวจีนได้ขออนุญาตจากกษัตริย์สยามให้เป็นผู้ปกครองเขตเหมืองทองคำนี้ ซึ่งกินความถึงการปกครองกำลังคนด้วยเช่นเดียวกัน หัวหน้าชาวจีนเรียกว่า “กัปตันจีน” คนแรกที่ได้รับประทานบัตรทำเหมืองและได้รับบรรดาศักดิ์และราชทินนาม คือ “พระวิเศษสุวรรณภูมิ” ในขณะที่ลูกชายคือ อาฟัด หรือจีนฟัด ได้รับบรรดาศักดิ์และราชทินนาม เป็น “หลวงวิเศษสุวรรณภูมิ” (ปู่ทวดและปู่ของพนมเทียน) ในสมัยรัชกาลที่4และ5 ตามลำดับ³⁹ พุทธพลได้เสนอถึงอำนาจของผู้ปกครองชาวจีนว่าเป็นเสมือนราชาของเหมืองทอง และเป็นหัวเมืองอิสระมีพันธะเพียงส่งเครื่องราชบรรณาการผ่านเจ้าเมืองสงขลาเท่านั้น โดยที่ราชาระงะไม่สามารถเรียกเก็บภาษีได้ เมื่อพระวิภาควรรณดล(Jame McCarthy) มาสำรวจชายแดนเปรัก-รามัน ในปีพ.ศ.2424 ก็ระบุปัญหานี้เช่นเดียวกัน ดังนั้นสภาพของไต่ะโมะ จึงเปรียบเสมือนรัฐของชาวจีนท่ามกลางรัฐมลายูทั้ง7

ต่อมาเมื่อมีการออกพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ รศ.116 และบังคับใช้ในหัวเมืองมลายู นำไปสู่การตั้งอำเภอไต่ะโมะ เท่ากับเป็นการยกเลิกอำนาจของกัปตันจีนโดยปริยาย และไต่ะโมะก็กลายเป็นพื้นที่แย่งชิงของกลุ่มพ่อค้านายเหมืองต่างชาติเช่น อังกฤษ ออสเตรเลียและฝรั่งเศสแทน งานของพุทธพลอีกชิ้นเรื่อง “ปัตตานีผ่านแว่นของจักรวรรดิและดวงตาสัมัยใหม่” ได้กล่าวถึงการสำรวจหัวเมืองมลายูทั้ง7 โดยนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ คือ มร.ดับเบิลยู สกิต (W.Skeat) ในระหว่างปีพ.ศ. 2442-2443 สกิตได้เดินทางสำรวจจากสงขลา

³⁹พุทธพล มงคลวรารณ, “ไต่ะโมะ : เหมืองทอง หัวเมืองอิสระของชาวจีนและสัมปทานของบริษัทฝรั่งในช่วงปลายศตวรรษที่19” ในวารสารรัฐสมิแล ปีที่35 ฉบับที่1 (มกราคม-มีนาคม, 2557), 45-58.

พัทลุงไปจนถึงรัฐมลายูของสยาม ได้แก่บริเวณ 7 หัวเมือง กลันตัน ตรัง กานู ตลอดจนดินแดนฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายู⁴⁰

จากรายงานของสภากิจการที่น่าสนใจในเมืองตานี คือการทำนาข้าว นาเกลือ และโรงปั่นหม้อ (สภากิจการเก็บข้อมูลเฉพาะในเมืองตานี) สภากิจการได้เข้าไปเก็บข้อมูลที่โรงภาษีของรัฐบาลในตานี โดยสอบถามถึงจำนวนสินค้านำเข้า ส่งออกและภาษีสินค้าชนิดต่างๆ เช่นสินค้าส่งออกได้แก่ ข้าว ดีบุก เกลือ โคกระบือ ยางไม้ หวาย เหมืองทองคำ ฝิ่น มะพร้าว เบ็ด ไก่ สุกร สินค้าขาเข้าได้แก่ผ้าด้ายกับผ้าดอก แต่คำตอบที่ได้รับส่วนใหญ่เป็นคำโกหกเพราะมีการนัดแนะการให้คำตอบกับสภากิจการไว้ก่อนหน้า สภากิจการได้สำรวจในหัวเมืองมลายูและพยายามพิชิตยอดเขาภูงาตาฮาน ที่ไม่เคยมีใครทำสำเร็จด้วยภูมิประเทศที่แสนลำบากและอันตราย สภาพอากาศ น้ำป่า ขาดแคลนอาหาร ภูเขามากและไข้ป่า ทำให้สภากิจการและคณะเกือบเอาชีวิตไม่รอด และส่งผลถึงปัญหาสุขภาพของสภากิจการในเวลาต่อมา (และที่น่าผิดหวังคือยอดเขาที่พิชิตเป็นคนละลูกกับยอดเขาภูงาตาฮาน)

งานศึกษาของพุทธพลทั้งสองเรื่องตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรในหัวเมืองมลายูซึ่งมีอย่างอุดมสมบูรณ์ สำหรับผู้แสวงหาประโยชน์ซึ่งได้แก่ผู้นำพื้นเมืองท้องถิ่น ชาวจีน ชาวยุโรปต่างต้องการเข้ามาทั้งที่อาจจะต้องเสี่ยงกับอันตรายแก่ชีวิต เช่นเดียวกับบทความของ ปิยดา ชลวร เรื่อง “สัมปทานเหมืองทองคำในระแวก(นราธิวาส) กับการสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของสยามในปลายศตวรรษที่ 19” ได้ตอกย้ำถึงความสำคัญของเหมืองทองคำและเหมืองดีบุกในระแวก เป็นอย่างยิ่งโดยที่ดินแดนแถบนี้เป็นที่หมายปองของนักลงทุนชาวอังกฤษ เมืองระแวกอยู่ในหุบเขาสาเยบุรี เป็นเมืองที่มีแม่น้ำผ่านหลายสิบสาย เนื้อที่เกือบครึ่งเป็นภูเขา ไม่มีพื้นที่ติดทะเล ตะวันตกติดราฆัน ทางเหนือติดสาเยบุรี ทางตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ติดกลันตัน ทางใต้ติดเปรัก ปิยดานำเสนอในบทความว่า

⁴⁰ พุทธพล มงคลวรารณ, “ปัตตานีผ่านแว่นของจักรวรรดิและดวงตาสัมัยใหม่” ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่39 ฉบับที่3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2556), 96-133.

จากบันทึกนักสำรวจชาวอังกฤษมีการอ้างถึงการสำรวจเหมืองทองในระแวกหลายคน เช่น เฮนรี นอร์แมน (1892) เอ.ดี. มัลคาโด(A.D.Machado) และ อี.เอ. วัตสัน(E.A.Watson) (1896) ซึ่งทั้งสองคนเป็นลูกน้องของเจ.บี.เอ็ม.ลีช (John Bourke Massy Leech) ซึ่งต้องการสัมปทานดินแดนทางตอนในของระแวกซึ่งอยู่ระหว่างรามันกับกลันตัน ซึ่งเมื่อทั้งสองคนเข้าไปสำรวจถึงโต๊ะโมะ ได้พบกับราชชาวจีนซึ่งปกครองอยู่ มีชื่อเป็นทางการว่าหลวงวิเศษสุวรรณภูมิหรือจีนพั๊ด ซึ่งลีช ได้นำข้อมูลการสำรวจและข้อมูลการทำสัญญารับสิทธิ์ทำเหมืองในระแวก เข้ามาที่กรุงเทพฯ เพื่อให้รับรองสัญญา ส่งผลให้รัฐบาลรับรู้ว่าการให้สัมปทานโดยพลการจึงเกิดข้อขัดแย้งขึ้นมา และกลายเป็นปัญหาทางการระหว่างสยามกับอังกฤษในเวลาต่อมา และกลายเป็นสัญญาอันเตือนให้กับสยามต้องเข้าไปเพิ่มอำนาจให้มากขึ้นแม้แต่ในหัวเมืองชายขอบก็ตาม⁴¹ งานของปิยดาได้ช่วยเพิ่มความเข้าใจในสถานการณ์ความตึงเครียดในดินแดนรอยต่อพรมแดนทางตอนในและการพยายามแสวงหาประโยชน์ของชาวจีน ชาวยุโรปและสยามได้เป็นอย่างดี

งานศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่เศรษฐกิจให้ความสำคัญกับเรื่องเหมืองดีบุกและเหมืองทอง รวมถึงการค้าในหัวเมืองมลายูในช่วงปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ดี ยังมีบทความของ ภูมิ สุธะเกียรติ เรื่อง “เปลี่ยน “ป่าดิบ” ให้เป็น “บ้าน” : ชุมชนในฝัน ณ ทัศนนิคมธารโต พ.ศ. 2478-2500” ซึ่งศึกษาเศรษฐกิจผ่านคุกธารโต ที่บ้านไอร์ก็อดอง อำเภอบันนังสตา จังหวัดยะลาในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นประชาธิปไตย ซึ่งคุกธารโตได้ดำเนินกิจการมาจนถึงปีพ.ศ. 2500 ก็ถูกยกเลิกไปและที่ดินถูกนำมาใช้จัดตั้งนิคมสร้างตนเองตามนโยบายของรัฐที่เน้นการประชาสัมพันธ์เพื่อให้ประชาชนมีที่ดินและประกอบอาชีพเป็นของตนเอง ในทศวรรษ 2470 บ้านไอร์ก็อดองยังคงเป็นถิ่นทุรกันดาร แม้จะมีถนนสาย 410 ตัดผ่านแต่ก็ไม่เกิดการตั้งชุมชนแต่อย่างใด ดังนั้นภูมิจึงเสนอ

⁴¹ปิยดา ชลวร, “สัมปทานเหมืองทองในระแวก(นราธิวาส) กับการสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของสยามในปลายศตวรรษที่ 19” ในรัฐศาสตร์สาร ปีที่ 36 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม2558),1-29.

ในงานของตนว่า อาจเป็นเพราะพื้นที่เป็นป่าดงดิบจึงเป็นเสมือนปราการธรรมชาติในการใช้กั้นนักโทษแทนคุก อีกทั้งทรัพยากรป่าไม้สมบูรณ์จึงทำให้ดึงดูดให้รัฐเข้ามาหาดำเนินกิจการผลประโยชน์จากป่าไม้โดยอาศัยแรงงานนักโทษ และเมื่อเป็นพื้นที่ชายขอบไร้แหล่งชุมชนจึงไม่เกิดการต่อต้านเมื่อประกาศเป็นพื้นที่สงวนเพื่อใช้ดำเนินงานของทัศนนิคม ภูมิได้เสนอกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจของทัศนนิคมচারโต ว่ามี 3 กิจการด้วยกันคือ ป่าไม้และโรงเลื่อย กิจการกลีกรรรม และกิจการเหมืองแร่และการทำฟืน

หลักฐานที่ใช้อ้างคือเอกสารประมาณการงบประมาณและแผนปฏิบัติการในการหาประโยชน์ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าทัศนนิคมเกิดจากแรงผลักดันทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงกิจการของทัศนนิคมচারโตอยู่ในช่วงเสื่อมเพราะประสบปัญหาขาดทุน จึงเป็นประเด็นหนึ่งซึ่งถูกหยิบยกขึ้นมาโจมตีรัฐบาลของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ ว่าเป็นนโยบายที่รัฐต้องการเอาคนมาผสมพันธุ์กับชาวพื้นเมือง ดังนั้นควรยกเลิกเสียเพราะไม่มีทางสำเร็จ⁴² งานของภูมิชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแนวนโยบายของรัฐหลังเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ.2475 ซึ่งมองบุคคลที่กระทำความผิดเป็นแรงงาน และไม่ควรเสียทรัพยากร เช่น ข้าวปลาอาหารเพื่อเลี้ยงดูนักโทษเหล่านี้ในขณะที่รับโทษโดยเปล่าประโยชน์ ดังนั้นแรงงานเหล่านี้ควรรับโทษในขณะเดียวกันก็ควรสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้รัฐตอบแทน ซึ่งมุมมองจากบทความของภูมินับเป็นการเปิดมุมมองของการศึกษาประวัติศาสตร์ด้านเศรษฐกิจของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ระหว่างช่วงพ.ศ.2475 ถึงยุคกึ่งพุทธกาลอีกด้วย

งานวิทยานิพนธ์ของนาตองด์ ภูวงษ์(2548) เรื่อง “การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8 พ.ศ.2504-2544” เป็นการศึกษาซึ่งแหวกแนวออกไปจากประเด็นการศึกษาประวัติศาสตร์ปัตตานี ทั้งนี้ นาตองด์พยายามตอบประเด็นคำถามว่าแผนพัฒนา

⁴² ภูมิ สุรเกียรติ, “เปลี่ยน “ป่าดิบ” ให้เป็น “บ้าน” : ชุมชนในฝัน ณ ทัศนนิคมচারโต พ.ศ. 2478-2500” ในวารสารรุไบยาต ปีที่2 ฉบับที่3 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2554), 333-385.

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแปดฉบับส่งผลอย่างไรในจังหวัดชายแดนใต้ ผลการศึกษาของนาตองด์พบว่า จากทั้งแปดแผนมีผลการปฏิบัติงานอยู่สามด้านด้วยกัน กล่าวคือด้านการเมืองการปกครอง มีการตั้งศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อแก้ไขปัญหาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งปัญหาหลักคือปัญหาความมั่นคง ด้านเศรษฐกิจ พบว่าแม้จะมีแผนพัฒนาแต่ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน ส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตรคือ สวนยางพารา และทำการประมง ด้านการคมนาคมมีการสร้างถนนและขยายเส้นทางรถไฟเพื่อเชื่อมโยงไปสู่ประเทศเพื่อนบ้าน ทางด้านสังคม เกิดสถาบันการศึกษาในระดับต่างๆ ขึ้น เพื่อให้คนในพื้นที่มีโอกาสเข้ารับการเรียน เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานีและหาดใหญ่ วิทยาลัยครูยะลา วิทยาลัยการอาชีพ วิทยาลัยเทคนิค วิทยาลัยอิสลามศึกษา วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร ยะลา เป็นต้น⁴³ แต่อย่างไรก็ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแผนที่1-8 ไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิถีชีวิตและอาชีพมากนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะปัญหาความไม่สงบซึ่งเกิดขึ้นมาอย่างยาวนานยังคงมีพลังคอยกดทับไม่ให้เกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจขับเคลื่อนไปข้างหน้า ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมจำนวนมากประสบภาวะขาดทุนถอนตัวออกจากพื้นที่ ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไม่ประสบความสำเร็จในพื้นที่ชายแดนภาคใต้เท่าที่ควร

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยในCLUSTER นี้เริ่มต้นจากประเด็นด้านการเมือง ซึ่งจุดเน้นในการศึกษาที่สำคัญอยู่ที่การปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ตลอดจนผลการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลว่าส่งผลกระทบต่อมณฑลปัตตานีและดินแดนรอบข้างอย่างไร นอกจากนี้ยังมีการศึกษาปฏิกิริยาตอบโต้ของประชาชนในมณฑลที่มีต่อการปกครองของรัฐ และต่อมางานวิจัยในCUSTER ได้ให้

⁴³ นาตองด์ ภูวงษ์, “การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8 พ.ศ.2504-2544”(ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2548).

ความสำคัญกับเรื่องทางเศรษฐกิจมากขึ้นอาจจะเป็นเพราะการพยายามหา คำอธิบายชุดใหม่เพื่อให้ก้าวพ้นคำอธิบายชุดความขัดแย้งทางด้านการเมืองซึ่ง ผลลัพธ์ที่เห็นได้ชัดคือบทความที่ถูกตีพิมพ์ในทศวรรษ 2550 นั้นเอง อย่างไรก็ตาม งานศึกษาในCLUSTERนี้ยังมีพื้นที่และประเด็นศึกษาอีกมาก เช่น การเปลี่ยนแปลง ของเศรษฐกิจในช่วงปีพ.ศ. 2475-2500 กลุ่มทุนธุรกิจอุตสาหกรรมและ ผู้ประกอบการในพื้นที่สามจังหวัด ธุรกิจการโรงแรมและการท่องเที่ยวผ่านมิติทาง ศาสนาและวัฒนธรรมเช่น หลวงปู่ทวดวัดช้างให้ หรืองานประจำปีสมโภชน์เจ้าแม่ ลี้มกอเหนี่ยว เป็นต้น

4.5) งานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์และบทความ

ลำดับ	ปี	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง	สถาบัน/ วารสาร
1	2537	นันดา แก้วสุวรรณ	พัฒนาการของการผลิตและการค้า ยางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ. 2488-2516	ม.ศิลปากร
2	2541	รัชดาพร ศรีภิบาล	ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจ ในภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2310-2482	ม.ธรรมศาสตร์
3	2547	อภิชา ชูติพงศ์พิสิฐรัฐ	ลักษณะทางเศรษฐกิจและการเมือง ของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับ สิงคโปร์ พ.ศ. 2398-2461	จุฬาลงกรณ์
4	2533	สุมิตรา สงวนดีกุล	แผนงานการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่ง ทะเลภาคใต้	ว.วิทยบริการ จุฬาลงกรณ์
5	2550	เอกฉัตร ลีริสรรรดา นันต์	ทบทวนยุทธศาสตร์การพัฒนา เศรษฐกิจไทยจากความเป็นอัต	ว.การจัดการ ภาครัฐและ

งานในกลุ่มนี้จะเป็นงานศึกษาในภาพรวมทั้งในแง่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของสยามและสิงคโปร์ซึ่งเป็นตลาดหลักของสินค้าจากภาคใต้และการศึกษาทรัพยากรสำคัญของภาคใต้ คือ รังนกและยางพารา รวมไปถึงบทความซึ่งเป็นการพัฒนาพื้นที่ภาคใต้ในแง่เศรษฐกิจโดยมุ่งเน้นไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งสอดคล้องกับอัตลักษณ์ของคนในภาคใต้

วิทยานิพนธ์ของ อภิชา ชูติพงศ์พิสิฐ (2547) เรื่อง **“ลักษณะทางเศรษฐกิจและการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสิงคโปร์ พ.ศ. 2398-2461”** ได้อธิบายถึงความสำคัญของเมืองปีนังและสิงคโปร์ต่อระบบเศรษฐกิจไว้ว่า เป็นผลประโยชน์ของอังกฤษทั้งในด้านยุทธศาสตร์และการค้าทางด้านยุทธศาสตร์คือเป็นจุดพักของกองเรือของอังกฤษที่เข้ามาค้าขายทางตะวันออกของอ่าวเบงกอลและต้องการเมืองท่าสำหรับทำการค้าทางทะเลระหว่างจีนและอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าฝิ่นและใบชาของบริษัทอังกฤษ นอกจากนี้ยังป้องกันอิทธิพลของดัตช์ในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกด้วย

ด้วยเหตุนี้ในปีพ.ศ. 2329 อังกฤษจึงเจรจาเช่าปีนังจากเมืองไทรบุรีและนับเป็นที่มั่นแห่งแรกของอังกฤษบนคาบสมุทรมลายู ปีนังกลายเป็นเมืองท่าปลอดภาษีส่งผลให้สินค้าพื้นเมือง เช่น ข้าว ติบูก งา ช้าง พริกไทย หวาย ถูกส่งมายังเมืองปีนังมากขึ้น ด้วยเหตุนี้เมืองท่าปีนังจึงเกิดการขยายตัว

ต่อมาเมื่ออังกฤษต้องคืนเกาะชวาและมะละกาให้แก่ดัตช์ ทำให้อังกฤษต้องหาเมืองท่าแห่งใหม่และได้เลือกสิงคโปร์ซึ่งอยู่ตอนปลายของช่องแคบมะละกา และในปีพ.ศ. 2362 อังกฤษจึงเข้าครอบครองสิงคโปร์และเริ่มจัดตั้งสถานีการค้าขึ้น และดำเนินการให้สิงคโปร์อยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษโดยสมบูรณ์ปราศจากการแทรกแซงของสูลต่านท้องถิ่น และต่อมาในปีพ.ศ. 2367 อังกฤษได้ครอบครองสิงคโปร์ มะละกาและปีนัง จึงได้จัดตั้งเขตอาณานิคม สเตรทเซตเทิลเมนต์ขึ้นมาในปีพ.ศ. 2369 เมื่อสยามทำสนธิสัญญาบาวริงในปีพ.ศ. 2398 สิงคโปร์ได้กลายเป็น

ตัวกลางรับส่งสินค้าระหว่างสยามกับยุโรป และเมื่อมีการทำสนธิสัญญาฉบับระหว่างสยามกับอังกฤษในพ.ศ.2440 นักลงทุนชาวยุโรปซึ่งอยู่ที่สิงคโปร์ได้เข้ามาสำรวจและค้นหาทรัพยากรแร่ดีบุกและเหมืองทองในหัวเมืองมลายูและภาคใต้มากยิ่งขึ้น ซึ่งกลุ่มผู้ลงทุนทำเหมืองแร่จากปีนังส่วนใหญ่จะเข้าไปลงทุนในภาคใต้ฝั่งตะวันตก และกลุ่มผู้ลงทุนชาวสิงคโปร์จะเข้าไปลงทุนในภาคใต้ฝั่งตะวันออก การค้าระหว่างสยามและสิงคโปร์ชะลอตัวลงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 อันเป็นผลมาจากอุปสรรคด้านการเดินเรือสินค้า

ส่งผลให้เรือโดยสารและเรือขนส่งสินค้าระหว่างสยามและสิงคโปร์ จากเรือสัญชาติเยอรมันซึ่งเป็นคู่กรณีสงครามเปลี่ยนมาเป็นอังกฤษ นอร์เวย์ จีนและญี่ปุ่น และสินค้ายุทธปัจจัยต่างๆ ถูกกักไว้ที่สิงคโปร์เพื่อไม่ให้ตกในมือฝ่ายศัตรู แต่อย่างไรก็ตามหลังสงครามการค้าระหว่างสยามและสิงคโปร์ได้เริ่มต้นอีกครั้งหลังสงครามและดำเนินมาจนกระทั่งสิงคโปร์ได้รับเอกราชในพ.ศ. 2508⁴⁴ งานของอภิชาตนี้ให้ภาพกว้างของความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างสยามกับสิงคโปร์และช่วยให้ทราบถึงบริบทของการศึกษาเศรษฐกิจของภาคใต้ภายใต้การค้าระหว่างประเทศว่าสถานการณ์ระหว่างประเทศดำเนินไปในทิศทางใด

นอกจากนี้ มีงานของ นันดา แก้วสุวรรณ(2537) เรื่อง **“พัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ.2488-2516”** และรัชดาพร ศรีภิบาล(2541) เรื่อง **“ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2310-2482”** ซึ่งศึกษาทรัพยากรที่สำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของภาคใต้คือ รังนกและยางพารา⁴⁵ ซึ่งรัชดาพรได้นำเสนอว่า รังนกเป็น

⁴⁴ ดู อภิชาต ชูติพงศ์พิสิฏฐ์, “ลักษณะทางเศรษฐกิจและการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสิงคโปร์ พ.ศ. 2398-2461” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547).

⁴⁵ ดู นันดา แก้วสุวรรณ, “พัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ. 2488-2516” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537). และ รัชดาพร ศรีภิบาล, “ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจ

ทรัพยากรที่ถูกเก็บจากธรรมชาติและเป็นสินค้าขายออกที่สำคัญ และมีอยู่มากใน หมู่เกาะตามชายฝั่งทะเลตะวันออกและในหมู่เกาะในทะเลสาบสงขลา ซึ่ง ผู้ประกอบการในระยะแรกเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่น ต่อมารัฐต้องการดึง ผลประโยชน์เข้าส่วนกลาง จึงใช้วิธีการประมูลภาษีอากรรังนกจากผู้ประกอบการ ท้องถิ่น ซึ่งอากรรังนกเป็นฐานทางเศรษฐกิจให้กับเจ้าเมืองในหัวเมืองภาคใต้ฝั่ง ตะวันออกอย่างไรก็ตาม ผลกำไรของรังนกขึ้นอยู่กับตลาดต่างประเทศดังนั้นจึงไม่ สามารถที่จะกำหนดราคาได้เอง ผู้ประกอบการต้องแบกรับความเสี่ยงและ ค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นเอง

ในส่วนงานของนนดา ซึ่งกล่าวถึงยางพารานั้นพบว่า ยางพาราเป็นพืช เศรษฐกิจที่สำคัญของภาคใต้ต่อเนื่องจากยุคเหมืองแร่ นนดาได้ศึกษาหลังจาก สงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ซึ่งผลจากการศึกษาคือการขยายตัวของพื้นที่ เพาะปลูกยางพาราในเขตนครศรีธรรมราช ตรังและสงขลา ปัญหาหลักที่พบคือ ภาวะต้นยางเสื่อมคุณภาพ และต่อมาเมื่อตลาดโลกเริ่มมีความต้องการยางพารา มากขึ้น รัฐจึงเข้ามาส่งเสริมและควบคุมการผลิต การแปรรูปและการส่งออกของ ยางในภาคใต้ ส่งเสริมการปลูกยางพันธุ์ใหม่และเทคนิคการปลูกแบบใหม่ รวมทั้ง เปลี่ยนตลาดจากปีนังและสิงคโปร์ เป็นสหรัฐอเมริกาในช่วงพ.ศ. 2493 แต่ หลังจากนั้นก็กลับมาส่งออกผ่านตลาดสิงคโปร์เช่นเดิม

งานของอภิชา นนดา และรัชดาภรณ์ ช่วยให้เราเห็นความเคลื่อนไหวของ ทรัพยากรที่เป็นสินค้านำมาซึ่งการขนส่งและระบบตลาดต่างประเทศ โดยที่สิงคโปร์ ยังคงบทบาทสำคัญในฐานะตลาดของภาคใต้ไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยใดก็ตาม อย่างไรก็ตาม รังนกและยางพารายังคงเป็นสินค้าที่ส่งออกในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าราคาจะ ตกต่ำทั้งรังนกและยางพารา แต่ผู้ผลิตก็ยังคงเดินทางนำป้อนวัตถุดิบเข้าสู่ตลาด ต่างกันที่ราคายางพาราขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาล ส่วนราคารังนกขึ้นอยู่กับ ความพึงใจของผู้ประมูล

ในภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2310-2482” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541).

บทความที่น่าสนใจอีกสองชิ้นคือ สมิตรา สงวนดีกุล เรื่อง “แผนงานการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้” และ เอกฉัตร ลีริสรรคานันต์ เรื่อง “บทบาทยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจไทยจากความเป็นอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจของภาคใต้” ในบทความของสมิตรา ได้ศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาภาคใต้ ตามมติคณะรัฐมนตรี 4 มีนาคม พ.ศ. 2532 ในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงประเด็นการพัฒนา “สะพานเศรษฐกิจ” ซึ่งตัดข้ามภาคใต้เพื่อช่วยร่นระยะเวลาในการขนส่งและเดินทาง มีแผนงานคือการสร้างเมืองสองปลายสะพานเศรษฐกิจ ได้แก่ กระบี่-ขนอม โดยมีโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกได้แก่ ถนน (วิ่งไม่เกิน 2 ชั่วโมง) รถไฟ (รางคู่พร้อมอุปกรณ์ขนถ่าย) ท่าขนส่ง (ขนส่งของเหลวเช่น น้ำมันดิบ ปิโตรเคมี น้ำจืด) ศูนย์จำหน่ายน้ำมัน และปัจจัยหนุนอื่นเช่น สนามบิน ไฟฟ้า โทรคมนาคม ถนนย่อย ประปา การเดินเรือชายฝั่ง ที่จะส่งเสริมให้กระบี่-และขนอมกลายเป็นเมืองใหม่รองรับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ⁴⁶ แต่ในความเป็นจริงโครงการพัฒนานี้ไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ มีเพียงถนนสายอ่าวลึก(กระบี่)-พระแสง(สุราษฎร์ธานี)เท่านั้นที่เป็นรูปธรรม และอีกไม่กี่ปีต่อมาประเทศไทยก็ประสบกับวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2540 ทำให้แผนการถูกชะลอลงและต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเศรษฐกิจภาคใต้กันใหม่ ซึ่งงานของเอกฉัตรได้บทบาทการพัฒนาเศรษฐกิจภาคใต้และได้วิเคราะห์ไว้ว่าเศรษฐกิจของภาคใต้มีความเป็นอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจบางประการที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่น ได้แก่ การเป็นภูมิภาคที่มีการพึ่งพาการเกษตรในสัดส่วนที่สูงที่สุดแต่มีการพึ่งพาอุตสาหกรรมในสัดส่วนที่ต่ำ ขณะเดียวกันก็เป็นภูมิภาคที่มีระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุด

เอกฉัตรสรุปอัตลักษณ์จากงานวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) พบว่า เศรษฐกิจไทย

⁴⁶ สมิตรา สงวนดีกุล, “แผนงานการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้” ในวารสารวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม, 2533), 62-74.

ประกอบไปด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือเศรษฐกิจชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระและระบบเศรษฐกิจทุน ซึ่งภาคใต้มีเศรษฐกิจชุมชนมีเสถียรภาพมากที่สุด โดยมีลักษณะสำคัญคือ ครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต ผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักหรือบางส่วนเพื่อขาย แต่เป็นการผลิตเพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้มากกว่าขายกิจการให้ใหญ่โตหรือมีกำไรสูงสุด เอกฉัตรได้เสนอว่า ลักษณะดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ทริลักษณ์” ในระบบเศรษฐกิจเท่านั้น ซึ่งเป็นเรื่องปกติของการตัดสินใจเลือกพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทุนเสรีนิยม ลักษณะอัตลักษณ์ที่เศรษฐกิจชุมชนมีเสถียรภาพดังกล่าวของภาคใต้ไม่เกื้อหนุนต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพราะทุนไม่เกิดการขยายตัว แต่ทั้งนี้ก็สามารถต้านทานทุนนิยมจากการฟุ้งเฟื่องทางเศรษฐกิจจากต่างชาติได้ เพราะยังมีความสามารถในการพึ่งตนเองได้อยู่ ซึ่งสามารถบรรเทาความเดือดร้อนจากวิกฤตการณ์เศรษฐกิจในปีพ.ศ. 2540 ได้ และทางออกของการพัฒนาเศรษฐกิจภาคใต้ที่เอกฉัตรเสนอ คือ แนวทางของศ.ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งกล่าวไว้ว่า “เศรษฐกิจภาคใต้มีเส้นทางจากอนาคตที่น่าสนใจ มีโอกาสในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนคู่ขนานไปกับระบบทุนนิยม เนื่องจากมีระบบของชาวบ้านที่เห็นชัด ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง พึ่งตัวเองได้ เป็นของตัวเอง มีพื้นฐานอยู่บนธรรมชาติแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์และหลากหลาย มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ส่งเสริมการรวมกลุ่มกันเองของชาวบ้าน อยากพึ่งตนเอง ไม่คิดพึ่งรัฐ”⁴⁷ บทความของสุมิตรและเอกฉัตร ช่วยให้เราเข้าใจถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจของภาคใต้นับจากยุคฝากความหวังไว้กับแผนพัฒนาเศรษฐกิจจนถึงยุคหมดหวังจากการพัฒนาระบบอุตสาหกรรม แต่อย่างไรก็ตามวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ไม่ใช่จุดสิ้นสุดของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจภาคใต้ แต่ยังเป็นโอกาสให้กับ

⁴⁷ เอกฉัตร ลีสิริสรคานันต์, “บททวนยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจไทยจากความเป็นอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจของภาคใต้” ในวารสารการจัดการภาครัฐและเอกชน ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2550), 71-106.

ธุรกิจอื่นๆ เช่นการท่องเที่ยวและการโรงแรม รวมถึงภาคบริการอื่นๆเติบโตขึ้นมา และเป็นเส้นเลือดทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่หล่อเลี้ยงภาคใต้มาจนถึงปัจจุบัน

5. สรุปเพิ่มเติมและข้อสังเกตบางประการ

การสำรวจสถานการณ์ภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ฝั่งตะวันออก จากงานวิทยานิพนธ์ชิ้นแรกในปีพ.ศ. 2514 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลา 45 ปี พบว่า งานวิจัยที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเกิดจากความสนใจร่วมในบริบททางสังคมในยุคหนึ่งๆ กล่าวคือ ในช่วงระยะเริ่มต้น งานศึกษาวิทยานิพนธ์เป็นการศึกษาในประเด็นความสำคัญของภาคใต้ฝั่งตะวันออกทางด้านการเมืองการปกครอง เพราะฉะนั้น งานส่วนใหญ่จึงเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับหัวเมืองทางใต้ซึ่งมีบทบาททางการเมือง ความมั่นคงและเศรษฐกิจแต่การศึกษาเน้นหนักไปในด้านการเมือง เห็นได้จากงานส่วนใหญ่ใช้การปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญในการศึกษา นอกจากนี้การศึกษาด้านมุมมองว่าภาคใต้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองและเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ทำให้งานส่วนใหญ่เน้นมุมมองของรัฐเป็นสำคัญ เช่นการจัดการปกครอง หรือการจัดการศึกษาเป็นต้น อย่างไรก็ตามในช่วงแรกมีความพยายามศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้โดยการเน้นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และบริบทแวดล้อมทางภูมิศาสตร์โดยพยายามลดการให้ความสำคัญกับส่วนกลางลง เป็นการเปิดพรมแดนการศึกษาโดยให้ความสำคัญกับชุมชน ซึ่งช่วยให้เห็นภาพของประวัติศาสตร์ในระดับที่ความเปลี่ยนแปลงไม่ได้เกิดการอิทธิพลจากส่วนกลางเสียทีเดียว นอกจากนี้ยังเปิดประเด็นร่วมสมัยในระยะเวลาที่ทำวิทยานิพนธ์ เช่นศึกษาปฏิกริยาต่อต้านนโยบายของรัฐ ในช่วงที่เกิดปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในทศวรรษ2520 เป็นต้น

ประเด็นการศึกษาเริ่มเปลี่ยนผ่านมาเป็นการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530-ทศวรรษ 2540 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะบริบททางการเมืองของประเทศเปลี่ยนไป การพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลพลเอกชาติชาย

ชุมชนวรรณ ภายใต้นโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” กระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจไทยไปในแนวทางทุนนิยมเสรีมากขึ้น มีโครงการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคที่สำคัญ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจทั่วทุกภาคภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ในช่วงระยะเวลานี้ได้ศึกษาความสำคัญของทรัพยากรที่มีต่อระบบเศรษฐกิจภาคใต้ เช่น รังนก ยางพารา แต่เนื่องจากวิกฤตการณ์เศรษฐกิจไทยในปี พ.ศ. 2540 ทำให้ประเทศไทยอยู่ในภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจ ดังนั้นงานศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันออก จึงศึกษาเรื่องราวเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช เมืองหาดใหญ่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อภาคใต้ รวมไปถึงความสำคัญทางเศรษฐกิจของสิงคโปร์

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเจาะลึกทางด้านเศรษฐกิจยังส่งผลในทศวรรษถัดมา เมื่องานวิจัยส่วนใหญ่ศึกษาความสำคัญทางเศรษฐกิจของภาคใต้และพยายามศึกษาย้อนกลับไปในอดีตก่อนหน้าสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น การศึกษาความเป็นเมืองท่าของนครศรีธรรมราช การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทเมืองท่า รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นต้น นอกจากนี้ในงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีปัญหาความไม่สงบต่อเนื่องกันนั้น งานศึกษาในช่วงหลังพยายามเปลี่ยนมุมมองจากการเปลี่ยนแปลงโดยอำนาจของรัฐซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้ง เป็นการมองในพลังผลักดันที่สำคัญทางเศรษฐกิจของพื้นที่ ซึ่งทำให้เกิดมุมมองใหม่ๆ ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มากกว่าความขัดแย้ง

เมื่อมองในภาพรวมทั้งหมด พบว่า งานศึกษาให้ความสำคัญกับช่วงการปฏิรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล และอธิบายทั้งการเมืองและเศรษฐกิจนับจากต้นรัตนโกสินทร์มาจนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แต่งานที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหลังจากนั้น กลับพบน้อยมาก และมาพบการศึกษาอีกครั้งในช่วงหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะหลักฐานที่ใช้ในการศึกษาอาจจะยังมีน้อยเกินไปซึ่งจากงานศึกษาการใช้หลักฐานของงานที่

สำรวจสภาพ พบว่ามีการใช้หลักฐานชั้นต้นเป็นข้อมูลในการศึกษาที่น่าสนใจคืองานเรื่องทัศนนิคมธารโตของภมรี และพบข้อมูลชุดนี้อีกในหนังสือของ พอพันธ์ อุทยานนท์ ในเรื่อง “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย” ซึ่งตีพิมพ์ในปีพ.ศ. 2558 ที่ผ่านมา นั่นคือ “เอกสารรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์”⁴⁸ รัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐกิจเมื่อ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2477-17 กันยายน พ.ศ. 2477 ซึ่งท่านและคณะได้ลงสำรวจพื้นที่ ภาคใต้ฝั่งตะวันออกทั้งหมด ตั้งแต่ชุมพรเรื่อยลงมาถึงนราธิวาส และข้ามไปตรวจราชการฝั่งตะวันตกที่เมืองตรังอีกหนึ่งเมือง ซึ่งรายงานของสารสาสน์ได้แสดงสภาพทางเศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันออกในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่ยังคงได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกอยู่ โดยส่วนใหญ่ของรายงานคือคนพื้นเมืองไม่ค่อยได้รับผลกระทบเพราะส่วนใหญ่เพาะปลูกเพื่อบริโภค ไม่ค่อยมีหนี้สิน ในขณะที่คนจีนซึ่งทำการค้าค่อนข้างมีปัญหาพอสมควร แต่ช่วงที่ตรวจราชการภาวะทางเศรษฐกิจเริ่มกระเตื้องขึ้นมาแล้ว ในรายงาน ได้ระบุถึงทรัพยากรสำคัญของแต่ละจังหวัดเช่น ข้าว ยางพารา การปศุสัตว์เป็นต้น การค้า กลุ่มพ่อค้า การขนส่ง แรงงาน ค่าแรงรายวันของแรงงานไร้ฝีมือและแรงงานมีฝีมือ การชั่งตวงวัดและการโกงค่าแรง การโกงการค้าวัวควาย การโกงการส่งออกแร่ดีบุก การขนของหนีภาษีตามด่านชายแดนปาตังเบซาร์และชายแดนโต๊ะโมะ การศึกษา โรคภัยไข้เจ็บประจำถิ่น ฯลฯ รายงานชุดนี้มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันออกในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 จนกระทั่งถึงช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคใต้เป็นอย่างมากซึ่งน่าเสียดายว่ายังมีการนำมาใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาน้อยเกินไป

โดยสรุปในภาพรวมของงานวิจัยที่พบ คือ ปัญหาการขาดช่วงของงานศึกษาทั้งนี้อาจเป็นเพราะประเด็นความสนใจในแต่ละยุคเป็นตัวกำหนดหัวข้อการศึกษา หรืออาจจะเป็นเพราะผู้ให้ทุนเพื่อทำการศึกษาวิจัยจะสัมพันธ์กับ

⁴⁸ หจข., (2)สร 0201.22/8, “เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์”, ปีกที่ 1 และปีกที่ 2 (29 พฤษภาคม- 17 กันยายน 2477).

ประเด็นร่วมสมัย ดังนั้นงานศึกษาจึงหนีไปด้านใดด้านหนึ่ง หรือประเด็นใดประเด็นหนึ่งทำให้ไม่มีฐานข้อมูลงานวิจัยที่ต่อเนื่องกันซึ่งเป็นข้อด้อยของการมองประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและงานวิจัยด้านอื่นๆในภาพรวม บางครั้งแม้ไม่ใช่ประเด็นที่น่าสนใจตามยุคสมัยแต่เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องก็ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร เมื่อเกิดปัญหาและต้องการองค์ความรู้จากงานวิจัย ก็ไม่มีฐานข้อมูลที่ใช้งานได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์และในปัจจุบันยังไม่ปรากฏงานที่ให้ภาพองค์รวมของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภาคใต้ทั้งระบบ.

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

เอกสารชั้นต้น

หจช., (2)สร 0201.22/8, “เรื่องรายงานการสำรวจเศรษฐกิจของพระสารสาสน์พล
ชั้น”, ปีที่ 1 และปีที่ 2 (29 พฤษภาคม- 17 กันยายน 2477).

วิทยานิพนธ์

กมลทิพย์ ธรรมกิริติ.2550.“ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับ
อยุธยา ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24”.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กัญฐิกา กล่อมสุวรรณ.2552.“การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของจังหวัด
นครศรีธรรมราช พ.ศ.2439-2475”.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ขวัญสุตา เสงี่ยมบุรณ์.2552.“การค้าต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัย
ต้นรัตนโกสินทร์”.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร.2529.“การต่อต้านนโยบายรัฐบาลในสี่จังหวัดภาคใต้
ของประเทศไทย โดยการนำของหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์”.วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ชาลี ศิลปรัศมี.2529.“การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้า
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ พ.ศ. 2453-

2468”.ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เชาวณา ไช้แก้ว.2554.“การศึกษาเส้นทางข้ามคาบสมุทรไทยตอนบน”.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ณรงค์ นุ่นทอง.2520.“การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัย
พระยาสุมนนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล พ.ศ.2439-2449”.ปริญญานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม.2515.“การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศ
ราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.2325-2411”.ปริญญานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นภดล โรจนอุดมศาสตร์.2523.“ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ.
2449-2474”.ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นาตองงค์ ภูวงษ์.2548.“การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามแผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8 พ.ศ.2504-2544”.ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นันทา แก้วสุวรรณ.2537.“พัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้
ของไทย พ.ศ.2488-2516”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปิยชาติ ตั้งสี.2550.“การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทเมืองท่าปัตตานี
นครศรีธรรมราช สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2133-2231”.ปริญญานิพนธ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พณิดา เอี่ยมสุวรรณ.2542.“ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325-2439”.วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรรณงาม เก้าธรรมสาร.2519.“การปกครองหัวเมืองภาคใต้ทั้ง 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิศมัย นันทแสง.2535.“ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439-2476”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ.2522.“นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325 – 2439”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มานะ ขุนวิชัย.2546.“ชุมโจรแห่งลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2437-2465”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มลิวรรณ รักษ์วงศ์.2543.“กำเนิดและพัฒนาการของเมืองหาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ยงยุทธ ชูแว่น.2529.“พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18”.วิทยานิพนธ์อักษรศา

สตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

รัชดาพร ศรีภิบาล.2541.“ความสำคัญของวังนกกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของ
ประเทศไทย พ.ศ. 2310-2482”.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

รัตนภรณ์ ศรีนิม.2550.“พัฒนาการของเมืองสงขลาภายใต้การปกครองของผู้นำ
ชาวจีน ตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2318-2444”.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สงบ ส่งเมือง.2518.“ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช
สมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น”.ปริญญานิพนธ์ การศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สมโชติ อ๋องสกุล.2521.“การปฏิรูปการปกครองมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449-
2474”.ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สารูป ฤทธิ์ชู.2526.“การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. 2439-2468”.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สิทธิพร ศรีผ่อง.2554.“เมืองสงขลา ก่อนการปฏิรูป พ.ศ. 2318-2439”.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สุวิมล สุขเกษม.2550.“ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่17ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่
19”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตสาขาประวัติศาสตร์เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อรรณพ เนียมคง.2538.“นโยบายการศึกษาของรัฐบาลต่อชาวไทยเชื้อสายมลายูในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2500-2516”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อริยา เสถียรสุด.2514.“เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2435”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อภิชา ชูติพงศ์พิสิฐ.2547.“ลักษณะทางเศรษฐกิจและการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสิงคโปร์ พ.ศ. 2398-2461”.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทความ

กิตติ ต้นไทย.2546.เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพาราตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539,วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่3 เมษายน-มิถุนายน.

คำนวน นวลสนอง.2541.วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา,วารสารวารสารทักษิณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 มกราคม.

ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์.2536.นครศรีธรรมราช : สถานการณ์ค้าแห่งคาบสมุทรภาคใต้,วารสารวิชา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช ปีที่15 ฉบับที่ 1 ตุลาคม.

ชัยวุฒิ พิชะกุลและกลิ่น คงเหมือนเพชร.2546.ข้ามคาบสมุทรมาลายู : จากคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ถึงอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี,วารสารทักษิณคดี ปีที่6 ฉบับที่3 มิถุนายน.

ประมาณ เทพสงเคราะห์.2537.ภูมิศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ : ทรัพยากรธรณี
เส้นทางสงขลาสู่เบตง, วารสารปาริชาติ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 ตุลาคม2536-
มีนาคม2537.

ปิยดา ชลวร.2558.สัมปทานเหมืองทองในระแงะ(นราธิวาส) กับการสร้างอำนาจ
ทางการเมืองและเศรษฐกิจของสยามในปลายศตวรรษที่ 19, รัฐศาสตร์
สาร ปีที่ 36 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม.

พิทยา บุษรรัตน์.2538.ภาคใต้ตอนบน : จากอ่าวบ้านดอนถึงแลนด์บริดจ์,
วารสารทักษิณคดี ปีที่4 ฉบับที่2 กุมภาพันธ์-กรกฎาคม.

พุทธพล มงคลวรวรรณ.2556.ปัตตานีผ่านแว่นของจักรวรรดิและดวงตา
สมัยใหม่,วารสารเมืองโบราณ ปีที่39 ฉบับที่3 กรกฎาคม-กันยายน.

พุทธพล มงคลวรวรรณ.2557.โต๊ะโมะ : เหมืองทอง หัวเมืองอิสระของชาวจีน
และสัมปทานของบริษัทฝรั่งในชาวงปลายศตวรรษที่19, วารสารรัฐสมิแล
ปีที่35 ฉบับที่1 มกราคม-มีนาคม.

ภมรี สุรเกียรติ.2554.เปลี่ยน “ป่าดิบ” ให้เป็น “บ้าน” : ชุมชนในฝัน ณ ทักษิณคม
ธารโต พ.ศ. 2478-2500,วารสารรู้ไยยาด ปีที่2 ฉบับที่3 กรกฎาคม-
ธันวาคม.

วินัย สุกใส.2538.ภูเขา ทุ่งราบและทะเล : วิธีแห่งความสัมพันธ์และการ
เปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา,วารสารทักษิณคดี ปีที่ 4
ฉบับที่ 2 กุมภาพันธ์-กรกฎาคม.

สงบ ส่งเมือง.2546.เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ปัจจุบัน,วารสารมนุษยศาสตร์
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีที่ 20 ฉบับที่3 เมษายน-มิถุนายน.

สถาพร ศรีสัจจัง.2541.ประมงพื้นบ้านภาคใต้:ภาพความล่มสลายของหมู่บ้าน,ใน
วารสารทักษิณคดี ปีที่5 ฉบับที่1 มกราคม.

สมคิด ทองสง.2536.พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา,วารสารทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 ตุลาคม 2535-มีนาคม 2536.

สารูป ฤทธิ์ชู.2538.เศรษฐกิจการเมืองรอบอ่าวบ้านดอน พ.ศ. 2439-2476,วารสารทักษิณคดี ปีที่4 ฉบับที่2 กุมภาพันธ์-กรกฎาคม.

สุมิตรา สงวนดีกุล.2533.แผนงานการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้,วารสารวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 พฤษภาคม.

เอกฉัตร ลีริสรคานันต์.2550.บทบาทยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจไทยจากความเป็นอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจของภาคใต้,วารสารการจัดการภาครัฐและเอกชน ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

Mala Rajo Sathian.2004.“Economic change in the pattani region c.1880-1930 : Tin and Cattle in the era of Siam’s Administrative Reforms”.Thesis Doctor of Philosophy, Department of History , National University of Singapore.

Philip King.2006.“From Periphery to centre : Shaping the History of the Central Peninsular”.Thesis Doctor of Philosophy, History and Politics Program, University of Wollongong.

สถานภาพความรู้ปัจจุบันเรื่อง
“ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ฝั่งตะวันตกของไทย
พ.ศ.2325-2540”

วีระพงศ์ ยศบุญเรือง

ภาคใต้ฝั่งตะวันตกของประเทศไทยรู้จักกันในชื่อภาคใต้ฝั่งอันดามัน อันประกอบไปด้วย 6 จังหวัดตามหน่วยการปกครองของกระทรวงมหาดไทยในปัจจุบัน ได้แก่ ระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ ตรังและสตูล ลักษณะทางกายภาพเป็นผืนแผ่นดินที่แคบและทอดยาวจากทิศเหนือลงไปทิศใต้ มีทิวเขาที่สำคัญคือทิวเขา ระนอง ภูเก็ตและเขาบรรทัดแยกออกจากภาคใต้ฝั่งตะวันออก ด้านทิศตะวันตกติดกับมหาสมุทรอินเดีย และด้านทิศใต้ติดกับประเทศมาเลเซีย

เมืองทางฝั่งอันดามันในอดีตเป็นพื้นที่ที่มีพัฒนาการอย่างมีชีวิตชีวาด้วยระยะเวลาเมื่อนับจากการสถาปนาอำนาจของราชวงศ์จักรีในปีพ.ศ.2325 เป็นต้นมา อาทิเรื่องราวเกี่ยวกับการสงครามที่เปลี่ยนผ่านจากสงครามรัฐจารีตมาสู่ความกดดันจากลัทธิเจ้าอาณานิคมที่รุกคืบเข้ามาทั้งจากทางใต้และทางตะวันตก การผ่อนคลายการควบคุมจากอำนาจรัฐโดยปล่อยให้ผู้มีความสามารถมา "เหมาเมือง" และสร้างความมั่งคั่งให้กับกลุ่มตระกูลและเครือข่ายของตนเองโดยการขยายพื้นที่เหมาเมืองจากรัฐ ความพยายามกระชับอำนาจในพื้นที่โดยจัดแบ่งพื้นที่และโครงสร้างการปกครองใหม่ในสมัยรัชกาลที่5 การสร้างเมืองใหม่โดยกลุ่มเครือข่ายเจ้าเมืองเดิม การเข้ามาของชาวจีนกลุ่มใหม่และปะทะสังสรรค์กับกลุ่มคนท้องถิ่นและชาวจีนที่อยู่มาก่อน การเปลี่ยนรูปแบบผลผลิตทางเศรษฐกิจ จากรังนกและดีบุกส่งออกที่เมืองท่ามาสู่วิถีการผลิตยางพาราและปาล์มน้ำมันทั้งภูมิภาค การเผชิญหน้าและปฏิกิริยาของคนต่อสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 การล่มสลายของธุรกิจดีบุกซึ่งเกิดจากการแข่งขันทางการเมืองและนำไปสู่เหตุการณ์เผาโรงงานแทนทาลัมในภูเก็ต การแปลงรูปของกลุ่มนายทุนจากธุรกิจยางพารา

และปาล์มน้ำมันมาสู่ธุรกิจโรงแรม การท่องเที่ยวและการบริการอันเป็นหัวใจหลักของธุรกิจทางฝั่งอันดามันในปัจจุบัน การเกิดคลื่นยักษ์สึนามิในปีพ.ศ.2547 ทำให้คนทั่วไปรับรู้ถึงการมีอยู่ของกลุ่มชนพื้นเมืองชาวเล ที่เรียกตนเองว่า มอแกน หรืออุรักลาไวย์ซึ่งรับรู้ถึงปรากฏการณ์สึนามิผ่านคำบอกเล่าที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและสามารถช่วยเหลือนักท่องเที่ยวได้หลายชีวิต ปรากฏการณ์ปาฏิหาริย์ของหลวงพ่อแช่มวัดคลองจนส่งผลให้ศรัทธาชนหลังโหลแสงวงหาวัตถุมงคลเพื่อบูชาเป็นสิริมงคล เรื่องราวเหล่านี้เกิดขึ้นและดำเนินต่อเนื่องนับจากอดีตเลื่อนไหลผ่านระยะเวลาจนกลายเป็นเรื่องเล่าที่มีชีวิตชีวาและน่าสนใจ

จำนวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตก

การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันตกได้มีการศึกษาภายใต้ภาพใหญ่คือประวัติศาสตร์ภาคใต้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นย้ำเรื่องราวที่ให้ความสำคัญกับเมืองทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกเช่น นครศรีธรรมราชและสงขลามากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ทางภาคใต้มักจะศึกษาผ่านมิติการเมืองไทยดังนั้นจึงมักจะอิงกับเมืองทางฝั่งตะวันออกที่เป็นฐานอำนาจทางการเมืองที่สำคัญของรัฐในภาคใต้ งานวิจัยที่เป็นการสำรวจสถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยระหว่างพ.ศ. 2503-2535 ของแถมสุข นุ่มนนท์และคณะ และรายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาองค์ความรู้งานวิจัยภาคใต้ในรอบทศวรรษ พ.ศ. 2537-2547 ของอดิสร คักดีสูง จำนวนผลงานการศึกษาที่รวบรวมไว้ได้แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญที่น้อยกว่าของภาคใต้ฝั่งตะวันตกเมื่อเทียบกับงานศึกษาของภาคใต้ฝั่งตะวันออกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองปัตตานี

งานสถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย พ.ศ. 2503-2535 ของแถมสุข นุ่มนนท์และคณะ(2544)¹ เป็นการสำรวจและวิเคราะห์งาน

¹ดู แถมสุข นุ่มนนท์และคณะ, "สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยระหว่างพ.ศ. 2503-2535" (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2544).

เรียบเรียงทางประวัติศาสตร์ของนักวิชาการไทยที่เสนอและจัดพิมพ์ในประเทศ โดยมีจุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อรวบรวมและสำรวจแนวโน้มการวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยในช่วงเวลา 32 ปี โดยหนึ่งในผลงานการศึกษาคือ เรื่องสถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ระหว่าง พ.ศ.2503-2535 โดยยงยุทธ ชูแว่นเป็นผู้รับผิดชอบศึกษา

เมื่อพิจารณาจากผลการศึกษา โดยคัดงานศึกษาด้านโบราณคดีออกไป และเลือกเฉพาะงานศึกษาภาคใต้ฝั่งตะวันตกและนับช่วงระยะเวลาการศึกษา ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา พบว่าจะเริ่มตรงกับยุคที่ภาคใต้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐในกลุ่มลำนํ้าเจ้าพระยา ก่อนการปฏิรูปการปกครองเทศาภิบาลเป็นต้นมา โดยยงยุทธได้แบ่งแนวทางการศึกษาในยุคที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐในกลุ่มลำนํ้าเจ้าพระยา ก่อนการปฏิรูปออกเป็น 3 ด้านตามลักษณะเนื้อหา คือ การศึกษาด้านการเมือง การปกครอง การศึกษาด้านเศรษฐกิจ และการศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรม

1) การศึกษาด้านการเมืองการปกครอง ในกลุ่มงานวิทยานิพนธ์พบว่า มีงานศึกษาภาคใต้ฝั่งตะวันตก 2 ชิ้น จากจำนวน 8 ชิ้น (คิดเป็น 25 เปอร์เซ็นต์) คือ งานวิทยานิพนธ์ของ ดร.ณิ แก้วม่วง(2526) เรื่อง "ฐานะและความสำคัญของเมืองตรัง พ.ศ. 2352-2440" และวิทยานิพนธ์ของอุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์ (2529) เรื่อง "ระบบเหมาเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2393-2436" ส่วนอีกหกเรื่องเป็นงานศึกษาเมืองนครศรีธรรมราชและพัฒนาการของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ในกลุ่มบทความและงานวิจัยที่คัดเลือกมาจำนวน 13 ชิ้น พบว่ามีเพียงชิ้นเดียว (คิดเป็น 7.7 เปอร์เซ็นต์) ที่กล่าวถึงภาคใต้ฝั่งตะวันตกคือ งานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2528) จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่6 ฉบับที่5 เดือนมีนาคม ส่วนงานที่เหลือจะศึกษา เมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา รวมถึงความขัดแย้งในหัวเมืองมลายู

2) การศึกษาด้านเศรษฐกิจ ยงยุทธได้เสนอไว้ว่าก่อนหน้า พ.ศ. 2520 นักวิจัยด้านสังคมศาสตร์ได้เริ่มต้นศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในฐานะสาขา

หนึ่งของประวัติศาสตร์ และหลังพ.ศ. 2520 เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจขยายเข้าสู่ภูมิภาค มีงานปรากฏในรูปงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ แต่ในส่วนของภาคใต้ เมื่อเข้าสู่ยุคซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาแล้ว มีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกันน้อยมาก นักวิชาการมักจะให้ความสนใจศึกษาในช่วงประวัติศาสตร์สมัยใหม่มากกว่า ดังนั้นผลการศึกษาในกลุ่มงานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้จึงไม่ปรากฏ ซึ่งหมายความว่างานวิทยานิพนธ์ที่พูดถึงระบบเศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันตกก็ไม่มีเช่นเดียวกัน ในกลุ่มบทความและงานวิจัยซึ่งคัดเลือกมา 8 ชิ้น มีปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตกอยู่ชิ้นเดียว (คิดเป็น 12.5 เปอร์เซ็นต์) คืองานของอุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์ (2526) เรื่อง " การเก็บภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2397-2436 " ในวารสารอักษรศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งบทความของอุษณีย์ชิ้นนี้เป็นฐานในการศึกษาเพิ่มเติมจนกลายเป็นวิทยานิพนธ์เรื่องระบบเหมามาเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ในขณะที่บทความว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจอื่นๆจะไปศึกษา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง และชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออก

3) การศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งในยุคนี้ในภาคใต้ทั้งหมดมีการศึกษาออกมาอย่างประปราย และเน้นพื้นที่ทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกเช่นลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นต้น ส่วนงานศึกษาภาคใต้ฝั่งตะวันตกไม่ปรากฏ

กล่าวโดยสรุป ในสถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535 ยุคที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาก่อนการปฏิรูปการปกครอง สำหรับงานศึกษาภาคใต้ฝั่งตะวันตก มีงานศึกษาด้านการเมืองการปกครองที่เป็นวิทยานิพนธ์อยู่เพียง 2 ชิ้น มีบทความเพียง 1 ชิ้น ส่วนงานศึกษาด้านเศรษฐกิจที่เป็นวิทยานิพนธ์ไม่มี และที่เป็นบทความมีเพียงชิ้นเดียวและเป็นบทความที่ต่อมากลายเป็นวิทยานิพนธ์ในงานศึกษาด้านการเมืองการปกครองด้วย ส่วนงานศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรม ไม่ปรากฏ

อย่างไรก็ตาม ยงยุทธได้กำหนดยุคในการศึกษาต่อมาคือยุคที่ภาคใต้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐประชาธิปไตย ซึ่งเริ่มตั้งแต่การปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 มาจนถึงปัจจุบันซึ่งกินระยะเวลาประมาณ 100 ปี ซึ่งข้อค้นพบของยุคนี้คือการตอบรับจากนักวิชาการรุ่นใหม่อย่างคึกคัก ทั้งนี้เป็นเพราะเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงหลักฐานและมีปริมาณหลักฐานที่ใช้ศึกษาเป็นจำนวนมาก อาทิ เอกสารชั้นต้นจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นสำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ) จดหมายเหตุชาวต่างชาติ ซึ่งในยุคนี้ ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ด้าน คือ การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปโดยตรง การศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคม และการศึกษาด้านความขัดแย้งทางการเมืองและสังคม ซึ่งเมื่อพิจารณาผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตกในด้านต่างๆ พบว่า

1) การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปโดยตรง เป็นการศึกษาที่ได้รับความสนใจมากที่สุดจากบรรดานักวิชาการ ในกลุ่มงานวิทยานิพนธ์ได้คัดเลือกมา 13 ชิ้น เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตก จำนวน 3 ชิ้น (คิดเป็น 23.07 เปอร์เซ็นต์) คืองานวิทยานิพนธ์ของ สุนทร หิรัญวงษ์ (2518) เรื่อง "สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ต ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างพ.ศ. 2434-2453" ซึ่งต่อมาวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ถูกตีพิมพ์เป็นบทความในหนังสือ มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ ซึ่งมี วุฒิชัย มูลศิลป์และสมโชติ อ๋องสกุล(2524) เป็นบรรณาธิการ งานวิทยานิพนธ์ของวชิราวรรณ ตัณฑะหงษ์ (2521) เรื่อง "นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 5" และงานวิทยานิพนธ์ของดรุณี แก้วม่วง (2525) เรื่อง "พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2444-2456" ส่วนงานชิ้นอื่นๆจะกล่าวถึงมณฑลทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกคือมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลปัตตานี มณฑลชุมพรและหัวเมืองมลายู ส่วนกลุ่มงานวิจัยและบทความมีปรากฏน้อยมากเช่นงานของ

นสรณ์ รัชฎา(2524) เรื่องวารสารแลได้ เรื่อง "ประวัติเจ้าคุณเทศา "คอซิมบี๊" มณฑลภูเก็ตบพาทของผู้นำชาวใต้ในอดีต เป็นต้น

2) การศึกษาด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นที่น่าประหลาดใจว่า งานศึกษาของภาคใต้ฝั่งตะวันตกจะปรากฏในงานศึกษาทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าด้านอื่นๆ ทั้งนี้ยังยุทธได้เสนอถึงเหตุผลที่นักประวัติศาสตร์ได้ให้ความสนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงไว้ว่า อาจเป็นเพราะดินแดนภาคใต้มีความสำคัญด้านเศรษฐกิจในฐานะที่มีทรัพยากรสำคัญซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดโลกและเป็นช่วงที่ภาคใต้ถูกเชื่อมโยงเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่ชัดเจน งานศึกษาในกลุ่มวิทยานิพนธ์ ปรากฏ 4 ชิ้น จากจำนวน 5 ชิ้น (คิดเป็น 80 เปอร์เซ็นต์) ได้แก่ งานวิทยานิพนธ์ของ พรรณี อวนสกุล (2521) เรื่อง "กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ.2441-2474" ซึ่งต่อมามีงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ได้กลายเป็นหนึ่งในบทความที่ดีพิมพ์ ในหนังสือที่มีคุณค่าทางการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจคือ หนังสือประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484 โดยมีฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527) เป็นบรรณาธิการ วิทยานิพนธ์ของสุรีย์ เลียงแสงทอง (2523) เรื่อง "การวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ต ระหว่างปีพ.ศ. 2396-2475" วิทยานิพนธ์ของนิวัตร ต้นไพศาล (2533) เรื่อง "บทบาทชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ. 2411-2475" และ วิทยานิพนธ์ของพวงทิพย์ เกียรติสหัสกุล(2534) เรื่อง "บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ต้นพุทธศตวรรษที่ 25-พ.ศ. 2475" ในส่วนของกลุ่มบทความนั้น ไม่ปรากฏงานที่ศึกษาพื้นที่ แต่เป็นงานศึกษา "คน" ซึ่งมีบทบาทอยู่ในระบบเศรษฐกิจปรากฏอยู่ 2 ชิ้น จากจำนวน 8 ชิ้น (คิดเป็น 25 เปอร์เซ็นต์) อาทิงานศึกษาของภูวดล ทรงประเสริฐ (2528) เรื่อง วิวัฒนาการทุนจีนภาคใต้ และต่อมาในปี 2530 ภูวดลได้เขียนบทความในเรื่องเกี่ยวกับทุนของชาวจีนเพิ่มเติม ในเรื่อง ทุนจีนปักธงใต้ : บทวิเคราะห์เฉพาะยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในวารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง

3) การศึกษาด้านความขัดแย้งทางการเมืองและสังคม ผลการสำรวจพบว่า ไม่พบงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตกทั้งที่ด้วยลักษณะภูมิรัฐศาสตร์ แล้วเป็นแนวตั้งรับต่อสิ่งเร้าภายนอกตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ การค้า ด้านหน้าของความขัดแย้งยุคจักรวรรดินิยม หรือหน้าด่านของการรับวัฒนธรรมต่างชาติ แต่ไม่ปรากฏงานศึกษา งานศึกษาด้านนี้กลับไปเน้นย้ำภาคใต้ ฝั่งตะวันออกในงานศึกษา นโยบายของรัฐไทย ปัญหาการแบ่งแยกดินแดนของ สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ในในสถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535 ยุคที่ภาคใต้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐประชาธิปไตย ปรากฏแนวโน้ม การศึกษาในยุคนี้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันตก แต่อย่างไรก็ดีเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาแล้วพบว่า งานวิทยานิพนธ์ทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเริ่มตั้งต้นศึกษาในสมัยการปฏิรูปของ รัชกาลที่ 5 และมาสิ้นสุดในทศวรรษของการเมืองของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในปี พ.ศ. 2475

อาจจะกล่าวได้ว่า งานศึกษาทางประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันตกในงานสำรวจสถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ในรอบ 32 ปี นับ จาก พ.ศ. 2503-2535 มีจำนวนวิทยานิพนธ์ เพียง 9 ชิ้น และมีบทความหรือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวนเพียง 5 ชิ้นเท่านั้น ซึ่งนับว่ายังมีจำนวนน้อยมากเมื่อ เทียบกับการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองในภาคใต้ฝั่งตะวันออก

หลังจากงานสำรวจสถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ของเกษมสุขและคณะ ตีพิมพ์ได้สามปีได้มีรายงานวิจัย ของอดิศร คักดีสูง (2547) เรื่องการศึกษาองค์ความรู้งานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ในรอบทศวรรษ พ.ศ. 2537-2547² ซึ่งเป็นงานที่ต้องการศึกษาองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ภาคใต้ให้ ต่อเนื่องจากงานของเกษมสุข โดยที่พยายามพิจารณางานศึกษาประวัติศาสตร์

² อดิศร คักดีสูงและคณะ. "การศึกษาองค์ความรู้งานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ในรอบ ทศวรรษ พ.ศ.2537-2547" (สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2547).

ภายใต้บริบทวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศไทย ดังนั้นงานวิจัยใดๆก็ตามจะต้องสามารถประยุกต์ให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมได้ อันส่งผลต่อทิศทางการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้พอสมควร แต่อย่างไรก็ตาม งานวิจัยของอดิสร ยังคงมองทิศทางในภาพรวมของภาคใต้และมีผลการศึกษาที่เน้นไปยังภาคใต้ฝั่งตะวันออก อันเป็นภาพปกติของการศึกษาเรื่องราวภาคใต้

ผลจากการศึกษาพบว่าจากพ.ศ. 2537-2547 งานที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตก ในกลุ่มงานวิทยานิพนธ์ มีงานเพิ่มขึ้น 4 ชิ้น กล่าวคือ 1)งานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านการเมืองการปกครอง คืองานวิทยานิพนธ์ของวิไล พงศ์ภัทรกิจ (2541) เรื่อง "บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา(จันทร์ จันทโรจวงศ์): ข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350" และงานวิทยานิพนธ์ของนวลศรี พงศ์ภัทรวัต (2542) เรื่อง "บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2396-2475" 2)งานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องเศรษฐกิจ คือ วิทยานิพนธ์ของนันดา แก้วสุวรรณ(2537) เรื่อง "พัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ. 2488-2516" และงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรมคืองานวิทยานิพนธ์ของ ปิยนาล ลิ้มสกุล (2541) เรื่อง "การศึกษาอิทธิพลของต่างประเทศจากสถาปัตยกรรมในเมืองภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ.2411-2468"

ซึ่งหมายความว่าในนับจากพ.ศ. 2503-2547 มีงานวิทยานิพนธ์เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันตกจากทุกสถาบันการศึกษาของประเทศไทย เพียง 13 ชิ้นงานเท่านั้น ในส่วนกลุ่มงานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตกพบว่า ในวารสารทักษิณคดีศึกษา ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (เดือนตุลาคม 2536-มกราคม 2537) มีบทความที่เกี่ยวข้องปรากฏ 2 บทความคือ เปลื้อง คงแก้ว เรื่อง “ตรังเขา ตรังนา ตรังเล : สามทศวรรษที่ผ่านมา น้ำตาหรือรอยยิ้ม” ซึ่งได้ศึกษาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของเมืองตรังช่วง พ.ศ. 2490-2530 และอาภรณ์ อุกฤษณ์ เรื่อง “ชาวเลและชาโกลี เจ้าของฝั่งทะเลตะวันตก: ในคืนวัน

แห่งความเปลี่ยนแปลง” ได้ศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวเลและชาวกู้อันเป็นคนพื้นถิ่นดั้งเดิมในภาคใต้ฝั่งตะวันตก

จากงานสำรวจสถานภาพงานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตก ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันพบว่า นับจากปี 2547 มีงานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเพิ่มขึ้น 6 เรื่อง คือ ราตรี เจียมจรรุภา(2547) เรื่อง "วิเคราะห์บทบาทผู้นำชาวจีนด้านการปกครองหัวเมืองภาคใต้ฝั่งตะวันตก พ.ศ.2398-2475" ลลิตา เกิดเรือง (2549) เรื่อง “บทบาทชาวจีนต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองตรัง พ.ศ. 2458-ทศวรรษที่ 2520” อัปสร ณ ระนอง(2550) เรื่อง "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากกิจการเหมืองแร่ดีบุกสู่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ต พ.ศ. 2484-2530" นันทวดี ไทรแก้ว(2550) เรื่อง "พัฒนาการทางเศรษฐกิจจังหวัดพังงา พ.ศ.2474-2544" นันทยา ศรีวารินทร์ (2552) "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2475" และงานของญาณันท์ สกุลบุญพาณิชย์(2554) เรื่อง "ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตสมัยใหม่ พ.ศ. 2500-2550"

งานค้นคว้าอื่นๆที่พบได้แก่งานของภูวดล ทรงประเสริฐ (2546) เรื่อง "ทุนจีนปักชำใต้ : ภูมิหลังเบื้องลึกทุนใหญ่โพ้นทะเล" ซึ่งเป็นงานศึกษานักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในภาคใต้ระหว่างปีพ.ศ. 2504-2534 งานค้นคว้าเรียบเรียงของ ปัญญา ศรีนาถ(2546) เรื่อง "ตลาด ภูเก็ต และบ้านเมืองฝั่งทะเลตะวันตก" ซึ่งเป็นนักวิชาการในท้องถิ่น และงานของ หนึ่งหทัย อินทขันตี (2556) เรื่อง "พลวัตการปรับตัวของกลุ่มทุนภูเก็ต" ซึ่งเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มทุนท้องถิ่นภูเก็ตในระหว่างปี พ.ศ. 2515-2551

แม้ว่า งานศึกษาเรื่องราวของภาคใต้ฝั่งตะวันตกจะมีไม่มากนักแต่ก็ไม่ได้ขาดแคลนจนไม่เห็นภาพที่จะจับรูปแบบพัฒนาการของพื้นที่ได้ แต่ถึงกระนั้น ข้อมูลภาพรวมของพื้นที่ทั้งหมดยังขาดความสมบูรณ์ในการศึกษา ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านจากต้นรัตนโกสินทร์มาจนถึงปัจจุบันมีช่วงระยะเวลายาว ทำให้ผู้ที่ศึกษาเลือกศึกษาในประเด็นที่ตนเองสนใจภายในกรอบ

ระยะเวลาที่จะทำให้งานสิ้นสุดลงได้ ด้วยเหตุนี้ภาพรวมจึงดูเหมือนจะสะดุดไป และไม่มีพลวัตอย่างต่อเนื่อง อีกประการหนึ่งคือกรอบแนวคิดในการศึกษาทำให้เราไม่สามารถข้ามผ่านกำแพงของข้อมูลหลักฐานชั้นต้นที่มีในปริมาณมากทั้งทางด้านการเมืองและทางด้านเศรษฐกิจ นั่นก็คือการมองพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกอยู่ในฐานะเมืองบริวารและอยู่ในระบบเศรษฐกิจของสยาม

ความสำคัญของหัวเมืองภาคใต้ฝั่งตะวันตก

กรอบแนวคิดเรื่องการมองพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกในฐานะเมืองบริวารและอยู่ในระบบเศรษฐกิจของสยามนั้น ในความเป็นจริงไม่ใช่สิ่งผิดเพราะรูปแบบในการศึกษาสมัยใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมาและขับเคลื่อนการอธิบายอดีตด้วยวิธีการทางศาสนาออกไปและศึกษาประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมัยใหม่ทำให้งานศึกษาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาผูกติดกับการอธิบายความหมายของพื้นที่ภายใต้อำนาจรัฐส่วนกลาง งานวิทยานิพนธ์ของสุนทร หิรัญวงษ์ (2518) ได้เสนอไว้ในงานของตนเองอย่างเด่นชัดว่า เพราะมณฑลหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นพื้นที่ล่อแหลมอันตรายเนื่องจากอยู่ระหว่างดินแดนที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ ประกอบกับหัวเมืองชายฝั่งทะเลซึ่งมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศอยู่เสมอ รวมทั้งมีทรัพยากรที่สำคัญคือแร่ดีบุก ซึ่งทำให้เศรษฐกิจการค้าเจริญรุ่งเรืองอันทำให้เกิดภัยได้และผลประโยชน์มหาศาล ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้รวบรวมหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกและหัวเมืองชายแดนอื่นๆขึ้นเป็นมณฑล³ ซึ่งงานได้นำเสนอว่าก่อนหน้านี้จะปฏิรูปการปกครองนั้น ดินแดนแถบชายฝั่งทะเลตะวันตกยังไม่ค่อยมีความสำคัญ แต่เมื่อเมืองท่ามะริด ตะนาวศรีและทวายได้เสียให้กับพม่าในตอนต้นรัตนโกสินทร์ ดินแดนแถบนี้จึงมีความสำคัญขึ้นมาและหลังทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 มีผลให้หัวเมืองที่ทำดีบุกเจริญอย่างรวดเร็ว รัฐเก็บรายได้จากภาษีอากรได้มาก

³ สุนทร หิรัญวงษ์ (2518), การปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่างพ.ศ. 2434-2453. หน้า296-297.

ขึ้นจึงหันมาสนใจหัวเมืองแถบนี้เป็นพิเศษ ในขณะที่งานของวิชิตวราวรรณ ตัณฑะหงษ์ (2521) ได้กล่าวถึงความสำคัญของดินแดนฝั่งตะวันตกที่มีต่ออยุธยาและสืบเนื่องถึงต้นรัตนโกสินทร์ในฐานะเมืองท่าและจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการรับศึกทัพกับพม่า อีกทั้งเป็นฐานทัพรัฐบาลเพื่อรักษาอำนาจเหนือไทรบุรีและหัวเมืองมลายูอื่นๆ รวมทั้งผลประโยชน์จากแร่ดีบุกทำให้รัฐบาลต้องลงมาดูแลพื้นที่เป็นพิเศษ⁴ ในขณะที่งานของอุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์ (2529) ได้เสนอว่าเมื่อสิ้นกรุงศรีอยุธยา และสถาปนากรุงเทพฯ ขึ้นมา ศูนย์อำนาจได้ย้ายลงมาทางตอนล่างการติดต่อกับต่างชาติสะดวกขึ้น สำหรับชาวตะวันตก มะริดและตะนาวศรีลดความสำคัญลงไป อีกทั้งปืนงและสิงคโปร์ได้เจริญขึ้น เรือสินค้าได้เดินทางตรงมายังเมืองท่าเหล่านี้ ทำให้หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกมีความสำคัญมากขึ้น⁵

งานวิทยานิพนธ์ทั้งสามชิ้นเห็นพ้องต้องกันว่า เพราะภัยสงครามจากพม่า และผลประโยชน์เรื่องดีบุกทำให้รัฐสยามเห็นความสำคัญของดินแดนภาคใต้ฝั่งตะวันตกและเกิดขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อนหน้าที่รัชกาลที่ 5 จะกระชับอำนาจซึ่งเป็นคำอธิบายที่ถูกต้องเพียงแต่ขาดการอธิบายในบริบทของสถานการณ์ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สักเท่าไรนัก งานวิจัยของภมรี สุระเกียรติ (2553) ได้เสนอว่า ในช่วงปลายอยุธยาราว พ.ศ. 2263 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในกระแสการค้านานาชาติทางทะเลด้านตะวันออก ซึ่งคือกระแสการตื่นตัวของการค้าใบชาของจีนในยุโรป และการขยายตัวของการค้าใบชาของจีนได้ส่งผลต่อกระแสการค้าในน่านน้ำอ่าวเบงกอลและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตรง ซึ่งพ่อค้าชาวยุโรปต้องการซื้อใบชาจากจีนไปทำกำไรที่สูง ในทางกลับกันต้องหา

⁴วิชิตวราวรรณ ตัณฑะหงษ์, "นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 24-25.

⁵อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์ (2529), "ระบบเหมาเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2393-2436" (อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 40.

สินค้าที่นำไปขายกับจีนโดยได้กำไรสูงเช่นกัน ซึ่งสินค้าสำคัญที่ถูกนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกับใบชาของจีนคือ พริกไทย แร่ดีบุก และฝิ่น ซึ่งพริกไทยและดีบุกเป็นสินค้าส่งออกของหัวเมืองในคาบสมุทรลพบุรีอยู่แล้วตั้งนั้นการขยายตัวของการค้าใบชาจีนส่งผลให้ความต้องการการค้าแร่ดีบุกและพริกไทยเพิ่มสูงขึ้นตามลำดับ

กลุ่มพ่อค้าอังกฤษต้องการสร้างฐานที่มั่นทางการค้าทางด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอลจึงหมายตาเมืองถลาง รัฐเคตะห์ รัฐตรังกานู จนถึงอาเจะห์แต่ที่ประสบความสำเร็จคือกัปตันฟรานซิส ไลท์ ที่สามารถเจรจาขอเช่าเกาะปีนังเพื่อตั้งเป็นเมืองท่าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้เป็นผลสำเร็จในปีพ.ศ. 2329 และปีนังได้กลายมาเป็นเมืองท่าที่สำคัญในภูมิภาคนี้แทนพม่า ทั้งนี้เป็นเพราะพม่าไม่ได้มีทรัพยากรที่เป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งทั้งดีบุกและพริกไทยมีมากทางฝั่งตะนาวศรีทางตอนใต้ช่วงเมืองท่ามะริดเรื่อยมาตลอดคาบสมุทรลพบุรี

ภมรีได้เสนอว่าความเปลี่ยนแปลงทางการค้านี้ทำให้ราชสำนักคองบองต้องการครอบครองหัวเมืองทางตอนบนของคาบสมุทรลพบุรีและเกาะภูเก็ต มิใช่แต่เพียงเท่านั้นผู้นำกลุ่มใหม่ของสยามตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเรื่อยมาถึงต้นรัตนโกสินทร์ต่างเล็งเห็นความสำคัญของพื้นที่ของภาคใต้ทางฝั่งตะวันตกจนนำไปสู่การเผชิญหน้ากันบนคาบสมุทรลพบุรีระหว่าง สยาม พม่า และอังกฤษในสงครามเก้าทัพ พ.ศ.2328 และเมื่อไม่สามารถครอบครองคาบสมุทรลพบุรีได้ พม่าจึงหันไปครอบครองชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรีแทนอันสามารถครอบครองดีบุกและรังนกซึ่งเป็นสินค้าที่สำคัญของตลาดได้ ในขณะที่สยามแม้จะสามารถผลักดันพม่ากลับออกไปได้ แต่ความขัดแย้งระหว่างสยามและไทรบุรี ทำให้ไทรบุรีหันไปเป็นพันธมิตรกับอังกฤษซึ่งนำไปสู่การเผชิญหน้าระหว่างสยามและอังกฤษเหนือรัฐลพบุรีในระยะเวลาต่อมา⁶ งานศึกษาของภมรีช่วยเติมเต็มภาพความสำคัญของหัวเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกโดยอาศัยบริบทเรื่องการค้าในเครือข่ายมหาสมุทรอินเดียซึ่งมีอังกฤษ พม่า และสยามเป็นผู้แสดงที่สำคัญด้วยผลประโยชน์จากการค้าทางทะเลเป็นเดิมพันจนนำมาสู่การ

⁶ ภมรี สุรเกียรติ, เมียนมาร์สยามยุทธ์, (กรุงเทพฯ : มติชน,2553),203-208.

เผชิญหน้าในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทางการเมืองทั้งของสยามและพม่า จึงช่วยให้ภาพของความสำคัญของเมืองทางชายฝั่งชัดเจนยิ่งขึ้น

สำหรับการอธิบายอย่างง่าย ๆ ว่าเขตพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นพื้นที่ห่างไกลและทุรกันดารอีกทั้งมีพื้นที่ราบน้อยไม่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม จึงส่งให้อำนาจของรัฐที่ควบคุมเหนือพื้นที่นั้นเบาบางลงจึงต้องฝากภาระในการกำกับดูแลไว้กับเมืองนครศรีธรรมราช การปรากฏภาวะ "ชายขอบ" ของหัวเมืองแถบนี้ทำให้ปกครองดูแลลำบาก การเรียกเก็บภาษีไม่สามารถทำได้สะดวก จึงเกิดการนำเอา "ระบบเหมาเมือง" มาใช้เพื่อเรียกเก็บผลประโยชน์ ถ้ารัฐสยามมองว่าหัวเมืองทางฝั่งตะวันตกที่มีทรัพยากรที่มีค่าเป็นขอบเขตของตนอย่างแน่ชัด การตั้ง "ผู้เหมาเมือง" เพื่อรับผิดชอบทั้งการปกครองและการเก็บภาษีก่อนหน้านี้จะมีการปฏิรูปควรจะเลือกบุคคลที่สามารถรับประกันรายได้และเป็นบุคคลที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาตามมาอาจจะพอรับคำอธิบายในงานได้ แต่งานวิทยานิพนธ์ได้ศึกษาบนกรอบแนวคิดที่ว่าหัวเมืองเหล่านี้เป็นเมืองบริวารของสยาม ดังนั้นผู้ถูกคัดเลือกให้เหมาเมืองควรจะจงรักภักดีและเก็บภาษีเข้าคลังอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยที่ได้รับประกันไว้ เมื่อใดก็ตามที่รายรับเข้าคลังลดน้อยลงก็จะเกิดจากการเบียดบังจากหัวเมืองและเป็นปัญหาที่รัฐส่วนกลางต้องเข้ามาทำการแก้ไขโดยการส่งข้าหลวงจากส่วนกลางเข้ามากำกับดูแลแก้ไขปัญหาจนนำไปสู่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งก็นำไปสู่บทสรุปตอนท้ายว่าเพราะผู้มาดูแลเป็นคนมีความสามารถจึงปกครองดูแลบ้านเมืองได้อย่างเรียบร้อย ในความเป็นจริงหลังจากสามรัชกาลแรกของรัตนโกสินทร์ ราชสำนักพยายามสร้างความมั่นคงทางการเมืองจนสามารถจัดระเบียบและโครงสร้างอำนาจได้ในระดับหนึ่ง หัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกปลอดจากภัยสงครามและเริ่มเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจอีกครั้งจึงเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายต่างแสวงหาประโยชน์จากการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยระยะทางที่ห่างไกลจึงเปิดโอกาสให้ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นเข้าสู่โลกของระบบราชการในระบบเหมาเมือง ที่ซึ่งตำแหน่งเจ้าภาษีนายอากรซึ่งดำเนินการใช้ในราชธานีและเมืองใกล้ชิดไม่สามารถนำมาใช้งานได้ ดังนั้นเจ้าเมืองจึงต้องรับหน้าที่

ผูกขาดผลประโยชน์ในการจัดเก็บภาษีทั้งหมดและจะต้องรับผิดชอบดูแลบ้านเมืองให้เรียบร้อย ซึ่งงานวิทยานิพนธ์เรื่องระบบเหมาเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกของอุษณีย์ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจน

งานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยระหว่างพ.ศ. 2518–2530

กรอบความคิดเรื่องการเมืองพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกในฐานะเมืองบริวาร และอยู่ในระบบเศรษฐกิจของสยามนั้นเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาหัวเมืองภาคใต้ฝั่งทะเลตะวันตก งานวิทยานิพนธ์ของสุนทร หิรัญวงษ์ เมื่อปีพ.ศ.2518 ได้อธิบายมูลเหตุของการปฏิรูปมณฑลภูเก็ตไว้ว่า หลังการทำสนธิสัญญาบาวริงเมื่อ พ.ศ.2398 ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยขยายตัวมากขึ้น ตลาดแร่ในยุโรปต้องการแร่ดีบุกเพิ่มมากขึ้น และตั้งแต่ปีพ.ศ.2403 เป็นต้นมา เจ้าเมืองซึ่งผูกขาดการเก็บภาษีส่งเสริมการทำแร่ดีบุกด้วยการจ้างคนจีนมาทำงานขุดแร่ ซึ่งทำให้ภูเก็ตถูกยกให้ขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรง และในปีถัดมาระนองก็ถูกยกให้ขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ สุนทรเสนอว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมีผลให้เกิดการขยายตัวของประชากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน ซึ่งเมื่อมีคนมากขึ้นสุดท้ายก็นำไปสู่ความวุ่นวายเช่นการก่อจลาจลของชาวจีนในเมืองภูเก็ต พ.ศ.2410 ประกอบกับสถานการณ์ภายนอกพระราชาอาณาจักรมีท่าทีจะรุนแรงขึ้น ดังนั้นในปีพ.ศ. 2435 รัชกาลที่5 จึงโปรดเกล้าให้รวมหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกขึ้นเป็นมณฑลและมีหน้าที่พิเศษคือ การหาผลประโยชน์รายได้ของแผ่นดิน⁷ งานของวชิราวรรณ ตัณฑหงษ์ (2521) ก็นำเสนอมูลเหตุในการปฏิรูปและปรับนโยบายทางเศรษฐกิจไปในทิศทางเดียวกันกับสุนทร กล่าวคือ ภัยจากจักรวรรดินิยม การก่อจลาจลของชาวจีน และการลดลงของการจัดเก็บภาษีอากรแบบเหมาเมือง แต่มีเพิ่มเติมเรื่อง

⁷ สุนทร หิรัญวงษ์, "สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ต ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างพ.ศ. 2434–2453". (ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), 87–132.

อำนาจในการพิพากษาคดีความเช่นกรณีจีนเป่กี้ (หลวงประจิมนคร) ฆ่าพระอิศราธิไชยเจ้าเมือง-เจ้าภาษีกระปีจากกรณีการเรียกค่าผูกปี้สูงเกินไป⁸ การผูกขาดอำนาจและการขยายเครือข่ายอำนาจของชาวจีน รวมถึงการสะสมทุนของกลุ่มผู้นำ ซึ่งปัญหาทั้งหมดควรพิจารณาเสนออุทธรณ์กระต้นด้วยภัยจักรวรรดินิยมจึงเกิดการปฏิรูปขึ้นมา คำอธิบายชุดนี้ถูกขยายความเพิ่มเติมในงานของอุษณีย์ จิวกุลรัตน์ (2529) ได้เสนอถึงความพิเศษของระบบเหมาเมืองไว้ว่า เริ่มแรกระบบเหมาเมืองเป็นระบบที่เหมาะสมที่สุดกับบริบทในยุคก่อนการปฏิรูป และต่อมาเมื่อสืบทอดมาจนรุ่นถัดไประบบการเหมาเมืองเริ่มไร้ประสิทธิภาพ เกิดการรื้อไหลของภาษี การเล่นพรรคเล่นพวก ดังนั้นรัฐจึงพยายามหาทางแก้ไขแต่ไม่ใช่จะเป็นเช่นนี้ทุกหัวเมืองเพราะในเมืองตรังระบบเหมาเมืองยังคงมีประสิทธิภาพ จนกระทั่งรัชกาลที่ 5 สามารถจัดหาข้าหลวงลงมาปฏิรูปเรื่องการจัดเก็บภาษีได้จึงปฏิรูปพร้อมกับการจัดเขตการปกครองใหม่ในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล

งานวิจัยแสดงไปในแนวทางเดียวกันในเรื่องปัญหาของคนจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกและเป็นอีกปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการปฏิรูปมณฑล ในความเป็นจริงคนจีนที่อยู่ในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเกิดจากการอพยพเข้ามาเพื่อหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ คนจีนส่วนน้อยเข้ามาอยู่ในระบบราชการและส่วนใหญ่นำเข้ามาเป็นกุลิกรรมกร มีตัวอย่างที่น่าสนใจในเรื่องอำนาจหน้าที่ของคนจีนที่เข้ามาในระบบราชการจากภาคผนวก ก ในงานของอุษณีย์ คือหนังสือสัญญาว่าราชการเมืองกระบี่ พ.ศ. 2411 ระหว่างสยามกับตันกิมเจ็ง(พระยาอภัยภูงคตพิตรักษา) กล่าวความโดยสรุปคือให้ตั้งตันกิมเจ็งเป็นเจ้าเมืองกระบี่ และให้ชักชวนญาติพี่น้องมาลงทุนทำดีบุกที่กระบี่ แต่เนื่องจากตันกิมเจ็งเป็นคนในบังคับอังกฤษจึงให้

⁸ วชิรารวรรณ ตันทะหงษ์ , "นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 5"(วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2522),37. อุษณีย์ จิวกุลรัตน์, "ระบบเหมาเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2393-2436"(อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร,2529), 131-133.

มีอำนาจทำมาหากินเท่านั้น มิให้มีอำนาจยกแผ่นดินกระบุรีให้กับชาติอื่น⁹ การทำสัญญาเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้ว่าจีนใดก็ตามจะเป็นคนในบังคับอังกฤษแต่หากรัฐสามารถตกลงผลประโยชน์ได้ลงตัว ก็ยินดีที่จะแต่งตั้งให้เป็นผู้หาผลประโยชน์ให้รัฐ ในขณะที่คนจีนที่เป็นแรงงานที่สร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้รัฐในทางกลับกันบุคคลเหล่านี้ก็สร้างปัญหาให้กับรัฐเช่นเดียวกัน ระบบเหมาเมืองก่อให้เกิดการสะสมทุนของเหล่าชาวจีนที่เป็นผู้นำจนสามารถสร้างเครือข่ายของตนเองขยายอิทธิพลไปทั่วภาคใต้ฝั่งตะวันตกจนกระทั่งยกเลิกระบบเหมาเมืองไป

นิติ เอียวศรีวงศ์ (2528) ได้นำเสนอถึงประเด็นการสิ้นสุดอำนาจของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะกลางไว้ว่า ควรพิจารณาจากปัจจัยภายในภูเก็ตนเองนั่นก็คือ ชาวจีนอพยพมาทำเหมืองมีปริมาณการเข้าออกที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับราคาแร่ดีบุกและปริมาณน้ำฝน ในช่วงแรกกลุ่มชาวจีนที่ไม่มีทุนจะต้องขึ้นอยู่กับกลุ่มเครือข่ายเจ้าเมืองกลาง ดังนั้นไม่ว่าอย่างไรแรงงานชาวจีนเหล่านี้ยังคงอยู่ในอำนาจของตนเองจึงไม่ได้จัดตั้งกลุ่มชาวจีนกรรมกรซึ่งภาระในการจัดตั้งชาวจีนกรรมกรจึงตกอยู่กับกลุ่มสมาคมลับอันเป็นกลุ่มทางสังคม การแก่งแย่งผลประโยชน์กันเองของกลุ่มสมาคมลับทำให้เกิดการจลาจลหลายครั้งในพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันตก ซึ่งท้ายที่สุดรัฐต้องส่งคนมากำกับดูแลและใช้มาตรการ "เลียงอั้งยี่" แทน นิติยังให้ภาพของการแข่งประมูลภาษีเมืองภูเก็ตระหว่างกลุ่มเจ้าเมืองภูเก็ตกับตันกิมเจ็ง ซึ่งผลสุดท้ายจากการแข่งประมูลทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าเมืองภูเก็ตเกือบล้มละลายเพราะสู้ประมูลกับตันกิมเจ็งประกอบบมีเหตุการณ์จลาจลของพวกอั้งยี่และราคาดีบุกในตลาดโลกลดลงอย่างต่อเนื่องทำให้รัฐต้องเข้ามาเก็บภาษีในเมืองภูเก็ตเองในปี พ.ศ.2424 และในเหตุการณ์ในปีนี้อีก นิติได้บ่งบอกว่า กลุ่มชาวจีนไม่ต้องการเงินทุนจากเจ้าเมืองแล้ว เพราะมีชาวจีนกลุ่มหนึ่ง

⁹ อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์(2529), "ระบบเหมาเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2393-2436"(อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร,2529), 271-274.

สามารถสะสมทุนจนสามารถลงทุนต่อไปได้ในขณะที่กลุ่มตระกูลเจ้าเมืองภูเก็ตกลับไม่ลงทุนในดีบุกอีกและหันมาแบ่งเงินเป็นมรดกกัน ในทางตรงกันข้าม กลุ่มชาวจีนรุ่นใหม่ที่สามารถสะสมทุนได้ดำเนินการจนเข้ากุมกิจการเหมืองแร่ในฝั่งตะวันตกเป็นผลสำเร็จ งานนิธิได้อ้างอิงงานของพรณี อวนสกุล(2521) ว่าเป็นกลุ่มตระกูล ณ ระนอง, ตัณณทัย,หงส์หยก,ตัณทวนิช,อุดมทรัพย์,พานิชกุล,บุญสูง,ยิบอินซอย,ทองตัน,โกยสมบุรณ์¹⁰ เป็นต้น

การล่มสลายของกลุ่มอำนาจเดิมของหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลถูกอธิบายทั้งจากมุมมองของรัฐและมุมมองทางเศรษฐกิจภายในเมืองภูเก็ตเอง ช่วยให้เห็นบริบทที่เกิดขึ้นรอบด้านจากปัจจัยอันเป็นสาเหตุและผลจากการปฏิรูปนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้งานศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันตกจะถูกมองในกรอบของของฐานะเมืองบริวารและอยู่ในระบบเศรษฐกิจของสยาม และศึกษาโดยเน้นปัจจัยภายในคือการเปลี่ยนแปลงภายในส่งผลต่อหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกแต่ในพ.ศ.2521 ได้ปรากฏงานวิทยานิพนธ์ที่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภาคใต้โดยตรง คืองานของพรณี อวนสกุล เรื่อง กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ พ.ศ. 2411-2574 ซึ่งเป็นงานที่วางรากฐานการศึกษาเศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันตกบนพื้นฐานการทำดีบุก ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่5 จนถึงเวลาที่ไทยเข้าร่วมเป็นภาคีแห่งโครงการจำกัดดีบุก ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 พรณีได้วิเคราะห์ถึงสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนากิจการเหมืองแร่ได้ 3 ปัจจัย คือ 1) ความต้องการดีบุกของตลาดโลก 2) การเข้ามาของชาวจีนในกิจการเหมืองแร่ 3) การนำเทคนิคแบบตะวันตกมาใช้

พรณีได้อธิบายถึงปัจจัยแรกว่าเป็นความสับสนเนื่องจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการค้นพบเทคนิควิทยาการใหม่ ที่เกี่ยวข้องกับแร่ดีบุกคือ เมื่อ

¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2544), จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในภูเก็ต.ในกรุงแตก ,พระเจ้าตากและประวัติศาสตร์ไทย,กรุงเทพฯ : มติชน, 216-220.

นายปีเตอร์ ดูรองต์(Peter Durant) ชาวอังกฤษค้นพบวิธีการถนอมอาหารโดยการบรรจุลงในกระป๋องกันอากาศเข้า เหล็กภายในกระป๋องชุบดีบุกเพื่อกันสนิม ดังนั้นดีบุกจึงกลายเป็นวัตถุดิบที่ต้องการในวงการอุตสาหกรรม ซึ่งหัวเมืองมลายูโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้นพบแหล่งดีบุกที่รัฐเปรัก ในปี 2391กลายเป็นแรงกระตุ้นชั้นดีในการแสวงหาดีบุกในหัวเมืองมลายู รวมทั้งภาคใต้ฝั่งตะวันตกซึ่งมีดีบุกคุณภาพดีไม่แพ้แหล่งอื่นๆ ในปัจจุบันที่สองเรื่องการเข้ามาของชาวจีนในกิจการเหมืองแร่ เบื้องต้นมาจากการขาดแคลนแรงงานเหมืองแร่ ซึ่งแรงงานชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทในการทำเหมืองแร่ยุคใหม่ตลอดจนสิ้นรัชสมัยรัชกาลที่5 โดยที่ชาวดันตักไม่สามารถแข่งขันได้ ปัจจุบันสุดท้ายที่พรรณานำเสนอคือการนำเอาเทคนิคแบบตะวันตกมาใช้ ซึ่งการนำเรือขุดแร่มาใช้ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2450 ส่งผลให้การทำเหมืองแร่แบบใช้แรงงานคนเปลี่ยนไป หาดีบุกได้ในปริมาณที่มากขึ้นและเป็นการชักนำทุนจากตะวันตกเข้ามาลงทุนในรูปแบบของอุตสาหกรรมที่แท้จริง

ในงานชิ้นนี้ได้ศึกษากิจการเหมืองแร่ดีบุกออกเป็นสองช่วง คือ ช่วงแรก พ.ศ. 2411-2453 ในช่วงนี้เป็นช่วงการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ที่ภูเก็ต รัฐพยายามลดบทบาทเจ้าเมืองและเข้ามาเก็บภาษีเอง เกิดการหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีนแต่ถึงกระนั้น การดำเนินการยังเป็นลักษณะอุตสาหกรรมเล็กๆยังไม่พัฒนาไปเป็นอุตสาหกรรมเพื่อการพาณิชย์กรรมอย่างแท้จริงซึ่งพรรณานิใช้หลักฐานจากสถิติการเจริญเติบโตของผลผลิตดีบุก จากหนังสือ Statistic Yearbook of the Kingdom of Siam มาเป็นแหล่งข้อมูล ในช่วงที่สองจากพ.ศ. 2454-2474 หลังจากมีการนำเอาเรือขุดแร่เข้ามาอัตราการผลิตดีบุกสูงขึ้นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่ดีบุกจากภูเก็ต เมื่อปริมาณการผลิตดีบุกเริ่มชลดตัว พื้นที่ระนอง ตะกั่วป่า พังงา และตรัง กลายเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญมากขึ้นและการทำเหมืองแร่ดีบุกได้ขยายตัวไปทางตะวันออก คือ นครศรีธรรมราช ปัตตานี และสุราษฎร์ธานี โดยผู้ประกอบการที่สำคัญคือชาวตะวันตกและชาวจีนโดยรัฐทำหน้าที่จัดระเบียบสัมปทาน ผลสืบเนื่องจากการขยายตัวของเหมืองแร่ดีบุกคือ การขยายตัวทาง

การค้าประเภทอื่น เช่นสินค้าเกษตรกรรม อาทิ ยางพารา และมะพร้าวที่ถูกสนับสนุนให้ปลูกเมื่อราคาดีบุกในตลาดลดลง การเกิดเมืองท่าย่อยเพื่อติดต่อระหว่างปีนังกับภูเก็ตโดยตรง เช่นกันตัง พังงา ตะกั่วป่าและระนอง ความวุ่นวายจากการเปลี่ยนแปลงระบบเงินตราจากเดิมใช้เงินเหรียญเม็กซิโกและเงินเหรียญมาเลย์ มาเป็นเงินบาทเมื่อปี พ.ศ. 2445 การเกิดขึ้นของระบบธนาคารในภูเก็ต¹¹ และที่สำคัญคือเกิดกลุ่มคนจีนซึ่งกลายมาเป็นชนชั้นใหม่ในสังคมที่มีบทบาททางเศรษฐกิจดังกลุ่มตระกูลซึ่งได้อ้างถึงไปแล้ว

งานของพรณีได้เปิดพรมแดนการศึกษาภาคใต้ฝั่งตะวันตกเข้าสู่เรื่องราวทางเศรษฐกิจและมองภาพความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ผ่านพัฒนาการทางเศรษฐกิจซึ่งช่วยให้เราเห็นภาพของกิจการเหมืองแร่ดีบุกจากสมัยรัชกาลที่5 เรื่อยมาจนกระทั่งจะเข้าสู่ยุคประชาธิปไตย นับเป็นงานที่มีคุณภาพต่อการวางรากฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันตกที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง

ก่อนสิ้นทศวรรษ2520 มีงานที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้ฝั่งตะวันตกปรากฏขึ้นอีกสามชิ้นคือ ของ สุริย์ เลียงแสงทอง (2523) เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ.2396-2475” ซึ่งเน้นถึงการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองภูเก็ตที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วหลังจากปีพ.ศ. 2396¹² งานของสุริย์ไม่ได้ใช้จุดเปลี่ยนในการทำสนธิสัญญาบาวริงเป็นปัจจัยหลักดันในการเปลี่ยนแปลง แต่เน้นย้ำในปีพ.ศ. 2396 ซึ่งรัฐได้ยกฐานะขึ้นมาเทียบเท่ากลาง ในงานพบว่าปัจจัยที่ทำให้เมืองภูเก็ตขยายตัวคือการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปจึงทำให้แร่ดีบุกเป็นที่ต้องการของตลาดโลกและเมืองภูเก็ตเป็นพื้นที่ที่มีดีบุกมาก

¹¹ ดู พรณี อวนสกุล, "กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ.2441-2474"(วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2521).

¹² ดู สุริย์ เลียงแสงทอง, "การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ. 2396-2475" (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2523).

ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุก ส่งผลต่อการค้าที่ขยายตัวในระยะเวลาต่อมา บทสรุปของงานชิ้นนี้ยืนยันตามการวิเคราะห์ของพรณี และบริบทของการค้าระหว่างประเทศผลักดันให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของภูเก็ต และได้วิเคราะห์ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต คือบทบาทของเจ้าพระยาวิชญานุประดิษฐ์ (พ.ศ. 2444-2456) ว่ามีส่วนสำคัญในการขยายตัวทางเศรษฐกิจคือการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมและส่งเสริมการเกษตร ซึ่งบทสรุปนี้อาจจะขัดแย้งกับงานของพรณีซึ่งกล่าวถึงการสนับสนุนให้ปลูกพืชเกษตรกรรมเพื่อทดแทนรายได้จากการที่ราคาดีบุกในตลาดโลกลดต่ำลง อย่างไรก็ตามงานวิทยานิพนธ์ของดรณี แก้วม่วง (2525) เรื่อง "พระยาวิชญานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2444-2456" ซึ่งได้ศึกษาชีวิตและบทบาทของพระยาวิชญานุประดิษฐ์¹³ เป็นการขยายองค์ความรู้ของพระยาวิชญานุประดิษฐ์ได้อย่างละเอียดขึ้น จากการศึกษาของดรณีพบว่าพระยาวิชญานุประดิษฐ์เป็นลูกจินตยาทของพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้เจียง ณ ระนอง) ซึ่งเป็นกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนชนชั้นนำ ได้รับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองระนอง ผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ ผู้ว่าราชการเมืองตรัง และเป็นสมุหมณฑลเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตตามลำดับ งานศึกษามุ่งเน้นศึกษาผลงานของพระยาวิชญานุประดิษฐ์ทั้งทางด้านการปกครอง การเกษตรกรรม การค้าขาย การจัดการเหมืองแร่ดีบุกและการแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาอัตชีวประวัติบุคคลสำคัญเป็นครั้งแรกของการศึกษาหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก แต่อย่างไรก็ตามกรอบในการวิเคราะห์พระยาวิชญานุประดิษฐ์ก็ยังอยู่บนพื้นฐานของคนซึ่งอยู่ในระบบราชการและปกครองพื้นที่ภายในของสยาม ซึ่งบทบาทของพระยาวิชญานุประดิษฐ์เป็นบทบาทของผู้ปกครองภายใต้อำนาจของรัฐ ซึ่งหากมองบทบาททางเศรษฐกิจของ

¹³ ดู ดรณี แก้วม่วง, "พระยาวิชญานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2444-2456" (ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2525)

พระยารัษฎานุประดิษฐ์กับกลุ่มทุนตระกูล ณ ระนอง ภายใต้บริบทการค้าระหว่างประเทศอาจจะเห็นภาพของท่านชัดเจนขึ้นนอกจากนี้งานยังไม่ได้กล่าวถึงการถึงแก่อสัญกรรมของพระยารัษฎานุประดิษฐ์จากการถูกล้างหารโดยบุคคลใกล้ชิดซึ่งน่าประหลาดใจมากทั้งที่เป็นงานศึกษาอัตตชีวประวัติคนสำคัญ ในปีถัดมาผลงานของดรุณีเรื่อง “ฐานะและความสำคัญของเมืองตรัง ระหว่างพ.ศ. 2352-2440”¹⁴ ซึ่งได้ศึกษาเมืองตรังโดยเสนอความสำคัญของเมืองตรังในฐานะฐานทัพเรือของเมืองหน้าด่านทางใต้ไว้รับศึกกับพม่าและเป็นเมืองท่าส่งสินค้าไปขายที่ปีนัง นอกจากนี้ในช่วงการเปลี่ยนผ่านไปสู่ปฏิรูปการปกครองดรุณีได้เสนอว่าตรังกลายเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองของข้าหลวงพิเศษประจำหัวเมืองฝั่งตะวันตก และเป็นเมืองเกษตรกรรมที่ใหญ่ของมณฑลภูเก็ตภายหลังจากการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล งานชิ้นที่สองของดรุณีเป็นงานบุกเบิกการศึกษาเมืองภายในมณฑลภูเก็ต ซึ่งนับเมืองตรังเป็นแห่งแรก

งานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยระหว่างพ.ศ. 2531-2539

ในช่วงทศวรรษ2530 มีงานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกปรากฏขึ้น ได้แก่ นิวัตร ตันไพศาล(2533)เรื่อง "บทบาทชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ. 2411-2475" งานของนิวัตรได้ศึกษาบทบาทของชาวจีนที่ได้อพยพเข้ามาในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก โดยเริ่มเข้ามาเป็นแรงงานในการทำเหมืองแร่ดีบุกและต่อมาก็กลายเป็นแรงงานในพื้นที่เกษตรกรรม โดยที่มีคนจีนกลุ่มหนึ่งสามารถสะสมทุน และกลายเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐในการรับประมูลจัดเก็บภาษีอากร และกลายเป็นเจ้าของกิจการขนาดใหญ่ทั้งเหมืองแร่และสวนยางพารา ซึ่งงานของนิวัตรเป็นงานศึกษาบทบาทชาวจีนตามแบบงานของพรุณี

¹⁴ ดู ดรุณี แก้วม่วง, “ฐานะและความสำคัญของเมืองตรัง ระหว่างพ.ศ. 2352-2440” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2526).

เช่นเดียวกับงานของพวงทิพย์ เกียรติสกุล (2534) เรื่อง "บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ต้นพุทธศตวรรษที่ 25-พ.ศ. 2475" ซึ่งพวงทิพย์ได้วิเคราะห์งานก่อนหน้าที่คืองานของพรณี วชิราวรรณสุรีย์ เอาไว้ว่ายังไม่ได้ศึกษาบทบาทของชาวจีนและชาวตะวันตกที่มีต่อกิจการแร่ดีบุก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก¹⁵ พวงทิพย์ได้เสนอไว้ในงานของตนว่า ชาวจีนที่เข้ามาส่วนใหญ่คือจีนฮกเกี้ยนซึ่งอพยพมาจากปีนังและสิงคโปร์ บางครั้งก็มาจากมณฑลฝูเจี้ยนของจีนโดยตรง จำแนกได้สองกลุ่ม คือ ชาวจีนที่ฐานะยากจน เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในเหมืองแร่ดีบุกโดยผ่านสมาคมลับซึ่งทำหน้าที่จัดหาและควบคุมแรงงาน ส่วนชาวจีนที่มีฐานะดีมาก่อนจะเข้าห้กับผู้ว่าราชการเมืองในฐานะเป็นนายเหมืองหรือผู้ร่วมทุน เช่นกรณีพรพบุรุษของตระกูล ณ ระนอง เป็นต้น การทำเหมืองช่วงนี้เป็นการทำเหมืองขนาดเล็กใช้แรงงานคนเป็นหลัก ซึ่งช่วงที่มีการอพยพชาวจีนมาทำเหมืองจึงทำให้เศรษฐกิจเกิดการขยายตัว จนรัฐต้องเข้ามาจัดการรูปแบบการจัดเก็บภาษีใหม่ คือ ภาษีคอเวอนเมนต์ ที่รัฐเป็นผู้จัดเก็บโดยให้ผู้ว่าราชการเมืองเป็นพนักงานจัดเก็บแล้วรับส่วนแบ่งร้อยละ 5-10 ส่วนอีกประเภทหนึ่งรัฐเปิดให้ประมูลแข่งขันเป็นเจ้าภาษีนายอากรเสรี การปรับเปลี่ยนการจัดเก็บภาษีส่งผลให้ชาวจีนกลุ่มใหม่สามารถก้าวเข้ามามีบทบาทการลงทุนได้โดยตรง

พวงทิพย์ได้เสนอว่า บทบาทของชาวจีนนั้นแบ่งออกเป็นการทำเหมืองแร่และการค้าดีบุก ในเรื่องการค้าดีบุกนั้นชาวจีนเข้ามามีบทบาทในกิจการซื้อ ขาย และถลุงแร่ดีบุกเกิดการขยายตัวของร้านรับซื้อแร่รายย่อยของคนจีนที่ภูเก็ตและตะกั่วป่า ส่วนการค้ากับต่างประเทศนั้น ห้างโกหรงวนของตระกูล ณ ระนองที่มีสาขาอยู่ที่ปีนังเข้ามาผูกขาดการซื้อขายแร่ดีบุกในมณฑลภูเก็ตไปขายที่ปีนัง สร้าง

¹⁵ พวงทิพย์ เกียรติสกุล, เรื่อง "บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ต้นพุทธศตวรรษที่ 25-พ.ศ. 2475" (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), 3.

ความร่ำรวยให้กับกลุ่มตระกูล ณ ระนองแต่เพียงกลุ่มเดียว ต่อมาเมื่อบริษัทสหเทรท เทรคดิง กัมปะนีของชาวอังกฤษเข้ามากว้านซื้อที่ดินของภูเก็ตเพื่อทำกำไร ทำให้กลุ่มตระกูล ณ ระนอง พยายามต่อสู้โดยการรวมตัวระดมทุนกับชาวจีนที่ปีนัง ตั้งบริษัท อีสเทิน สเมลติ้ง กัมปะนี เพื่อกว้านซื้อแร่เช่นเดียวกันแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ในท้ายที่สุดต้องขายบริษัทให้ Sir Ernest Woodfort Birch นักธุรกิจชาวอังกฤษไปในปี พ.ศ.2454 ส่งผลให้อิทธิพลของชาติตะวันตกเข้ามาในกิจการเหมืองแร่อย่างเต็มตัว

ส่วนบทบาทของชาวตะวันตกนั้น พวงทิพย์เสนอว่าแบ่งเป็นสองช่วง ช่วงแรกก่อนพ.ศ.2449 ที่ถึงแม้ชาวตะวันตกจะสนใจการทำเหมืองแร่ แต่คนที่เข้ามาลงทุนก็จำนวนน้อยเนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องเทคนิคการทำเหมือง การหมุนเวียนเงินทุนตลอดจนปัญหาแรงงาน ส่วนหลังพ.ศ.2449 นั้นเป็นช่วงที่บริษัททุ่งคา ฮาเบอร์ ทินเทรคดิง กัมปะนีของกัปตัน เอ็ดเวิร์ด ที ไมลส์ ประสบความสำเร็จในการนำเทคนิคทำเหมืองเรือขุดที่สามารถขุดแร่ได้ทั้งบนบกและในน้ำ ขุดได้ลึกกว่าแรงงานคน มีเครื่องล้างเครื่องร่อนแร่อยู่ภายในตัวและให้ผลผลิตต่อพื้นที่สูง ความสำเร็จนี้ส่งผลให้ชาวตะวันตกรวมหุ้นจัดตั้งบริษัททำเหมือง ด้วยวิธีที่เรียกว่า Managing-Agency System โดยแต่ละบริษัทอยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มนักลงทุนที่มีประสบการณ์อุตสาหกรรมเหมืองทั่วโลก ประกอบกับในช่วงสงครามโลกครั้งที่1 ราคาดีบุกมีแนวโน้มสูงขึ้นจึงทำให้นักลงทุนชาวตะวันตกเข้ามาลงทุนทำเหมืองที่ภูเก็ต ระนอง ตะกั่วป่า ตรังและพังงา

งานของพวงทิพย์ได้เติมเต็มข้อมูลความรู้เกี่ยวกับหัวเมืองทางฝั่งชายทะเลตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจจากอุตสาหกรรมการทำเหมืองแร่ จากแรงงานคนมาเป็นแรงงานเครื่องจักร จากชาวจีนมาเป็นชาวต่างชาติ นอกจากนี้ในขั้นตอนการทำงานวิจัย พวงทิพย์ได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์พยานในพื้นที่ทำเหมือง ช่วยเติมเต็มข้อมูลให้กับงานชิ้นนี้เป็นอย่างมาก นอกจากงานของนิวัตรและพวงทิพย์แล้ว ในช่วงทศวรรษนี้มีงานวิทยานิพนธ์อีกหนึ่งชิ้น ที่ศึกษาเกี่ยวข้องกับภาคใต้ในภาพรวมโดยศึกษาถึงยางพารา ทรัพยากรที่มี

ความสำคัญของภาคใต้ นั่นคืองานของ นันดา แก้วสุวรรณ(2537) เรื่อง "พัฒนาการของการผลิตยางพาราและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ. 2488-2516" งานชิ้นนี้กล่าวถึงการผลิตและการค้ายางพารา ซึ่งจากงานวิจัยที่ได้ประมวลไว้ก่อนหน้านี้พบว่า พระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดการปลูกยางพาราที่ตรัง เพื่อทดแทนรายได้ที่ลดน้อยลงจากราคาที่ผันผวนของตลาดดีบุกโลก ซึ่งนันดาได้เสนอว่าผลสืบเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้ยางพารากลายเป็นที่ต้องการของตลาดโลกดังนั้น ปริมาณในการเพาะปลูกและการผลิตน้ำยางพาราจึงเพิ่มมากขึ้นและกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่คนในภาคใต้หันมาสนใจและปลูกกันมากยิ่งขึ้น ซึ่งการปลูกยางพาราของคนในภาคใต้จะมีลักษณะพิเศษคือส่วนใหญ่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยมากกว่าจะเป็นการลงทุนขนาดใหญ่ ซึ่งส่งผลให้ชาวจีนที่ทำกิจการดีบุกผันตัวเองเข้ามาลงทุนในธุรกิจยางพาราในภาคใต้ด้วย¹⁶ งานของนันดา สอดคล้องกับงานศึกษาของ เจ ชี อิน แกรม(2552) เรื่อง "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970" ซึ่งกล่าวถึงความต้องการของตลาดยางพาราไว้ว่า ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ประเทศไทยผลิตยางน้อยมาหรือแทบไม่ได้ผลิตเลยทุกอย่างที่มีภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การปลูกยาง เจ้าของสวนยางจะทำสวนยางขนาดเล็กซึ่งในช่วงนี้ทุนและผู้ประกอบการชาติตะวันตกไม่มีบทบาทในอุตสาหกรรมชนิดนี้ การปลูกยางนั้นส่วนใหญ่อยู่ในมือคนไทยรวมทั้งมลายู สำหรับชาวจีนนั้นได้เข้ามาในบริเวณที่ปลูกยางในระยะแรกๆในฐานะผู้ประกอบการและแรงงาน ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ยางพาราเกือบทั้งหมดถูกส่งไปยังมลายูโดยมีเป้าหมายหลังการแปรรูปอยู่ที่ประเทศญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา และสงครามได้ก่อให้เกิดการกระตุ้นให้ผลิต

¹⁶ ดู นันดา แก้วสุวรรณ, "พัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ.2488-2516" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537).

ยางพาราภายในประเทศ¹⁷ งานของนันทาช่วยให้เราเพิ่มมุมมองความสนใจเกี่ยวกับการศึกษาเศรษฐกิจของภาคใต้ฝั่งตะวันตกที่มุ่งเน้นอยู่ที่ทรัพยากรดิบๆ มาเป็นยางพาราซึ่งกลายเป็นพืชเศรษฐกิจและพืชการเมืองที่สำคัญของภาคใต้ในระยะเวลาต่อมา

งานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยระหว่างพ.ศ. 2540-2549

งานศึกษาประวัติศาสตร์ชายฝั่งทะเลตะวันตกในช่วงทศวรรษ 2540พบว่ามีการศึกษาประวัติบุคคลเพิ่มขึ้นมาอีกหนึ่งชิ้นคืองานของ วิไล พงศ์ภัทรกิจ(2542) "บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา(จันทร์ จันทโรจวงศ์) : ข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350" ซึ่งงานชิ้นนี้ได้ศึกษาย้อนกลับไปช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เป็นบทบาทขุนนางที่มีความสำคัญท่านหนึ่งซึ่งถูกส่งมาปฏิบัติหน้าที่ในหัวเมืองปักษ์ใต้รวมถึงหัวเมืองฝั่งตะวันตก¹⁸ พระยาสุรินทราชามีบทบาทที่น่าสนใจในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่กลาง กล่าวคือ ท่านเข้ามาปฏิบัติราชการในช่วงพม่าขยายอำนาจเข้ามาในหัวเมืองชายฝั่งตะวันตก และต้องเผชิญหน้ากับกลุ่มอำนาจท้องถิ่นของกลางคือกลุ่มของท้าวเทพกระษัตรีซึ่งต้องการยกบุตรชาย(เทียน)ขึ้นเป็นพระยาธรรมาธิราชเจ้าเมืองกลางคนก่อน เมื่อพระยาสุรินทราชายกกรมการเมือง(บุญคง)ขึ้นเป็นพระยาธรรมาธิราช ทำให้กลุ่มของท้าวเทพกระษัตรีไม่พอใจ ดังนั้นพระยาสุรินทราชาจึงใช้วิธีการประนีประนอมโดยแต่งงานกับสตรีในกลุ่มของท้าวเทพกระษัตรี และต่อมาได้ยกให้เทียนขึ้นเป็นพระยาธรรมาธิราช ซึ่งผลจากการประนีประนอมนี้ทำให้ท่านปฏิบัติราชการได้ราบรื่นขึ้นและขุนนางท้องถิ่นก็ยอมรับอำนาจของราชธานีผ่านพระยาสุรินทราชา ต่อมาเมื่อเกิด

¹⁷ James c. Ingram, ชุติ มณีพุกษ์และคณะ แปล, "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970" (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2552), 151-153.

¹⁸ ดู วิไล พงศ์ภัทรกิจ, "บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา(จันทร์ จันทโรจวงศ์) : ข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350" (ปริญญาณานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2542).

ปัญหาเสียดายขาดแคลนท่านจึงติดต่อซื้อสินค้าจากฟรานซิส ไลท์พ่อค้าชาว อังกฤษ และเรียกราษฎรที่หลบหนีภัยจากสงครามพม่าให้กลับมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งเมื่อแก้ปัญหาได้สำเร็จทำให้พระยาสุรินทราชาสามารถรวมส่วยดีบุกเพื่อ ส่งกลับส่วนกลางได้ สำหรับบทบาทด้านการป้องกันบ้านเมืองนั้น วิไลได้เสนอว่า พระยาสุรินทราชาได้เตรียมความพร้อมในการรับศึกพม่า มีการต่อเรือรบรวมทั้ง สืบข่าวความเคลื่อนไหวจากภายนอก สร้างสัมพันธไมตรีกับอังกฤษโดยการซื้อ สินค้าและเป็นตัวกลางเชื่อมการติดต่อระหว่างราชธานีกับอังกฤษ ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้ คือทำให้หัวเมืองชายฝั่งตะวันตกปลอดภัยจากภัยแทรกแซงจากพม่าโดยที่พม่าไม่ลง มาโจมตีหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกตั้งแต่ปี พ.ศ.2329-2351 และท้ายที่สุดวิไลได้ สรุปว่า การปฏิรูปตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นได้เริ่มต้นสมัย รัชกาลที่1 ดังเช่นการยกฐานะหัวเมืองฝั่งตะวันตกให้ขึ้นตรงต่อราชธานี ผลจาก การปฏิรูปครั้งนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาล ที่5¹⁹ งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อดีคือการศึกษาย้อนกลับไปช่วงต้นรัตนโกสินทร์และศึกษา บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการดูแลความสงบเรียบร้อยและจัดเก็บภาษีให้กับราช ธานีหลังศึกกลางครั้งแรก ซึ่งจากงานที่สำรวจผ่านมามีไม่มีใครศึกษา ทำให้เรา เห็นภาพความขัดแย้งเบื้องต้นระหว่างขุนนางส่วนกลางและขุนนางท้องถิ่น แต่ดังที่ ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า การศึกษาในกรอบคิดว่าพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกในฐานะ เมืองบริวารและอยู่ในระบบเศรษฐกิจของสยามนั้น ทำให้ได้ข้อสรุปที่ค่อนข้างจะ ขาดการพิจารณาบริบทแวดล้อมดังเช่น ระยะเวลาที่พระยาสุรินทราชามาดูแลหัว เมืองทำให้พม่าไม่เข้ามารุกราน ซึ่งงานวิจัยนี้ไม่ได้มองบริบทภายนอกว่า สถานการณ์ของพม่าในช่วงเวลานั้นเป็นอย่างไร สถานการณ์ของอังกฤษเป็น อย่างไร การค้าในอ่าวเบงกอลเป็นอย่างไร และท้ายที่สุดการสรุปว่าการปฏิรูป ของพระยาสุรินทราชาเป็นพื้นฐานการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่5 ซึ่ง ค่อนข้างจะคลุมเครือ เพราะจากงานสำรวจที่ผ่านมาแล้วด้วยเหตุผลทาง

¹⁹ วิไล พงศ์ภักติกิจ, "บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา(จันทร์ จันทโรจวงศ์): ข้าหลวง สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350", 86.

เศรษฐกิจและปัจจัยทางการเมืองในช่วงรอยต่อของรัชกาลที่4และ5 เป็นพลังผลักดันอันสำคัญที่ทำให้รัชกาลที่5 ต้องเร่งการจัดระเบียบใหม่ทั้งทางเศรษฐกิจและการปกครอง อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้ก็ช่วยให้เห็นสภาพของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ได้พอสมควร

ในรอบทศวรรษนี้มีงานศึกษาชาวจีนเกิดขึ้นอีกหนึ่งชิ้น คืองานของ นวลศรี พงศ์ภัทรวัตติ(2543) เรื่อง "บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่างพ.ศ. 2396-2475" งานชิ้นนี้ของนวลศรีได้เสนอภาพของชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตไว้อย่างละเอียด²⁰ โดยนวลศรีได้เสนอว่าบทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในกิจการเหมืองแร่ดีบุกแบ่งได้เป็นสามระยะ กล่าวคือระยะแรกคือช่วงพ.ศ.2396-2425 ผู้นำชาวชาวจีนฮกเกี้ยนมาจากปีนังโดยมาเข้าร่วมเป็นหุ้นส่วนกับเจ้าเมือง อาทิจินตันมาบูน(ต่อมาเป็นหลวงสุนทรภักดีสมบัตร์)เข้ามาทำเหมืองที่ทุ่งคา หรือจีนอุ้งก้ามเหงียน (ต้นตระกูลเสงี่ยม) ที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่3 ตั้งหลักแหล่งที่บ้านกระทุ้ง ได้ลงทุนทำเหมืองจนกิจการขยายตัว เป็นต้น ระยะที่สอง ระหว่างพ.ศ. 2425-2462 เป็นระยะที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาอิงกับระบบเจ้าภาชีนายอากร ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนสามารถได้รับประทานบัตรทำเหมืองแร่จำนวนมากที่สุดก่อนจะยกเลิกระบบเจ้าภาชีนายอากรในพ.ศ. 2462 ผู้นำจีนฮกเกี้ยนที่ได้ครอบครองพื้นที่ทำเหมืองเยอะที่สุดคือ จินตันเพ็กฮวด(หลวงอร่ามสาครเขตร) และจินตันเลี่ยนกี(หลวงขจรจีนสกุล) เป็นต้น ซึ่งกลุ่มจีนเหล่านี้สามารถสะสมและหมุนเวียนทุนเพื่อทำกิจการเหมือง ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับสิทธิพิเศษไม่ต้องเสียภาษีการค้าในการทำเหมืองและไม่ต้องเสียเงินค่าแรงผูกปี้ด้วย ระยะที่สาม หลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาชีอากรในปี พ.ศ.2462 ชาวจีนฮกเกี้ยนที่ไม่ใช่กลุ่มที่กลายมาเป็นเจ้าภาชี แต่เคยทำกิจการเหมืองขนาดกลางในช่วงที่มีระบบเจ้าภาชีนายอากร

²⁰ ดู นวลศรี พงศ์ภัทรวัตติ, "บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่างพ.ศ. 2396-2475" (ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2543).

นายเหมืองเหล่านี้นำเข้ามาขอประทานบัตรทำเหมืองแร่เพิ่มมากขึ้น เช่น โกลลิค (ต้นตระกูลโกยสมบุรณ์) ต้นจันทวน (ต้นตระกูลหงษ์หยก) ต้นเชียวเซอะ (ต้นตระกูลทองตัน) เป็นต้น ซึ่งกลุ่มนายเหมืองเหล่านี้นับต่อมากลายเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและการปกครอง

นวนลศรีให้รายละเอียดเพิ่มเติมถึงลักษณะการลงทุนของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนว่าไม่ได้ลงทุนเฉพาะทำเหมืองแร่ดิบๆ เพียงอย่างเดียว แต่จะลงทุนใน "กงสี" ด้วย ซึ่งหมายความว่าในเมืองหนึ่งๆ จะเป็นทั้งแหล่งขุดแร่ ที่ทำการ บ้านพักอาศัย ร้านค้า โรงยาฝิ่น โรงค้าสุรา โรงบ่อนเบี้ย ตลอดจนร้านขายอาหาร ร้านบริการต่างๆ โดยที่เจ้าของเหมืองเป็นผู้ลงทุน ซึ่งหลังพ.ศ. 2425 บทบาทการค้าขายทั้งหมดอยู่ในมือคนจีน พ่อค้าที่สำคัญเช่น ต้นฉ่งห้อ ต้นเนียวยี่ (ต้นตระกูลตันทวนิช) ต้นเชียวเซอะ เป็นต้นทั้งหมดจะมีเรือเดินสมุทรเป็นของตนเอง เพื่อบรรทุกสินค้าไปขายที่ปีนัง ความสำเร็จและความมั่งคั่งของชาวจีนฮกเกี้ยนนี้ไม่ได้สะท้อนภาพรวมของชาวจีนฮกเกี้ยนทั้งหมด เพราะชาวจีนฮกเกี้ยนส่วนมากยังคงเป็นแรงงานและถูกขูดรีดจากนายทุนเชื้อสายเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม นवलศรีได้สรุปว่าความมั่งคั่งของกลุ่มผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนรุ่นนี้ไม่ได้เกิดในยุคสมัยเดียว แต่เกิดจากการสะสมทุนมาหลายชั่วอายุคนและยังดำรงอยู่ต่อไป เช่น จินตันปักก บิดาของจินตันเอ่งกี (ต้นตระกูลอุดมทรัพย์) จินตันหึงมัจว บิดาของจินตันเพ็กฮวด (ต้นตระกูลตันทวนิช) จินตันเนียวยี่ บิดาของจินตันม้าเสียง (ต้นตระกูลตันทวนิช) หรือจินตันจันทวน ผู้นำบุกเบิกเหมืองสูบที่ทันสมัยที่สุด และยังมีกิจการโรงเลื่อย โรงสี การขนส่งทางเรือ โรงน้ำแข็ง สวนยาง โรงหล่อกลึง และกิจการทุกอย่างที่ขึ้นต้นด้วย "อนุภาษ" (ต้นตระกูลหงษ์หยก) เป็นต้น และการที่ชาวจีนฮกเกี้ยนได้อพยพมาเป็นจำนวนมากทำให้เกิด "สังคมจีนฮกเกี้ยน" ขึ้นในจังหวัดโดยชาวจีนฮกเกี้ยนได้นำรูปแบบและขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเมื่อครั้งยังอยู่เมืองจีนเข้ามาในเกาะภูเก็ตด้วยทำให้เกิด "ความเป็นภูเก็ต" อย่างเช่นทุกวันนี้ไม่ว่าจะเป็นตึกรามบ้านช่อง อาหารการกิน ประเพณีวัฒนธรรมเช่นการกินเจ เป็นต้น สังคมจีนฮกเกี้ยนในภูเก็ตครอบคลุมพื้นที่

ส่วนกลางใจเมืองทั้งด้วยอาคารบ้านช่องและที่อยู่อาศัยและสถานประกอบการที่ได้รับอิทธิพลการก่อสร้างแบบซิโน-โปรตุกิส ซึ่งได้รับถ่ายทอดมาจากรูปแบบอาคารในเขตเช่าของโปรตุเกสในแหลมเกาลูนแพร่มาทางสิงคโปร์ ปีนัง และถ่ายทอดเข้าสู่ภูเก็ตโดยนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยน

งานของนวนลศรีมีคุณูปการต่อการศึกษาเรื่องของชาวจีนในภูเก็ต ช่วยเติมเต็มงานของ พรรณีและพวงทิพย์ ให้เห็นภาพของคนจีนในเมืองภูเก็ตได้อย่างละเอียดขึ้น สิ่งที่น่าสนใจในงานชิ้นนี้คือนวนลศรีใช้การลงพื้นที่สัมภาษณ์ เช่นเดียวกับงานก่อนหน้านี้ นอกจากนี้งานของนวนลศรียังเปิดทางปูเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาถึงเครือข่ายและพัฒนาการของกลุ่มทุนในจังหวัดภูเก็ตที่ยังคงดำรงอยู่และสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในทศวรรษนี้มีการศึกษาเรื่องชาวจีนอีกชิ้นหนึ่งในปี พ.ศ. 2547 คืองานของ ราตรี เจียมจรรุภา(2547) เรื่อง "วิเคราะห์บทบาทผู้นำชาวจีนด้านการปกครองในหัวเมืองภาคใต้ฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2398-2475"²¹ ซึ่งงานของราตรีได้เสนอไปในแนวทางของผู้ที่ศึกษาเรื่องชาวจีนดังที่ได้สำรวจสถานภาพมาแล้วจึงไม่กล่าวซ้ำ

วิทยานิพนธ์ของลลิตา เกิดเรื่อง(2549) เรื่อง “บทบาทชาวจีนต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองตรัง พ.ศ. 2458-ทศวรรษที่ 2520” ได้ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของเมืองตรัง โดยมีจุดเน้นที่ชาวจีนซึ่งอพยพเข้ามาในเมืองตรังช่วงต้นรัตนโกสินทร์²² ลลิตาเสนอว่า ชาวจีนที่อพยพเข้ามา มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมืองตรัง และกลุ่มทุนชาวจีนเหล่านี้ได้ปรับบทบาทของตนเองเรื่อยมาตามบริบททางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง

²¹ ดู ราตรี เจียมจรรุภา, "วิเคราะห์บทบาทผู้นำชาวจีนด้านการปกครองในหัวเมืองภาคใต้ฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2398-2475" (สารนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547).

²² ดู ลลิตา เกิดเรื่อง, “บทบาทชาวจีนต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองตรัง พ.ศ. 2458- ทศวรรษที่ 2520” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549).

ไป ในการศึกษา ลลิตาได้เริ่มต้นจากศึกษาความสำคัญของเมืองตรังในฐานะเมืองท่าและเส้นทางการค้าทางภาคใต้ฝั่งตะวันตก จนกระทั่งถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงเวลาตลาดโลกต้องการวัตถุดิบประเภทแร่ดีบุกเพื่อใช้ในโรงงานอุตสาหกรรม แต่ทรัพยากรประเภทแร่ดีบุกในเมืองตรังมีน้อยเมื่อเทียบกับกับเมืองอื่นๆ ในภาคใต้ฝั่งตะวันตก ดังนั้น เศรษฐกิจของเมืองตรังจึงมุ่งเน้นไปที่การเพาะปลูกอันเป็นผลมาจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ จึงส่งผลให้เศรษฐกิจของเมืองตรังขึ้นอยู่กับ การส่งออกสินค้าประเภทเกษตรกรรมในช่วงรัชกาลที่ 5 ต่อมาเมื่อมีนโยบายการส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ อาทิ พริกไทย จันทน์เทศ และยางพารา รวมทั้งส่งเสริมการปศุสัตว์ กลุ่มชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองตรังเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการจ้างงานและการจัดหาแรงงานในการผลิต หลังจากที่มีการย้ายเมืองจากกันตังมาที่ทับเที่ยง เมืองตรังได้เปลี่ยนบทบาททางเศรษฐกิจของตนเองจากเมืองท่ามาเป็นเมืองเกษตรอย่างเต็มตัว โดยมีปัจจัยสนับสนุนคือ การเปิดบริการรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงกันตัง โดยผ่านชุมทางที่อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2457 ทำให้การติดต่อกับภาคใต้ฝั่งตะวันออกสะดวกขึ้นซึ่งตรังเป็นเมืองเดียวในภาคใต้ฝั่งตะวันตกที่มีเส้นทางรถไฟมาถึง นอกจากนี้ในเมืองตรังเองยังมีการสร้างถนนพระราม 6 เป็นถนนสายหลักในเมืองตรัง ส่งผลให้การคมนาคมในตรังเปลี่ยนแปลงจากทางน้ำมาเป็นทางบก ทำให้รูปแบบเศรษฐกิจของตรังเปลี่ยนไปโดยอิงกับการคมนาคมทางบกมากขึ้น หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยางพาราได้กลายเป็นสินค้าที่ต้องการของตลาดโลก เมืองตรังได้รับผลกระทบจากสงครามโลกเพียงเล็กน้อย และด้วยเหตุที่ส่งเสริมการปลูกยางพารามาก่อน จึงสามารถป้องกันยางพาราเข้าสู่ตลาดได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นพืชเศรษฐกิจอื่นที่เคยปลูกไม่สามารถทำกำไรเทียบเท่ากับยางพารา ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองตรังจึงหันมาปลูกยางพาราเต็มตัวและพร้อมกันนั้นก็ลงทุนกับปาล์มน้ำมันควบคู่กันไป ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2520 เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตวัตถุดิบสู่การแปรรูปเพื่อการส่งออก มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัด อาทิ โรงกลั่นปาล์มน้ำมัน โรงงานแปรรูปอาหารทะเล นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาวจีนบาง

กลุ่ม บุคเบิกอุตสาหกรรมโรงแรมและการท่องเที่ยวซึ่งเป็นการลงทุนรูปแบบใหม่ในจังหวัดตรัง ส่งผลให้เกิดการผลิตสินค้าเฉพาะทางมากยิ่งขึ้น งานของลลิตาเป็นความพยายามศึกษาประวัติศาสตร์ทางด้านเศรษฐกิจของเมืองตรัง ซึ่งยังไม่มีงานวิจัยใดที่ศึกษามุ่งเน้นในประเด็นนี้มาก่อน และเป็นภาพความเคลื่อนไหวของเมืองตรังที่ต่อเนื่องจากงานของดร.ณี ดังนั้นข้อมูลทางเศรษฐกิจจากงานศึกษาของลลิตาจึงมีความสำคัญในการศึกษาสภาพเศรษฐกิจของเมืองตรังในฐานะเมืองในภาคใต้ฝั่งตะวันตก

งานชิ้นที่ห้าในรอบทศวรรษนี้ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์โดยตรงแต่มีความสัมพันธ์ที่น่าสนใจซึ่งข้อเสนอของงานชิ้นนี้เกี่ยวข้องกับข้อเสนอของนวลศรีในเรื่องของอาคารบ้านเรือนในภูเก็ต คืองานปริญญานิพนธ์ของ ปิยะนาถ ลิมสกุล (2542) เรื่อง "การศึกษาอิทธิพลของต่างประเทศจากสถาปัตยกรรมในเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2411-2468" งานศึกษาชิ้นนี้ได้ศึกษาถึงที่มาของสถาปัตยกรรมแบบชิโน-โปรตุกิสในภูเก็ต²³ว่า เกิดจากบุตรหลานชาวจีนที่ส่งลูกไปเรียนที่ป็นแล้วนำรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ป็นมาสร้างอาคารบ้านเรือนของตนและยังเป็นเครื่องแสดงฐานะและรสนิยมของตน และเมื่อชาวยุโรปเข้ามาทำเหมืองแร่ ก็ได้สร้างรูปแบบที่พักอาศัยตามสถาปัตยกรรมตะวันตก จึงทำให้ตึกในภูเก็ตมีทั้งแบบยุโรปและแบบชิโน-โปรตุกิส พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ สมัยเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตได้สั่งให้สร้างอาคารตามรูปแบบทั้งสอง อาทิ ศาลากลางจังหวัด ศาลจังหวัด ธนาคารชาร์เตอร์จะสร้างแบบยุโรป และบ้านพักคลังจังหวัดจะสร้างแบบชิโน-โปรตุกิส เป็นต้น ในส่วนของชาวจีนที่นิยมตึกแบบชิโน-โปรตุกิส ได้สร้างชุมชนขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการค้าซึ่งปัจจุบันคือถนนถลาง และขยายไปสู่ถนนอื่นๆเช่นถนนพังงา ถนนรัชฎา เป็นต้น นอกจากนี้ผู้ที่มีฐานะมักจะสร้างบ้านเป็นสัดส่วนมีรั้วรอบขอบชิดห่างจากถนนถลางซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าออกไป เช่น

²³ปิยะนาถ ลิมสกุล ,การศึกษาอิทธิพลของต่างประเทศจากสถาปัตยกรรมในเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2411-2468"(ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,2542).

บนถนนกระบี่ ถนนตีบุก ส่วนบ้านผู้ที่มีฐานะปานกลางจะอยู่บนถนนตีบุกและถนนเยาวราช เป็นต้น งานของปิยะนาถช่วยให้เห็นสภาพของอาคารบ้านเรือนในสมัยรัชกาลที่5และรัชกาลที่6 ช่วยให้ทราบถึงทำเลที่พักอาศัยและตลาดในภูเก็ต ที่บรรดานายเหมืองทั้งจีนและชาวต่างประเทศเข้ามาจับจองปลูกสร้างและอยู่อาศัยในช่วงระยะเวลาหนึ่งหรือบางส่วนก็อยู่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นงานศึกษาที่ขยายองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์สังคมของเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกได้เป็นอย่างดี

งานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยระหว่างพ.ศ. 2550-ปัจจุบัน

สำหรับการสำรวจสถานการณ์ภาพการศึกษางานวิจัยทางประวัติศาสตร์ชายฝั่งทะเลตะวันตก ในรอบทศวรรษ 2550 นั้น พบว่ามีงานศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นที่น่าสนใจหลายชิ้น งานวิทยานิพนธ์ของอัปสร ณ ระนอง(2550) เรื่อง "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากกิจการเหมืองแร่ตีบุกลู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ต พ.ศ. 2484-2530" งานของอัปสรเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภูเก็ตโดยเน้นช่วงที่กิจการเหมืองแร่ตีบุกเริ่มซบเซาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ไปจนถึงปีพ.ศ.2530 ซึ่งเป็นปีที่รัฐบาลประกาศให้เป็นปีแห่งการท่องเที่ยว²⁴ โดยอัปสรได้เสนอถึงปัจจัยที่ทำให้กิจการเหมืองแร่ตีบุกลดบทบาทลง ปัจจัยแรกเป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลในช่วงสงครามโลกครั้งที่2 ซึ่งได้ดำเนินนโยบายกีดกันชาวต่างชาติ โดยรัฐบาลได้เข้ายึดครองเหมืองแร่ตีบุกของชาวตะวันตกในจังหวัดภูเก็ตตามพระราชบัญญัติควบคุมและจัดการกิจการหรือทรัพย์สินของคนต่างด้าวบางจำพวกในภาวะคับขัน พ.ศ. 2484 โดยเหมืองแร่ของอังกฤษและออสเตรเลียเป็นเป้าหมายของพระราชบัญญัติฉบับนี้ และถึงแม้ว่าเหมืองแร่ของคนจีนจะไม่ได้รับผลกระทบแต่นายเหมืองจีน

²⁴ ดู อัปสร ณ ระนอง(2550) เรื่อง "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากกิจการเหมืองแร่ตีบุกลู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ต พ.ศ. 2484-2530"(วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร ,2550).

บางคนได้ป้องกันตนเองโดยการโอนประธานบัตรให้ญาติพี่น้องที่ถือสัญชาติไทย แต่ถึงอย่างไรก็ตามเหตุการณ์สงครามโลกทำให้ตลาดรับซื้อแร่หยุดชะงักลง เปิดโอกาสให้เกิดตลาดมืด จึงมีการซื้อขายแร่เถื่อนออกไปทางปิ่นัง ส่งผลให้ผู้ค้าดิบุกเถื่อนสามารถขายดิบุกได้ในราคาที่สูงเพื่อสะสมทุนไว้รอโอกาสฟื้นตัวหลังสงครามสงบ ปัจจัยต่อมาคือ ภาวะซบเซาของกิจการเหมืองหลังสงครามโลกสิ้นสุดลง เนื่องจากผลผลิตดิบุกเพิ่มมากขึ้นแต่ราคาดิบุกในตลาดโลกกลับลดลง เมื่อการผลิตมากขึ้นจนล้นตลาดจึงมีการประชุมเพื่อกำหนดโควต้าและราคาที่เหมาะสม นายเหมืองที่ถูก่เกิดแม้จะผลิตดิบุกได้มากแต่ต้องส่งออกตามโควต้า จึงเกิดการลงทุนทางด้านอื่นๆเช่นการเกษตร ปัจจัยประการสุดท้ายคือ สภาพทางกายภาพของเหมืองซึ่งถูกทิ้งร้างต้องใช้ทุนฟื้นฟูเป็นจำนวนมาก อีกทั้งต้องมีทุนเพื่อใช้จ้างแรงงาน และสายแร่ดิบุกก็ไม่อุดมสมบูรณ์ หากเปิดเหมืองขึ้นใหม่อาจเสี่ยงต่อภาวะขาดทุนได้ ดังนั้นผู้ประกอบการจึงเริ่มหันไปหาพืชเศรษฐกิจตัวอื่น เช่นยางพารา มีการพัฒนาการทำสวนยางพาราในรูปแบบใหม่เช่นการปลูกเรียงแถว พัฒนาพันธุ์ยาง รวมถึงเทคนิคในการขยายพันธุ์ เป็นต้นแต่กระนั้นก็ตามพื้นที่ของภูเก็ที่มีจำนวนไม่มากนักทำให้การลงทุนทางการเกษตรไม่ค่อยได้ผลเท่าไรนัก อับสรเสนอว่าด้วยปัจจัยภายนอกคือการขยายตัวของการท่องเที่ยวในปี พ.ศ.2493 รัฐบาลจึงส่งเสริมและพัฒนาให้ภูเก็กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้เป็นทางเลือกสำหรับนักลงทุนในภาวะขายแร่ดิบุกไม่ได้และไม่มีพื้นที่สำหรับการขยายพื้นที่การเกษตร โดยรัฐบาลมีการส่งเสริมให้สร้างโรงแรมที่พักในช่วงทศวรรษ 2510 และขอความร่วมมือจากภาคเอกชนให้ร่วมดำเนินการ จนในที่สุดคนภูเก็เริ่มมองเห็นว่าการท่องเที่ยวจะกลายเป็นกิจกรรมที่มีบทบาททางเศรษฐกิจในภูเก็จึงเริ่มต่อต้านการทำเหมืองแร่ด้วยเหตุผลว่าจะส่งผลกระทบต่อ การท่องเที่ยว จนกระทั่งเกิดปัญหาในปีพ.ศ.2529 ซึ่งเกิดการจลาจลเผาโรงงานไทยแลนด์ แทนทาลัม อินดัสตรี โดยฝ่ายคัดค้านโรงงานอ้างว่าโรงงานแทนทาลัมจะส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับกิจการเหมืองแร่ที่จะทำลายสิ่งแวดล้อม อันจะส่งผลเสียต่อการท่องเที่ยวที่กำลังจะขยายตัว งานชิ้นนี้ของอับสรได้เปิด

พื้นที่การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภูเก็ต โดยได้ขยายเวลาการศึกษาออกมาจนถึงปี พ.ศ.2530 ซึ่งงานศึกษาที่สำรวจก่อนหน้านี้มักจะสิ้นสุดลงในปี พ.ศ.2475 อีกทั้งพิจารณาถึงช่วงการเปลี่ยนผ่านของระบบเศรษฐกิจจากเหมืองแร่ไปสู่การท่องเที่ยวซึ่งเป็นประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจ แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มนายเหมืองชาวจีนของภูเก็ตไม่ได้ยอมแพ้ต่อภาวะซบเซาของตลาดดีบุกและหันไปสู่งิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างเดียว นายเหมืองหลายคนขยายพื้นที่ของตนเองไปบนผืนแผ่นดินใหญ่ในจังหวัดใกล้เคียง เพื่อขยายอาณาจักรทางเกษตรกรรมของตนเองทดแทนกิจการทำเหมืองแร่ดีบุกซึ่งเป็นเรื่องที่น่าศึกษาต่อไป

งานปริญญาานิพนธ์ ของนนทวดี ไทระแก้ว(2550) เรื่อง "พัฒนาการทางเศรษฐกิจจังหวัดพังงา พ.ศ. 2474-2544" งานของนนทวดีมีจุดมุ่งหมายเพื่อหาปัจจัยที่สนับสนุนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของจังหวัดพังงา²⁵ นันทวดีได้เสนอว่า ภูมิประเทศ ภูมิอากาศและทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ส่งผลให้เศรษฐกิจของพังงาเจริญเติบโต โดยนนทวดีได้เสนอว่าหลังจากพ.ศ.2528 ได้เกิดวิกฤต ดีบุกโลกขึ้น ราคาดีบุกของโลกตกต่ำลงมาก จึงเป็นการสิ้นสุดเศรษฐกิจพังงาที่มีแร่ดีบุกเป็นรายได้หลัก และในช่วงเวลาเดียวกันเกิดการปรับตัวในภาคการเกษตรขนานใหญ่ในพังงา มีการปลูกยางพาราดีแทนพันธุ์พื้นเมืองเกือบทั้งหมด พื้นที่การเกษตรเพิ่มขึ้นเกือบสองแสนไร่ และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้รายได้ของภาคการเกษตรของจังหวัดเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการประมงและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ซึ่งต่อมากการท่องเที่ยวก็เข้ามามีบทบาทมากขึ้นแต่ยังเป็นรองภาคเกษตรกรรม งานศึกษาของนนทวดีให้เห็นภาพช่วงเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจของจังหวัดพังงา ซึ่งงานศึกษาที่เป็นประวัติศาสตร์ของพังงานั้นมีเพียงบทแรกของงานเท่านั้น ส่วนบทเนื้อหามีลักษณะคล้ายกับรายงานของกระทรวงเกษตรหรือกระทรวงมหาดไทย แต่เนื่องจากเป็นงานที่มีระยะเวลาศึกษาใกล้เคียงกับปัจจุบัน

²⁵ ดู นันทวดี ไทระแก้ว, "พัฒนาการทางเศรษฐกิจจังหวัดพังงา พ.ศ. 2474-2544" (ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ,2550).

ดังนั้นการใช้หลักฐานจึงเป็นหลักฐานร่วมสมัยเป็นส่วนใหญ่ อันที่จริงงานของนันทวดีอาจจะตอบคำถามที่ตั้งไว้ในงานของอัปสร กลุ่มนายเหมืองภูเก็ตกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มทุนที่เข้ามาเปิดอาณาจักรขยายพื้นที่ทำการเกษตรในเนื้อที่ขนาดใหญ่ของจังหวัดพังงาจึงส่งผลให้เนื้อที่การเกษตรของพังงาขยายตัวกว่าสองแสนไร่ ทั้งนี้ดูจากช่วงเวลาที่นายทุนเหมืองของภูเก็ตเผชิญปัญหาของราคาดีบุกและการเปิดพื้นที่ทางการเกษตรของพังงาในเวลาที่ไล่เลี่ยกัน ซึ่งงานของนันทวดีหากวิเคราะห์ถึงกลุ่มทุนที่เข้ามาในกิจกรรมทางการเกษตรของพังงาและการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น ปาล์มน้ำมันจะมีความน่าสนใจมากขึ้น นอกจากนี้มีงานศึกษาในพื้นที่ใกล้เคียงกับงานของนันทวดี คืองานของ นันทยา ศรีวารินทร์ (2552) เรื่อง "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2475" งานศึกษาของนันทยาได้เจาะลึกลงไปในพื้นที่ตะกั่วป่า เพื่อหาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนถูกยุบรวมเข้ากับพังงา²⁶ เนื้อหาได้เจาะลึกลงไปรายละเอียดของการทำเหมืองแร่ในตะกั่วป่า การศึกษาชาวจีนซึ่งเป็นแรงงานในเหมืองตะกั่วป่า นันทยาได้เสนอว่าชาวจีนที่เป็นแรงงานจะเข้ามาทำงานงานในเหมืองชาวจีนโดยผ่านสมาคมลับ และในตะกั่วป่ามีอั้งยี่อยู่สามกลุ่ม คือ บุนเถ้ากั้ง ยี่หิน และโฮ่เล้ง ซึ่งทั้งสามกลุ่มวิวาทกันอยู่เป็นประจำและเป็นภาระให้รัฐต้องหาทางควบคุมดูแล อย่างไรก็ตาม ตะกั่วป่าถูกผนวกเข้ากับมณฑลภูเก็ตในช่วงปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล และกิจการเหมืองแร่ก็อยู่ในมือชาวจีนและชาวต่างชาติ ในระยะเวลาต่อมาดังเช่นพื้นที่อื่น นันทยาเสนอว่า ภายใต้ระบบมณฑลเทศาภิบาลรายได้จากดีบุกสร้าง ความมั่งคั่งให้กับรัฐ ดังนั้นรัฐจึงต้องหันมาพัฒนาตะกั่วป่าในด้านอื่นๆ เช่น สาธารณูปโภค เส้นทางคมนาคม โรงพยาบาลเพราะเกิดการเปรียบเทียบกับหัวเมืองข้างเคียงกับตะกั่วป่าที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ คือเมืองปีนังและเมืองมะริด อย่างไรก็ตามเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1

²⁶ ดู นันทยา ศรีวารินทร์, "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2475" (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2552).

ตะกั่วป่าเกิดปัญหาการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคทำให้รัฐต้องยื่นมือมาช่วยเหลือ และในช่วงสงครามนี้เองดีบุกได้กลายเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญในสงครามจึงเกิดการเร่งผลิตดีบุกออกสู่ตลาด จนกระทั่งสงครามสิ้นสุดลงราคาดีบุกตกต่ำอย่างมาก ดังนั้นรัฐบาลต้องเข้าร่วมเป็นสมาชิกในโครงการจำกัดดีบุกในพ.ศ.2474 จึงแก้ไขปัญหาริกฤตได้ สถานะของจังหวัดตะกั่วปาลึ้นสุดลงเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2475 ซึ่งสาเหตุแห่งการยุบจังหวัดตะกั่วปานั้น นันทยาได้สรุปไว้ว่า ไม่แน่ชัดว่าเกิดจากสาเหตุใด²⁷ งานของนันทยาเป็นความพยายามศึกษาประวัติศาสตร์เมืองตะกั่วป่า ซึ่งปัจจุบันมีสถานะเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพังงาเป็นงานลักษณะเดียวกับการศึกษาเรื่องความสำคัญของเมืองตรัง ของดรุณี แก้วม่วง จุดเด่นของงานของนันทยาคือให้เห็นภาพรายละเอียดของเมืองตะกั่วป่าตั้งแต่เริ่มต้น และเห็นกระบวนการคลี่คลายทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จนกระทั่งสิ้นสุดความเป็นจังหวัด

งานวิทยานิพนธ์ของ ญาณภัทร สกุลบุญพาณิชย์(2554) เรื่อง "ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตสมัยใหม่ พ.ศ. 2500-2550) งานของญาณภัทรต้องการศึกษาพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตของพื้นที่ศูนย์กลางของเมืองและพื้นที่โดยรอบที่สัมพันธ์กับบริบทด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมอันนำไปสู่ความเป็นเมืองสมัยใหม่²⁸ ญาณภัทรได้เสนอในงานต่อเนื่องในประเด็นของอัปสรและนันทวดีว่า ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ลึ้นสุดลงและเกิดภาวะชบเซาของกิจการเหมืองแร่ดีบุก เศรษฐกิจของเมืองภูเก็ตไม่สามารถฝากความหวังกับกิจการเหมืองแร่ดีบุกได้ ดังนั้นประชาชนภายในภูเก็ตบางส่วนต้องหันไปประกอบอาชีพเกษตรกรรมรวมทั้งการประมงสัตว์น้ำ สำหรับภาคการเกษตรที่ชัดเจนคือการทำสวนยางพารา สวน

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 183-184.

²⁸ ดู ญาณภัทร สกุลบุญพาณิชย์, "ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตสมัยใหม่ พ.ศ. 2500-2550" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554).

มะพร้าว ซึ่งเริ่มทวีบทบาทมากขึ้นแต่ด้วยลักษณะทางกายภาพของเกาะภูเก็ตที่มีข้อจำกัดเรื่องพื้นที่ในการทำเกษตรจึงเกิดการขยายการลงทุนออกนอกพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงเช่นพังงา และกระบี่ และเมื่อเกิดเหตุการณ์เผาโรงงานแทนทาลัม อินดัสตรีเมื่อปีพ.ศ.2529 นับเป็นการปิดฉากกิจการเหมืองแร่ดีบุกของภูเก็ตและเปิดโฉมหน้ายุคแห่งการพัฒนาภูเก็ตไปสู่ความเป็นเมืองเพื่อการท่องเที่ยว งานของญาณภัทรจึงเป็นการศึกษาต่อเนื่องจากงานของอัปสรต่อเนื่องจากปี2530 ซึ่งเป็นจุดสิ้นสุดในงานของอัปสร ญาณภัทรได้เสนอว่า ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่1-3 รัฐบาลยังคงให้ความสำคัญกับการเพิ่มเนื้อที่ในการผลิตยางพาราซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญควบคู่ไปกับการขยายแหล่งแร่ดีบุกใหม่ นอกจากนี้ในแผนพัฒนาฉบับที่3 มีแผนพัฒนาการเพาะเลี้ยงชายฝั่งเน้นการเลี้ยงกุ้งทะเลเป็นสำคัญ ซึ่งส่งผลให้เมืองภูเก็ตกลายเป็นฐานการผลิตทั้งภาคเกษตร เหมืองแร่ การประมงและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ สัมปทานโรงเหล้า โรงเลื่อย และธุรกิจอื่นๆที่แตกตัวออกมาจากกลุ่มทุนเดิม และเมื่อการขยายตัวของภาคเกษตรกรรมและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเริ่มขัดแย้งกับการทำเหมืองแร่ดีบุกในประเด็นการใช้ที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัด ประกอบกับรัฐบาลส่งเสริมเรื่องการท่องเที่ยว ในท้ายที่สุดกิจการเหมืองแร่ก็ถึงจุดอวสาน ซึ่งในระยะเวลาต่อมาที่ดินในเมืองภูเก็ตถูกพัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยวส่งผลให้ราคาที่ดินขยับตัวสูงขึ้นเป็นลำดับและชุมชนก็พัฒนาสู่ความเป็นเมืองมากยิ่งขึ้นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งสำหรับงานของญาณภัทร คือข้อเสนอเรื่องการขยายเมืองภูเก็ตเกิดจากผลดีของวิกฤตการณ์เศรษฐกิจของประเทศไทยในปีพ.ศ. 2540 กล่าวคือหลังจากประเทศไทยประกาศลดค่าเงินบาทในปี พ.ศ. 2540 ทุนต่างชาติเริ่มเข้ามากว้านซื้อที่ดินในจังหวัดภูเก็ตเนื่องจากเงินบาทอ่อนค่าลงมาก ที่ดินกลายเป็นสิ่งมีราคาสูงสำหรับต่างชาติเมื่อแปลงค่าเงินบาทเป็นดอลลาร์ รวมทั้งผลกระทบจากเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ผู้ที่มีที่ดินจำนวนมากทยอยนำที่ดินออกมาขาย ที่ดินจึงถูกพัฒนาอย่างรวดเร็วเพื่อรองรับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามแม้ภูเก็ตจะได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์สึนามิในพ.ศ.2547 แต่ใน

ระยะเวลาเพียงสองปีการท่องเที่ยวภูเก็ตกลับมาเจริญเติบโตอีกครั้ง ญาณภัทร ยืนยันจากจำนวนเที่ยวบินและนักท่องเที่ยวที่ยังหลั่งไหลเข้ามาที่ภูเก็ต สีนามิไม่สามารถหยุดยั้งการเจริญเติบโตของภูเก็ตได้ ความต้องการใช้พื้นที่ยังคงเติบโตขึ้นทั่วทุกบริเวณของภูเก็ตจนถึงปัจจุบัน

งานศึกษาในทศวรรษนี้ส่วนใหญ่มีประเด็นการศึกษาที่ค่อนข้างร่วมสมัย และขยายองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง จุดเน้นของการศึกษาในทศวรรษนี้อยู่ที่เมืองภูเก็ตและพังงาซึ่งเปลี่ยนผ่านจากอุตสาหกรรมแร่ดีบุกไปสู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว แต่ยังคงขาดภาพของการขยายตัวของภาคการเกษตรของกลุ่มทุนที่พยายามปรับตัวภายหลังจากยุติตบพาทการทำเหมืองแร่ดีบุกซึ่งเป็นเส้นเลือดใหญ่ทางเศรษฐกิจมาอย่างช้านาน อย่างไรก็ตามบทความของ หนึ่งหทัย อินทชันดี(2556) เรื่อง “พลวัตการปรับตัวของกลุ่มทุนภูเก็ต” ซึ่งเป็นงานศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์ ได้เสริมภาพการปรับตัวของกลุ่มทุนภูเก็ตในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านไว้ในประเด็นที่งานศึกษาก่อนหน้าไม่ได้กล่าวถึงเอาไว้²⁹ หนึ่งหทัยเสนอในงานของตนถึงกลุ่มทุนในจังหวัดภูเก็ตในช่วงปรับตัวหลังเศรษฐกิจเหมืองแร่ซบเซาว่า กลุ่มทุนส่วนใหญ่เข้าสู่กิจการอุตสาหกรรมเกษตรและรับเป็นตัวแทนจำหน่ายสินค้าที่มีลักษณะผูกขาด ได้แก่ตัวแทนจำหน่ายรถยนต์ยี่ห้อต่างๆ ตัวแทนจำหน่ายเปียร์ ซึ่งกิจการเหล่านี้ยังเป็นกิจการสำคัญของตระกูลมาจนถึงปัจจุบัน และท่ามกลางการแข่งขันในอุตสาหกรรมโรงแรมและการท่องเที่ยว กลุ่มทุนภูเก็ตแม้พยายามปรับตัวเข้าสู่ธุรกิจโรงแรมและการท่องเที่ยว แต่ไม่สามารถแข่งขันกับกลุ่มทุนต่างชาติและต่างชาติที่มีขนาดใหญ่และมีตราสินค้าที่เป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติและมีความชำนาญเฉพาะในธุรกิจโรงแรมได้ อย่างไรก็ตามกลุ่มทุนบางกลุ่มใช้จังหวะที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว ผนวกกับมีที่ดินและเงินทุนสะสมปรับตัวเข้าสู่กิจการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์โดยการพัฒนาที่ดินเป็น สนามกอล์ฟ โรงแรม บ้าน

²⁹ หนึ่งหทัย อินทชันดี, “พลวัตการปรับตัวของกลุ่มทุนภูเก็ต” ใน ด้วยรัก เล่มที่ 4 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม, นิตยสาร นานาสถาพ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2556), 117-166.

จัดสรร อาคารพาณิชย์ โรงพยาบาลและพัฒนาพื้นที่ให้เช่าเป็นแหล่งรวมศูนย์กลางการค้าขนาดใหญ่เพื่อรองรับการลงทุนใหม่ๆ ดังนั้นที่ดินจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการอยู่รอดของกลุ่มทุนสอดคล้องกับงานศึกษาของญาณภัทรที่กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่กลุ่มทุนทั้งหมดที่ปรับตัวไปยังเรื่องการท่องเที่ยวยังมีกลุ่มทุนที่หันไปขยายอาณาจักรทางการเกษตร อาทิการลงทุนทำสวนปาล์มน้ำมันซึ่งถือได้ว่าเป็นการบุกเบิกการทำสวนปาล์มน้ำมันครั้งแรกของประเทศไทย คือกลุ่มตระกูลวานิช ที่บุกเบิกโดยนายเจียร วานิช ซึ่งลงทุนบุกเบิกพื้นที่ทำสวนปาล์มน้ำมันในจังหวัดกระบี่ เมื่อปี พ.ศ. 2510 ภายหลังจากได้รับคำชี้แนะจากนายโอสถ โกสิน ซึ่งดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมสินค้าขาออก(ก.ส.อ.) ว่า ปาล์มน้ำมันจะกลายเป็นพืชเศรษฐกิจของไทยในอนาคต นายเจียรก่อตั้งบริษัท ไทยอุตสาหกรรมและสวนปาล์มขึ้น ซึ่งบริษัทนี้มีจอมพลประภาส จารุเสถียรถือหุ้นร่วมด้วยในฐานะผู้ก่อการจัดตั้งบริษัท กิจกรรมผลิตปาล์มน้ำมันได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง จนนายเจียรต้องขอสัมปทานที่ดินเพิ่มเติมและขยายบริษัท 3 แห่ง ประกอบไปด้วยบริษัทภูเก็ตโรงงานยางจำกัด บริษัทเจียรวานิชจำกัด และบริษัทไทยอุตสาหกรรมน้ำมันและสวนปาล์มจำกัด ปัจจุบันกิจการสวนปาล์มน้ำมันยังดำเนินอยู่ภายใต้กลุ่มมูลนิธิวานิชกรุป ซึ่งมีเนื้อที่ปลูกปาล์มน้ำมันรวม 40,000 ไร่ และปัจจุบันยังเผชิญหน้ากับกลุ่มสมาคมคนไทยไร่ที่ทำกินบุกยึดพื้นที่สวนปาล์มของบริษัทที่อำเภอปลายพระยา จังหวัดกระบี่ โดยสมาคมได้อ้างว่าบริษัทหมดสัมปทานไปแล้วเมื่อปี พ.ศ.2556

งานศึกษาในรอบทศวรรษ2550 ค่อนข้างมีความร่วมสมัยและสามารถเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในปัจจุบันได้ ประเด็นที่น่าสนใจคือ การให้ความสำคัญกับเรื่องการท่องเที่ยวซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการหารายได้เข้าประเทศในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าพื้นที่ในการศึกษา จะมีแค่ภูเก็ตและพังงา แต่ทางชายฝั่งทะเลตะวันตกยังมีพื้นที่ ระนองและกระบี่ให้ศึกษาช่วงเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจในยุคของกลุ่มทุนและการท่องเที่ยว เพื่อให้เห็นภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจตลอดแนวพื้นที่

เพิ่มเติม อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานศึกษาทั้งหมดได้บรรยายสภาพของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกในช่วงยุคต้นรัตนโกสินทร์ไว้แต่เพียงเล็กน้อยซึ่งอาจจะเป็นเพราะกรอบในการอธิบายของงานวิทยานิพนธ์บางชิ้นซึ่งบ่งบอกว่ารัฐเห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ว่ามีผลประโยชน์และต้องกระชับดินแดนในช่วงก่อนการปฏิรูปประเทศไม่นานเท่าไรจึงละเลยที่ให้ความสำคัญหรืองานบางชิ้นก็บ่งบอกว่ารัฐให้ความสำคัญมากจนเริ่มกระชับอำนาจตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นการมองภายใต้กรอบแนวคิดที่ว่าพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกในฐานะเมืองบริวารและอยู่ในระบบเศรษฐกิจของสยามนั่นเอง ดังนั้นการมองประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันตกก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล ควรจะมองในบริบทการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และการค้าในภูมิภาคมหาสมุทรอินเดียจึงจะเห็นภาพได้กว้างขึ้น ในขณะที่เดียวกันหากจะใช้กรอบคิดในฐานะเมืองบริวารและระบบเศรษฐกิจของสยาม ควรเริ่มใช้หลังจากการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีกรอบคิดเรื่องพรมแดนและรัฐชาติที่ค่อนข้างชัดเจน

ยังมีบันทึกเอกสารต่างประเทศที่สำคัญหลายชิ้นที่ได้กล่าวถึงสภาพของพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ จดหมายเหตุเจมส์ โลว์ (Journal of Mission to Raja of Ligor)³⁰ เอกสารชุดเบิร์นีย์ (The Burney Papers) บันทึกการเดินทางไปยังบางจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสยาม (Notes on a Journey to some of South-Western Provinces of Siam" ที่เขียนโดย H. Warington Smyth³¹

³⁰ ดู กรมศิลปากร. จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2542).

³¹ ดู กรมศิลปากร. รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539).

จดหมายเหตุเจมส์โลว์ เป็นบันทึกของร้อยโท เจมส์ โลว์ ชาวอังกฤษที่ได้รับแต่งตั้งเป็นทูตจากรัฐบาลอังกฤษที่ป็นให้เดินทางมาพบเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ.2367 ในระหว่างการเดินทางเจมส์โลว์ได้บันทึกรายวันไว้อย่างละเอียด และได้บรรยายถึงสถานที่หัวเมืองทางฝั่งชายทะเลตะวันตก อาทิ สตูล ตรัง ปะเหลียน ถลาง พังงา เป็นต้น เขาได้บรรยายการเดินทาง ลักษณะภูมิประเทศอย่างละเอียด ลักษณะภูมิอากาศและผู้คนที่พัก การใช้จ่ายเงินตราซึ่งเขาได้ระบุไว้ว่าเงินดอลลาร์ของสเปนมีค่ามากที่สุดที่ในถลาง พื้นที่การทำดีบุก อัตราแลกเปลี่ยน ผลประโยชน์ที่กษัตริย์สยามจะได้รับจากการทำดีบุก เส้นทางเดินทางบกจากตรังไปนครศรีธรรมราช จำนวนประชากร ยุทธศาสตร์ของดินแดนภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันตก เป็นต้น จดหมายเหตุเจมส์โลว์นับว่าอธิบายสภาพของพื้นที่ทางชายฝั่งตะวันตกในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดีแต่ไม่มีการนำมาอธิบายอย่างละเอียดเพื่อให้ภาพในงานวิทยานิพนธ์ เอกสารจดหมายเหตุเจมส์โลว์ถูกนำมาแปลโดยกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์และตีพิมพ์สองครั้ง ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2519 และครั้งที่2เมื่อพ.ศ. 2542 อย่างไรก็ตามมีงานศึกษาเอกสารของเจมส์โลว์เพื่อให้เห็นภาพของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษในช่วงระยะเวลาดังกล่าวสองชิ้น คืองานของสุกัญญา บำรุงสุข(2550) เรื่อง "เจมส์โลว์กับการแสวงหาความรู้ของนักอาณานิคม" และงานของเพชรรุ้ง เทียนปิวโรจน์ (2557) เรื่อง "จดหมายเหตุเจมส์โลว์ : ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์หัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งทะเลตะวันตกสมัยต้นรัตนโกสินทร์"

สุกัญญา บำรุงสุข(2550)ได้ศึกษาเจมส์โลว์ผ่านงานเขียน 3 ชิ้น คือ A Gramma of T,hai or Siamese Language, Journal of Mission to Raja of Ligor และ A Translation of the Keddah Annals Termed Merong MahaWangsa เพื่อศึกษากระแสแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการค้นคว้าของเขา วัตถุประสงค์ส่วนตัวและทัศนคติที่มีต่อชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลการศึกษาพบว่าแนวคิดของเจมส์โลว์ที่สะท้อนจากงานเขียนเป็นแนวคิดลัทธิเศรษฐกิจการเมืองและลัทธิประโยชน์นิยมและมองภาพของสยามยังมีความล้าหลังโดยยกตัวอย่าง เมื่อเขาเดินทางไป

ถึงกลาง เขาชื่นชมสภาพที่ตั้งและธรรมชาติของเมืองนี้ด้วยสายตาของนักอาณานิคมที่ประเมินว่าจะมีค่ามากน้อยเพียงใดต่อบริษัท³² แม้ว่าเจมส์โลว์จะแสวงหาความรู้แต่เป็นการหาความรู้ที่มีไว้ใช้ประโยชน์ในการติดต่อการค้าและการเมือง สอดคล้องกับงานของเพชรรุ่ง เทียนปิวโรจน์(2557) ที่ศึกษาเอกสารของเจมส์โลว์ เพื่อสะท้อนภาพหัวเมืองปักษ์ใต้ชายฝั่งทะเลตะวันออก ผลการศึกษาพบว่าเจมส์โลว์ได้บันทึกสภาพบ้านเมืองและสภาพเศรษฐกิจของกลาง พังงา ตรัง โดยมีรายละเอียดพร้อมความเห็น อาทิ ความเห็นต่อเมืองกลางว่าคล้ายกับปีนัง และจะมีประโยชน์มากกว่าปีนังเพราะเนื้อที่มากกว่าสามเท่า และเป็นประโยชน์ต่อเครือข่ายการค้าทางทะเลของอ่าวเบงกอล เป็นต้น เขาได้บันทึกจำนวนประชากรและอาชีพที่พังงา รายการสินค้าเข้าและสินค้าออกของพังงา การจัดเก็บภาษี และได้บันทึกภูมิประเทศพร้อมการค้าของเมืองตรัง³³ แต่ทั้งสัญญาและเพชรรุ่งต่างลงความเห็นพ้องต้องกันว่าจุดหมายเหตุของเจมส์โลว์เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ถูกบันทึกโดยอคติแบบดูหมิ่นและดูแคลนชาวพื้นเมือง แต่ข้อมูลการบันทึกเรื่องสภาพบ้านเมือง การค้า ทรัพยากร สภาพธรรมชาติแวดล้อม ภาษาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวพื้นเมือง สามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลเพื่อเห็นภาพของคนและเมืองในภาคใต้ฝั่งตะวันตกช่วงต้นรัตนโกสินทร์ได้เพียงแต่ต้องระมัดระวังในการใช้เป็นหลักฐาน

The Burney Papers³⁴ เป็นชุดเอกสารที่ประกอบด้วยบันทึก จดหมายและรายงานของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีย์ที่เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ทางการทูตในสยามในช่วง

³² สัญญา บำรุงสุข, 2550. "เจมส์โลว์กับการแสวงหาความรู้ของนักอาณานิคม" วารสารศิลปศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1. 56.

³³ เพชรรุ่ง เทียนปิวโรจน์ (2557). "จุดหมายเหตุเจมส์โลว์ : ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์หัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งทะเลตะวันตกสมัยต้นรัตนโกสินทร์" วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 มค-มิย. 8-11.

³⁴ กรมศิลปากร (2551), เอกสารเฮนรีเบอร์นีย์เล่มที่ 1-15, กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

พ.ศ. 2367-2369 ซึ่งได้ติดต่อกับบุคคลสำคัญต่างๆของสยาม และเอกสารต่างๆของสำนักอินเดีย (The India Office) ในกรุงลอนดอนที่รับผิดชอบดูแลอาณานิคมของอังกฤษในอินเดีย ในพ.ศ. 2551 กรมศิลปากรได้จัดแปลและพิมพ์ครบชุดจำนวน 15 เล่มเพื่อเผยแพร่สู่สาธารณชน เอกสารเบอร์นี้นับว่าเป็นคลังข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกในช่วงต้นรัตนโกสินทร์อย่างมาก ในเอกสารมีเรื่องราวที่มีสีสันและน่าสนใจในการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้ทราบข้อมูลบางส่วนของประวัติศาสตร์ที่ขาดหายไปผ่านสายตาของชาวต่างชาติ อาทิ การกล่าวถึงการส่งร้อยโทเจมส์โลว์แห่งกองทหารมัตราสไปเป็นคณะทูตเพื่อไปหาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช(ที่มาของบันทึกจดหมายเหตุเจมส์โลว์)และภารกิจอื่นๆของเจมส์โลว์ เส้นทางการเดินทางข้ามระหว่างฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก มุมมองและปฏิกิริยาของเจ้าเมืองกลางที่มีต่ออังกฤษ ขาวสื่อการจัดตั้งกองกำลังของนครศรีธรรมราชที่ควนธานีเพื่อไปโจมตีปีนังแต่ต่อมาภายหลังเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชบอกเบอร์นีย์หลังจากเข้าควนธานีว่าที่ไม่ยอมให้นายทหารอังกฤษเข้ามาดูเพราะเกรงสภาพอันน่าอนาจและปราศจากการป้องกัน อาจยั่วยุให้อังกฤษบุกเข้าโจมตีและยึดครองได้ (เล่ม10หน้า214) การเดินเรือระหว่างปีนังไประนอง ที่ต้องผ่านเมืองทางชายฝั่งทะเลตะวันตก เขตปกครองของกลางอัน ได้แก่ กลาง บางกริ ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า โกรด ทุ่งคา ภูเก็ตและปากพระ รวมถึงการถ่ายทอดตำแหน่ง(เล่ม7 หน้า249) พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่พังงา (เล่ม7 หน้า258) การค้าดีบุก งาช้าง นอแรดที่พังงา(เล่ม7 หน้า260-262) มาตราชั่ง วัดเหรียญสยาม(เล่ม8 หน้า134-137)ฯลฯ อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า หากอ่านเอกสารเบอร์นี้โดยละเอียดก็จะได้ภาพคน เมือง เส้นทางและทรัพยากรของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกช่วงต้นรัตนโกสินทร์พอสมควร อีกทั้งทราบถึงบริบทของสถานการณ์อันเป็นสมรภูมิของการพยายามเข้าแย่งชิงและครอบครองหัวเมืองมลายูของอังกฤษและของสยาม

บันทึกการเดินทางไปยังบางจังหวัดทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของสยาม (Notes on a Journey to some of South-Western Provinces of Siam" ที่เขียนโดย H.

Warington Smyth ถูกนำมาแปลและตีพิมพ์โดยกรมศิลปากรในปีพ.ศ. 2539 ภายใต้ชื่อ รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่1 มิสเตอร์ เอช วาริงตัน สมิธ เป็นชาวอังกฤษ เข้ามารับราชการในราชสำนักสยามในรัชสมัย รัชกาลที่5 ในตำแหน่งรองเจ้ากรมโลหกิจและภูมิวิทยา กระทรวงเกษตรราธิการ ได้บันทึกการเดินทางในการสำรวจทางธรณีวิทยาและหาสายแร่ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ของสยามในพ.ศ. 2438 โดยเดินทางผ่านกาญจนบุรี ตะนาวศรี ทวาย มะริด ภูเก็ต กระบี่ ตรัง แล้วย้อนกลับทางพังงา ตะกั่วป่า ระนอง และขึ้นเรือกลับ กรุงเทพฯ บันทึกของสมิธได้บรรยายให้เห็นสภาพบ้านเมืองและสภาพเศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกในยุคสมัยรัชกาลที่5 ได้เป็นอย่างดี บันทึกพูดถึงการทำแร่ของคน พื้นที่ วิธีการถลุงแร่ ของกิจกรรมการทำ ดีบุกที่ภูเก็ต การสำรวจลิกไนต์ที่กระบี่ การส่งออกดีบุก ปลวกพริกไทย เลี้ยงหมูที่ ตรังและปะเหลียนในสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ สภาพแวดล้อมของพังงา การทำเหมืองที่ระนอง และขึ้นเดินทางต่อไปยังเมืองกระเพื่อข้ามไปยังเมืองชุมพร บันทึกของสมิธนี้สามารถใช้เป็นหลักฐานเพื่ออธิบายวิถีชีวิตของคนทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกในช่วงรัชกาลที่5 ได้เป็นอย่างดี จากการสำรวจเอกสารชาวต่างประเทศ ทั้งสามชิ้นที่กล่าวมาข้างต้นมีการใช้เป็นหลักฐานอยู่ประปรายในงานวิทยานิพนธ์ ซึ่งกล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศในพื้นที่ก่อนที่จะเข้าประเด็นเรื่องที่จะศึกษาซึ่ง นับว่าน่าเสียดายที่ข้อมูลที่มีประโยชน์เหล่านี้ไม่ได้ถูกใช้อย่างจริงจังในงานวิจัย

การใช้หลักฐานในงานวิทยานิพนธ์นับตั้งแต่ พ.ศ.2518 จนถึงปัจจุบัน ต่อการศึกษาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันตกมีความน่าสนใจและเห็นลักษณะที่มี พัฒนาการอย่างเด่นชัด งานชิ้นแรกในช่วงแรกที่สำรวจคือจากพ.ศ. 2518-2530 คืองานของสุนทร หิรัญวงศ์ในพ.ศ. 2518 สุนทรใช้เอกสารชั้นต้นจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติเป็นข้อมูลหลักในการศึกษา อาทิ เอกสารรัชกาลที่4 หนังสือราชการ กรมพระกลาโหม เอกสารรัชกาลที่5 เนื่องจากประเด็นที่สุนทรศึกษาเป็นประเด็น การเมือง ดังนั้นหลักฐานที่เลือกมาใช้จึงเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเมืองหรือ เกี่ยวข้องกับการเมืองในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา นอกจากนี้ยังใช้เอกสารชั้นต้นที่

ตีพิมพ์แล้ว อาทิจราชนิกิจจานุเบกษา ประชุมกฎหมายประจำศก เป็นต้น โดยวิทยานิพนธ์เป็นข้อมูลเพียงเล่มเดียวคือ ของ สงบ ส่องเมือง(2518) และหนังสือภาษาอังกฤษ ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ดูเหมือนจะใช้กันเป็นปกติในการศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาต่อมา

การใช้หลักฐานในการค้นคว้ามีการพัฒนาขึ้น เมื่อพระณิ อวนสกุล ได้ศึกษาเรื่องกิจการเหมืองแร่ดีบุก ในปีพ.ศ. 2521 งานของพระณิเริ่มใช้หนังสือพิมพ์เข้ามาเป็นหลักฐานบ้าง ในขณะที่ใช้งานวิทยานิพนธ์ของสถาบันการศึกษาอื่นๆเป็นแหล่งข้อมูลเริ่มมีมากขึ้น จุดเด่นของงานของพระณิคือการใช้เอกสารชั้นต้นภาษาอังกฤษ อาทิ เอกสารDiplomatic and Consular Reportsของ British Parlimentary Paper เอกสารของ Department of His Majesty Customs เอกสารของ United Nation เป็นต้น และยังใช้เอกสารแสดงสถิติ เช่น Statistic Yearbook of the Kingdom of Siam ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญชิ้นหนึ่งที่อินแกรมใช้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมในสยาม นอกจากนี้ยังใช้ หนังสือและบทความที่เป็นภาษาต่างประเทศมากเป็นพิเศษ ข้อมูลและหลักฐานเหล่านี้ช่วยให้งานของพระณิในเรื่องของกิจการเหมืองแร่มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น และในช่วงท้ายของงานสำรวจในช่วงแรก งานของดร.ณิ แก้วม่วง ในปี2525 ในเรื่องพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ นอกจากจะใช้หลักฐานชั้นต้นและชั้นรองรวมถึงวิทยานิพนธ์และวารสารทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ดร.ณิได้เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษา อาทิ สัมภาษณ์ดาโต๊ะเปียนเจ็ง ณ ระนอง หลายชายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ สัมภาษณ์นักธุรกิจ เจ้าของบริษัทการเกษตร นักธุรกิจชาวต่างชาติ ทายาทของขุนนางในเมืองตรัง เป็นต้น ช่วยเติมข้อมูลให้กับงานประวัติศาสตร์ในช่วงแรกไม่น้อย

วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์โดยการใช้เอกสารชั้นต้นทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษรวมถึงการสัมภาษณ์ ช่วยสร้างข้อมูลให้กับงานศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงทศวรรษต่อมามีใช้น้อย งานของพวงทิพย์ เกียรติสหัสกุล ซึ่งทำเรื่องบทบาทชาวจีนและชาวตะวันตก ส่วนหนึ่งมาจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

ในจังหวัด กระบี่ พังงา และภูเก็ต รวมถึงงานของปิยนารถ ลิมสกุลซึ่งศึกษาสถาปัตยกรรมในเมืองภูเก็ตก็ใช้วิธีการสัมภาษณ์ทายาทของขุนนางและคหบดี รวมถึงบันทึกภาพถ่ายเพื่อประกอบการนำเสนอในงานวิจัย และการใช้ข้อมูลและหลักฐานรวมถึงวิธีการศึกษาจะครอบคลุมอยู่เพียงเท่านี้จนกระทั่งถึงปีพ.ศ. 2550

จากการสำรวจงานประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เมื่อมาถึงปีพ.ศ. 2550 ในงานของอัปสร และงานของนันทวดี พบว่า นอกจากจะใช้เอกสารชั้นต้นจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารชั้นรอง รวมถึงการสัมภาษณ์คนในพื้นที่แล้ว งานทั้งสองชิ้นยังใช้เอกสารสถิติสมัยใหม่เข้ามาเป็นข้อมูลในการเขียน เช่น เอกสารสถิติของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เอกสารสถิติของกรมทรัพยากรธรณี สถิติจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เป็นต้น และที่สำคัญคือการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต งานทั้งสองชิ้นได้ใช้วิธีการค้นข้อมูลจากเว็บไซต์แหล่งข้อมูลเพื่อมาประกอบการเขียน ซึ่งพอจะประเมินความเป็นไปได้สำหรับการเลือกใช้แหล่งข้อมูลที่เพิ่มขึ้นคือ ประเด็นและช่วงเวลาของงานศึกษาทั้งสองชิ้นขยับเข้ามารวมสมัยมากขึ้นดังนั้นก็จะต้องใช้ข้อมูลที่มีความทันสมัยและสามารถสืบค้นได้ง่าย ซึ่งในงานชิ้นสุดท้ายที่สำรวจคืองานของญาณภัทร ใช้หลักฐานจากหนังสือและบทความที่เกี่ยวข้องเท่านั้นและไม่ใช้เอกสารชั้นต้นจากสำนักจดหมายเหตุ ใช้การสัมภาษณ์ ค้นหาข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ เอกสารจากหน่วยงานราชการ สถิติจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ข้อมูลนักท่องเที่ยวจากท่าอากาศยาน แผนที่จากกรมแผนที่ทหาร และข้อมูลจากเว็บไซต์

สรุปได้ว่าการใช้หลักฐานในการวิจัยประเด็นประวัติศาสตร์ภาคใต้ชายฝั่งตะวันตกนั้นเริ่มตั้งแต่จารีตดั้งเดิมคือการฝังตัวเองเข้ากับหอจดหมายเหตุเพื่อตะลุยกอ่านเอกสารและค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานของตนเองเรื่อยมาจนกระทั่งใช้วิธีการสัมภาษณ์และใช้ค้นหาข้อมูลสารสนเทศทางโลกไซเบอร์เหมือนงานวิจัยในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ภายใต้สภาวะเศรษฐกิจที่ชะลอตัวในปัจจุบัน(พ.ศ.2558) เหลือเพียงภาคบริการและการท่องเที่ยวเท่านั้นที่ยังสร้างเม็ดเงินไหลเข้าประเทศ

อย่างต่อเนื่อง จังหวัดภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันตก อันได้แก่ ภูเก็ต พังงา กระบี่ ตรัง และระนองยังเป็นแหล่งรายได้หลักของประเทศ ซึ่งในแต่ละจังหวัดพยายามแสวงหาจุดขายของตนเองเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ความพยายามค้นหาหากเหง้าเพื่อเป็นจุดขายอาจกลายเป็นกระแสสำคัญของเมืองในภาคใต้ฝั่งตะวันตก เมื่อเราพิจารณาจากงานวิจัยแล้วพบว่า มีความพยายามหาจุดเน้นของตนเอง เพื่อเป็นจุดขายเช่นงานของปิยะนาถ ลิ้มสกุล ที่ศึกษาสถาปัตยกรรมในเมืองภูเก็ตซึ่งปัจจุบันตึกเหล่านั้นกลายเป็นจุดขายของเมืองภูเก็ต เช่นธนาคารสแตนดาร์ดชาร์เตอร์ บ้านโบราณของขุนนางเก่าเป็นต้นหรืองานของอัลปรและญาน์กัส ที่มุ่งเน้นงานศึกษาจนนำไปสู่การท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ต หรือความพยายามหาอดีตของเมืองตะกั่วป่าและพังงา ในงานของนนทวดีและนนทยา อาจจะเป็นทิศทางของการศึกษาประวัติศาสตร์ในอาณาบริเวณนี้ต่อไป

กล่าวโดยสรุป แม้ว่าการศึกษาเรื่องราวของภาคใต้ฝั่งตะวันตกจะเห็นภาพพัฒนาการจากต้นรัตนโกสินทร์มาจนถึงปัจจุบันได้พอสมควรแต่ยังคงมีประเด็นให้ศึกษาเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาสาระซึ่งพอจะเสนอเป็นประเด็นได้ดังนี้

ประเด็นการเมือง สภาพของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกช่วงก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลซึ่งกำลังอยู่ภายใต้การแข่งขันกันเข้าครอบครองระหว่างสยามพม่าและอังกฤษจากเอกสารชาวต่างชาติ การเมืองของแต่ละจังหวัดภายหลังจากปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2475จนถึงปัจจุบัน หรือศึกษาประวัติศาสตร์เมืองเช่นเมืองกระบี่ เมืองระนอง เป็นต้น

ประเด็นเศรษฐกิจ เนื่องจากประเด็นนี้มีการทำการศึกษาในอดีตไว้มากพอสมควร ดังนั้นสิ่งที่ควรเพิ่มเติมธุรกิจในช่วงเปลี่ยนผ่าน คืออุตสาหกรรมภาคการเกษตร เช่นปาล์มน้ำมัน และระบบการขนส่ง ธุรกิจเดินรถซึ่งเป็นตัวเชื่อมธุรกิจระหว่างจังหวัด ธุรกิจประมงทางฝั่งระนอง หรือธุรกิจอันเนื่องมาจากความเชื่อความศรัทธา เช่นวัดฉลอง หรือศาลเจ้า

ประเด็นทางสังคม การศึกษาที่ผ่านมาเน้นเรื่องชาวจีน แต่ละเลยคนพื้นเมือง คำถามที่น่าสนใจคือในขณะที่คนจีนบุกเบิกธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกอยู่นั้น คนพื้นเมืองหรือชาวเลอยู่ตรงไหนของระบบการผลิต การเกิดลักษณะทางเศรษฐกิจแบบทวิลักษณ์นั้นนับรวมถึงชาวเลหรือไม่ การย้ายถิ่นของประชากรลงมาในพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทยรวมถึงภาคใต้ฝั่งตะวันตกตามนโยบายจอมพลสฤษดิ์ในช่วงต้นพุทธกาล การศึกษาวรรณกรรมอื่นๆ ซึ่งสะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนยุคหนึ่งในภาคใต้ อาทิ จากเรื่องสั้นชุดเหมืองแร่ของอาจิณ ปัญจพรรค เป็นต้น

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

กรมศิลปากร.2539.รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่1.

กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร.2542.จดหมายเหตุเจมส์ ไลว์. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

กรมศิลปากร.2551.เอกสารเขนรีเบอร์นีเย่เล่มที่1-15. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
ญาณภัทร สกุลบุญพาณิชย์.2554."ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตสมัยใหม่ พ.ศ.
2500-2550".วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์,
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดร.ณิ แก้วม่วง.2525."พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)
ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2444-2456".ปริญญานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์,มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ดร.ณิ แก้วม่วง.2526. "ฐานะและความสำคัญของเมืองตรัง ระหว่างพ.ศ. 2352-
2440".วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แถมสุข นุ่มนนท์และคณะ. 2544. สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ใน
ประเทศไทยระหว่างพ.ศ. 2503-2535. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

นวลศรี พงศ์ภัทรวิติ.2543."บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่างพ.ศ.
2396-2475".ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์
, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นันทา แก้วสุวรรณ.2537."พัฒนาการของการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ.2488-2516".วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นันทยา ศรีวารินทร์.2552."การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2475".วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นันทวดี ไทรแก้ว.2550."พัฒนาการทางเศรษฐกิจจังหวัดพังงา พ.ศ. 2474-2544". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นิติ เอียวศรีวงศ์.2544.จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในภูเก็ต.ในกรุงเทพ ,พระเจ้าตากและประวัติศาสตร์ไทย.กรุงเทพฯ : มติชน.

ปิยะนาถ ลิ้มสกุล.2542. "การศึกษาอิทธิพลของต่างประเทศจากสถาปัตยกรรมในเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2411-2468".วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์,มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พรรณี อวนสกุล.2521."กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ.2441-2474".วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พวงทิพย์ เกียรติสกุล.2534."บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ต้นพุทธศตวรรษที่ 25-พ.ศ. 2475".วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เพชรรุ่ง เทียนปิวโรจน์.2557.จดหมายเหตุเจมส์โลว์ : ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์หัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งทะเลตะวันตกสมัยต้นรัตนโกสินทร์,วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปีที่6 ฉบับที่1 มค-มิย.

ภมรี สุรเกียรติ.2553. *เมียนมาร์สยามยุค.กรุงเทพฯ : มติชน.*

ราตรี เจียมจรรุภา.2547. "วิเคราะห์บทบาทผู้นำชาวจีนด้านการปกครองในหัวเมืองภาคใต้ฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2398-2475".สารนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์,มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ลลิตา เกิดเรือง.2549. “ บทบาทชาวจีนต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองตรัง พ.ศ.2458-ทศวรรษที่ 2520”. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้,มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วชิรารวรรณ ต้นทะหงส์.2522. "นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 5".วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิไล พงศ์ภักธิกิจ.2542."บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา(จันทร์ จันทโรจวงศ์) : ข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2329-2350". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุกัญญา บำรุงสุข.2550.*เจมส์โลว์กับการแสวงหาความรู้ของนักอาณานิคม ในวารสารศิลปศาสตร์ ปีที่7 ฉบับที่ 1.*

สุนทร หิรัญวงษ์. 2518. “การปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่างพ.ศ. 2434-2453”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต,มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุรีย์ เลียงแสงทอง.2523."การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ.2396-2475".วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์,จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หนึ่งหทัย อินทขันธ์.2556.พลวัตการปรับตัวของกลุ่มทุนภูเก็ต ใน ด้วยรัก เล่มที่ 4
ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม, นิตยภัฏ นาถสุภา
บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

อดิสร คักดีสูงและคณะ.2547.การศึกษาองค์ความรู้งานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้
ในรอบทศวรรษ พ.ศ.2537-2547. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.

อัปสร ณ ระนอง.2550."การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากกิจการเหมืองแร่ดีบุก
สู่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ต พ.ศ. 2484-2530".
วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุษณีย์ จวีร์กุลรัตน์.2529."ระบบเหมืองแร่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ.
2393-2436".อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

James c. Ingram,ชูศรี มณีพฤษ์และคณะ แปล.2552.การเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970.กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
ไทย.